

174

119

स्वर्गीय-पद्मभाष्य वैद्यनाथ पं. शिवसर्गोजी, के.

हस्त-लिखित-ग्रन्थ-प्रमाण

वृद्धत्रयीनी वनस्पतिओ

Library No. 1

प्रकाशक :

श्री गुजरात कच्छ काठियावाड नैद्यमंडळ
अहमदाबाद

स्वर्गीय-पद्मभूषण वैद्य तन पं. शिवसर्माजी के
 पुण्यस्मरणार्थ-उपहारस्वरूप प्राप्त

वृद्धत्रयीनी वनस्पतिओ

लेखक :

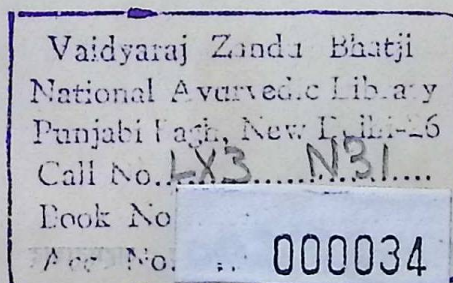
वैद्यराज बापालाल ग. शाह, हांसोट.
 (निघंटु आदर्श, वैद्यकीय कायदाशास्त्र,
 अभिनव कामशास्त्र इत्यादि पुस्तकोना कर्ता)

प्रकाशक :

वैद्यराज अंवाशंकर जी. त्रीवेदी
 वैद्यराज अमृतलाल त्रीभोवन याज्ञिक
 मंत्रीओ

श्री गुजरात कच्छ काठियावाड
 वैद्य संमेलन स्थायी समिति
 अमदाबाद

आवृत्ति १ ली
 प्रत ५००

संवत् १९८७
 इ. स. १९३१

मूल्य रु. २-०-०

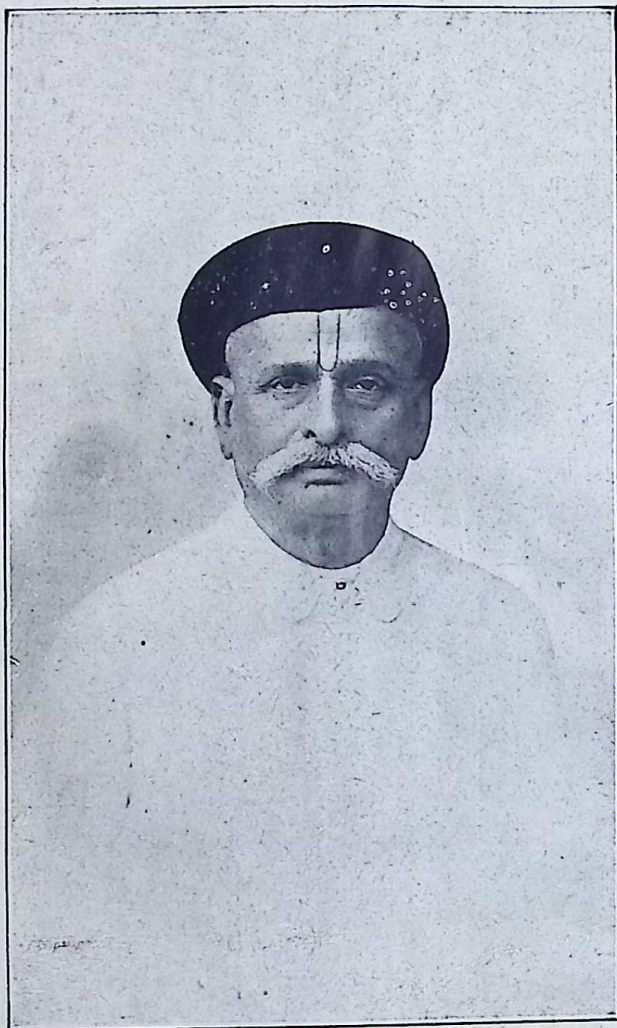
આ પુસ્તકના સર્વ હક શ્રી ગુજરાત કચ્છ કાઠિઆવાડ વૈદ્યમંડળને સ્વાધીન છે.

મુદ્રણસ્થાન :
આદિત્ય મુદ્રણાલય, સુરેશ્વરોડ, અહમદાવાદ
મુદ્રક :
ગજાનન વિશ્વનાથ પાઠક

श्रीमान् शेठ साहेव श्री बालाभाई दामोदरदास

स्वागताध्यक्ष

श्री गु. क. का. वैद्यसंमेलन प्रथमाधिवेशन

अहमदाबाद

અર્પણ પત્રિકા

ભગવદ્દર્મ પરાયણ પરમ વૈશ્નવ

શ્રીમાન્ શેઠ સાહેબ શ્રી બાલાભાઈ દામોદરદાસ,

અહમદાબાદ.

આપશ્રી બાલ્યાવસ્થાથી જ આયુર્વેદશાસ્ત્ર અને વૈદ્યો પ્રત્યે અનુરાગ ધરાવો છો. આપ-
શ્રીના બહોળા કુટુંબમાં જ્યારે જ્યારે વૈદ્યકીય સારવારની જરૂર જણાય છે ત્યારે ત્યારે સારા
પ્રતિષ્ઠિત વૈદ્યોની સલાહ લઈ ચિકિત્સા કરાવો છો. છેલ્લાં ત્રીશ વર્ષ થયાં જનસમાજને
દેશી દવાઓનો અને ઉત્તમ ચિકિત્સાનો લાભ મળે તેવા હેતુથી એક એક નિષ્ણાત વૈદ્યને
સારા સન્માનથી રાખી ઔષધાલય ચલાવી જનસમાજની સેવા કરો છો. શ્રી ગુજરાત-કચ્છ
કાઠીયાવાડ વૈદ્યસંમેલનના પ્રથમ અધિવેશન વચ્ચે સ્વાગતાધ્યક્ષનું પદ સ્વીકારી આપ
શ્રીમાને અત્રેની વૈદ્ય સમાજને તન-મન અને ધનથી ઘણી સહાયતા આપી હતી. આપશ્રીની
મદદવડેજ સંમેલનનું પ્રથમ કાર્ય પૂર્ણ થઈ સુચારુ રૂપે ફળીભૂત થયું અને ગુજરાત
પ્રાંતમાં આયુર્વેદ શાસ્ત્ર અને વૈદ્યસમાજની ઉન્નતિનું બીજ રોપાયું. તેના ફળરૂપે શ્રીવૃદ્ધત્રયીની
વનસ્પતિઓ નામનું આ પુસ્તક વૈદ્યમંડળ તરફથી બહાર પાડવામાં આવે છે, તે પુસ્તક
આપશ્રીને માનપૂર્વક અર્પણ કરતાં અમોને ઘણો જ આનંદ થાય છે.

કાર્યાલય
શ્રી લોકહિતાર્થ દેશી
દવાખાનું
સાંકડીશેરી-અહમદાબાદ
વસંતપંચમી ૧૯૮૭

લી.
અમો છીએ આપના સ્નેહાધીન
વૈદ્યરાજ અંબાશંકર જી. ત્રિવેદી
વૈદ્યરાજ અમૃતલાલ ત્રી. યાજ્ઞિક
મંત્રીઓ શ્રી. ગુ. ક. કા. વૈદ્યમંડળ.

Ayurveda the science of life

વૈદ્યસમાજને માટે એક સોનેરી તક

તૈયાર છે !

મંગાવો

તૈયાર છે !!

આયુર્વેદ—(સિદ્ધ વિજ્ઞાન)

નામદાર મદ્રાસ સરકારે, યુ. પી. સરકારે, બીહાર પ્રાંતની સરકારે અને બંગાળા સરકારે આયુર્વેદ એ વૈજ્ઞાનિક છે કે નહિ ? તેની તપાસ કરવા માટે જે કમીટીઓ નીમી હતી તે કમિટીઓએ તે દેશના ભાગોમાં તેમજ આજના હિન્દના બધા ભાગોમાંથી નામાંકિત વૈદ્યો, હકીમો, અન્ય સદગૃહસ્થો અને પ્રતિષ્ઠિત અમલદારોની લેખિત તેમજ મૌખિક જુવાનીઓ લઈ આયુર્વેદશાસ્ત્ર સર્વથા વૈજ્ઞાનિક હોઈ ઉપાદેય છે એવું પોતાના રિપોર્ટમાં પ્રસ્તુત કરી બતાવ્યું છે અને તે રિપોર્ટોના આધારે મદ્રાસ વિગેરે ગવર્નમેન્ટોએ આયુર્વેદનો સ્વીકાર કરવાના કાર્ય માટે મહાવિદ્યાલયોની યોજના કરી છે. આ રિપોર્ટનો નિષ્કર્ષમૂલક સાર આપણા વૈદ્ય સમાજને માટે બહુ ઉપયોગી છે. તેમાંથી આયુર્વેદ સંબંધે ઘણું જ નવું જાણવાનું મળી આવે તેમ છે. આયુર્વેદશાસ્ત્રના પંચમહાભૂતાત્મક શરીર, ત્રિધાતુ શરીર અને ત્રિદોષતત્ત્વ જેવા કઠળ વિષયોને પ્રાચીન અર્વાચીન મતોના સમન્વયપૂર્વક સરલ રીતે તેમાં સમજાવ્યા છે. આ એક પુસ્તક પાસે રાખી તેનું મનન કરનાર વૈદ્ય હરકોઈ વચ્ચે ડાકટરોને પણ આયુર્વેદ સંબંધી ઘટતો ખુલાસો કરી શકે તેમ છે. આ રિપોર્ટના ઉપયોગી ભાગનો તરજુમો કરી પુસ્તકરૂપે પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યો છે, વળી પાશ્ચિમાત્મક વિદ્વાનોના આયુર્વેદ સંબંધી ઉત્તમ અભિપ્રાયોનો પણ આમાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. આયુર્વેદ અવૈજ્ઞાનિક છે એવા અણઘટતા આક્ષેપો કરનારાઓને સજ્જડ જવાબ આપવા માટે આ પુસ્તક એક અદ્વિતીય સાધન છે. આવા મહત્વના પુસ્તકનો ઉપયોગ બધા વૈદ્ય ભાઈઓ કરી શકે એટલા માટે તેની કિંમત માત્ર એક રૂપીઓ જ રાખી છે. જે માત્ર સ્વર્ચ પુરતી જ છે. અમને આશા છે કે સ્થાયી સમિતિ તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલા આ ઉપયોગી સુંદર પુસ્તકનો બધા વૈદ્યરાજો યોગ્ય સત્કાર કરશે.

કાર્યાલય—શ્રી ગુજરાત કચ્છ કાઠીયાવાડ વૈદ્ય
સંમેલન સ્થાયી સમિતિ અને વૈદ્ય મંડલ
શ્રી લોકહિતાર્થ દવાખાણું, સાંકડીશેરી-અમદાવાદ

વૈદ્ય અંબાશંકર જી. ત્રિવેદી
વૈદ્ય અમૃતલાલ ત્રિભુવન યાજ્ઞીક
મંત્રીઓ

વૃદ્ધત્રયીની વનસ્પતિઓ.

આમુખ

ચરક, સુશ્રુત અને વાગ્ભટ્ટ—ની સંહિતાઓમાં વપરાયલી વનસ્પતિઓનું એક લીસ્ટ વનાવવાની ઘણા વચ્ચેથી ઇચ્છા હતી, પણ એ મહાભારત કામ હાથમાં લેતા પહેલાં અનેક વિચારો આવતા અને તેથી તે પડતું મૂકતો. એકલે હાથે કામ ઉપાડતાં હું કેટલીક વચ્ચે કમકમી ઉઠતો. છેવટે આટલાં વર્ષો વાદ આજે આ યાદી તૈયાર થાય છે, અને તે માટે ઇશ્વરનો આભાર માનું છું.

ચરક, સુશ્રુત અને વાગ્ભટ્ટ વાંચતાં વાંચતાં દરેક વનસ્પતિઓને જુદી તારવી કાઢવી, પછી તેને અકારાદિ ક્રમ પ્રમાણે ગોઠવવી અને આખરે એ ત્રણેની વનસ્પતિઓને સંગ્રહિત કરીને અકારાદિ ક્રમમાં ગોઠવવી—એ કામ કેટલું મુશ્કેલ છે તે વિદ્વાનો વિના બીજા કદાચ નહિ જાણી શકે. અને અકારાદિ ક્રમમાં ગોઠવ્યા પછી પણ તેના અર્થો આપવા એ કામ તો એથીયે મુશ્કેલ છે.

અહિં આપેલી વનસ્પતિઓ ફક્ત વૃદ્ધત્રયીની જ છે. વૃદ્ધત્રયીમાં નથી એવી વનસ્પતિઓ પાછળના ગ્રંથકારોએ વાપરેલી છે, પણ તેની સંખ્યા ઘણી જૂઝ છે—બહુ મોટી નથી.

વૃદ્ધત્રયીની લગભગ વધી જ વનસ્પતિઓ આ યાદીમાં આવી ગઈ છે, કદાચ એકાદ બે મૂલથી આંચબહાર રહી ગઈ હોય તો પ્રભુ જાણે. બને તેટલી કાઠજી રાહ્યા છતાંયે જો ત્રૂટી રહેવા પામી હોય તો વિદ્વાનો તે ત્રૂટી પૂર્ણ કરવા બનતો પ્રયત્ન કરશે જ એવી આશા હું રાખું છું.

વૃદ્ધત્રયીના ટીકાકારો

વૃદ્ધત્રયીની વનસ્પતિઓમાંની ઘણી વનસ્પતિઓનો પત્તો લાગતો નથી. જો ટીકાકારોની સહાય લેવામાં ન આવે તો ભાગ્યે ચોથા ભાગની વનસ્પતિઓના અર્થ આપણા સમજવામાં આવે.

ચરકસંહિતા ઉપર આસરે તેર ટીકાઓ લખાયેલી છે એમ સ્વ. વિરજાચરણ ગુપ્ત તેમના ‘વનોષધિદર્પણ’માં જણાવે છે. આમાંથી મ્હારા જોવામાં ફક્ત ચક્રપાણી દત્તત્રીજ ટીકા આવી છે. શિવદાસની ટીકાવાળો ચરકસંહિતા મ્હારા જોવામાં હજી નથી આવી.

ચક્રપાણીદત્તે વનસ્પતિઓનો પરિચય આપ્યો છે. ચક્રપાણીદત્ત બંગાળમાં ૧૧ મા શતકમાં (ડૉ. ગિરિન્દ્રનાથ મુખોપાધ્યાય બી. એ; એમ. ડી; એફ. એ. એસ. વી. એમને ચક્રપાણીદત્ત ઉપર ' Journal of Ayurveda ' માં ઘણી માહિતીવાળો લાંબો લેખ લખ્યો છે. તે ચક્રપાણીદત્તનો કાલનિર્ણય ઇ. સ. ૧૦૬૦ (1060 A. D) આપે છે) થઈ ગયા છે એટલે ચરકોક્ત ઔષધોનો જે અર્થ તેમણે આપેલો છે તે બંગાળનો પ્રચલિત અર્થ સમજવો જોઈએ. ડહ્હણ જેટલી વિગતવાર માહિતી તેમની ટીકામાંથી મળતી નથી, છતાંયે એકંદરે પ્રયાસ ઠીક કર્યો જણાય છે.

સુશ્રુત સંહિતા ઉપર પણ અનેક ટીકાઓ લખાયેલી છે એમ સુશ્રુતની ડહ્હણની ટીકા વાંચતાં સમજાય છે. જેજ્જટ, ગયદાસ, પંજિકાકાર, વ્રહ્મદેવ, કાર્તિક, ગોમી, ગયો-વિગેરેની ટીકાઓ હાલમાં અસ્તિત્વમાં નથી. અત્યારે ડહ્હણની ' નિબંધસંગ્રહ ' અને ચક્રપાણીની ' ભાનુમતિ ' વેજ ટીકાઓ સુશ્રુત ઉપરની જોવા મળે છે. મ્હેં ભાનુમતિ જોઈ નથી. ડહ્હણની ' નિબંધસંગ્રહ ' ટીકા ઘણી સરસ છે. ડહ્હણે વનસ્પતિઓનો જે પરિચય (કેટલીક જગોએ) આપ્યો છે તે જો ન હોત તો હાલ એ બધી જ અપરિચિત રહી હોત. વનસ્પતિઓના પરિચય માટે ડહ્હણની ટીકા વર્તમાન ટીકાઓમાં ઉત્તમ-અપૂર્વ છે.

ડહ્હણ મથુરા પાસેના ભાદાનક દેશમાં રહેતા હતા, પણ ડહ્હણની ટીકામાં મથુરા કે ઉત્તર હિંદુસ્તાન તરફની દેશી ભાષાના પર્યાયો બહુ ઓછા આવે છે. ડહ્હણ જાણે કે ગૂજરાતમાં પણ લાંબો વસત્ રહી ગયા હોય એમ ઘણી વસ્તે આપણને લાગે છે. કોષાતકઃ ઘિસોડીતિ લોકે, જીવન્તી ' ડોડી 'તિ લોકે-આવો પરિચય આપનાર ડહ્હણ મથુરા નિવાસી કરતાં ગૂજરાત કાઠિયાવાડના નિવાસી હોય એમ લાગે છે.

ડહ્હણ ઇ. સ. ના ૧૦મા સૈકાના અંતમાં અને ૧૧માની શરૂઆતમાં થઈ ગયા છે.

વાગ્મટ (અષ્ટાંગ હૃદયમ્) ના ટીકાકાર શ્રી. અરુણદત્તની ' સર્વાંગ સુંદરા ' ટીકા અત્યારે ઉપલબ્ધ છે. અરુણદત્ત ઉપરાંત ચંદ્રનંદન અને હેમાદ્રિ વિગેરે ટીકાકારોએ અષ્ટાંગ-હૃદય ઉપર ટીકાઓ લખી હશે એમ માનવાને કારણ મળે છે. અરુણદત્ત તેમના નામ ઉપરથી બંગાળી હોઈ બંગાળના છે અને ઇ. સ. ૧૩મા શતકનો શરૂઆતમાં થઈ ગયા હોવા જોઈએ એમ ડૉ. હર્નલે સકારણ તર્ક કર્યો છે.

ચક્રપાણીદત્ત અને ડહ્હણાચાર્ય કરતાં અરુણદત્ત અર્વાચીન છે એટલું જ નહિ પણ ચક્રપાણીદત્ત કે ડહ્હણની ટીકાઓમાંથી આ વિષય ઉપર જેટલું અજવાળું પડે છે એટલું અરુણદત્તની ટીકામાંથી નથી પડતું. અરુણદત્તની ટીકામાં જ્ઞાણો માલ નથી છતાં જ્યાં કંઈજ સાધન હોતું નથી ત્યાં કેટલીક વસ્ત અરુણદત્ત વ્હારે ધાય છે.

बीजा टीकाकारो

આ સિવાય બીજા અનેક ટીકાકારો થઈ ગયા છે અને તે દરેકની અહિંયાં ઓછાવત્તા પ્રમાણમાં સહાય લેવામાં આવી છે.

વૃન્દકૃત સિદ્ધયોગ ઉપર શ્રીકંઠે સરસ ટીકા લખી છે. એ ટીકામાંથી મ્હેં વનસ્પતિને લગતાં વચનો 'સિદ્ધયોગ નિરુક્ત' એ નામના લેખમાં જુદાં તારવીને છપાવ્યાં છે. (આયુર્વેદ-વિજ્ઞાન પુ, ૭ અંક ૧-૨) આ શ્રીકંઠે સ. ૧૨૦૦ થી ૧૨૫૦ ની અંદર થઈ ગયા હોવા જોઈએ એમ રા. દુર્ગાશંકર કેવઝરામ શાસ્ત્રી જણાવે છે. શ્રીકંઠની ટીકામાં યૂક્તતા અંશે નારાયણ નામના નાગર વૈદ્યે પૂરા કરેલા છે એટલે એ ટીકામાં ક્વચિત્ ૧૪-૧૫ માં શતકના ગુજરાતી પર્યાયો હોવાનો સંભવ છે સ્વરો. શ્રીકંઠની ટીકા ડલ્હણ આગળ પીકી પડે છે છતાંયે કેટલીક વસ્તુ તેની પળ સહાય લેવી પડી છે.

શાર્દૂલ સંહિતા ઉપર આદમલ્લની દીપિકા અને કાશીરામની ગૂઢાર્થ દીપિકા નામની બે ટીકાઓ છપાયેલી છે. આ બન્ને ટીકાઓની સહાય લેવામાં આવેલી છે. આ બન્ને ટીકાઓમાં કેવળ ચર્વિત ચર્વણ જ છે. ડલ્હણ કેટલીક વસ્તુ ઝંઘું વેતરેલું છે છતાં કેટલોક વસ્તુ તેની સહાય લેવામાં આવેલી છે.

वैद्यक शब्द सिंधु

કવિરાજ ઉમેશચંદ્રગુપ્ત-કવિએ બનાવેલો આ ગ્રંથ જેને જોયો હશે તે એ વિદ્વાને લીધેલી અથાગ મહેનતની તારિફ કર્યા વિના નહિ જ રહ્યો હોય. કોષ તો ઘણાં છે. અંકારાદિ ક્રમ પ્રમાણે બનાવેલો અને કેવળ વૈદ્યક શબ્દોનોજ કોષ આ પહેલ વહેલો જ છે એમ હું માનું છું. આ અક્ષુણ્ણ પથ ઉપર વિજયી પ્રસ્થાન કરવા બદલ સમસ્ત વૈદ્યકીય જગત કવિરાજ ઉમેશચંદ્રનું ઋણી છે. “બંગીયજન કીર્તિગ્રન્થ રત્નમ્” અર્થાત્ બંગાળીઓની કીર્તિરૂપ આ ગ્રન્થ રત્નમાં અનેક ટુટીઓ હોવા છતાંયે તે અનેક અંશે સફળ કૃતિ છે. વૃદ્ધત્રયીની યાદી કરતાં ટીકાકારોનાં વચનો ઉપર વધારે આધાર રાખવામાં આવ્યો છે એ જો કે સ્વરૂં છે, પણ જ્યાં ટીકાકારોએ મૌન ધર્યું હોય છે ત્યાં તેવે વસ્તુએ આ ગ્રન્થ મ્હારો સાહાય્યે આવ્યો છે અને મ્હને પ્રકાશ આપી કંઈક અંશે દુર્ગમ પંથને સરલ કર્યો છે.

अमर कोष.

પંડિતવર અમરસિંહનો અમરકોષ એ અત્યંત આદરણીય ગ્રન્થ મનાય છે. મહામહોપાધ્યાય શ્રી મટ્ટોજી દીક્ષિતના પુત્ર શ્રી ભાનુજી દીક્ષિતે તેના ઉપર ટીકા કરેલી છે. અમર કોષ ઉપર બીજી ટીકા ક્ષીર સ્વામીની છે. આ બન્નેની ટીકાઓની યથાયોગ્ય સહાય

લેવામાં આવી છે. ભાનુજી દીક્ષિત કે ક્ષીરસ્વામી જાતે વૈદ્ય ન હતા એટલે તેમનાં વચનો ઉપર શ્રદ્ધા વિશ્વાસ મેં મૂક્યો નથી, છતાં ન ચાલે તેમનો ઉપયોગ પણ કરવાની મેં છૂટ લીધેલી છે. “ નિઘંટુ આદર્શ ” માંથી આ છુટ વાંચકોને જોવા મળી શકે સ્વસ્તી.

આનંદાશ્રમ સંસ્કૃત ગ્રંથાવલીએ છપાવેલો “ રાજનિઘંટુ સહિતો ધન્વન્તરીય નિઘંટુ ” એક રીતે જોતાં સમસ્ત નિઘંટુઓનો શિરોમણિ છે. નિઘંટુના અંતમાં અકારાદિક્રમમાં જે વર્ણાનુક્રમણિકા આપવામાં આવી છે તે અભ્યાસીઓને માટે ઘણી ઉપયોગી છે. અનુક્રમણિકાનો લાભ મેં ઘણી જગોએ ઉઠાવ્યો છે. એકના અનેક અર્થોની મુશ્કેલી તો છેજ પણ વિચારશીલ પરીક્ષક તેમાંથી સુંદર દોહન કરી શકે સ્વસ્તી.

પરચુરણ

આ ઉપરાંત પૂ. શ્રી જયકૃષ્ણ ઇન્દ્રજી ઠાકરના “ વનસ્પતિ શાસ્ત્ર ”નો, સ્વ. ડૉ. વામન દેસાઈના “ ઔષધ સંગ્રહનો ”નો, પં. હરિપ્રપન્નજીના “ રસયોગ સાગર ભા. ૧ ” નો મારા “ નિઘંટુ આદર્શ ”ના પૂર્વાર્દ્ધ અને ઉત્તરાર્દ્ધનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે. કોઈ વસ્તુ લેટીન નામો માટે તો કોઈ વસ્તુ ગૂજરાતી નામો માટે તો કોઈ વસ્તુ તેના અર્થ માટે વિવિધ રીતે ગ્રંથો મને ઉપયોગી થયા છે. આ ગ્રંથસાગરમાંથી વીણીવીણીને કાઢેલાં મોતીઓથી આ ટુંકી યાદીને અલંકૃત કરી છે. કેટલેક સ્થળે પૂર્વાપર સંબંધ જોડીને અર્થો આપવાની ધૃષ્ટતા કરી છે.

એકનાં અનેક નામો.

વનસ્પતિઓના નામ નિર્ણયમાં જો કંઈ મોટામાં મોટું વિવ્ન હોય તો તે એક વનસ્પતિનાં અનેક નામોનું છે. કુતૂહલી જિજ્ઞાસુ પાઠકને માટે રાજનિઘંટુમાંથી એકજ ઉતારો નીચે ઉદ્ધૃત કરું છું:—

ભદ્રાયાં તુ બલા નીલી દન્તી કાશ્મીરી સારિવા ।

શ્વેતાદ્રિકર્ણી ગૌરી ચ સત્ પ્રોક્તા ભિષગવૈરે ॥

એક ‘ભદ્રા’ શબ્દ સાત અર્થમાં વપરાયલો છે. હવે વિચાર કરો કે ભદ્રા શબ્દ જ્યાં વપરાયો હોય ત્યાં શું લેવું ? દરેક સ્વબુદ્ધિ અનુસાર દ્રવ્યો ગ્રહણ કરે છે. પણ આ પદ્ધતિ શાસ્ત્રીય નથી. મહે પ્રાચીન સમય માટે એ પદ્ધતિ યોગ્ય હશે, પણ હવે આ પ્રથા જ્ઞાત્રીવાર ન ટકવી જોઈએ. એક શબ્દનો એકજ અર્થ અથવા બે અર્થો હોય તો આટલી સંદિગ્ધતા ઊભી ન થાય—ન થાય.

રાજનિઘંટુમાં જ નહિ પણ ટીકાકારોનાં વચનોમાં પણ આવો જ મોટાલો છે. કેટલીક વસ્તુ તો ટીકાકારોએ પણ મનમાની રીતે અર્થો કરેલા છે.

એક મોરટ શબ્દનો અર્થ કરવો હોય છે ત્યારે કેટલી મુશ્કેલી આવે છે તેનો ટુંક પરિચય અહીં અસ્થાને નહિ ગણાય. ઇક્ષુમૂલનો અર્થ મોરટ આપવામાં આવે છે. (ચરક ટીકા સૂ. ....૪....૧) એજ ટીકાકાર મોરટનો અર્થ મૂર્વા આપે છે. ઢલ્હણ વઢી તેનો આંકાલનાં ફુલ અથવા શેરડીમૂલ એવો અર્થ આપે છે. પં. હરિપ્રપન્નજી તેમના 'રસયોગ સાગર'માં અમૃતલોહના પાઠમાં મોરટનો અર્થ લતાકરંજ (જુઓ પા. ૮૬) કરે છે. શ્રીકંઠ 'હસ્તિકર્ણ પલાસ' ઇત્યન્યે મૂર્વા વા' આવો પરિચય આપે છે. આતો મધવા બિઢૌજા જેવું થયું. હસ્તિકર્ણપલાસ એટલે શું? હસ્તિકર્ણનો અર્થ શોધતાં રાતો ઇરંડો અથવા મૂળપાશ નીકળે. ત્યારે આ શબ્દારણ્યમાંથી પ્રવાસીને રસ્તો કેમ જડે? તે બિચારા મુંઝાયા બિના શું રહી શકે? પં. હરિપ્રપન્નજી હસ્તિકર્ણપલાશનો અર્થ મૂર્મિકુમ્ભાંડ કરે છે (રસયોગ સાગર. પા. ૯૦) આમ પ્રત્યેક વ્યક્તિ આ શબ્દારણ્યમાં યથેચ્છ વિહાર કરી શકે એવી સ્વતંત્રતા આપણને આપણા પૂર્વજો તરફથી મળેલી છે !

આ બોસમી સદીના શાસ્ત્રીય જમાનામાં આવો ગોટાલો શાસ્ત્રીવાર ન ટકવો જોઈએ. વૈદ્યોએ મેગા થઈને આનું સત્ત્વર નિરાકરણ કરી નાંખવું જ રહ્યું. પણ પુરાણપ્રિય હિંદુમન નિરાકરણ કરવાનું પસંદ જ નથી કરતું. તેને મન પુરાણ એટલે પવિત્ર અને શુદ્ધ એવું ઠસી ગયું છે. સુભાગ્યે હવે પંડિતોની બુદ્ધિમાં પણ શાસ્ત્રીયતા આવવા લાગી છે એ શુભ ચિન્હ છે. વૈદ્યો કદીયે મેગા મલશે કે કેમ તે વિષે મને જબરી શંકા છે, અને મેગા મલ્યા પછી લલ્યા બિના રહેશે સ્વરા? સ્વદિરસાર જેવા શબ્દની ચર્ચામાં દિવસો કાઢી નાંખે એવા વૈદ્યધુરંધરોના સમાજમાં એકે સપાટે કામ કરી નાંખવું એ રમત નથી. એટલે જ આ યાદીમાં મેં તનતોડ શ્રમ લઈને વિદ્વાનોને પસંદ પડે એવી ઢલે નિર્ણય કરવા પ્રયાસ કર્યો છે. ટીકાઓ જોઈ છે, પૂર્વાપર સંબંધ જોયો છે અને તર્ક પણ કર્યો છે. આશા રાખું છું કે ગૂજરાતના વૈદ્યરાજોને મારો આ નિર્ણય કબૂલ રહેશે જ. જેને કબૂલ ન હોય તે માસિકોદ્વારા આની ચર્ચા ડઠાવે અને મંથન આદરી નવનીત મેળવે.

બોટેનીસ્ટોનું અનુકરણ કરો.

વનસ્પતિ શાસ્ત્ર (Botany) નાં નામો કેવી રીતે બદલાતાં આવ્યાં છે તે બોટેનીસ્ટો સારી રીતે જાણે છે. પહેલાં તો લોકોએ કામચલાઉ અમૂક નામો રાખી લીધાં, પછી દર કોંગ્રેસ વખતે તેમાં ઘટતો ફેરફાર કરતા રહ્યા. આ વિષય ઉપર પ્રો. લૉંડલે તેમના " Vegetable Kingdom " નામના અદ્ભૂત ગ્રંથની પ્રસ્તાવનામાં નીચે પ્રમાણે લખે છે તે આપણ સર્વેએ જાણવા જેવું છે.

" It is full time, indeed, that some stop should be put to

this torrent of savage sounds, when we find such words as Calucechinus, oresigenesa, Finanstrina, Kraschenni nikovia Gravenhorstia, Amorgejofskya.....and hundreds of others like them, thrust into the records of Botany without-even an apology. If such intolerable words are to be used, they should surely be reserved for plants as repulsive as themselves; and instead of libelling races so fair as flowers or noble as trees, they ought to be confined to slimes, mildews Blights & Toadstools. The author has been anxious to do something towards alleviating this grievous evil, which at least need not be permitted to eat into the healthy form of Botany, clothed in the English language."

P. XVI.

भावार्थ

"कैल्युसेचीनस्, ओरेसीजीनेसा, फीनेन्स्ट्रीना, कॅश्चीनी, नीकोलीया, ग्रेवन हार्स्टीया, एंड्रूजेजोफस्कीया—इत्यादि आ अने आवां ज बीजां हजारो जडवातोड, जंगली नामोना झंझावाती प्रवाहने हवे अटकाववो ज जोइए. हवे ते माटे वखत भराइ गयो छे. वनस्पति शाख जेवां सुन्दर शाखमां, जरा पण क्षमा याचना सिवाय, आवां जडवातोड नामो घूसाडवामां आव्यां छे तेने माटे कंइ हवे करवुं ज जोइए. जो एवां नामो लगाडवां ज होय तो ए दुष्ट नामो केटलाक दुष्ट छोडवाओ माटे ज राखवां जोइए, अथवा तो बीजां कोइ विकराळ प्राणीओ के खनिजो माटे राखवां. पुष्पो जेवां सुन्दर अथवा तो वृक्षो सम उदात्त वस्तुओ माटे आवां नामो नज शोभे.

अंग्रेजी भाषारूपी वखोमां परिधान थयेली वनस्पति शाखरूपी सुन्दरीनां सुघटित अने सुन्दर अंग प्रत्यंगो माटे आवां कढंगां नामो न शोभे. आ दुःखद स्थिति दूर करवाने माटे आ लेखक ए दिशामां कंइ प्रयत्न करवा इच्छे छे."

उपरना फकरामां आपणे जडवातोड नामोने बदले 'कर्णप्रिय पण अनेकार्थवाही व्यर्थ नामो' आवो शब्द राखीए ! कारण संस्कृत भाषामां जे नामो छे तेनुं लालित्य ओर छे. विष्वक्सेनकान्ता, अशोकरोहिणी, अश्वारोहिका, आदारिशिम्बी, इक्षुवालिका, उत्तमवारुणी उदुम्बरपर्णी, ऋष्यप्रोक्ता, अंतःकोटरपुष्पो, ओदनपाकी, गुडमंजरी, गन्धर्वहस्तक, छगलान्त्री, ब्रह्मचारिणी, ब्रह्मसुवर्चला, भद्ररोहिणी, मृगगामिनी (विडंग माटे) मृतसंजीवनी (गोरक्ष दुग्धी माटे) म्लेच्छभोजन, (गोधूम=घउं), वर्णविलासिनी (हलदर माटे), अग्निदमनी (पं. हरिप्रपन्नजी एनो अर्थ नागदमनी करे छे.) तोयाधिवासिनी, हिडिम्बिका, धवलकुसुम-वल्ली—आ अने आवां हजारो नामोने आपणे तिलांजली आपवी पडशे.

શ્લોકો બનાવવાનો મોહ આપણામાં અજબ છે. કેમ જાણે ગદ્ય કરતાં પદ્યમાં લખવાથી વિદ્વત્તા વધારે મહેકતી હશે ! જો પ્રાચીન લેખકોએ ગદ્યમાં લખ્યું હોત તો આટ આટલાં નવીન નામો વૈદ્યકમાં ઘૂસ્યાં ન જ હોત. અને હજી પણ સાયન્સના વિષયોને પદ્યમાં ઉતારવાનો આપણો મોહ ગયો નથી ! નિરંકુશાઃ હિ કવયઃ—એ ઉક્તિ વૈદ્યક કવિઓના વિષયમાં સાર્થક છે એમ કહ્યા વિના રહેવાતું નથી. (લંબાણ નહિ કરતાં હું વાંચકોને રસ-યોગ સાગરમાં પં. હરિપ્રપન્નજીએ વિસ્તાર પૂર્વક વર્ણવેલો કાસીસાદિરસનો પાઠ વાંચી જવા વિનવીશ. બ્રાહ્મીનાં નામોનું લીસ્ટ રાજનિઘંટુમાંથી વાંચી જવું). ગંધક માટે ‘મારાનીનારીરજ.’ શબ્દ વાપરવાનું શું પ્રયોજન ? અશોક માટે ક્રાન્તાન્ધ્રદોહદનું શું પ્રયોજન ? પ્રાચીનોએ ગમે તે કારણથી એ શબ્દો રાખ્યા હશે, માટે આપણે પણ તે શું કાયમ જ રાખવા ?

પણ હાં ! હું મૂલ્યો. વૈદ્યો તો વૈદ્યકને અનાદિ માનનારા છે. સંસ્કૃત શબ્દને શાશ્વ માનનારા વૈદ્યોની સંખ્યા હજી જેવી તેવી નથી. તે તો કહેશે કે ‘આજ કાલના નવા મળેલાઓ મોટા ડાહ્યા કે ઋષિઓની મૂલો કાઢવા બેઠા છો ?’ જો આજ સ્થિતિ હોય તો લાચાર. કાલાય તસ્મૈ નમઃ !

પરિવર્તનશીલ વિજ્ઞાન.

સાયન્સ પરિવર્તનશીલ છે. જગત્ આજે પરિવર્તનશીલ છે. કોઈ પણ વસ્તુ તેના એકના એક સ્વરૂપમાં જીવંત રહી શકતી જ નથી. જે બુદ્ધિએ વૈદ્યકને જન્મ આપ્યો છે તે બુદ્ધિ, યોગ્ય લાગે તો, વૈદ્યકને વિકસાવી શકે છે—વિસ્તૃત બનાવી શકે છે. એકને એક જ જગોમાં રહેનારું શ્વાબોચીયાનું પાણી ગંધાઈ ઉઠે છે એ કોણ નથી જાણતું ? એ શ્વાબોચીયાના પાણીનો નિકાલ નહિ કરવામાં આવે તો તેમાંથી દુર્ગંધી મારશે અને આજુબાજુના જનપદનું સ્વાસ્થ્ય વગાડશે. આપણે આયુર્વેદને શ્વાબોચીયું રાખવું છે ? બંધિયાઠ પાણી રાખવું છે કે જીવંત વહેતો પ્રવાહ રાખવો છે ? જે જે અશુદ્ધિઓ જણાય, જે જે સુધારણાને અવકાશ હોય તે બહારથી ગ્રહણ કરી લેવાં જોઈએ. સાયન્સમાં પૂર્વ અને પશ્ચિમ જેવું કશું જ નથી. વિજ્ઞાન અમૂક દેશની કે જાતિની મુઢી નથી. જે વાપરે તેને માટે તે છે.

આપણે ચરકના વચ્ચતથી તે આજદિન સુધીમાં નહિ જેવો સુધારો વધારો કર્યો છે. અલબત્ત રસ વૈદ્યકની નોંધી શાખા અસ્તિત્વમાં આવી અને વિકાસ પામી એ મૂલવા જેવું તો નથી જ, પણ ચરકસુશ્રુતના વચ્ચતની વનસ્પતિઓ ઉપરાંત આપણે બીજી ઓછી વનસ્પતિઓને અપનાવી છે. ભાવમિશ્રે ચોપચીની જેવી વસ્તુઓને અપનાવી છે અને ત્યારપછીના શોઢલ જેવાઓએ ઘણી નવી વનસ્પતિઓને નિઘંટુમાં દાખલ કરી છે. પણ આટલા વચ્ચતમાં (ચરકથી તે આજ દિન સુધીના આશરે ૨૦૦૦ વર્ષમાં) આપણે જરા પણ આગળ ધપ્યા નથી એટલું કહ્યા સિવાય ચાલતું જ નથી.

“ All things are undergoing incessant change. Every science is in a state of progression, and of all others the sciences of observation must be so. ”

Prof. Lindley. Ph. D. F. R. S., L. S.

અષ્ટવર્ગની વનસ્પતિઓ.

જીવક ઋષભક, મેદા મહામેદા, કાકોલી ક્ષીરકાકોલી વિગેરે અષ્ટવર્ગની ઔષધિઓને ચરકના ટીકાકાર ચક્રપાણિદત્ત અને સુશ્રુતના ટીકાકાર શ્રીડહ્ણનાચાર્ય ‘સ્વનામન્યાતમ્’ એવી ઓઠ્ઠાણ આપીને જ સંતોષ માને છે. અર્થાત્ ચક્રપાણિદત્ત અને ડહ્ણના સમય સુધીમાં—૧૧ મા સૈકા સુધીમાં—આ વનસ્પતિઓ અતિ પ્રસિદ્ધ હતી એમ જણાય છે. ભાવ-મિશ્રના વસ્ત્રમાં આ વનસ્પતિઓ ‘અતિ દુર્લભ’ થઈ ગયેલી જણાય છે અને તેના વદલામાં યોગ્ય પ્રતિનિધિ દ્રવ્યો સૂચવવામાં આવ્યાં છે ! ભાવમિશ્રનો કાલ ઇ. સ.ના ૧૬મા સૈકાની શરૂઆતમાં છે. નવાઈ જેવી વાત છે કે ૩૦૦—૪૦૦ વર્ષ જેટલા વચગાળાના સમયમાં અષ્ટવર્ગની ઔષધિઓ ઓઠ્ઠાણતી બંધ થઈ ગઈ ! તે વસ્ત્રના વૈદ્યોના માનસનો આપણને આથી ઠીક પરિચય મળે છે !

પળ હર્ષની વાત એ છે કે હવે આ તરફ વૈદ્યોનું ધ્યાન ગયું છે. હરિદ્વારમાં એક અષ્ટવર્ગ કાર્યાલય પળ ડહડયું છે અને દરવર્ષે સંમેલન સાથેના પ્રદર્શનોમાં નવા નવા નમૂનાઓ પળ આવવા લાગ્યા છે. બૂટી પ્રચાર જેવા વનસ્પતિની ચર્ચા કરતા માસિકમાં હવે વનસ્પતિઓના ફોટા પળ આવતા થયા છે. જો આવી જ પ્રગતિથી આપણે મંડયા રહીશું તો ઘણાંયે કિંમતી, અજ્ઞાત દ્રવ્યોને આપણે આપણા નિઘંટુઓમાં—ફાર્માકોપીયામાં સ્થાન આપી શકીશું. જુનું ન જડે તો પરવા નહિ, પળ નવું જે કંઈ હાથ લાગે તે પૂરા વિચાર પછીથી આપણે હજમ કરવું જોઈએ.

બુદ્ધિ પ્રથમ. શાસ્ત્રો પછી.

ઉશીર: વીરતરુ:—અર્થાત્ એક ટીકાકાર ઉશીર (કાઠો વાઠો) નો અર્થ વીરતરુ આપે છે. વીરતરુ એટલે વેલ્લંતરો (પંચમહાલ)—*Dichrostachys cineria*. બીજો ટીકાકાર કિણિહી નો અર્થ અપરાજિતા આપે છે. ત્રીજો ટીકાકાર સ્પૃક્ષા: માલતી આવો અર્થ કરે છે. ચોથો કુષ્માણ્ડ ને સર્પચ્છત્રમ્ કહે ! કોઈ કર્કશનો અર્થ પટોલભેદ: કરે તો કોઈ વઠી કંપિલ્લક—કપિલો એવો અર્થ કરે ! કોઈ ઇંડુદિને પુત્રંજીવ કહે છે તો કોઈ જીવન્તીને પટોલ જેવા પાનવાળી ઉત્તરમાં થનારી વેલ એમ ઓઠ્ઠાણાવે છે ! આ સંકરતામાં આપણું કર્તવ્ય શું હોવું જોઈએ ? હું એક જ જવાબ આપું. બુદ્ધિ પ્રથમ, શાસ્ત્રો પછી. ચરક સુશ્રુતમાં વર્ણવેલાં અનેક શાકો અત્યારે લગભગ અજ્ઞાત છે. ચરક સુશ્રુતમાં વર્ણવેલાં સ્થાવર

विषने आपणे कोइ ओळखता नथी, दिव्यौषधिओने हजी कोइए जोइ नथी. चरक सुश्रुत वाग्भट्टनी आशरे ५००-६०० वनस्पतिओमांथी आपणने खरी रीते तो भाग्येज अर्धनीये ओळखाय छे. आवा समयमां आपणुं शु कर्तव्य होवुं जोइए ! बुद्धि कबुल करे एवा निर्णयो ज्यांथी मळे ते हालने माटे आपणे ग्रहण करी लेवा जोइए. भविष्यमां जेम जेम आपणने भुलो जणाय तेम तेम तेमां फेरफार करी शकाशे. नवी वस्तुओने पण आपणे दवाओमां लइ लेवी जोइए.

उपसंहार

बृद्धत्रयीनी वनस्पतिओनी यादी आपता पहेलां चरक, सुश्रुत, वाग्भट, वृन्द, भावमिश्र शारंगधर-इत्यादि ग्रन्थकारोना ग्रंथोनी टीकाओमांथी वनस्पति विषयक वचनो तारवी काढी आपवामां आव्यां छे. जिज्ञासु वांचकोने आ तारवणीमांथी टीकाकारोनुं मतपार्थक्य, वनस्पतिओ विषेनुं तेमनुं तत्कालीन ज्ञान अने केटलेक स्थळे तेओए दाखवेलो मतविभ्रम इत्यादि जाणवा-जोवा मळशे. यथाशक्तिमति में आ यादीने संपूर्ण बनाववा प्रयत्न कर्यो छे, खामीओ तो घणीये हशे-छे.

“ To demand perfection in a work of this nature is little less than impious; for perfection is the attribute, not of man, but of His Master. ”

Prof. Lindley. Intr. p. XI.

अर्थात्.

आवी जातनां कामोमां संपूर्णता इच्छवी ए अपवित्र छे; कारण के संपूर्णता ए मनुष्यनो नहि पण तेने बनावनार परमात्मानो गुण छे.

प्रो. लॉडले.

एटले हुं, पं. हरिप्रपन्नजीना शब्दोमां ‘त्रुटिविरहफलो रच्यते एष ग्रन्थः’ एम तो नथी कही शकतो, पण तेमना उपसंहारना शब्दोमां म्हारो पण स्वर मेळवी एटलुं तो जरूर लखीश के:—

दृश्येताऽकठिनं जनैर्विरचितग्रन्थप्रयोगा इह
विन्यस्ता इति, किन्त्वगाधधिषणा दृष्ट्या श्रमो
ज्ञास्यते ॥

अर्थ—

खरी रीते तो जनसमाजने आ कार्य एक खेल जेवुं ज लागशे, कारण के तेओ कहेशे के ओहो हो ! एमां तो शो वाष मार्यो छे ? थोडी टोकाओ जोइने एक नानी शो यादी

तैयार करी तेमां शुं भारे काम छे ? परंतु आमां कुशाग्र बुद्धिथी अंदरनी घटनाओने जे जोशे तेने जणाशे के आमां केटलो बधो श्रम लेखकने पड्यो हशे ?

बापालाल ग. वैद्य

संज्ञा--परिचय.

चः चरकसंहिता. (स्व. दाजीपदेवाळो गुटको.)

सु. सुश्रुतसंहिता. डल्हन भाष्य समेत. निर्णयसागर प्रेस.

वा. अष्टाङ् हृदयम्. अरुणदत्तनी टीकावाळी डो. कुन्तेवाळी आवृत्ति.

च. द. चक्रपाणिदत्त चरक टीकाकार.

च. टी. चरक टीका

अ. द. अरुण दत्त. वाग्भट्ट टीकाकार

नि. पूः निघंटु आदर्श पूर्वाह्न

नि. उ. ,, उत्तराह्न

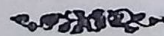
औ. संः औषधसंग्रह (डो. वामन देसाइ कृत)

व. शा. वनस्पति शास्त्र

रा. नि. राजनिघंटु

ध. नि. धन्वन्तरीय निघंटु

वै. श. सिं. वैद्यक शब्द सिंधु

चरकनिरुक्त

अग्निमुखी—लाङ्गलिया इति ख्याता ।

सू-स्था. अ. ४--४

अङ्कालोडचं—ह्रस्वोत्पलकंदः ।

सू. २७--११३

अजकर्णः—शालभेदः ॥ वि. ८-२०।५

अजगन्धा—(१) फोकान्दी । सू. ४-४९

(२) फीकान्दी । सू. १-७७

(३) अजमोदा ॥ सू. २-२

फोकान्धीति केचित्

(४) फोफादीति ख्याता ॥

चि. २३-२१०

(५) अजमोदा । चि. २७-४०

अजडा—शूकशिम्बी । चि. २-१८

अजमोदा—उग्रगन्धा ॥ चि. अ. १३-१२२

अजश्रृंगी—विषाणी । क. ११-११

अजा—अजानाम औषधिः । अजश्रृंगीति

ज्ञायते । मूल. चि. १ पा ३८३

अजाजी—सूक्ष्मजीरकम् ॥ सू. २७-३०४

अतसी—उमा इति ख्याता । सू. १३-१०

अतिच्छत्रा—(१) मधुरिका चि. १

(इन्द्रोक्तरसायनम्)

(२) शतपुष्पा अन्ये छत्रा-

तिच्छत्रे द्रोणपुष्पीद्वयम् ।

चि. ९-५६

अतिछत्रा—अरुणकोकिलाक्षः ॥

वि. ८-२०/१

अतिरसा—(१) शतावरी । सू. ४-७

(२) यष्टिमधु । चि. १०-३२

अधोगुडा—वृद्धदारकः ॥ सू. अ. १-७६

अन्तःशोटरपुष्पी—नील बुहना ।

सू. १-८१

अभिषुक—औत्तरापथिकम् । सू. १३-१०

अभीरुपत्री—शतावरीभेदः । वि. ८-२०।१

अंबष्टकी—अकर्णविद्धा ॥ सू. ४....९

अम्भःश्यामाका—जलजा ओडिका लोके

शरा इत्युच्यते । सू. २७-१६

अम्लिका—(१) कन्दप्रधाना कामरूपे प्र-

सिद्धा ॥ अम्लिकाभेदमित्याहुः

वि. ८-२०/२

(२) स्वल्प विटपप्रायः काम-

रूपादौ भवति ॥

सू. २७....११८

अंशुमती—शालपर्णी । चि. २८-९३

अमोघा—(१) पाटला आमलकी वा ल-

क्ष्मणा वा । सू. ४-४९

(२) पाटला । शा. ८-२१

अमृणालम्—उशीरम् ॥ सू. ३-२४

अमृतासंगः—कपिकच्छुः । चि. २५-११५

अर्जकः—श्वेतपर्णासः । सू. २७-१६५

अरिष्टा—कटुरोहिणी ॥ शा. ८-२१

अरुकं—निकोठा क्षोडा इति औत्तरापथिकाः ॥

सू. १३-१०

अव्यथा—(१) कदलो गुडूची वा हरी-

तकी वा सू. ४-४९

(२) गुडूची । शा. ८-२१

अवघातः—कर्णिकाकारः । चि. ७-१२६

अवदंशक्षमम्—लवलीफलम् ॥

सू. २७-१४१

अवाक्पुष्पी—अधः पुष्पी । चि. १४-२३४

अश्मन्तकः—(१) अम्ललोहः सू. ४-३३

(२) मालुयासदृशपत्रो वृक्षः

सू. १-११२

अश्वकर्णः—(१) शालभेदः॥ सू. २९-४८

(२) शालभेदः । चि. ३-
२५४

असनपर्णी—(१) अपराजिता ॥

चि. २६-६८

(२) अपराजिता । वि. ८-
२०/१

अक्षिपीडकः—श्वेतपीत शिबीभेदः ॥

चि. २३-२१३

अक्षीव—अब्दकःशोभांजनो वा । सू. ४-१५

—आ—

आस्फोता—अस्फूरमल्लिका । चि. १५-१२३

आत्मजा—पुत्रंजराख्याता ॥ चि. ३-२६३

आसुरी—राजिका मण्डको वा । सू. अ. २७

श्लो. ९७

आखुपर्णी—मूषिकपर्णी । वृषपर्णी च तद्भेदः

पंजिपत्रिकेति ख्याता ॥

सू. अ. ४-१५

आदनी—घोषक भेदः । शा. ८-४६

आरुक्—कार्तिकपुरे प्रसिद्धम् ॥

सू. अ. २७-१२८

आदित्यपर्णी—नाम औषधिः या सूर्यकान्ता

विज्ञायते । (मूलं) चि. १-५१-

३८३

आम्रातं—आमडा इति ख्यातम् । सू. अ.

२७-१२९

आम्रफलसदृशं इति चंद्रिका (तच्च

द्विविधं)

—इ—

इंगुदी—पुत्रंजीवकफलम् । सू. २७-१४२

इक्षुवालिका—खाभारिका । सू. ४-१७

इक्षुमूलं—मोरटो वा । सू. ४-९

इन्द्रसाह्या—बीजपूरका । चि. ६-४०

इन्द्राणि—निर्गुण्डी । चि. २१-८३

इन्द्राणीशाकं—केचित् मत्स्याक्षक इति
आहुः निर्गुण्डीत्यपरे ॥ चि.

२१....८८

—ई—

ईषिका—अम्बष्ठा ॥ चि. ३-२६३

—उ—

उदालः—बहुचारः । वि. ८-१८

उदालकः—बहुचारः । वि. ७-३०

उत्तौली—वृश्चिकाली । वृश्चिकापत्रो ख्याता ।

चि. ९-५७

उपचित्रा—दन्ती । क. ६-५

—ऋ—

ऋष्यमंघा—(१) ऋष्यजाङ्गलकः ।

सू. ४-२

(२) ऋष्यजाङ्गलकी । बला-

भेदो वा ॥ वि. ८-२०/१

ऋष्यप्रोक्ता—(१) बलाभेदः । वि. ८-

२०/१

(२) अतिबला ॥ चि. २९-

७०

(३) माषपर्णी । सू. ४-७

ऋषभि—शुकशिम्बा ॥ सू. ४-७

—ए—

एवोरुकं—(१) लोमशकर्कटी इति उल्लवणः,
राजकर्कटी त्यन्ये, स्फुटिसंज्ञया
गौडे प्रसिद्धमिति त्रिविक्रम
इति शिवदासः ॥

सू. २७-१०७ टिप्पणी ।

(२) राजकर्कटी । सू. २७-१०७

एरका—होगल । सू. ३-२५

एलापर्णी—(१) नागबला अहिंसा इत्यन्ये ।

क. ६-५

(२) रास्ना । वि. ८-१८

—ए—

ऐन्दुकः—निक्षारः सू. अ. २७-११०

ऐन्द्री—गोरक्षकर्कटी । सू. ३-२५,

शा ८-२१

—ओ—

ओदनपाकी—नीलझिंटी । वि. ८-२०/१

—क—

कर्कारुः—कूष्माण्डभेदः । वि. १९-३५

कर्बुदारः—(१) कांचनः । सू. २७-९६

(२) श्वेत कांचनः । सू. ४-२३

कर्कन्धुः—बदरीशृगाल । सू. २५-४८

कर्कशः—पटोलभेदः । वि. ८-२०/५

कठिलकः—पुनर्नवा । सू. अ. २७-९३

कठिलका—रक्तपुनर्नवा । वि. ३-१८७

कदरः—(१) श्वेत खदिरः । सू. २५-४८

(२) विट् खदिरः । ४-४३

कलशी—पृश्नीपर्णी ॥ वि. ३-१८४

कम्पिलकम्—गुण्डारोचनी । सू. १-८३

कमुकम्—(१) गुवाकम् ॥ सू. २५-४८

(२) पट्टिकालोघ्रं पूगं वा ।

चि. ६-३९

(३) पट्टिकालोघ्रं । चि. ४-७२

कपीतन—(१) गंधमुंडः । सू. ४-३३

(२) गंधमुण्ड इति ख्यातः ॥

चि- १५-१२४

कण्डीरः—रामठभेदः ।

स हि जलस्थलभेदाद्विविधः ॥

चि. ३-२६३

कटंभरा—कटभी । चि. ९-५६

कशेरु—चिञ्चोडकः वि. ८-२०/१

कशेरुकः—कशेरुकशब्देन चिंचोडका-

राजकशेरुश्च गृह्यते । सू. २७-

११३

कपोतवल्ली—(१) सूक्ष्मैला । वि. ८-२०/१

(२) कवडभेजु इति ख्याता ।

वि. ८-२०/१

कदम्बो—बहुफलः । सू. ४-२०

करमर्दः—कण्टकीफल इति चन्द्रिका, तद्वि-

विधं महदल्पं च, तत्र महत्प्रायशो

ग्रामभवमगलं च, अल्पा तु करमर्दी

वनजा मधुराम्लफला इति आहुः इति

शिवदासः ॥ टिप्पणी. सू. २७-१५६

कायस्था—सुरसा । वि. १७-३७

कालंकृतो—कासमर्दः वि. ८-१८

काला—मज्जिष्ठा । वि. २८-६८थी७४

कालशाकं—कालिया इति ख्यातम् ।

सू. २७-८८

काकाण्डः—शूकरशिम्बः । सू. अ. २७—
३२

काकाण्डी—ख्याता । सू. १-७७

कारवी—(१) कृष्णजीरकम् ॥ सू. अ.
२७-३०४

(२) कारवीति अल्पद्राक्षा ।
चि. २४-१७८

(३) अल्पजीरकम् ॥ चि. १३
-१२२

काष्ठगोधा—नाम औषधिः गोधाकारा
चि. १५-३८३ (मूल)

काकनासा—वासाफलका । काकतुण्डक
इत्यन्ये ॥ चि. अ. १-६४

कालानुसार्यः—शीतला । चि. ३-२५४

काकाह्वा—गोष्ठोदुम्बरिका । चि. २१-८३

कालेयकं—कालियाकाष्ठम् ॥ सू. ३-२४

किणिही—कटभी । सू. ४-१५

ह्रीतकं—यष्टिमधु । सू. १-८०

अस्यतु अद्यपि मूलं सुश्रुते प्रशस्तं,
मूलेनैव व्यवहारः तथापि
विरेचनं प्रति यष्टीमधुद्वयस्यापि
फलमेव प्रशस्तं ज्ञेयम् ॥ सू.
१-८०

कुमारजीवी—जीवशार्क । सू. २७-९७

कुतुम्बकः—द्रोणपुष्पिका । सू. अ. २७-९६

कुचेला—अकर्णविद्विकाभेदः सू. २७-९२

कुरण्टकः—ग्लानकः चि. अ. २१-८७

कुन्दुरुकः—शितिमारकः कुन्दकुसुमख्यातः ।

चि. २६-६२

कुटजटं—कैवर्तमुस्तकम् ॥ चि. १५-१२३

कुलिंगाक्षी—पेटिका । वि. ७-२०।१

कुलिङ्गः—उच्चटभेदः सू. ४-२०

कुलिङ्गा—उच्चटा । वि. ८-२०।१

कुंचिका—स्थूलजीरकम् । सू. २७-३०४

कुलकं—(१) कारवेल्लकम् । चि. ३-१८७

(२) कारवेल्लकः केचित्तु कुलकं
पटलभेदमाहुः । सू. २७-९४

कुवलम्—स्थूलवदरी । सू. २५-४८

कूष्माण्डः—सर्पच्छत्रम् । २७-९८

कृतवेधनं—ज्योत्स्निका ॥ सू. १-८२

कृतमालः—सुवर्णहलिः । सू. ४-१४

केलुटं—केलुटे हारितवचनं ' केलुटं स्वादु
विटपं तत्कन्दः स्वादुशीतलः '

इति । सू. २७-११०

कैटयं—पर्वतनिम्बः । सू. ४-४८

कोविदारः—स्वनामप्रसिद्धः ।

क्रौञ्चादन—धिंचुलिका । सू. २७-११३

—ख—

खराश्वा—(१) कृष्णजीरकम् ॥ सू. २७—
१६७

(२) अजमोदा । सू. २३-१९

(३) अजमोदा । चि. २६-५८

खण्डिका—त्रिपुटकलायः ॥ सू. २७-२७

खुरकः—स्यन्दनः किं वा कोकिलाक्षः । चि.
२३-२४२

—ग—

गण्डीरः—शमठशाकम् । सू. ४-१५

गवेधुकः—(१) घुलुंचः । स ग्राम्यारण्यभे-
देन द्विविधः । सू. २७-
१६

(२) घुलुंचः । सू. २-२३

गन्धफली—प्रियङ्गु । चि. २३-५५

गाङ्गेरुकं—नागबलाफलम् । सू. २७-१३८

गुन्द्रा—गुलुंच । सू. ४-१७

गृजनकः—(१) स्वल्पनालपत्रः पलाण्डु-
रेव । सू. २७-१७९

(२) लोहितपलाण्डुः । चि. १७
-१२८

(३) रसोनकः किंवा गृजनकं
शोभांजनम् ॥ चि. १२
-६०

गोजिह्वा—दार्विपत्रिका । सू. २७-९३

गोपी—शारिवा । वि. ८-१८

गोलोमी—(१) भूतकेशः । सू. ४-४८

(२) श्वेतदूर्वा । शा. ८-६०

(३) नाकुली ॥ चि. १०-३१

—च—

चतुरंगुल—स्वर्णहाली ॥ सू. ३-१५

चंचुः—नाडीचाः । चि. १९-३५

चंडा—(१) चोरहुली ॥ सू. ४-३७

(२) चोरपुष्पी । सू. ३-६

चारुकः—शाणबीजं । सू. २७-१७

चारटी—कुंभः । ब्रह्मयधिका इत्यन्ये ॥ चि.
९-५५

चिल्ली—गौडवास्तुकम् ॥ सू. २७-९५

चिवुपर्णी—नाडीपर्णी जालन्धरं शाकं ॥

चि. १४. ११४ थी १२५

चित्रा—(१) दन्ती । सू. ४-४

(२) गोरक्षकर्कटी तद्वोजमिह ।

सू. १३-१०

यदि वा चित्रा लोहितपरण्डः ॥

चुक्रिका—चाङ्गेरी । चि. १५-११२

चुचुपर्णिका—नाडीयमेदः । सू. २७-९६

चोरकः—(१) चोरपुष्पिका स्वनाम प्रसिद्धः ।

सू. ३-२२

(२) चंडालकः । चि. ९-५५

—छ—

छत्रा—(१) कोकिलाक्षः । वि. ८-२०/१

(२) मधुटिका । चि. ९-५६

—ज—

जटिला—उच्चटः । सू. ४-२०

जम्बीरः—पर्णासभेदः । जम्बीरफलं सुगंधि ।

सू. २७-१६२

जलपिप्पली—जले पिप्पल्याकारा स्यात् ॥

सू. २७-१६६

जातुशाकं—वंशपत्रिका सू. २६-८६

जीवन्ती—(१) सुवर्णनाला । स्वमान प्र-
सिद्धा ॥ सू. ९-६१

(२) स्वनामख्याता । सुवर्ण-
वर्णाभा । सू. ४-१

जीमूतः—(१) पीतघोषकः । क. २-१

(२) घोषकभेदः । सू. १-८२

जूर्णाहः—जोनार इति ख्यातः । सू. २७

-१७

ज्योतिष्मती—क्रांगणिका । चि. ३-२५४

—ट—

टङ्कः—काश्मीरप्रसिद्धम् ॥ सू. २७-१३२

—त—

तरुटः—कल्हारकन्दः । सू. २७-११३

तिन्दुकं—केन्दुः । सू. २७-१४३

तिलपर्णिका—हुलहुलिका । सू. २७-९३

त्रिपर्णी—हंसपादिका । सू. २७-९९

तृणशून्यं—(१) केतकीफलम् । सू. २७-

१४१

(२) केतकी । २५-४८

तूदं—औत्तरापथिकफलम् । सू. २७-१३१

तेजस्विनी—तेजोवती । वि. ८-२०/४

तोदनं—धन्वनभेदः । सू. २७-१३८

अन्ये तु तोदनं वामप्रियफलं

आहु । वारणात्मिकेति दाक्षिणा

त्येषु ख्यातमित्याहुः । टिप्पणी

—द—

दर्भः—उल्लयातृणम् । सु. ४-१७

द्रवन्ती—(१) दन्तीभेदः । सू. २-८

(२) द्रवन्त्येव चीरितपत्रा । सू.

१-७८

द्वारदा—(१) शाकतरुः । वि. ८-२०/१

(२) शाकतरुः कपिकच्छुः वा ।

चि. १चतुर्थपादः रुद्रोत्तरसायने

द्वीपा—कण्टकारी । द्वीपो शरुरितिपाठे श-

तावरी देया ॥ वि. ८-१८

—ध—

धन्वयासः—दुरालभा । सू. ४-१२

धामार्गवः—पीतघोषकः । क ४-१

धामार्गवः—पीतघोषकः । सू. १-८२

धावनी—कण्टकारी । चि. ३-१८४

ध्यामकं—गन्धतृणं । सू. ९-१८

—न—

नतं—तगरपादिका । तदभावे शीउलीच्छोप

गुडको गृह्यते । स. ३-२१

नता—प्रियङ्गुः चि. २६-११४

नन्दीतकः—कर्परनन्दी ॥ चि(?) २६-११४

नलिनं—(१) पद्मभेदः । चि. ३-२५४

(२) श्वेतमण्डलपद्मम् । सू. २५-

४८

नलिनी—पद्ममृणालम् ॥ सू. २७-९८

नाकुलीद्वयम्—रास्नाद्वयम् । चि. ९-५६

नाकुली—रास्ना । चि. २३-५५

नागदन्ती—काष्ठपाटला ॥ चि. १०-३९

नाडी—नाडीचः । सू. २७-९३

नालिका—गोनाडीयः । सू. २७-९७

नारी—नारी नाम औषधिः

अश्वबलेति विज्ञायते या बल्वजस-

दृशपत्रा ॥ मूलं । चि. १ पा ३८३

नान्दीमुखी—यविका ॥ सू. २७-२१

निचुलः—(१) हिज्जलमिति प्रसिद्धः ।

सू. २-८

(२) हिज्जलः । चि. १८-१८

निष्पावः—बल । सू. २७-३१

नीला—नीला नाम औषधि स्तु नीलक्षीरपुष्पो

लताप्रतानबहुला ॥ मूल. चि. १

पा. ३८३

नीलिका—नीलबुद्धा । सू. २-७

नीवारः—ओडिका । सू. २७-१६
नन्दीमाषकः—उन्दीमानवक इतिख्यातः ॥

सू. २७-११०

—प—

प्रत्यक्पुष्पी—मूषिकपर्णी । क. ११-१२
पद्मा—(१) ब्राह्मणयष्टिका ॥ सू. ४-३१
(२) नाम औषधिः पद्माकारा पद्म-
रक्ता पद्मगन्धा च ॥ (मूल)
चि. १ पा. ३८३

प्लक्षः—अल्पदीर्घपत्रः । चि. २१-८४
पत्तूरः—(१) सालिंचिका । चि. २६-४४
(२) सालिंच ॥ सू. २७-९६
प्रत्यक्पुष्पी—दन्ती ॥ सू. १-७६
प्रत्यक्पुष्पी—अपामार्गः । सू. १-८४
प्रकीर्या उदकीर्या—करंजद्वयम् ॥ सू. १-
८१

पलंकशा—गुग्गुलुः जटामांसी वा ॥ सू.
४-४८

पयस्या—(१) क्षीरकाकोली विदारीकन्दो
वा । सू. ४-७
(२) विदारीकन्दः । सू. ४-२
प्रशातिका—(१) उडिकेति प्रसिद्धा । सू.
२१-२९
(२) औडिकैव स्थलजा रक्त-
शूका ॥ सू. २७-१६

पद्मम्—सरक्तमष्टदलपत्रम् । सू. २५-४८
पर्वपुष्पी—कुक्कुटी । सू. २७-१०४
पर्वणी—पर्वशाकं ॥ सू. २७-१०४
पंचांगुल—चित्रैरण्डः ॥ सू. २७-१०५

पालिन्दी—श्यामलता ॥ सू. ४-१६
प्राचीनामलकम्—पानीयामलकम् सू. २७-
१४२

पापचेलिका—पाठा । चि. ३-१८३
पियालः—पियालोऽयम् मगधप्रसिद्धः ॥ सू.
२७-१९३
प्रियङ्गु—(१) कायनीति प्रसिद्धा ॥ सू.
२७-१६

(२) पुत्रागिति ॥ चि. ४-७३
पिण्याकः—तिलकल्कः ॥ निघण्टुकारस्तु
आह “पिण्याको हरितशिग्रुः”
सू. २७-४ टिप्पणी

पीलु—(१) औत्तरापथिकंफलम् । सू. २. २
(२) औत्तरापथिकं । सू. २७-१४१
पीलुपर्णी—(१) मोरटकः ॥ सू. २७-९९
(२) मोरटः रास्नाभेदः इत्य-
परे ॥ चि. २७-३९

पुण्डरीकं—श्वेतशतपत्रं पद्मम् सू. २५-४८
पूतना—हरीतकी ॥ चि. ९-९५
पूतीकः—कण्टकीकरञ्जः ॥ सू. १-११४
पूतनाकेशी—गोलोमीत्युच्यते ॥ चि. १०-
३१

पृक्का—सौराष्ट्रिका ॥ चि. २३-५२
पृश्निपर्णी—वर्तुलपत्रा सिंहपुच्छी । सू. २
—१८

पृथ्वीका—कृष्णजीरकम् ॥ सू. ५-१७
पोटगुलो—होगुलः । सि. १०-१३ थी ४७
पोटगलो—होगलः । वि. ८-१८

—फ—

फणिज्जकः—पर्णासभेदः ॥ सू. ३-२
फंजी—ब्राह्मणयष्टिका ॥ सू. २७-९५

—ब—

बल्यं—कैवर्तमुस्तकम् ॥ चि. २१-७३
ब्रह्मसुवर्चला—या हिरण्यक्षीरा पुष्करसदृ-
शपत्रा । (मूलं) चि. १ पा. ३८३
बिम्बी—ओष्ठोपमफला ॥ सू. १-७६
बिसं—करहाटः । वि. ८-२०/६
बिल्वपर्णी—बिल्वार्जकम् ॥ सू. २७-१८३
बुका—गन्धनाकुली ॥

रास्नाभेदः ॥ चि. ३-२६३

—भ—

भद्रश्रियं—श्वेतचन्दनम् ॥ चि. ३-२५४
भण्डी—स्वनामख्याता ॥ सू. २७-१८४
भव्यं—कर्मरंगफलं, केचित् त्वक् संहतिफलं
वदन्ति ॥ सू. २७-१२७
भद्रपर्णी—भादाली ॥ वि. ८-१८
भद्रौदनी—पीतबला ॥ सू. ४-२
भारद्वाजी—वनकार्पासी । सू. ४-२, वि.
८-२०/१
भीरु—जालान्धरं शाकम् ॥ वि. ८-२०/१
भूतीकः—यमानिका ॥ सू. ४-४२

—म—

मधुवल्ली—यष्टिमधुभेदः ॥ वि. ८-२०/१
मकुष्टकः—मोठ इति ख्यातः ॥ सू. २७-२६
मण्डूकपर्णी—मणिमणि ख्याता ॥ श्रान्त-
कुनी ख्याता इति पाठः ॥
(टिप्पणी.) सू. २७-९२

मधुली—गोधूमभेदः ॥ सू. २७-२१

मधूलकः—गोधूमभेदः ॥ सू. २७-१८९

मधूलिका—मर्कटहस्ततृणम् ॥ वि. ८-
२०/१

मधुकपुष्पी—मधुकभेदः ॥ वि. ८-२०/१

मधुपर्णी—(१) गुडची ॥ चि. २६

(२) विकंकतम् ॥ चि. २९-७१

(३) विकंकतम् ॥ वि. ८-
२०/१

मसूरविदला—श्यामलता ॥ क. ११-१२
वि. ८-१९

महाश्रावणी—(१) अलंबुषा । वि. ८-२०/१
(२) अलंबुषा शीतपुष्पा ।

इन्द्रोक्त रसायन ॥ चि. १

महापत्रः—श्योनाकः ॥ चि. १४-११४
थी १२९

मर्कटी—शूकरिंबा ॥ चि. ९-५५

महापुरुषदंती—शतावरी ॥ चि. ९-५

मत्स्याक्षको—मच्छुरिति लोके ख्यातः ।
अन्ये तु ऐन्द्रीभेदं मत्स्याक्षक-
माहुः ॥ ऐन्द्रीस्सायनं ॥ चि. १

महाश्वेता—अपराजिताभेदः कटभी वा ॥
सू. ४-२७

माठीकः—देवदारु ॥ वि. ८-२०/५

मुकुन्दः—वाकसतृण इति लोके ॥ सू.
२७-१७

मुक्ता—रास्ना ॥ सू. ४-५०

मूषकपर्णी—तिलपर्णी ॥ चि. ३-२६३

मूषिकपर्णी—पुंजीपत्रेति ख्याता ॥ चि.
१२-६९

मूलकपर्णी—शोभांजनम् ॥ वि. ७-२४

मृष्टम्—राजिका ॥ सू. २७-१६५

मृणालम्—चेतसः सुगन्धिः ॥ चि. ३-२५४

मृणालनाडिका—वि. ८-२०/६

मृगलिण्डिका—विभितकम् ॥ सू. २५-४८

मोरटं—मूर्वा ॥ वि. ८-२०/१

मोरटा—मूर्वाइति अन्ये ॥ चि. ३-२६३

—य—

यवशाकं—क्षेत्रवास्तुकम् ॥ सू. २७-९८

यातुकः—शुक्ला शालपर्णी ॥ सू. २७-९९

युंजातकः—औत्तरापाथिककन्दः ॥ सू. २७

११३

युवती—नवमालिका ॥ चि. १-५८

—र—

रक्तमूली—समंगा ॥ सि. १०-१३थी४७

राजादनं—(१) क्षीरिका ॥ क. ६-५

(२) वेञ्जुलिकीति ख्यातम् ॥

वि. ८-२०/१

राजक्षवकः—दुग्धिका ॥ सू. ४-२, सू.

२७-८७

रुहा—वृक्षरुहा रोहाञ्जलिकारिका ॥ चि०

३-२६३

रोहिणो—वामकर्पूरः ॥ चि. ३-२६३

—ल—

लता—(१) मंजिष्ठा ॥ सू. ३-२९

(२) श्यामदूर्वा ॥ सू. ४-८

लक्ष्मणा—स्वनामख्याता ॥ सू. २७-९८

लिलिरकः—पाषाणभेदः ॥ चि. ७ कुष्ठे

लोष्टाकः—लोष्टामारिषः ॥ सू. २७-९७

—व—

वन त्रपुषी—बृहत्फला गोडुंबा ॥ वि. ८-

२०/१

वरांगं—गुग्गुलुः ॥ चि. ७-७८

वयस्था—सूक्ष्मैला ॥ चि. ९-५६

वशिर—सूर्यावर्तः ॥ सू. ४-३९

वसुकः—वसुहृदकः अत्र जतूकर्णपठित एल-

वालुक कट्फलस्थाने ॥ सू. ४-

२०

वरकः—सामबीजम् ॥ सू. २७-१७

वनतित्तकं—पथ्यसुंदरं ॥ सू. २७-९२

वार्ताकं—दक्षिणापथे फलवत् खाद्यते ॥ सू.

२७-१५७

व्याघ्रनखा—नची ॥ चि. १२-६९

वाट्यपुष्पी—पीतबला ॥ शा. ८-२१

वाट्यायनी—श्वेतबला ॥ सू. ४-२

विदुलः—हिजलः ॥ सू. ४-२३

विश्वकूसेनकान्ता—प्रियङ्गुः ॥ सू. ४-

४९

विषाणिका—आवर्तनी ॥ सू. १-७६

वीरा—(१) जालन्धरं शाकम् चि. १

च्यवनप्राशे

(२) विदारीकन्दः ॥ चि.

२१-७७

(३) क्षीरकाकोली ॥ शा-

लीपर्णीति अपरः ॥

चि. ९-५५

वृश्चिकाली—पथ्या ॥ चि. १०-३१

वृश्चीरः—श्वेतपुनर्नवा ॥ सू. अ. ४-२२

वृद्धरुहा—शतावरी ॥ सू. ४-१९
वृक्षादनी—वन्दाको विदारीकन्दो वा ॥ सू.

४-३५

वृक्षधूमकः—भूमिशिरीषः ॥ सू. २७-९७
वृक्षाम्लं—महार्द्रकम् । सू. २७-१४७

—श—

शताब्जफलं—शरका इति ख्यातम् ॥ सू.
२७-१४१

शतपत्रं—अरुणकम् ॥ सू. २५-४८
शतवीर्या सहस्रवीर्या—दूर्वे ॥ सू. ४-४९
शल्लकी—स्वनामप्रसिद्धा ॥ सू. ४-३२
शताब्जे—शतपुष्पा मधुरिके इति ॥ सू.
३-२३

शणपुष्पी—घण्टारवः ॥ सू. १-७६
शतपर्वा—श्वेतदूर्वा ॥ चि. ३-२५४
शंखिनी—(१) श्वेतबुद्धा ॥ सू. १-८०
सू. ४-४

(२) श्वेतमल्लतको चि. १३-
१२१

शाल्मलकः—शाल्मलीभेदः रोहितको वा ।
क. ६-५

शाल्मली—शिमली आटा ॥ सू. ४-३३
शाल्मलिकः—रोहडकः स्वल्पशाल्मलिर्वा ।
वि. ८-१८

शालेयः—चाणाक्यमूलं मरौ प्रसिद्धम् । सू.
२७-१६५

शाद्वलं—दूर्वा । चि. २१-७४
श्यामाकः—तृणविशेषः ॥ सू. २-२४
शालकल्याणी—शालिञ्चीभेदः ॥ सू. २७-९९

श्याहः—नवनीतखोटिरिति प्रसिद्धः ॥
सू. ३-१

शार्ङ्गिष्ठा—(१) काकतिक्ता ॥ सू. २७-९३
(२) गुंजा ॥ चि. १८-६९
(३) गुंजा ॥ वि. ८-१८

शार्ङ्गिष्ठा काकजंघा विक-
सवनीति लोके, काकमाची-
त्यन्ये । अन्येतु शार्ङ्गिष्ठा-
काकतिक्ता गौरवर्तुलाव-
गुंठितचिरपोटिकेति प्र-
सिद्धम् ॥ शृङ्गारुषकेति
पूर्वदेशे काकादनीत्यपरे
सा च गुंजा इति प्रसिद्धेति
निघण्टुः ॥ (टिप्पणी)

शिविर—तीरभुक्तौ सिद्धक इत्युच्यते । सू.
२७-१७

शिता—श्वेतदूर्वा ॥ सू. ४-८
शितिमारकः—शालिञ्चः । चि. २६-५४
शीतपाकी—शीतला वि. ८-२०/१

शीतकुम्भिका—काष्ठपाटला ॥ चि. ३-२५४
शीतकः—अम्बुलोठकः ॥ वि. ८-२०/२
शीतपर्णी—वृक्षफलः चि. ३-२६३

शुकबर्ह—ग्रन्थिपर्णकम् ॥ सू. ५-१९
शुषा—कासमर्दः सू. २७-८५
शृङ्गवेरी—गोजिह्विका किंवा आर्द्रकाकृतिः
शृङ्गीवेरी ॥ सू. २७-१६९

श्वेतनामा—श्वेतापराजिता सू. १-७६
श्वेताद्राक्षा—काश्मीरभवा ॥ चि. २४-१७६
श्रेयसी—(१) रास्ना । चि. १८-१५९

(२) सा रास्नाभेदः । सू. ४-५०
(३) हस्तिपिप्पली ॥ चि. १०-१८

श्वेताविषाणिका—शतावरी । चि. १०-३९।

शैखरिकः—विडंग । वि. ७-२२

—स—

सतला—चर्मकषा । सू. १-७६

सप्तवर्णः—पियालसालः । वि. ८-२०/५

समंगा—(१) वराहक्रान्ता ॥ सू. ४-५

(२) वराहक्रान्ता लज्जालुरिति ।

चि. ४-७४

संवर्तकः—विभीतकः । चि. ३-२५४

सहर्षा—वन्दाकः । वि. ८-२०/१

सर्पा—सर्पा नाम औषधिः सर्पाकारा । (मूल)

चि. १-पा ३८३

सहचरः—क्षिण्टिकी । वि. ७-२५

सदापुष्पी—स्तार्कः ॥ वि. ८-१८

सलोमशः—कासीसं तमालपत्रं वा ॥ सू. ३-२

स्वर्णक्षीरी—अंगुष्ठप्रभा ॥ सू. ४-४

सर्पच्छत्रं—सर्पफणाकारं छत्रकम् । सू. २७-१२०

स्वादुकण्टकं—विकंकतम् ॥ चि. २७-३१

थी ३६

सुवर्णक्षीरी—सूर्यमण्डलाकार पुष्पो ॥ मूलं

चि. १ पा. ३८३

सुरभी—(१) शूकशिम्बा ॥ सू. ५-६२

(२) पर्णासभेदः ॥ चि. ३३-२३९

सुराह्वा—गोरक्षककर्कटीका ॥ चि. १४-

१३८ थी १६८

सुवहा—रास्ना हाफरमाली वा ॥ सू. ४-१६

सुषवी—कारवेल्लकः । वि. ८-१८

सुवर्चिका—सूर्यावर्तः ॥ चि. १२-६०

सुवर्चला—सूर्यभक्तिका ॥ केचिन्नफ लकमाहुः

सू. २७-९६

सूर्यावर्तभेदः अन्ये तु मारिषस-

दृश नालमार्तगलसदृशपत्रं लम्फ-

लकमाहुः इति शिवदासः ॥ टिप्पणी

सोमः—सोमोनाम औषधिराजः पंचदश

पर्वा स सोम इव हीयते वर्धते च ॥ मूल

चि. १ पा. ३८३

सौमनस्यायनी—जातिकलिका जातिकोषो

वा ॥ वि. ८-१८

—ह—

हरेणुका—रेणुका । सू. ५-१७

हरेणवः—वर्द्धनकलायः । चि. २१-७६

हस्तिदन्ती—बृहत्फला गोडुम्बा नागदन्ती

भण्यते इत्येके ॥ सू. १-७६

हस्तिपर्णी—मोरटः । अस्याश्च शरत्कालभव

मेवफलं ग्राह्यं अत उक्तं “हस्तिपर्ण्याश्च

शारदम् ॥” इति । सू. १-८३

हस्तिश्यामाकः—श्यामाकभेद एवा सू. २७-१६

हिंगुशिवाटिका—वंशपत्रकम् । चि. १०-३४

हिंगुपर्णी—वंशपत्रिका । चि. ९-६७

हेमदुग्धा—स्वर्णक्षीरी ॥ क. १२-२१

हेमकाला—मंजिष्ठा । चि. २९-११४

—क्ष—

क्षीरशुक्ला—त्रिवृत् । वि. ८-२०/१

क्षीरिणी—(१) अग्रिका । चि. १९-३४

(२) क्षीरलता । सू. ४-२

(३) दुग्धिका । सू. २१-७७

क्षुद्रसहा—कुमारी । वि. ८-२०/१

क्षुद्रा—कोकिलाक्षः ॥ क. ७-१५

क्षेत्रेणकः—चोरकः ॥ चि. ३-२६३

सुश्रुत निरुक्तम्

(श्री उल्लनाचार्यकृत निबंधसंग्रह व्याख्यावल्याः उद्धृतम्)

—अ—

अक्षः—विभीतकः चि. ३, उ. ५८

अक्षं—विभीतकम् चि. ९, उ. ४१,
उ. ९७

अक्षपीडः—यवतिका चि. ९

अक्षोटः—उत्तरापथे 'आखरोट्' इति
प्रसिद्धः सू. ४५

अक्षोडः—मदनफलाकारफलः मध्ये किंचि-
दुन्नतरेखान्वितः पर्वतपीलुः 'आ-
खरोट्' इति लोके । सू. ४६

अग्निः—(१) चित्रकः उ. ४४, ५१, ५२
(२) चित्रकः, अजमोदा इति
अन्ये उ. २३

अग्निकः—(१) अजमोदा उ. ९, २४,
५३, ९५

(२) कलिकारिका, अन्ये भल्ला-
तकमाहुः । सू. ३७

(३) अजमोदः मोरट् इत्यन्योकर.

(४) चित्रकः, 'अग्निमन्थ' इत्यन्ये
'मोरट्' इति अपरे उ. ४२

अग्निमन्थः—(१) अरणी सू. ३७

(२) 'अग्निवधू' इति लोके । सू. ३८

(३) तेजोवृक्षः पूर्वदेशे 'अगेथु'
इति प्रसिद्धः सू. ३८

(४) तेजोवृक्षः 'अंगेशूर' इति
लोके । सू. ३८

(५) सर्जोवृक्षः, 'अग्निवधू' इति
पूर्वदेशे प्रसिद्धः । सू. ३९.

अगवृत्तिका—शल्लकी । क. ७

अगस्त्यः—'अगथीया' इति लोके ।
सू. ४६

अगुरु—स्वनामख्यातं । सू. ३८

अजकर्णः—(१) सर्जः । चि. २०

(२) सर्जः पूर्वदेश प्रसिद्धः । चि. ११
सर्जः पूर्वदेशे प्रसिद्धः । क. १

(३) महासर्जः 'गंधमुण्ड' इति
लोके । चि. २७, चि. ९

(४) सर्जः सालभेद एवासू. ३८

(५) 'पियासाल' इति लोके ।
चि. १९

(६) शवकर्णः प्रसिद्ध एव पूर्व-
देशे । चि. ३१

अजगंधा—(१) बोथयिका, लतौषधीत्येके,
अन्ये यवानिकामाहुः । सू. ३७

(२) जवानिका, बोथइ इत्यन्ये
सू. ४४

(३) बोविका चि. १८

(४) बोवयिका उ. ४२

(५) 'चोवका' इति भाषा, गयी
तु 'क्षेत्रयवानी' इति
आह । चि. ५

अजमोदा—स्वनोमख्याता, अन्ये यवा-
निकामाहुः । सू. ३८

अजरुहा—अजरुहालक्षणमुशनसा प्रो-
क्तम्—“ कंदः श्वेतः सपिडको
भेदे चाञ्जनसन्निभः । गंधलेपन
पानैस्तु विषं जरयते नृणाम् ॥
दष्टानाम् विषपीतानां ये चान्ये
विषमोहिताः । विषं जरयते तेषां
तस्मादजरुहा स्मृता ॥ ” इति
क. १

अजलोमी—श्वेतदूर्वा उ. ६०

अजशृंगी—(१) मेढिकाः, कर्कटशृंगोत्प-
परे सू. ३८

(२) कर्कटशृंगी, उत्तमारणीत्य-
न्ये । उ. ३१

(३) कर्कटशृंगी, अन्ये ‘अज-
मेढिका’ इति लोके । सू. ३७

(४) छागलविषाणिका, उत्तमारणी
‘मेण्डिका’ इतिलोके सू. ३८

(५) छागलविषाणिका, उत्तमार-
णीति लोके, गयदासाचार्येण
कर्कटशृंगी व्याख्याता ।

चि. १७

(६) विषाणिकेत्यपरे सू. ४४

अजा—अजगंधा ‘वोव’ इति लोके चि. १७

अजाजी—उत्तरापथे प्रसिद्धः जीरकविशेषः
उ. ४२, उ. ४७

अणुः—अश्मन्तकः उ. १९

अतसी—अलसी इति लोके प्रसिद्धा सू. ३७

अतिगुहा—शालिपर्णी क. ८

अतिबला—कंकतिका क. ८

अतिविषा—श्यामाभेदः उ. ४०

अतिमुक्तकः—(१) अवान्तकः सू. ४५

(२) माधवीलता, ‘अवेतक’

इति लोके उ. ६०

(३) तिंदुकः चि. ३०

अतियवाः—निःशूकाः कृष्णारुणयवाः एव
सू. ४६

अनन्ता—(१) सारिवा उ. ३३

(२) उत्पलसारिवा सू. १६;

शा. १०; क. ६; चि. ३,

११, ३८; उ. १०, २४,

२९, ३६, ६२.

(३) दुरालभा सू. ३७, उ. ३९

(४) लाङ्गलिका ‘कलिकारि’

इति लोके सू. ४६

अपरलता—प्रियंशुः शा. १०

अपामार्गः—शिखरी, ‘अन्धकुडक’ इति लोके

अपेहिवाता—प्रसारणी चि. १८

अब्दं—मुस्तं उ. ४०, मुस्ता उ. ५२

अब्जकेशरम्—पद्मकेशरम् उ. ४०

अभया—(१) हरीतकी उ. ६२

(२) हरीतकी, केचिदभयं मन्यन्ते

तन्मते उशीरम् उ. ५७

अभिषुकः—अभिषुरिति लोके सू. ४६

अभीरुः—शतावरी चि. ३८, उ. ४२

अमरकाष्ठम्—देवदारु उ. ११

अमरदारुः—देवदारुः चि. ३७, उ. ३९

अमरवरायुधकंधः—वज्रकंदः चि. १७
 अमराह्वः—देवदारुः उ. १२
 अमृतवल्ली—गुडूची चि. १०
 अमृता—गुडूची, सू. ३७; चि. २, १८;
 फ. ७.
 अमृताद्वयम्—गुडूची हरितकी च। चि. ३७
 अम्बष्ठा—माचिका, 'साकुर' इति लोके
 चि. ११
 अम्बु—बालकम् उ. ४७, ५२
 अम्बुदः—मुस्ता उ. ३९, ४५, ५१, ६१
 अम्बुरुहम्—कमलम् उ. ४७
 अम्भोदः—मुस्ता चि. ३८; उ. ३९, ४०, ४१
 अम्भोधरः—मुस्तम् उ. ५२
 अम्भोरुहम्—पद्मम् उ. २६
 अम्भोरुहकेशरम्—पद्मकेशरम् उ. ४५
 अम्लम्—(१) काञ्जिकम् उ. ३९
 (२) अम्लवेसतम्, अम्लीका वा इति
 व्याख्यानयन्ति, तद् तु
 जेजटाचार्येण दूषितम् उ. १२
 अम्लिका—प्रसिद्धा चिंचा वक्रफला, ४६
 अरलः—श्यानाकमेदः, अन्ये श्यानाकमरल-
 शब्देनाहुः उ. ४०
 अरविन्दम्—पद्मम् चि. १७
 अरिष्टः—(१) निम्बः सू. ३९, ४६; उ. ३९
 (२) निम्बः, फेनिलावृक्षः वा उ. ३९
 (३) कृष्ण वर्तुलफलो 'रीठा' इति
 लोके प्रसिद्धः। शा. २
 अरिष्टकं—कृष्णफलं 'रीठा' इति लोके उ. ६
 अरिष्टपत्रं—निम्बपत्रं . १९

अरिमेदः—(१) रामकः क. ६
 (२) अरिमञ्ज इति लोके प्रसिद्धः
 सू. १३
 अरुकम्—अनेनैव नाम्ना प्रसिद्धम्। सू. २२
 अरुष्कर—भल्लातकः क. ६
 अर्कः—स्तपुष्पः प्रसिद्धः सू. ३८
 अर्कपुष्पी—(१) अर्कपत्रसदृशी लता, अन्ये
 अर्कपर्णमाहुः। सू. ४६
 (२) पयस्या अर्कसदृशपयः पुष्पा,
 श्वेतदूर्वाविशेषां केचिदाहुः,
 वृक्षजातिमन्ये। शा. १०
 अर्कोत्तमा—इति पठित्वा अभिन्नपदेन
 मन्दारकमाहुः एके। सू. ३७
 अर्जकः—(१) कुठेरकः सू. ३९
 उ. ४२, चि. ५
 (२) श्वेतकुठेरकः सू. ४६
 (३) कुठेरकः अन्ये सितपर्णा-
 समाहुः। उ. ५९
 (४) बर्बरिकाकारो लघुमञ्जरीकः
 सूक्ष्मपत्रो निर्गन्धः श्वेतकुठेरकः।
 सू. ३८
 अर्जुनः—(१) कुकुभः स. १३, ३८; चि. १
 (२) स्वनाम प्रसिद्धो वृक्ष विशेषः क. ६
 अलर्कः—(१) मन्दारः स. १६
 (२) श्वेतार्कवृक्षः चि. ६
 (३) मन्दारकः यस्य क्षीरं न
 विनश्यति। सू. ३८
 अलवणा—(१) काकमदनिका चि. १७

अलवणा—(१) काकमर्दनिका चि. १७
 (२) ज्योतिष्मती वर्तुलपक्ववक्त-
 फला; पीततैला 'काकमर्द-
 नीका' इति लोके प्रसिद्धा ।
 सू. ३८

अलसान्द्रः—राजमाषः सू. ४६

अलावुः—(१) तिक्तालावुः क. १
 (२) तुम्बिनी सा च दीर्घवर्तुला-
 दिभेदादनेकधा । सू. ४६

अवगुत्थं—वेगनामा काकादनीत्यर्थः सू. ४६

अवल्गुजः—'बाकुची' ति लोके सू. ४६

अवल्गुजफलं—बाकुचीबीजम् सू. ४२

अवल्गुजा—बाकुची चि. २८

अशनः—बीजकः उ. ४५

अशुक्लचंदनम्—रक्तचंदनम् उ. ५०

अशोकः—(१) स्वनाम प्रसिद्धः उ. १७

(२) लोहितकुसुमः स्वनामख्यातः
 सू. ३८

अशोकरोहिणी—कटुका सू. ४२

अश्मभित्—पाषाणभेदः उ. ५९

अश्मभेदः—पाषाणभेदः उ. ५८

अश्मभेदकः—पाषाणभेदकः सू. ३८

अश्मन्तकः—(१) अम्लोटकानुसारी क. ५

(२) अम्लोटः कोविदारस-
 दृशपत्रकः । चि. ७

(३) अम्लोटक सदृशो वृक्षः ।

सू. २९

(४) कोविदारसदृशः अम्लपत्रः-

'अम्लोटक' इति लोके ।

शा. १०

(५) यमलपत्रकः, आसन्त इति
 लोके सू. ४६

अश्वकर्णः—(१) गर्दभाण्डः उ. ३१

(२) शलकी उ. ४२

(३) सर्जभेदः क. ६

(४) पूर्वदेशे प्रसिद्धः क. ६

(५) पूर्वदेशे गंधमुण्ड पिप्पल
 सदृशः सू. ११

(६) पूर्वदेशे गंधमुण्डो अश्वत्थ-
 सदृशः । सू. ४६, चि.
 ९, क. ३

(७) पूर्वदेशप्रसिद्धः अश्वत्थ
 सदृशः चि. २/१९

(८) पूर्वदेशे 'गंधमुण्डा' इति
 ख्यातः अश्वत्थ सदृशः
 चि. २१

अश्वगंधा—प्रसिद्धा सू. ३७

अश्वत्थः—पिप्पलः सू. ३८

अश्वबला—(१) हिस्फोत्थः मेथिका भेदः
 चि. ६

(२) उपोदकी, ब्रह्मदेवस्तु अश्व-
 बलां उपवनभूमौ मेथिकाकारं
 वृक्षं कथयति । चि. १

(३) मेथिकेत्यन्ये, तत्र, अश्वबला
 तुरस्कदेशे बृहत्पत्रमेथिकाभेद
 एव 'हिस्फोत्था' इति लोके,
 तन्त्रान्तरे मेथिका हिस्फोत्थ-

योः पृथग्गुणनिर्देशः कृतः—

“ वातपित्तहरो तित्ता लघ्वी
श्लेष्माविरोधिनी । मेथिका
तत्समं किञ्चित् हिस्फित्थं पु-
ष्टिदं गुरु ॥ ” सू. ४६

अश्वमारकः—करवीरः सू. ३८, चि. ८

असनः—(१) बीजकः क. ३; चि. ११;
उ. १८, ४१

(२) बीजकः पूर्वदेशे प्रसिद्धः
कटाख्यः स्वनाम प्रसिद्धः ।
सू. ३८

असनसारः—बीजकः उ. ५८

असरला—अरुणमूला त्रिवृत सू. ३७

असितमुष्ककं—कृष्णपुष्पमोक्षकम् सू. ११

असितसारिवा—श्यामोलता उ. १२

अहिपुष्पम्—नागकेसरम् चि. १७

अहिंसा—बृहदहिंसा सू. ३७

आ

आक्षिकं—अक्षिकीफलम् सू. ४६

आटरूपकः—वासकः सू. ४६

आढकी—तुवरी सू. २१, ४६

आत्मगुप्ता—(१) कपिकच्छुः सू. ३७, ४६
उ. ५२

(२) कपिकच्छुकः चि. ३८

आदारि—वेलन्तरसदृशपुष्पा लोहितफला
च, कार्तिककुण्डस्तु आदारिशि-
बी आउलीरिति प्रसिद्धा इति
व्याख्यानयति । उ. ४४

आदित्यपर्णी—सूर्यावर्तः चि. १५

आमयम्—कुष्ठम् उ. ३९

आम्रातकं—आम्रफलसदृशम् आम्राटकमिति
लोके सू. ४६

आमिषम्—गुग्गुलुः चि. ३७, उ. ५१

आरग्वधः—(१) किरमालकः सू. ३८,
चि. १८

(२) कृतमालफलम् उ. ३९

(३) कृतमालकः चि. ८

आरेवतः—(१) आरग्वधः उ. १२

(२) किरमालकः सू. ३८;
चि. ९, २०

आरेवतकः—किरमालकः चि. ५

आरेवतफलम्—किरमालकफलम् उ. ५५

आर्तगलः—(१) ककुभः उ. ५३

(२) नीलसहचरः उ. १७

(३) कण्टकफलो जलमुक्तदेशजः,

‘ककुभ’ इत्यन्ये । उ. ९

(४) ककुभः, केचिदार्तगलं कंट-
कीवृक्षमाचक्षते । स. ३९

(५) ककुभः सुगंधमूलं ‘कौहा’
इति नाम्ना पूर्वदेशे प्रसिद्धः
सू. ३८

(६) ककुभकः सुगंधिमूलः ‘कौ-
हा’ इति नाम्ना पूर्वदेशे
प्रसिद्धः, अन्ये तु आर्त-
गलः कुरबक इत्याहुः बहिः
केशरः कण्टकितफलो वि-
टप इत्यन्ये । चि. ७

आर्द्राकुस्तुम्बुरी—इति पुष्पफलोपेता हरित

धान्यविटप आर्द्रकुस्तुम्बु-
रीति उच्यते । सू. ४६
आलुकं—पिण्डालुकादिभेदेन अनेक प्रका-
रम् । उ. ४२

आसनः—बोजकः सू. ४६

आसुरी—राजिका सू. ४६

आस्फोता—(१) सारिवा सू. ११; चि. ६,
९, १८; उ-३२

(२) सारिवा, अर्को वा उ-३९

इ

इक्षुरकः—(१) तालमखाना चि. ४

(२) कोकिलाक्षः (कः) उ. ९८
(क. ६)

इक्ष्वाकुः—(१) कटुतुम्बी चि. ३०, उ-९५

(२) कटुकालावुः सू. ३९

(३) तित्कालावुः उ. ४७

इकटः—खगली सू. २१

इन्द्रपर्णी—इन्द्रवारुणी चि. १७

इन्द्रयवः—कुटजफलम् सू. ३८

इन्द्रवृक्षः—कुटजः उ. ९७, उ. ६१

इन्द्रसुरा—इन्द्रवारुणी चि. ३७, उ. ११

इन्द्रा—इन्द्रवारुणी क. १

इन्द्राहः—कुटजः चि. ३८

इन्दीवर—(१) अपि तद्भेदः (कुरंठिकाभेदः)
दीर्घपत्रो बहुलपुष्पः । सू. ३८

(२) शरवालिका भेदः दीर्घपत्रः
बहुलपुष्पः । चि. ७

(३) कर्णपूरकाल्यो महापुष्पः

शरवालिकाभेदः । अन्ये

नीलोत्पलमाहुः । चि. ७

इभकणा—हस्तिपिप्पली उ. ९२

इंगुदी—(१) कंटकिवृक्षः प्रसिद्धः, अन्ये
पुत्रजीवकमाहुः । सू. ४९

(२) इंगुकः, पुत्रञ्जीवक इत्य-
न्ये । सू. ३९

इंगुदीत्वक्—इंगुदीवल्कलम् उ. ५२

इन्द्रपुष्पी—(१) लाङ्गलकी चि. १७

(२) कंटकी कृष्णपुष्पकरंजः,
कलिकारिका इत्यन्ये ।

सू. ३८

इन्द्रवल्ली—मत्स्याक्षकः, गण्डद्रुम इति लोके
उ. २८

इन्द्रवृक्षः—कुटज एव, द्विविधो हि कुटजः
बृहत्फलश्चेतपुष्पः स्निग्धपत्रः पुमान्
अणुफलवृन्ता श्यावारुणपुष्पा स्त्री ।

सू. ११

उ

उग्रा—वचा उ. २३, ४१, ५१, ६१

उच्चटा—श्चेतदूर्वारिका, स्वल्पविटपः प्रायशो
नदीतीरे दृश्यते । चि. २६

उडुम्बरी—भद्रनामा काकोदुम्बरिका महती ।
चि. ९

उत्कटः—महती खगली चि. ७

उत्तमा—त्रिफला सू. ३७

उत्तमारणी—(१) योधामल्ली चि. ६

(२) उत्तमकरणी चि. १०

उत्पलम्—(१) स्वनामप्रसिद्धं सू. ४६

- (२) नीलं उ. ४०
 (३) ईषनीलम् सू. १३, उ. ३९
 (४) नीलोत्पलम् सू. ३८, ४६;
 चि. २, ३८; क. १; उ.
 १७, ३०, ३९.
 (५) नीलोत्पलम्, नागकेशरमपरे
 उ. ४५
 (६) कुष्ठम् उ. ४३
 (७) सौगंधिकम् सू. ४५
 उदकीर्या—चिरबिल्वः सू. ३९
 उदालः—आरण्यकोद्रवः चि. ५
 उदालकः—(१) आरण्यकोद्रवः सू. १३,
 २०; चि. ९; शा. १०
 (२) वनकोद्रवः सू. ४६
 उदीच्यम्—बालकम् उ. ३९
 उदुम्बरः—प्रसिद्धः सू. ३८
 उन्दुरुकर्णिका—मूषिककर्णिका 'उन्दरी'
 इति लोके; उन्दुरुकर्णीम् द्रवन्ती-
 माहुरन्ये, अपरे दंतिनीमाहुः ।
 सू. ३८
 उन्मत्तः—धुस्तूरकः उ. २१
 उपकुञ्चिका—स्थूलजीरेकः ईषकृष्णो 'बृह-
 जीरेक' इति लोके । सू. ४६
 उपकुल्या—पिप्पली उ. ५२
 उपकुल्याद्वयम्—पिप्पली गजपिप्पली च इति
 उपकुल्याद्वयम् चि. ९
 उपोदकः—'पोइ' 'पुंइ' इति वा लोके चि. १
 उपोदिका—पोइ सू. ४६

- उरुवृकः—(१) शुक्लैरण्डः सू. ४६, चि. ५
 उ. ४२
 (२) रक्तैरण्डकः सू. ४६, उ. ५१
 (३) रक्तैरण्डः, शुक्लैरण्डमपरे उ. ४२
 उलम्बकाः—सरसाः भृष्टयवाः चि. १०
 ऊषणम्—(१) मरिचम् उ. १८
 (२) पिप्पली उ. ५८
 ए
 एकैषिका—(१) शुक्लमूला त्रिवृत् सू. ३७
 (२) अविद्वकरणी पाठेति लोके,
 त्रिवृदिति जेजटः । सू. ४९
 (३) शतावरी, अन्ये त्रिवृद्भेद
 माहुः । चि. १७
 एरण्डः—स्वनामप्रसिद्धः सू. ३८
 एर्षारुः—(१) ग्रीष्मकर्कटिका सू. ४९;
 उ. ३, ५५, ९८
 (२) रोमशा कर्कटी सू. ४२
 (३) लोमशा कर्कटी सू. ४६,
 चि. ३०
 एलवालुकम् (१) स्वनामप्रसिद्धम् क. २, ६
 (२) कुष्ठगंधिकम् उ. ३९
 (३) हरिवालुकम् कृष्णगंधिक-
 फलसदृशम् सू. ३८
 एलः—(१) सूक्ष्मैला उ. ४, ३९, ४७
 (२) स्थूलैला क. ६
 ऐङ्गुदम्—इङ्गुदीफलम्, अन्ये पुत्रञ्जीव-
 कमाहुः । सू. ४६
 ऐन्द्री—इन्द्रवारुणी, अन्ये श्योनाकभेदमाहुः ।
 उ. ६२
 ऐरावतः—नारङ्गम् उ. १२

ऐरावतम्—ऐरावणिका कृष्णलोहितालपफला

सू. ४६

ऐरावती—नागबला चि. ३८

अं

अंकोठः—संग्राही चीरितस्वल्पपत्रः 'अंकोल'

इति लोके । सू. ३७

अंकोलः—अंकोटः चि. ७

अंजनम्—रसाञ्जनम् सू. १६, उ. ३९

अंबष्ठा—(१) पाठा क. ५

(२) माचिका 'साङ्करड' इति प-

श्चिमे प्रसिद्धा, पाठा इत्य-

परे । सू. ३८

अंशुमती—शालपर्णी चि. ३, क. ७, उ. ५८

ऋ

ऋषभः—स्वनामरव्यातः सू. ३८

ऋषभकः—कूर्चशोर्षकः स्वनामप्रसिद्धः ।

चि. १७

ऋषभी—कपिकच्छुः सू. ३८, क. ७

क

कक्कोलकम्—बृहत्कक्कोलम् सू. ४६

ककुभः—(१) अर्जुनः सू. ३८, उ. ३१

(२) सुगंधिमूलो विटपी चि. ९,

११, १५

(३) सुगंधिमूलो विटपविशेषः क. ६

कच्चकः—मध्यलेखानिचितः ऋजुकपत्रः ईष

द्रक्तमूलः 'कवहक' इति मालवके

प्रसिद्धः । चि. ७

कच्छुरा—(१) कंकतिका उ. ४०

(२) कंकतिका, अन्ये दुरालभा-

माहुः । उ. ४०

(३) कुंकुमर्दनिका, शुकरिबिर-

त्यन्ये सू. ३९

(४) कंकतिका, 'शूकरिबा' इति

एके, 'दुरालभा' इत्यन्ये ।

उ. ४०

कटंकटेरी—दारुहरिद्रा उ. १२

कटभी—श्वेतस्यन्दः क. ५

कटशर्करा—गाङ्गेष्ठी सू. ११

कटफलम्—काश्मरी क. ५

कटफलः—(१) काश्मरी 'कायफल' इति

लोके स. ३८

(२) सोमवल्कः 'कायफल' इति

लोके सू. ३८

कटुङ्गः—(१) अरलुकः सू. ३८, चि. ११

(२) अरलुकः श्योनाक इत्यन्ये

उ. ६१

कट्टी—कटुरोहिणी क. ७

कटुकाफलम्—लताकस्तूरिका इति पञ्जि-

काकारौ, श्रीब्रह्मदेवस्तु लघु-

कक्कोलकमाह । सू. ४६

कटुकिका—अरण्यकासमर्दनिका, अन्ये ति-

क्तारिका माहुः, अपरे तु कटु-

तित्तपुष्पामर्कफलाकारफलां

प्रसिद्धा माहुः । सू. ४६

कटुरोहिणी—(१) कटुका उ. ४०

(२) तित्ता उ. ५०

कठिञ्जरः—कुरहञ्जनः 'कीलमुआ' इति
लोके, कुनाडिका इति कचित्
तत्र कुनाडिका गोनाडिकः ।

सू. ४६

कठिलम्—पुनर्नवाशाकम् उ. ३९

कणा—पिप्पली उ. ४०, ५१, ५२

कतकः—(१) तोय प्रसादनफलम् सू. ४२

(२) शशकपुरीषप्रतिमं फलम्

सू. ४६

(३) शशपुरीषानुकारि अंबुप्रसादनं
फलम् उ. १२

(४) प्रागुक्तः शाकोऽपि चि. ७

कतकफलम्—(१) अम्बुप्रसादनं शशकशु-
ष्कपुरीषप्रतिमम् चि. ७

(२) स्वनामख्यातं शशकपु-
रीषप्रतिमफलमम्बुप्रसा-
दनम् सू. ३८

कदरः—(१) आपोतसारः खदिराकारः
चि. ११

(२) खदिराकारः श्वेतसारः सू. ३८

कदली—रम्भा स्वनामप्रसिद्धा सू. ३८

कदंब—वृक्षकदंब सू. ३८

कदंबपुष्पी—(१) अलम्बुषा, मुण्डितिकेति
लोके चि. १९

(२) भूमिकदंब, अलम्बुषाम-
परे उ. ४४

कनकक्षीरी—कंगुष्ठमित्यन्ये सू. ११

कनकाह्वयम्—कंगुष्ठम्, नागकेसर मित्य-
न्ये । सू. ४४

कन्दली—श्वेतश्लक्ष्णवहुपुटकन्दविशेषः, स-
र्पच्छत्रकमिति लोके । सू. ३९

कपित्थम्—स्वनामप्रसिद्धम् सू. ४६

कपीतनः—(१) आम्रातकः सू. ३८

(२) गर्दभाण्डः क. ६

कपोतवङ्गा—(१) प्रसिद्धा एव चि. ७

(२) कवडबन्धेति लोके प्रसिद्धा
उ. ३२

(३) कटभीसदृशपत्रो विटपी
मध्यदेशे प्रसिद्धः चि. ७

(४) सुवर्चला, अन्ये शिरोष
सदृशपत्रा स्वल्पविटपा इति
द्रव्यान्तरमाहुः । सू. ३८

करक—(१) छत्रक उच्यते सू. १

(२) छत्रकं, छत्रकभेदं सुखंडक-
संज्ञमित्यन्ये । सू. २०

करमर्द—स्वनामप्रसिद्धः सू. ४६

करञ्ज—वृक्षकरंजः सू. ४९, ४६

करञ्जेषु—नक्तमालेषु उ. ३०

करञ्जद्वयम्—(१) इति एकः चिरबिल्वः,
द्वितीयः कंटकी विटप-
करंजः सू. ३८

(२) वृक्षविटप करंजौ । सू. ३८

करञ्जिका—(१) नक्तमालः चि. २, क. ६

(२) वृक्षकरञ्जः चि. ९

करहाटम्—मदनफलम् चि. १८

करहाटकः—कंटकीफलो भद्राख्यः क. ६

करीरः—(१) अंकुरः सू. १

- (२) वंशांकुरम् सू. २०
 (३) गूढपत्रः उ. १७
 (४) मरुजद्रुमः स्वनाम ख्यातः
 सू. ४६
 (५) मरुदेशेषु अतिप्रवृद्धो वृक्ष-
 विशेषः । नि. २
 (६) गूढपत्रः मरुदेशेषु अति-
 प्रसिद्धः कंटकिवृक्षः उ. ५७
 कर्चूरः—सटी सू. ३९
 कर्कटाख्या—कर्कटशृंगी चि. २, उ. ५१
 कर्कन्धु—अल्पं (बदरं) सू. ४६
 कर्कारुः—(१) वाडवम् त्रपुसम् सू. ४५
 (२) वाडवं त्रपुसम् 'खरवारु' इति
 लोके । सू. ४६
 (३) वाडवं त्रपुसम् 'खेरसा' इति
 लोके । चि. ३०
 कर्कोटकः—प्रसिद्धः सू. ४६
 कर्दमकः—शालिभेदः । सातिशये पङ्के
 निष्पद्यते इति कर्दमकः लोकतोऽव
 गन्तव्यः । सू. ४६
 कर्बुदार—(१) काञ्चनारः सू. ४५
 (२) श्लेष्मातकभेदः सू. ४६
 (३) श्लेष्मान्तकः 'बव' इति 'लि-
 सोडा' इति च देशभाषया
 प्रसिद्धः । सू. ३९
 कलभः—अंतर्वेद्यां कलविः इति लोके सू. ४६
 कलमः—शालिविशेषः कलंबिरिति लोके
 प्रसिद्धः सू. २०

- कलशी—पृश्निपर्णी सू. ३८, उ. ३९
 कलायः—(१) त्रिपुटः सू. १९, २१
 (२) त्रिपुटकभेदः सू. ४६
 कलिका—कालेयकम् उ. ५१
 कलिंग—इन्द्रयवः उ. ५६, ४०
 कशेरुकपिण्डाद्—प्रसिद्धौ सू. ४६
 कहारः—(१) रक्तोत्पलम् उ. २६
 (२) रक्तोत्पलम् बृहत्पत्रिकेति लोके
 अन्ये सौगंधिकोत्पलम् सू. ३९
 (३) सौगंधिकोत्पलम् उ. ४७
 कसुकः—(१) पूगफलम् सू. ३८, क ६, चि ११
 (२) पूगः, वृक्षरोध इत्यन्ये, सारा-
 धिकारात् । सू. ३८
 काकजंघा—एतन्नाम्ना प्रसिद्धा एव । चि. १९
 काकणन्ती—गुञ्जा उ. ४०
 काकणन्तिका—चिरिहिण्टिकेति लोके, का-
 कादनीत्यपरे । नि. २
 काकनन्ती—गुञ्जा चि. १८
 काकनासा—वायसफला चि. ३७
 काकमाची—मृष्टफला स्वनामप्रसिद्धा । सू. ३८
 काकाण्डफलं—अश्वकः, कपिकच्छुसदशशिवः
 काकाण्डः 'शूकरशिबी' इति लोके ।
 सू. ४६
 काकादनी—(१) हिंसा सू. ३९
 (२) काकहिंसा इति अर्थः
 चि. १९
 (३) काकर्तिदुकः उ. ४४
 (४) काकर्तिदुका उ. ३४

- (५) काकर्तिदुकः 'काला' इत्य-
न्ये । उ. ३२
- (६) वायसर्तिदुका, अल्पहिंसे-
त्यन्ये । चि. १८
- (७) वायसर्तिदुका चि. १४,
उ. ५१
- (८) कृष्णश्रीफलिका क. ७
- काकाहयोदुम्बिरिका—गोष्ठोदुम्बिरिका उ. ४७
- काकोडुम्बिरिका—काष्ठोडुम्बिरिका चि. २२
- काकोली—क्षीरी स्वनाम्ना प्रसिद्धा सू. ३८
- काञ्चनक—धुस्तूरकः सू. ३९
- काञ्चनक्षीर्यौ—द्वे, एकं कंकुष्ठम् अन्या
पीतदग्धा यवतिक्ता चि. ८
- काणविकाणिके—काकोलीक्षीरकाकोल्यौ ।
उ. ६०
- काण्डेक्षुकः—महती खगाली, अन्ये इक्षुमे-
वाहुः । सू. ३८
- काम्बोजिका—कूविका, गयी तु माषपर्णी-
माह । चि. १९
- कारवी—कृष्णजीरकः उत्तरापथे प्रसिद्धा,
कारवी यवानीत्येके, अजमोदेत्य-
परे, अन्ये राजिकामाहुः । सू. ४६
- कार्पासी—(१) वनकार्पासिका, कार्पासवि-
टपसदृशी सू. ३९
- (२) वनकार्पासी उ. २१
- कार्पासिनी—वनकार्पासिनी उ. ४७
- कालमालं—वर्बरिका सू. ४६
- कालमालः—कृष्णमल्लिका वर्बरिका इति

- लोके । सू. ३८
- कालशाकम्—श्राद्धार्हम् सू. ४६
- काला—(१) हिंसा चि. १८
- (२) अहिंसा चि. ८, सू. ३७
- (३) कटुहिंसा चि. १८
- (४) कासमर्दः चि. १७
- (५) कालानुसारिवा, श्रीपर्णिका-
मन्ये । उ. ९८
- कालानुसार्यम्—(१) तगरमूलम् उ. १८
- (२) तगरम्, शैलजमिति
केचित् । सू. ३७
- कालानुसार्या—(१) तगरम् चि. १७
- (२) कालानुसारिवा क. ५
- कालानुसारिवा—(१) तगरम् उ. १७
- (२) कालवल्ली चि. २२
- (३) कृष्णसारिवा चि. २०
- (४) तगरभेदः क. ६
- कालानुसारी—तगरं चि. २
- कालिन्दम्—कृष्णबीजम् कूष्माण्डसदृशम्
कलिन्देति लोके सू. ४६
- कालिन्यक—जोनलकूष्माण्डभेदः सू. ९
- कालीयम्—कृष्णचन्दनम् चि. २०
- कालीयकम्—(१) दारुहरिद्रा क. १
- (२) दारुहरिद्रानुकारि द्रव्यम्
उ. ४५
- (३) दारुहरिद्रानुकारि प्रसि-
द्धम् उ. १२
- (४) मलेन्द्रीचन्दनम् इति
प्रसिद्धम् । सू. ३८

कालेयकः—वर्णचंदनविशेषः, मलयाद्रिचं-
दनमिति लोके सू. ३९

कालेयकम्—(१) पीतचंदनम् क. ६
(२) दारुहरिद्रानुकारि द्रव्यम्
उ. ४४

काशः—(१) चमरपत्रः सू. ३८
(२) चामरपुष्पः सू. ३८

काश्मरी—श्रीपर्णी क. ६

काश्मर्य—गाम्भारीफलम् सू. ४६;
उ. ३९, ४७

काष्ठालुकः—उत्पलकंदः स्वनामप्रसिद्धः ।
सू. ४६

कासमर्दः—(१) प्रसिद्धः सू. ४६
(२) स्वनामख्यातः सू. ३८

कांगुकः—गौरकृष्णषष्टिकः सू. २०

किणिही—(१) अपामार्गः उ. १७
(२) कटभी सू. ३९; क. २, ९;
चि. २२; उ. २४

(३) नीलस्यन्दा क. ९

(४) श्वेतस्यन्दः उ. ६१

किराततित्तकः—भूनिंबः सू. ३८, ४६

किंजल्कः—(१) केशरः उ. १७
(२) पद्मकेशरम् उ. १५

किंशुकः—पलाशः सू. ४६

किंशुकम्—पलाशपुष्पम् सू. ४६

कीटशत्रुः—विडंगः उ. १२

कीटारिः—विडंगः, कीटमारणीति अन्ये
चि. २

कुक्कटा—कुक्कटशिबी, कुक्कटी कुक्कटसदृश-
कंदा महौषधिः । उ. ६०

कुक्कुटी—(१) कुक्कुटीशरीरवत् कुसुमचित्रा
वल्ली स्फटिकरचितकुक्कुटाण्ड-
तुल्यकन्दा । उ. २९

(२) स्फटिकरचितकुक्कुटाण्डसदृश-
कंदा, कुक्कुटशरीरवत् कुसुम-
चित्रा वल्ली । उ. ३३

कुक्कुटाण्डकः—कुक्कुटया अण्डानि इव
वर्णेन वर्तुलतया च तंडुलाः यस्य
स । सू. ४६

कुचंदनम्—(१) रक्तचंदनम् सू. ३८
(२) मलयाद्रिचंदनम् सू. ३८

कुटजः—(१) इन्द्रयवः सू. ३८
(२) इन्द्रवृक्षः सू. ३८

कुटन्नटम्—तगरम् उ. ११, ३६

कुटन्नटः—(१) स्योणाकः क. ९
(२) श्योनाकः सू. ३८, चि. २२
(३) श्योनाकः, फज्जीदमन्नक
इति लोके । क. ६

कुठेरकः—तद् (वर्बरिका) भेद एव सू. ४६

कुतुम्बः—द्रोणपुष्पः सू. ४६

कुन्तलिका—चूचूसदृशा दीर्घफला सू. ४६

कुन्दः—निर्गन्धम् श्वेतपुष्पम् उ. ५१

कुन्दुरुकः—शल्लकीचोपः सू. ३८

कुब्जः—(१) स्वनामप्रसिद्धः उ. १७
(२) गुञ्जा चि. ७

कुबेराक्षी—(१) काष्ठपाटला उ. ३५

- (२) काष्ठपाटला, पोटिका इत्य-
न्ये सू. ३९
- कुम्भिका—(१) वारिपर्णी उ. ३२
(२) पानीयकुम्भिका उ. ४०
- कुम्भी—स्थलकुम्भी यस्यास्त्वक् वक्रा भवति ।
उ. ५९
- कुम्भीकः—(१) श्लक्ष्णत्वक्रो रोमशः कुम्भी-
नामा वृक्षाः यस्य त्वक्
वक्राकारा भवति, अन्ये
पाटलमाहुः, अपरे स्वल्प
विटपमाहुः । सू. ३८
(२) स्थलकुम्भिका चि. १७
- कुम्भीका—दाडिमाकारफला उ. ३
- कुमुदम्—(१) 'कुइआ' इति लोके सू. १३
(२) चन्द्रोदयविकासि सू. ४६
(३) श्वेतम् उ. ४०
(४) श्वेतोत्पलम् सू. ३८, ३९, ४६
- कुरबकः—स्निग्धपत्रः सितकुसुमः स्वनाम
प्रसिद्धः । क. ५
- कुरण्टिका—(१) शरवालिकाभेदः चि. ७
(२) कृष्णसूक्ष्मफला 'सिरिवा-
लिका' इति लोके । सू. ३८
- कुरुण्टक—(१) सहचरपुष्पम् सू. ४६
(२) पीतपुष्पः, कंटाशेलुआ इति
लोके । सू. ३८
- कुरुण्टिका—अम्लानसदृशपत्रकुसुमा हरि-
तपुष्पा, अन्ये कुनालिकाकुरण्टिके
उत्तरापथजे इति आहुः । सू. ४६
- कुरुबकः—कण्टसेलयाकः सू. ४२

- कुरुवृन्दकः—त्रीहिगुरुः सू. ४६
- कुलाहलः—(१) मुण्डितकः सू. ४६
(२) मुण्डिकेति प्रसिद्धः सू. ३८
- कुलीरः—(१) कर्कटः चि. २५
(२) कर्कटशृङ्गो उ. २१
- कुलेचरं—खुखुण्डकः सू. ४६
- कुवलयः—रक्तोत्पलम् सू. १३
- कुवलयम्—(१) ईषत् नीलधवलम् सू. ३८
(२) कुमुदभेदः सू. ४६
- कुशः—(१) ह्रस्वदर्भः सू. ३८
(२) ह्रस्वोमृदुः सूचीपत्रः सू. ३८
- कुशादिपञ्चमूलम्—कुशकाशनलदर्भेक्षवः इति
कुशादिपञ्चमूलम् । चि. ३८
- कुस्तुम्बुरु—(१) धान्यकं सू. ३८
(२) धान्याकं उ. ३९
- कुस्तुम्बुरुकम्—धान्यं सू. ४६
- कुस्तुम्बुर्यः—धान्यकाः उ. ४९
- कुङ्कुमम्—प्रसिद्धम् सू. ४६
- केबुकः—ग्राम्यः वन्यश्च स्वनामप्रसिद्धः
सू. ४६
- केबुकः—'केसुर' इति नाम्ना प्रसिद्धः ।
उ. ५४
- केशरः—बकुलः उ. ४७
- केशरम्—बकुलम् सू. ३८; चि. ९, ११
- केशराह्वयैः—बकुलैः चि. ९
- कैटर्यः—पर्वतनिम्बः चि. १८, शा. १०
- कोकिलाक्षक—खगली उ. ५८
- कोरदूषकः—कोद्रवः सू. ४६
- कोलः—बदरमञ्जा सू. ४५

३६

कोलम्—(१) बदरम् उ. ६१

(२) स्वल्पवदरम् सू. ४६

(३) मध्यप्रमाणं बदरम् सू. ४६

(४) पंचकोलम् उ. ३९

कोला—चव्यं उ. ५१

कोलास्थि—बदरास्थि उ. १२

कोविदार—(१) काञ्चनारः सू. २९, ३९,

४६; क. ५; उ. ४५

(२) काञ्चनारः तद्भेदो वा ।

. ४६

(३) काञ्चनारकः, 'कोविदार-
मपि काञ्चनारकं मल्लिकां
विचकिलं विदुर्बुधाः' ।

सू. ४२

कोशकारः—इक्षुभेदः उ. ४०

कोशवती—(१) घोषकः क. ७, उ. ५६

(२) कटुकोशातकी चि. १८

कोशातकी—(१) देवदाली चि. १०, १७

(२) घोषकः क. २

(३) घोषकः, 'तोरइ' इति
लोके । सू. ४६(४) घोषकः, 'घुसेण्डिका'
इति लोके क. १(५) घोषकः, घुषुडी इति लोके
सू. ३७(६) घोषकः, सा चतुर्विधा—
बृहत्फला, अल्पफला, पी-
तपुष्पा, श्वेतपुष्पा इति ।

सू. ११

कोशाग्रः—(१) स्वनामख्यातः सू. ३८

(२) कोशम्ब इति प्रसिद्धः सू. ४५

कोशाग्रम्—'कौसिम्ब' इति प्रसिद्धम्

सू. ४६

कौटजा यवाः—इन्द्रयवाः उ. ४०

कौशुम्भम्—प्रसिद्धम् सू. ४६

कंकुष्ठः—सुवर्णक्षीरीनिर्यासः सू. २८

कंगुका—कंगवः, अन्नविशेषाः इति अपरे

सू. ३७

कंटकी—विकंकतवृक्षाः, कंटकारिकेति

प्रसिद्धा, काकइ इति लोके । सू. ३८

कंटकीकरंज—पूतिकरंजः, चिरविल्व इति
अन्ये । चि. १९

कंटकिवृक्षा—खदिरबदरारिमेद सुगदारुप्रभृ-

तयः । चि. १०

कंपिलः—रोचनिका उ. ५५

कंपिलकः—(१) रोचनिकः सू. ४५

(२) रोचनिका चि. ४

(३) रोचनिका, स्वनामख्यातः ।

सू. ३८, चि. ३०

कृतमालः—किरमालः चि. ३०

कृतवेधन—(१) कोशातकः शा. १०

(२) कोशातकी सू. ४२, ४३,

४५; चि. ६, ३०

(३) कोशातकीभेदः सू. ३९,

उ. ५५

कृमिघाति—विडंगम् उ. ४२

कृमिघ्नं—(१) विडंगम् उ. ४०

(२) विडंगसार चूर्णम् उ. २१

कृमिघ्ना—विडंगाः उ. १०

कृमिशत्रु—विडंगम् उ. ६१

कृष्णगंधः—शोभाञ्जनक सू. ४६

कृष्णगंधा—(१) शोभाञ्जनकः चि. ४

(२) शोभाञ्जनकः, शमी इत्य-

परे चि. १७, १८

कृष्णवीहि—कृष्णतुषतण्डुलः सू. ४६

कृष्णसारिवा—छलहेण्टापत्रसदृशच्छदा चं-
दनगंधा 'कालवेलि' इति लोके।

सू. ३८

कृष्णा—पिप्पली चि. १५; उ. ९०, ९२

कृष्णाबीजम्—पिप्पलीतण्डुलः उ. १२

कृष्णाह्वा—पिप्पली उ. १७

ख

खदिर—गायत्री, स्वनामख्यातः सू. ३८

खरपत्रं—तस्य (क्षवकस्य) एव भेदः,

बोवइकामपरे, मरुबकमन्ये। सू. ३८

खरपुष्पः—मरुबकः, अन्ये क्षवकभेदमाहुः।

केचित् बोडयिकेत्यपरे। सू. ४६

खरमञ्जरी—अपामार्गः उ. १२, १९

खर्जूरम्—द्विविधम् वृक्षविटपभेदेन, त्रिविध-

मित्यपरे, त्रैविध्यं च वृक्षखर्जूरम्

द्विविधम् इति कृत्वा तत्र पारसी-

केषु देशेषु महत्प्रमाणं स्वादु भिन्नं

पिण्डखर्जूरम् इत्यतो हेतोः। सू. ४६

—ग—

गजलेण्डम्—गजगण्डीरकः, नदीपिप्पलिके-

त्यन्ये। चि. ९

गजादिनामा—हस्तिपिप्पली चि. १८

गजाशना—शल्लकी उ. ४०

गजाह्वा—गजपिप्पली उ. ६०

गण्डीरः—(१) अपि द्विविधः स्थलजो जल-
जश्चेति, तत्र स्थलजो हरितशाकम्।

सू. ४६

(२) द्विविधः स्थलजो जलजश्च,
तत्र स्थलजो हरितशाकपठितः
जलजो जलपिप्पलो गण्डीरः
चि. ४

(३) सारप्रधानः तरुविशेषः सू. ४५

गलोडयम्—पद्मबीजम् चि. ९

गवाक्षी—(१) इन्द्रवारुणी सू. ३७, ३८;
उ. ४४

(२) द्रवकर्णी चि- ३०

(३) श्वेतपुष्पा इन्द्रवारुणी सू. ३९

गवेधुकः—(१) तृणविशेषः सू. ४६

(२) तृणविशेषः, 'जलगोधुम' इति
लोके, अन्ये तु पुलाकशब्देन
अप्राप्तपाकं घान्यमाहुः। सू. २२

ग्रन्थिकम्—पिप्पलीमूलं उ. ४२, ९२

गंधनाकुली—(१) गंधमूला रास्ना क. ६

(२) सुगंधिरास्ना उ. ३२

गंधर्वहस्तः—एरण्डः च. ४

गायत्री—खदिरः उ. ४१, ४५

गायत्रीसारः—खदिररसः ५२

गाङ्गेयम्—मुस्ता उ. १७, ३९

गाङ्गेरुकी—नागबला सू. ४६

गिरिकदंबः—स्वनामख्यातः उ. ३१

गिरिकर्णिका—(१) श्वेतस्यन्दः चि. ११

(२) श्वेतस्यन्दा चि. ८

(३) सेफन्दः सू. ३९

(४) अपराजिता भेदः उ. ५९

गिरिकर्णी—श्वेतस्यन्दा उ. ६१

गिर्याहा—श्वेतस्यन्दः क. २

गिलोडयः—(१) कंदः प्रावृड्जातः शण-
पत्राकारः वल्लीयुक्तः चर्मण्वतीनदीभवः
चेत् वर्तुलपाषाण सदृशः, 'गुगिलोट'
इति लोके । चि. ११

(२) कालकलंकः शितोडयकंदः प्रा-
वृड्जातः शणपत्रिकाकारः व-
ल्लीयुक्तो गिल्लोठीति लोके, का-
लिंदकतकः अंगलोडय इत्यन्ये
पठन्ति चिचोटकमिति च व्या-
ख्यानयन्ति । सू. ४२

गुञ्जा—(१) चिरहुण्डिका चि. १७

(२) चिरिहिण्टिका चि. १४

गुडम्—इक्षुविकृतिम् उ. ४४

गुडशर्करा—गाङ्गेटीफलम् उ. ४२

गुडुची—प्रसिद्धा सू. ३८

गुन्द्रा—(१) भद्रमुस्ता चि. १७

(२) पट्टोरकभेदः चि. ३७

(३) पादरकभेदो 'गोदर' इति
लोके सू. ३८

(४) एरकाभेदः गवेधूकेत्यन्ये उ. १०

गुप्तफलम्—कपिकञ्जुफलम् उ. ४६

गुहा—(१) शालपर्णी क. ६

(२) पृश्निपर्णी क. ८

गुहातिगुहे—शालिपर्णीपृश्निपर्ण्यौ सू. १९

गोचंदना—प्रियंगुः चि. २८

गोजिहा—(१) गोजीशाकम् उ. ३९

(२) दावापत्रिका कर्कशा दीर्घपत्रा
'गोजिभी' ति लोके । सू. ४६

गोजी—(१) गोजिहा चि. १९, २२;
क. ६, ७

(२) गोजिहा, अन्ये शाखोटकमाहुः ।
सू. १ चि. ९

(३) गोजिहिका उ. २४

(४) गोजिहिका, शाखोटक इत्यन्ये
चि. १८

गोधा—'गोसाप्' इति भाषा चि. २५

गोपघोष्ठा—(१) कर्कटी क. ६

(२) घोटाबदरी चि. ११

(३) कर्कोटी, बदरभेद इत्यन्ये,
यामकोलिकेति प्रसिद्धा पूगभेद-
मपरे । सू. ३८

गोपा—सुगंधमूला सारिवा क. १

गोलोभी—दूर्वा चि. ८; उ. १९, ३२,
३६, ६०.

गौरी—(१) हरिद्रा चि. ५

(२) हरिद्रा, गोरोचनेत्यपरे चि. १७

गृञ्जनः—रसोनभेदः उ. १६

—घ—

घनम्—(१) मुस्तम् उ. ४०

(२) मुस्ता उ. ५५

घोष्ठाफलम्—बदरीफलम् चि. १७

—च—

चणकः—प्रसिद्धः सू. ४६

चण्डा—(१) अजमोदाकारा, सुगंधिद्रव्यम्

. ४२

- (२) स्वनामख्याता, ईषत्कृष्णा चोर-
कभेदः, अजमोदाकारा सू. ३८
चर्मवृक्ष—(१) पूर्वदेशे नौवृक्षः क. ५
(२) चर्मलोह इति प्रसिद्धः लकुच-
द्रुमाकारो महावृक्षः । चि, ११
चव्यं—हस्तिपिप्पलीमूलं स्वनामख्यातं सू. ३८
चाङ्गेरी—(१) अम्लपत्रिका उ. ४०
(२) अम्लचाङ्गेरी इति लोके सू. ३७
चित्रकः—प्रसिद्धः सू. ३७
चित्रफला—(१) गुडदुग्धिका उ. ५८
(२) इन्द्रवारुणी, चित्राण्डिकेत्यन्ये ।
उ. ३२
चित्रा—(१) दन्ती चि. १४
(२) एरण्डः, दन्तीत्यन्ये । चि. २
(३) चित्राण्डिका पटोलफलाकारफला
आरण्यकचण्डका इत्यर्थः, अन्ये
द्रवन्तीमाहुः । सू. ३९
चिरविल्वः—वृद्धकरंजः चिरिहिल इतिलोके
सू. ३७
चिल्ली—(१) क्षेत्रवास्तुकः सू. २०, ४२
चि. ६, उ. १७
(२) क्षेत्रवास्तुकः, गौडवास्तुकमि-
त्यन्ये, यवशाकमाहुरेके, अन्ये
तु यवशाकान्तरमाहुः । सू. ४६
चुचुः—चुचुरिति लोके चि. ६
चुचूः—चोचुरिति लोके चि. १
चूचू—चुकु इति लोके सू. ४६
चूचू—नाडिकाकारपत्रः ' चुचु ' इति

लोके । सू. ४६

चूतः—आम्रः चि. २५

चोचः—(१) त्वग् चि. १७

(२) त्वग्भेदः वनवासिकात्वक् सू. ३८

चोचकः—द्वितीया स्थूला त्वक् याम् शात्मक
मित्याचक्षते । क. ६

चोरकः—(१) ग्रंथिपर्णानुकारी क. ५

(२) स्वनामख्यातः, ग्रंथिपर्णकभेदः

ग्रंथिपर्णाकार एव । सू. ३८

चोरकपत्रः—लाक्षावृक्षः । सू. ३८

चंदनम्—(१) कुचंदनम् उ. १०

(२) रक्तचंदनम् सू. ३८; उ. १०,
१७, २४, ३८, ३९, ४०(३) रक्तचंदनम्, सितचंदनमित्यपरे
चि. २७(४) रक्तचंदनम्, गोशीर्षाख्यं चंदनम्
इति गयी । शा. २(५) श्रीचंदनम् ' श्रीखंड ' इति
प्रसिद्धम् सू. ३८

चंपकः—राजचंपकः सू. ४५

छ

छगलान्त्री—(१) वृद्धदारकः सू. ३९

(२) वृद्धदारकः, बुद्धेत्यपरे
सू. ४६(३) वृद्धदारकभेदः, बुध्नभेद
इत्यपरे । सू. ३८

छत्रातिछत्रे—द्रोणपुष्पीद्वयम् सू. १९

छदनम्—पत्रकम् उ. ५१

ज

जटा—(१) जटामांसी क. ७, उ. ६२

(२) गंधमांसी उ. ६०

(३) द्वितीया मांसी क. ६

जटिला—मांसी सू. २९; उ. ३६, ६१

जतुमुखः—जतु लाक्षा तदाकृति मुखं यस्य
असौ सू. ४६

जलं—बालकम् क. ८

जाती—(१) मालती सू. ३९

(२) प्रसिद्धा उ. ४७

जातीकोशः—जातिपत्रिका, जातिवनीति
लोके सू. ४६

जातुकशाक—पौष्करशाकम् सू. २०

जातुकं—शुक्लशालपर्णी सू. ४६

जातुकन्दः—(१) गुग्गुलुः सू. ३७

(२) गुग्गुलुः उत्तरापथे प्रसिद्धः

सू. ३७

जालिनी—कोशातकी क. ७ चि. २

जिगिनी—गुडमज्जिका 'गुलदुणि' इति
लोके, पूर्वदेशे स्वनाम प्रसिद्धा ।

सू. ३८

जीमूत—(१) देवदाली चि. ३०

(२) मुस्तकः चि. ३७

जीमूतक—देवदाली सू. ३९, ४३, ४५;
चि. १४, १८

जीवकः—(१) स्वनाम प्रसिद्धः सू. ३८

(२) जीवनाम्ना प्रसिद्धः सू. ४६

(३) कूर्चशीर्षकः स्वनामख्यातः

सू. ३८

जीवन्ती—(१) डोडिका उ. १७, सू. १९,
चि. ६

(२) डोडी सू. ४२, ४६

(३) स्वर्णजीवन्तीफलं सू. ४५

(४) 'डोडिका' इति लोके ल-
तार्कफलाकारसक्षीरफला,
अन्ये सुवर्णजीवन्तीमाहुः।

सू. ३८

(५) उत्तरापथे महाकंदः वा
कर्कोटीसदृशपत्रा, लाटवि-
षये तु मूलिनी महाप्रताना
उ. ४०

(६) पटोलसमानपत्रा कंदवती
पश्चिमदेशे प्रसिद्धा, लाट-
देशे स्थूलवल्ली । उ. ९१

(७) जीवा, तण्डुलीय सदृशी
इत्यन्ये, डोडिका इत्यपरे ।

सू. ४६

(८) शुष्कयावनालवर्णा लतौ-
पधि पार्वतीया सू. ४३

जंबीरः—हरितशाकमुत्तरापथे जंबीरगंधि
किंचदम्लं । सू. ४६

जंबुः—भूमिजंबुः चि. ६

जंबूद्वयम्—एका राजजंबू बृहत्फला, द्वितीया
काकजंबू स्वल्पफला, द्वयग्रहणात्
भूमिजम्बवायाः तृतीयायाः निषेधः

सू. ३८

ज्योतिष्क—काकमर्दनिका चि. १४

ज्योतिष्मती—(१) काकमर्दनिका सू. ४५,

३९; उ. ६२

(२) कुङ्कुमर्दनिका चि. ८

(३) कंकुन्दनी सू. ३९

ट

टुण्डुक—श्योनाक सू. ३८, क. ६, चि. २२

टंकम्—काश्मीरे स्वनाम प्रसिद्धम् बहु-

प्रकारम् सू. ४६

ड

डुडुरक—‘डोडी’ इति स्वनामप्रसिद्धः सू. ४६

त

त्रपुस—(१) सुधातकः ‘त्रुसण्डी’ इति लोके

चि. ३०

(२) सुधावासः उ. ५८

त्रपुसम्—(१) कर्कटीभेदः चि. ३

(२) तिरसीति लोके सू. ४२

(३) सुधावासः ‘तेवसा’ इति लोके

सू. ४५

(४) कर्कटीफलं ‘त्रिषुडी’ इति

लोके सू. ४५

त्रपुसादयः—कर्कटीभेदाः सू. ९

त्रायन्तिका—मदयन्तिका चि. ११

त्रायन्ती—त्रायमाणा उ. ३९

त्रायमाणा—स्वनामप्रसिद्धा सू. ३८

त्रिकंटः—गोक्षुरकः उ. ५९

त्रिकंटकः—गोक्षुरकः सू. ३८, चि.

७, उ. २४

त्रिपर्णिका—दुग्धिका वनकार्पासीत्यपरे ।

४६

त्रिपुराः—स्वल्पाः त्रिपुराः सू. ४६

त्रिभण्डी—(१) त्रिवृत् चि. १७ उ. ४४

(२) शुक्ला त्रिवृत् सू. ४४

त्रिवर्गः—त्रिफला चि. २, उ. ४१

त्रिवर्णम्—त्रिजातकम् सू. ४४

त्रिवृत्—रक्तमूला त्रिवृत्, ‘निशोत्र’ इति लोके । सू. ३८

त्रिवृतया—त्रिजटया उ. ४७

त्रिसुगंधि—त्रिजातकम् उ. ४७

त्र्यूषणम्—त्रिकटुकम् उ. ४०

त्वक्—(१) चोचम् उ. ४७

(२) त्वचम् उ. ४०

(३) वराङ्गम् क. १०

(४) वराङ्गम्, ‘गुडतज’ इति लोके

सू. ३८

(५) वनवासिका त्वक् उ. ४७

त्वक्सारः—वंशः सू. १

त्वरितक—षष्टिकवत् त्वरितम् पच्यते इति ।

सू. ४६

तण्डुलीयकः—‘चुलाइ’ इति लोके । सू. ४६

तमालम्—(१) पत्रकम् उ. ४७

(२) तमालपत्रं, पत्रकमिति लोके

सू. ३९

तरुणी—स्वनामप्रसिद्धा । सू. ४६

तर्कारि—अरणिका सू. ३८, ४६; उ.

१७, २१, ३५

तलकोटः—अंकोठः उ. ५१

तस्करः—चौरकः चि. ३७

ताडः—ताडी सू. ४६

ताम्बूलपत्रं—नागवल्लीपत्रं, पर्णमिति लोके

सू. ४६

ताम्रवल्ली—वामतरुणी मञ्जिष्ठा । शा. १०

तामलकी—(१) भूम्यामलकी उ. ५१

(२) दरफलिका भूम्यामलकी इति लोके । उ. ३९

तापसवृक्षः—(१) इंगुदः चि. १८

(२) इंगुदः, पुत्रञ्जीवक इत्यन्ये ।

सू. ३८

तालः—स्वनामख्यातः सू. ३८

तालपत्री—(१) मुषली

(२) मूषिकपर्णी चि. २५

तालपर्णी—मुषली चि. ११

तालमूली—मुषली उ. ५१

तालमूलिका—मुषली, मुषकपुच्छाकारा शिफा। चि. ७

तालोतलम्—भूम्यामलकमूलम् । चि. १७

तालीशम्—तालीशपत्रम् सू. ३९

तिक्ता—(१) कटुका चि. ९

(२) कटुतुम्बी—उ. ६०

तिन्तिडीकं—वृक्षाम्लम् सू. ४६

तिन्दुकः—कालसारः वृक्षः सू. ४६

तिन्दुकी—तिन्दुकवृक्षः ' टिंबरुयणि ' इति लोके । सू. ३८

तिनिः—तिनिशः चि. १६

तिनिशः—(१) स्यन्दः उ. ४०

(२) स्यन्दः चि. ११, ३१, १९; क. ६

(३) स्यन्दनः ' सादण ' इति लोके

प्रसिद्धः । सू. ३८

तिमिरः—नवरागिपत्रः ' तिवरिया ' इति

प्रसिद्धः । उ. ५१

तिल्वकः—(१) स्वल्परोधः सू. ३९, ४४

(२) स्वनामप्रसिद्धः सू. ११

(३) पट्टिकारोधः उ. १७, २४, ३९, ४२, ४४

(४) पट्टिकालोधः चि. ४, ८, १०, १४.

(५) रोध्राकारः बृहत्पत्रः रक्तत्वक् चि. ३०

(६) रोध्रः, अन्ये तिल्वकः रोध्राकारः बृहत्पत्रः रक्तत्वकः वैरेचनिकः । सू. ३८

तिलपर्णिका—चोरकः, श्रीहस्तिनीत्यपरे ।

सू. ४६

तिलपर्णी—हुलहुलः सू. ३९

तिलपर्णीक—' हुलहुल ' इति लोके, गयी तु तैलपर्णीकः सरलरसः । क. ६

तीक्ष्णगंधा—शोभाञ्जनकः उ. २३

तुगा—(१) वंशरोचनानुकारि पार्थिवं द्रव्यमाहुः । उ. ५७

(२) वंशलोचना, अन्ये वंशलोचना-नुकारि पार्थिवं द्रव्यमाहुः । उ. ५२

तुगाक्षीरी—(१) वंशरोचना सू. १२

(२) वंशरोचना सू. ३८, उ. ३२

(३) वंशलोचनम्, अन्ये वंशलोचना-नुकारि पार्थिवद्रव्यम् । उ. ४१

तुङ्ग—(१) पुन्नागः चि. ११

(२) पद्मकेशरम्, पुन्नाग इति अपरे।

क. ८

तुण्डिकेरी—वनकार्पासिका नि. २, १६;

उ. ४८

तुम्बी—तिक्तालानु सू. ४५

तुरंगगंधा—अश्वगंधा उ. ४१

तुरुष्कः—(१) सिंहकः उ. ५१

(२) सिंहारकः सू. ३८

तुवरकः—(१) पश्चिमोदधितरे सू. ४६

(२) पश्चिमसमुद्रभूमिषु प्रसिद्ध एव
चि. ९

(३) पश्चिमसमुद्रभूमिषु पलाशानुकारी
वृक्षः । चि. ३०

(४) “पत्रैस्तु केशराकारैः कलाय-
सदृशैः फलैः । वृक्षाः तुवरनामानः
पश्चिमार्णवतीरजाः ॥” सू. ४६

(५) पश्चिमार्णवतीरजातमाहुः । तदुक्तं
“पत्रैस्तु केशराकारैः कलाय-
सदृशैः फलैः । वृक्षस्तुवरको
नाम पश्चिमार्णवतीरजः ॥”

सू. ४५

तृणम्—सुगंधितृणम् उ. ४७

तृणपंचमूली—कुशाकाशनलदर्भकांडेक्षुका इति

तृणसंज्ञा । चि. ५

तृणमूलम्—कुशादिपंचमूलम् । चि. ३८

तृणशून्यम्—मल्लिका, केतकीफलमित्यन्ये

सू. ४६

तृणशून्यमूलैः—केतकीकंदैः चि. १८

तृणशून्या—केतकी, मल्लिका इत्यपरे । क. ६

तेजोवती—(१) कासमर्दनिका चि. २२

(२) काकमर्दनिका उ. २४, ३९,
४०, ५१ चि. २

तोदनं—राजप्रियं शीतफलं रावणाम्लिकेति

प्रसिद्धम्, काश्मीराम्लिकेत्येके । सू. ४६

तोदपर्णी—स्वनामप्रसिद्धा । सू. ४६

तोयं—बालकं । क. २, ६; उ. ४७

—द—

द्रवन्ती—(१) शम्बरी चि. १९, सू. ४५

(२) चीरितपत्रिका चि. २

(३) चीरितपत्रा दन्तीभेदः उ. ४२, ५२

(४) दन्तीभेदः सू. ११

(५) चीरितपत्रा संवरीति लोके सू.

३९, ४४

द्राविडी—एला सू. ३८

द्वे सहे—मुद्रपर्णी माषपर्णी च । उ. ४०

दक्षिणापथगाः—चंदनजातीफलकंकोललवं-
गादयः चि. ४

दधिनाम—कपित्थम् उ. ५०

दधित्थः—कपित्थः उ. २१, ४९

दन्तशठ—(१) जंबीर सू. ४२

(२) जंबीरफलम्, अन्येजंबीरभेद-
माहुः । सू. ४६

दन्तः—गोदन्तः उ. १२

दन्ती—(१) दन्तिनी सू. ३७, चि. १९

(२) उडुम्बरपर्णी चि. २

दर्भः—(१) कुशः सू. ३८

(२) दीर्घः पृथुलः खरपत्रः सू. ३८

- दावी—(१) दारुहरिद्रा उ. ४०
 (२) दारुहस्तकः चि. १८
 (३) दारुहरिद्रा; विदेहदर्शनात् उ. १९

दारुः—देवदारु उ. ३९, २४

द्विपी—चित्रकः उ. ६०

दीप्यक—(१) अजमोदा चि. ८, १९;
 उ. ४२

(२) अजमोदा, यवानीत्यपरे ।
 उ. ४७

(३) यवानी, अन्ये अजमोदामाहुः ।
 उ. ४०

दीर्घमूला—दुरालभा, शालपर्णी इत्यपरे
 सू. ३८

दीर्घवृन्तः—श्योनाकः चि १

दीर्घवृन्तत्वक—अरलुत्वक्, अन्ये श्योना-
 कत्वगित्याहुः । उ. ४०

दुःस्पर्शा—दुरालभा चि. ११, उ. ५५

देवकाष्ठम्—देवदारु उ. ५२

देवदाली—स्वनामख्याता 'देवली' इति
 लोके । सू. ३९

—ध—

ध्यामं—गंधतृणम् चि. २२

ध्यामकं—(१) कत्तृणम् क. २, ५, ६
 (२) कत्तृणम् रोहिममिति लोके ।
 सू. ३८

धनुर्वक्षः—(१) धनुर्वक्षः चि. १५

(२) धनुर्वक्षफलं, 'धामण' इति
 लोके । सू. ४६

(३) धनुर्वक्षः यस्य 'धामन' इति
 लोके प्रसिद्धिः चि. ३८

(४) 'धामरण' इति 'धामन'
 इति च प्रसिद्धः सू. १३

धवः—(१) स्वनामप्रसिद्धः सू. ३८

(२) शक्रप्रख्यः अनेनैव नाम्ना प्र-
 सिद्धः । सू. ३७

धात्री—(१) आमलकम् उ. १०

(२) आमलकी उ. १२, १९, ३९

(३) आमलकीफलम् उ. ५२

धान्यम्—धान्यकम् उ. ४२

धानाः—शुष्कमृष्टयवाः चि. १०

धामार्गवः—(१) पीतघोषः उ. ४७

(२) महाकोशातकी चि. १४, ३०

(३) पीतपुष्पकोशातकी सू. ३९

—न—

न्यग्रोधः—वटः सू. ३८

नक्तमालः—(१) करंजः चि. ४, २३

(२) बृहत्करंजः सू. १३, ३८

नगवृत्तिकः—जिगिनी गुडमजनिकेति लोके

वृश्चिकालीत्यन्ये । चि. २०

नगवृत्तिका—शलकी चि. १५, क. ५

नतम्—तगरम् उ. १४. १८

नदीभल्लातकः—लोजनकः

नन्दीमुखः—आडीचञ्चुसदृशमुखतण्डुलः ।

सू. ४६

नन्दीवृक्षः—(१) काश्मरी अन्ये गर्दभा-
 ण्डमाहुः । सू. ३८

(२) अत्र प्ररोही ६ पार्श्वपिप्पल ' इति
लोके । सू. ३८

नराधिपः—कृतमालः । चि. ३७

नरेन्द्रः—किरमालकः चि. ९, १८

नरेन्द्रद्रुमः—आरग्वधः चि. ९

नलः—(१) स्वनाम्ना ख्यातः । सू. ३८

(२) स्वनामप्रसिद्धः शुषिरपर्वा उ. ५८

(३) शुषिरपर्वा स्वनामख्यातः ।
चि. १७, उ. २६

(४) दूर्वाकाराङ्कुरोऽन्तःशुषिरः स्व-
नामख्यातः । सू. ३८

नलदम्—(१) मांसी क. १, सू. ३८
उ. ३९

(२) उशीरम् उ. १७, ३९

(३) उशीरभेदः लामज्जकम् क. ६

(४) जटामांसी उ. ३१

नलिनम्—ईषद्रक्तम् पद्मम् उ. १७

नलिनकेशराणि—पद्मकेशराणि सू. ३८

नलीनम्—ईषद्रक्तम् सू. १३

नागः—नागकेशरम् सू. ४५, ४६, उ. ४७

नागकेशरम्—स्वनामप्रसिद्धम् सू. ३८

नागदन्ती—(१) दन्तिनी सू. ३८, चि.
८, उ. ३०

(२) इन्द्रवारुणीभेदः जेज्जटाचार्य-
मते तु दन्ती क. ६

नागपुष्पम्—(१) नागकेशरम् सू. ३८;
क. २, ९; उ. ३९, ४७

(२) नागकेशरम्, अन्ये नागकेशर-

पुष्पसमपुष्पो महातरुर्त्याहुः ।
सू. ३८

नागरम्—शुण्ठी उ. ४०, ६२

नागविन्ना—इन्द्रवारुणीभेदः, वृश्चिकपत्रि-
केत्यपरे । उ. ६२

नाडिका—' नाली ' इति लोके सू. ४६

नादेयी—जलजंबू चि. ४

नान्दीमुखी—तद् (मधुलिका) भेदः सू. ४६

नालिका—शाकविशेषः शा. १०

निकुम्भा—दन्ती चि. ११, उ. २४

निकुम्भः—(१) दन्ती चि. १७, उ. ५६

(२) दन्तीवृक्षः उ. ५५

निकोचकम्—उत्तरापथिकं कोल्लकफलं उत्त-
रापथादवगन्तव्यम् । सू. ४६

नियुलः—(१) वेतसः क. ८, चि. १६,
१९, २२

(२) जलवेतसः चि. ११, ३७

नियुलकः—जलवेतसः क. ६

निदिग्धिका—कंटकारिका । उ. ५५, ५८

निर्गुण्डी—नीलनिर्गुण्डी सू. ३८

निर्गुण्डीपत्रस्वरस—नीलसिन्धुवारस्वरस, नील-
सिन्धुवारश्च शेफालिका इति लोके उ. ५२

निर्दहनः—चित्रकः उ. ४०

निर्दहनी—(१) चित्रकः, अजमोदा इ-
त्यन्ये उ. ५७

(२) अग्निमन्थः गणिकारिकेत्यन्ये ।
उ. ५९

(३) मोरटः, अग्निमन्थ इत्येके, अपरे
चित्रकमाहुः । चि. ४

निशाः—हरिद्रा चि. ८, उ. ३९

निशाच्छदः—शठी चि. ३८

निशे—हरिद्रादारुहरिद्रे क. ८

निष्पावः—(१) शिम्बः चि. १८

(२) राजशिबी चि. ९

(३) अत्र राजशिबी सू. १९

निष्पावकः—राजशिबीः सू. २१

नीपः—(१) महाकदंबः चि. ४

(२) कदंबफलम् सू. ४६

(३) धूलिकदंब सू. १

नीरजम्—नीलोत्पलम् चि. २५

नीलपुष्प (कुरंटकः)—स एव दासीकुरण्ट-

कः सू. ३८

नीलिनी—(१) श्रीफलिका सू. ४५

(२) रजनिका शारदफला उ. ६१

(३) नीलबुध्ना, श्रीफलिकेत्यन्ये ।

सू. ३९

(४) नीलाञ्जनिका शारदफला

नीलिका चि. ९

नीली—(१) श्रीफलिका सू. ४४

(२) नीलाञ्जनिका शारदा चि. २

(३) नीलाञ्जनिका शारदं फलं

क. ६, चि. ३०

(४) शारदंफलं, श्रीफलमिति लोके

चि. १७, चि. १९

(५) नीलाञ्जनिका शारदफला,

श्रीफलीति लोके चि. २५

नीवार—(१) उलिधान्यम् चि. १४

(२) प्रसाधिका, धान्यमध्ये रक्त-

शूको भवति, उलिधान्यं

मिति लोके प्रसिद्धम् । सू. २१

(३) प्रसाधिका, ... । सू. २०

(४) उलिधान्यं, तद्विविधम्

एकम् धान्यसदृशविटपधान्य-

म् क्षेत्रजं, द्वितीयं महादल-

काण्डं तत्तु सलिलजं, तत्र

सलिलजं सलिलवृद्धिमात्रस्तंब-

परोहम् रक्तशूकं, तदेव प्रशा-

न्तिका इति तंत्रान्तरे पठ्यते ।

चि. ११, सू. ४६

नृपवृक्ष—(१) किरमालकः उ. ५७

(२) गिरिमालकः उ. ४२

नृत्तकौण्डक—मर्कटक उ. ५१

नैचुलं फलम्—वेतसफलम् उ. ५१

नैषध—‘कोरक’ इति आख्यायते स च

धान्यविशेषः । सू. २१

प

प्लक्षः—पर्कटी सू. १२, ३८, क. ६

प्लवः—गोपालदमनकः चि. ११

प्रकीर्या—कंटकीविटपकरंजः सू. ३९

प्रग्रह—किरमालकः क. ६

प्रत्यक्पुष्पा—अपामार्गः सू. ४३

प्रपौण्डरीकम्—स्वनामख्यातं यष्टीमधुद्रव्या-

दीपत् स्थूलं मधुरसम् नेत्राश्च्योत-

नार्हम् द्रव्यम्, अन्ये श्रीपुष्प-

माहुः । सू. ३८

प्राचीनामलकं—प्रादेशोद्भवं पानीयामलकं

इति लोके । सू. ४६

प्राचीबल—मत्स्याक्षकः, काकजंघा नदी-

पिप्पली इत्यपरे, केचिदाचार्या
एवम् वदन्ति-यद्यपि प्राचीबल-
शब्देन काकजंघा गंडदूर्वा जलपि-
पली च उच्यते तथाप्यत्र काकजंघैव काक-
माचीसान्निध्यात् वातकफकृमिबा-
धिर्यहरत्वाच्च । सू. ३८

प्रियक—बीजक उ. ४७

प्रियंगु—कंगुनिकेति लोके सू. ४६

प्रियालः—चारः चि. ३

पञ्चाङ्गुल—एरण्डः, अन्ये तु पञ्चाङ्गुलशब्देन
पटोलफलसदृशफलां लतां स्निग्ध
पत्रां शारदफलामाहुः । सू. ३९

पञ्चाङ्गुलतैलम्—एरण्डतैलम् उ. १७

पटोलः—कुलकः स्वनामख्यातः सू. ३८

पतंगम्—रक्तचंदनम् सू. १३, १६, चि.
२१, उ. २४

पत्तूर—(१) कुचंदनम् स. ३९

(२) शरबालिकः उ. ११

(३) शिरबालिका चि. १९

(४) शिरबालिका भेदः महापत्रः

सू. ४६

पत्तूवारः—सितिवारः सिरिवालीति लोके
प्रसिद्धा उ. ९

पत्रं—पत्रकम् सू. ३८; उ. १२, १७, ३९
४७

पथ्या—हरीतकी सू. ३७; उ. ४५, ६१;
चि. २

पद्मकेशरम्—स्वनामख्यातम् सू. ३८

पद्मम्—(१) कमलम् उ. ३९

(२) लोहितपद्मम् उ. ३९

(३) ईषच्छुक्रम् सू. १३

(४) पद्मपुष्पं सूर्योदयविकासि

सू. ४६

पद्मकम् (१) प्रसिद्धम् उ. ४०

(२) पद्मकाष्ठम् सू. ३८, उ. ३९

(३) पद्मकाष्ठम् कार्तिककुण्डस्तु

पद्मकं जलजं मन्यते उ. ४७

पद्मा—(१) भार्गी चि. २, ११; उ. ४०

(२) पद्मचारिणी, भार्गीमपरे शा. १०

पनस—बहिष्कंटकी महाफलः, कटहल इति
लोके सू. ९ । कटहल इति लोके
सू. ४६

पयस्या—अर्कपुष्पी सू. १६; शा. १०;

चि. २०; क. १, ८; उ. १७, ४०

(२) अर्कपुष्पी, क्षीरविदारिकेत्यन्ये
चि. ५

(३) अर्कपुष्पी, दुग्धिकामन्ये। उ. ५८

(४) अर्कपुष्पी अन्ये दुग्धिकामाहुः
अन्ये क्षीरकाकोलीति । उ. ४०

(५) अर्कपुष्पी, गयी तु पयस्याम्
क्षीरकाकोली क्षीरविदारी वा
ब्रूते । शा. १०

(६) क्षीरकाकोली । सू. ३९

(७) क्षीरविदारी शा. १०

(८) क्षीरविदारी, जेज्जटाचार्यस्तु
अर्कपुष्पीमाह । चि. १७

(९) विदारीभेदः सू. १६, ४२

पर्णी—शालपर्णी उ. २१

पर्णिनोद्वयम्—शालिपर्णी पृश्निपर्णीचाउ. ३९

पर्पटकः—प्रसिद्धः सू. ४६

पर्वतः—शिरवालिका उ. ५४

परिपेलवः—(१) वन्यकः उ. ४७

(२) वन्यकः, कैवर्तमुस्तक-

मन्ये क. २

परूषकं—(१) स्वनामप्रसिद्धम् उ. ३९

(२) फालसा इति लोके सू. ४६

परूषक—(१) अल्पास्थिः मृदुफलः 'फालसा'

इति लोके सू. ४६

(२) धन्वपत्रकः, स्वनामैव प्रसि-

द्धः । स द्विविधः वृक्षविट-

पभेदात् सू. ३८

परूषकाणि—परूषकफलानि उ. ४२

पलङ्कषा—गुग्गुलुः उ. ३९, ५५, ६१

पलाण्डु—(१) लशुनभेदः सू. ४६. उ. १९

(२) स्थूलनालाग्रपत्रः गुन्द्रालि-

काभेदः सू. ४६

पलाशः—(१) किंशुकः सू. ११, ४९; क.

६ उ. १७

(२) शठी चि. ४

पंचाङ्गुल—एरण्ड चि. १८

पाटलः—पाटलापुष्पवर्णव्रीहिः पाटलः सू. ४६

पाटला—(१) सुगन्धिपुष्पवृक्षः उ. ४७

(२) वसन्तदूती स्वनामप्रसिद्धा

सू. ३८

पाठा—अविद्धकरणी 'पाठ' इति लोके। सू. ३८

पाण्डुकः—(१) पाण्डुकशालिः, स च

पाण्डुतुषयुक्तः सू. २०

(२) इति पाण्डुतुषः पाण्डुशुकश्च

पाण्डुकः सू. ४६

पापचेलिकं—पाठाशाकम् उ. ३९

पारावतः—(१) पारावतवत् शुक्रतण्डु-

लः सू. ४६

(२) कामरूपे मधुराम्लरसफलं

सू. ४२

(३) कामरूपे फलम्, पाककाले

धवललोहितं मधुराम्लं च. सू. ४६

पारावतपदी—ईषलोहितः हंसपदीभेदः चि. ९

पारिजातः—(१) प्रसिद्धः चि. १४

(२) पारिभद्रकः चि. ११

पारिभद्रः—(१) पर्वतनिंब उ. ५४

(२) पर्वतनिंबः, अन्ये पारिभद्र-

शब्देन कंटकवृक्षं रक्तकुसु-

मं फलभद्रवासंज्ञकं। उ. ९८

(३) फलभद्रः रक्तकुसुमः कंटकी

रोहिणीसदृशपत्रः पूर्वदेशे प्रसिद्धः

क. ३०

पारिभद्रकः—(१) रक्तकुसुमः क. ६

(२) निंबवृक्षः सू. २९

(३) देवदारुः, अन्ये रक्तकुसुमः

कंटकीवृक्षविशेषः स्वनाम्ना

प्रसिद्धः। सू. ११ vide text

पालङ्कया—(१) 'पालङ्' इति लोके सू. ४६

(२) शाकविशेषः 'पालङ्क' इति

लोके सू. ४२

पालाशः—शठी चि. २०

पालाशं शोणितं—किंशुकरसः, अन्ये पलाश-
खपुरमाहुः उ. १०

पालिन्दि—कालवल्ली चि. १७

पालिन्दी—(१) त्रिवृत् क. १, ७
(२) त्रिवृत् कालवल्लीत्यपरे क. ५
(३) कालवल्ली उ. २६
(४) श्यामात्रिवृत् सारिवामन्ये
उ. १०

पिचुकः—पक्करी, कार्पासफलमित्येकेचि. ७

पिचुमन्दः—निंबः चि. २०, क. ६

पिचुमर्दः—निंबः चि. ३०

पिण्डफला—तिक्कालावुः चि. १८

पिण्डीतकः—(१) मदनः सू. ३७ चि. ३०
(२) मदनकः, यस्य पत्रं पाण्डु
रवर्णं भवति तदिह ग्राह्यम्
चि. २५

(३) त्रिविधः, कृष्णपुष्पः, श्वेत-
पुष्पः, पीतपुष्पश्च । चि. १७

पिण्डीतक कृष्णं—कृष्णपुष्पः मदनः चि. २५

पिण्याकः—तिलखली क. ७

पिप्पली—अपरे पिप्पलीशब्देन मदनफल-
बीजानि कथयन्ति । उ. ४२

पियालः—(१) चारः सू. ४२; चि. ५, ९,
३०; उ. ४०, ५२

(२) सारद्रुमः सू. ३८

(३) प्रसिद्धः मधुराम्लफलः सू. ४५

(४) चारः मधुराम्लफलः प्रायशः
मगधेषु सू. ४६

पियालमज्जा—चारुलीति लोके प्रसिद्धः सू. ४६

पीलुः—उष्ट्रप्रियो गुडफलः, भादानके 'पीलु'
इति प्रसिद्धः उ. ५५

पुण्डरीक—(१) श्वेतपद्मम् सू. ३८, उ. ४७

(२) अतिश्वेतपद्मम् सू. १३

(३) श्वेतपद्मं तत्सदृशः सौकु-
मार्यवर्णसौरभैर्यः स पुण्डरीकः
सू. ४६

पुत्रञ्जीवः—मध्यवर्तुलतीक्ष्णाग्रफलः जंबीरप-
त्रो वृक्षः उ. ३१

पुत्रञ्जीवक—अनेनैव नाम्ना प्रसिद्धः चि. १९

पुत्रश्रेणी—(१) द्रवन्ती क. ६

(२) एरण्डसदृशफलपत्राल्पविटपा
'संबरी' इति लोके सू. ३८

पुनर्नवा—(१) श्वेता सू. ४६

(२) शुक्लोहितो चि. २५

(३) वर्षाभूः 'साटोडी' इति
लोके . ३८

पुनर्नवे—सितपीतपुष्पे क. २

पुन्नाग—(१) स्वनामप्रसिद्ध क. ६

(२) पद्मकेसरम् सू. १

(३) तुङ्ग पूर्वदेशे प्रसिद्धः क. २

(४) तुङ्गः स्वनामख्यातः, अन्ये
सुरपर्णिका सुगंधिपुष्पा दक्षि-
णापथे 'सुरपती'ति

प्रसिद्धः । सू. ३८

(५) देववल्लभः, स्वनाम प्रसिद्धः
उ. ४९

(६) देववल्लभः राजचंपकमिति
लोके इत्यन्ये । सू. ३८

(७) सुरपर्णिका, सुगंधिपुष्पा द-
क्षिणापथे सुरपति नाम्ना
प्रतीता सू. ३८

पुन्नागकेशरम्—पद्मकेशरम् सू. ३८

पुर—गुग्गुलुः—क. ५, उ. ३९

पुराह्वया—शलकी, गुग्गुलुमपरे उ. ५२

पुष्करबीजम्—पद्मबीजम् सू. ४२

पुष्करवर्तिः—आमोदमिति उत्तरापथे सू. ४६

पुष्पफलम्—कूष्माण्डः सू. ९, ४६; उ. ४७

पुष्पाण्डकः—पुष्पाणीव सुगन्धीनि सुकुमा-
राणि अण्डानि तंडुलानि यस्य स
पुष्पाण्डकः लोकतोऽवगन्तव्यः
सू. ४६

पूतिकरंजः—(१) चिरबिल्वः, कंटकीकरंज
इत्यन्ये चि. १४

(२) कंटकीकरंजः, अन्ये पू-
तिकः चिरबिल्वः, करंजः
नक्तमालः इति पृथक्कुर्व-
न्ति । सू. ४६

पूतीकः—(१) चिरबिल्वः सू. ३८, ३९;
चि. ४, ९, ३०; उ. ३६
४२, ५१, ६१

(२) चिरबिल्वः, कंटकीविटप
करंज इत्येके । सू. ३७

पृथक्पर्णी—पृश्निपर्णी सू. ३७

पृथ्विका—एला, हिंगुपत्रिका इति अन्ये क. ५

पृथ्वीका—(१) कृष्णजीरकः सू. ४५

(२) हिंगुपत्रिका उ. ४२

(३) हिंगुपत्रिका, 'कृष्णजीरक'
इत्यन्ये । उ. ४२

(४) श्यामवर्णः स्थूलजीरकः, हिं-
गुपत्रिकेत्यपरे क. ६

(५) स्थूलजीरकः, एला इत्यन्ये,
हिंगुपत्रिका इति अपरे
चि. २

पृश्निपर्णी—पृथक्पर्णी, 'पीठवनी' इतिलोके
सू. ३८

पौष्करम्—पुष्करमूलं उ. ६१

—फ—

फञ्जी—(१) भार्गी सू. ३८, क. १

(२) पाठाभेदः, अन्ये भार्गीमाहुः।
उ. ४०

फञ्जीशाक—'वाड' इति प्रसिद्धः, भार्गमिके
मन्यन्ते । सू. ४६

फणिज्जकः—फाणिज इति लोके, अन्ये
मरुबकमाहुः । सू. ४६

फणिज्जकः—(१) तीक्ष्णगंधः, स्वनाम्नैव
प्रसिद्धः, अन्ये मिर्गुण्डी
माहुः । उ. ११

(२) तीक्ष्णगंधो 'मरुबक'
इति लोके, अन्ये तु अने-
नैव नाम्ना प्रसिद्धः । सू. ३८

फलं—(१) त्रिफला चि. ३८

(२) मदनफलं सू. ४३, चि. ३७

फल्गु—(१) काकोदुम्बरिका चि. ९;
उ. ५९, ६१

(२) काकोदुम्बरिका, 'कटुम्बरी'
ति लोके सू. ४६

फेनिला—उपोदिका उ. ३९

—ब—

ब्रह्मचारिणी—मुण्डितिका, पतंगकाष्ठमित्यपरे
सू. १९

चकुलः—स्वनामप्रसिद्धः सू. ४६

बदरम्—महा (बदरम्) सू. ४६

बन्धुजीवः—(१) मध्याह्नपुष्पकः क. १,
उ. ६

(२) मध्याह्नपुष्पकः, 'मरुनी-
था' इति लोके सू. ३९

बन्धुकः—बन्धुजीवकः, वादुली इति लोके
सू. १

बर्हिष्ठम्—(१) बालकम् चि. १८, उ. ११
(२) वालुकम् उ. ३९

बलातिबले—शुक्लपीतपुष्पं बलाद्वयम् सू. ३९

बस्तगंधा—बोंबइका उ. ११

बहुपत्रा—मयूरशिखा क. १

बहुपुत्रा—शताधरी, बहुपुत्रा इति केचित्
व्याख्यानयन्ति पठन्ति च क. १

ब्राह्मी—(१) लवणिका चि. ७
(२) मण्डूकपर्णी अन्ये लवणिका-
माहुः । उ. ६२

बाणः—सहचरः सू. १

बाष्पद्वयम्—तच्च लोहितं कृष्णं च सिन्धु
विषये, केचित् वर्षामूद्रयमिति
पठन्ति । चि. ४

बाहीकम्—कुंकुमम् क. ६

बिंबी—(१) ओष्ठोपमफला उ. ४७
(२) ओष्ठोपमफला, 'तिण्डुरिका'
इति प्रसिद्धा सू. ३८

(३) किन्दुरिका सू. ३९

(४) कुन्दरिका सू. ४६

(५) कुन्दुरिका क. ६

बिंबोतिका—कुन्दुरिका सू. ४६

बिम्बीलोटाख्यः—हिमाद्रिजो वृक्षः उ. १२

बिल्वः—(१) प्रसिद्धः सू. ४६
(२) श्रीफलः सू. ३८

बिल्वपेशिका—बालबिल्वगिरः सू. ३८

बिसम्—(१) बिसाण्डकम् उ. ५४
(२) बिसेन्द्रकम् उ. ४६
(३) भिसण्डकः सू. ४६
(४) पद्ममूलम् चि. ११, उ. ४८
(५) भिषष्टकमिति लोके चि. ५
(६) पद्ममूलम् विशाण्ड इतिलोके
सू. २१
(७) पद्ममूलम् अन्ये स्थूलपद्म-
नालं बिसमाहुः । सू. ४६

बिसग्रंथिः—पद्ममूलम् सू. ४५

बीजः—पीतसारः बीजक इति यावत् उ. १०

बृहती—(१) अणुफला, स्थूलफला वा
उ. ४२
(२) स्थूलफला उ. ३०

बृहतीद्वयम्—(१) एका अणुफला, द्वितीया
कंटकी स्थूलफला । उ. ४२
(२) स्थूलफला चणकफला च । उ. ५१

बृहत्यौ—(१) सुद्रफला स्थूलफला च
उ. ४०

(२) सूक्ष्मफला-स्थूलफला-च. सू. ३८

(३) स्थूलफला चणकबृहती च.

शा. १०

—भ—

भद्रकाष्ठ—देवदारु क. ७

भद्रदारु—देवदारु सू. ३७, ३८; उ. ५५

भद्ररोहिणी—कटुका उ. ४०

भद्रश्रियम्—(१) शुक्लचन्दनम् चि. ५

(२) श्वेतचन्दनम् क. ६

(३) श्रीचन्दनम्, श्वेतचन्दनम् इति
गयी। शा. २

भल्लुकः—श्योनाकः चि. ७

भल्लुकः—श्योनाकः, शोणा इति लोके
सू. ३७

भव्यम्—(१) तालपत्रप्रमाणं उत्तरापथजम्,
अन्ये कर्मरङ्गमाहुः। उ. ४७

(२) आरुकम् कार्तिकेयपुरे प्रसिद्धम्
अन्ये तु कर्मरङ्गफलमाहुः,
भव्यम् तालफलोपमं वल्कल
संहतिमात्रमित्यपरे। सू. ४६

भाण्डी—भिण्डीति लोके समाहरन्ति। चि. ३०

भार्गी—स्वनामख्याता। सू. ३८

भिल्लोटकः—हिमवदासवभूमिजः ककुभा-
नुकारिफलो वृक्षविशेषः। उ. १७

भुजंगपुष्पम्—नागकेशरम् उ. ४६

भूतकेशी—मांसी उ. ६०

भूतिकम्—कृत्तूणापरपर्यायम् चि. ३७

भूतिकम्—(१) सुगंधितृणम्, 'रोहिषम्' इति
प्रसिद्धम् उ. ३९

(२) रोहिषम् उ. ५१

भूर्निब—(१) किरातम् उ. ४०

(२) किरातक उ. ६१

(३) किराततित्तक उ. ३९

भूमिकदंब—मुण्डतिका चि. २

भूर्ज—मृदुत्वकू स्वनामख्यातः सू. ३८

भूस्तृण—(१) रोहिषः, तुम्बाकमन्ये सू. ४६

(२) अंगुदाकनामधेयः द्रोणपुष्पसदृशः
अन्ये तु भूस्तृणम् रोहिषमिति।
सू. ३८

भृंगराजः—मार्कवः चि. २५

—म—

मकुष्ठकः—मोठ सू. ४६

मगधोद्भवा—पिप्पली उ. ४१

मण्डूकपर्णी—(१) ब्राह्मी सू. ४२, सू. ४६

(२) ब्राह्मीभेद चि. ९

मण्डूकी—(१) ब्राह्मी उ. ५७

(२) ब्राह्मीभेद उ. २१

मत्स्याक्षक—ब्राह्मी, 'धूस्तर' इत्येके, अन्ये
रक्तपुष्पमानूपं 'मत्स्याक्षक' इति लोके
प्रसिद्धमाहुः। शा. १०

मदन—(१) मदनफलम् चि. ३८, उ. ५५

(२) पिण्डीतकः मयनफल इति लोके
सू. ३८

मदनकोद्रवा—मदोत्पादकाः कोद्रवाः चि. १७

मदयन्तिका—(१) मल्लिका क. १

- (२) नखादिरागजननी 'महेन्द्री'
इति प्रसिद्धा । चि. ९
- मदयन्ती—मल्लिका चि. २
- मध्वालकम्—रोमशमधुरास्वादमेव सू. ४६
- मधुकम्—(१) प्रसिद्धम् सू. ३८, ४६
(२) यष्टीमधु उ. १२, १९, ३९,
४०, ४३, ५५, ५८; क. ६
- (३) यष्टीमधुक. सू. ३८, उ. २६
- मधुकः—स्वनाम प्रसिद्धो वृक्षविशेषः उ. १७
- मधुकद्वयम्—स्थलजलजभेदेन क. ८
- मधुपर्णी—मधुयष्टिका शा. १०
- मधुरसा—मूर्वा सू. ३८; उ. १९, ४९
- मधुल्लिका—(१) कर्कटकः सू. ४२
(२) मर्कटहस्ततृणम् सू. ४६
- मधुशिशु—रक्तशोभाञ्जनक सू. ३८, ४६
- (२) लोहितकुसुमोऽल्पविटपः शो-
भाञ्जनकभेदः सू. ४६
- (३) तर्कारी, मेशशृङ्गीत्येके चि. ६
- (४) शाकविटपः रक्तशोभाञ्जनक
इत्यपरे क. ६
- मधूकः—(१) गुडपुष्पः उ. ३९, ४७
(२) गुडपुष्पम्, 'महुवा' इति लोके
सू. ३८
- मधूच्छिष्टम्—मदनम् उ. ५१
- मधूरिका—मूर्वा उ. ३५
- मधूल्लिका—(१) मर्कटक उ. ५२
(२) तृणजातिः 'मर्कट' इति लोके
उ. ५१

- (३) तृणविशेषः मर्कटिका इति लोके
चि. ३८
- (४) मर्कटतृणविशेषः चि. ३
- (५) मर्कट हस्ततृणमित्यपरे उ. ३५
- (६) गुडूची, मर्कटतृणमपरे उ. २४
- (७) स्वल्पगोधूमो मध्यदेशे पीशीके-
सिख्याता, मर्कटहस्ततृणं वा ।
सू. ४५
- मयूरक—अपामार्ग सू. ३७, ३८; चि.
५-२३
- मर्कटी—(१) कपिकच्छुः उ. २९
(२) कपिकच्छुः मर्कटमूली इत्यन्ये,
शूकशिंवी इत्यपरे । उ. ३३
- मरिचं शुक्लम्—(१) शोभाञ्जनकबीजम् उ. ११
(२) शोभाञ्जनकबीजमित्यर्थः अन्ये
शुक्लमेव मरिचं कथयन्ति । उ. ११
- मलपूः—काकोदुम्बरिका चि. ८
(२) सैव काकोदुम्बरिका अल्पविटपा
चि. ९
- मलयज—सुरभिचंदन उ. ४७
- मल्लिका—प्रसिद्धा । सू. ४६
- मसूराः—द्विविधाः कृष्णाः पाण्डुराश्च, तत्र
कृष्णवर्णाः मसूराभिधानाः, पाण्डुवर्णाः
मंगल्यकाभिधानाः । सू. ४६
- महार्निबफलम्—इति महार्निबो 'द्रेका' 'प-
र्वतनिब' इति लोके । सू. ३८
- महामेदा—स्वनामख्याता सू. ३८
- महावृक्ष—(१) सोहुण्ड क. ६

- (२) सेहुण्ड सू. ४४; चि. १४, उ. २१, ४१,
 (३) सेहुण्डभेद सू. ३९
 महाशालि—महातंडुलक सू. ४६
 महाश्यामा—वृद्धदारकः सू. ३८
 महाश्वेता—नीलपुष्पः सेफन्दः, वन्ध्या-
 कौटिका इत्यन्ये । सू. ३८
 महासहा—माषपर्णी सू. ३८, उ. ४२
 महासुगंधा—उत्पलसारिवा उ. २६
 महिषशूक—मध्यदेशे तिलवासीति प्रसिद्धः
 सू. ४६
 महीकदंब—(१) मुण्डितिका उ. ४१
 (२) अलम्बुषा, मुण्डितिकेति लोके,
 जेज्जटाचार्यो मूकदंबमाह ।
 चि. १७
 महौषधं—(१) शृङ्गी उ. ४०
 (२) शुण्ठी सू. ३७
 मंगल्याः—पाण्डुवर्णाः मसूराः सू. २०
 मंडूकपर्णी—ब्राह्मी सू. २०
 मागधी—पिप्पली चि. ८; उ. १७, ५५
 माणकं—महापत्रं, यथापूर्वमधःपत्रपरित्या-
 गि सू. ४६
 मातुलंग—(१) बीजपूरक सू. ३७, ४६;
 क. ५
 (२) बीजपूरकः, 'मधुकर्कटी' इ-
 त्यन्ये । उ. ४५
 मातुलंगाम्बुः—बीजपूरकरसः चि. ५
 मातुलंगी—(१) सुरभिफला वनजा अरण्य
 बोरपूरकः सू. ३९

- (२) केचिन्मातुलंगीं मधुकर्कटीमाहुः
 उ. ५६
 मार्कवः—(१) भृङ्गराजः चि. १९, २०;
 उ. ५३
 (२) भृङ्गारक चि. ७
 मालती—जाती सू. ३७, ३८, ४६; क.
 ५; चि. ९
 माषपर्णी—'माषवनी' इति लोके, अरण्य-
 माषस्तंब इत्येके सू. ३८
 मुकुन्द—मुकुन्द सू. ४६
 मुकुन्दक—ईषत्कृष्णषष्टिकः सू. २०
 मुकुन्दककाकलकासनपुष्पकुरवककेदाराः—
 कृष्णषष्टिकाः स. ४६
 मुचुकुन्दः—कण्टकायवदरः चि. १८
 मुञ्जात—उत्तरापथज स्वल्पकन्द चि. १७
 मुञ्जातक—स्वनामल्यातः स्वल्पकन्दः उत्तरा-
 पथे सू. ३९
 मुद्गपर्णी—'मुगवनी' इति लोके सू. ३८
 मुद्राः—नानाविधाः, हरितपीतकृष्णरक्तभेदेन
 सू. ४६
 मुरङ्गी—शोभाक्षनक क. ५; चि. १६,
 २३, १४
 मुरुङ्गी—मधुशिथुः चि. ६
 मुस्तम्—प्रसिद्धम् उ. ३९
 मुस्ता—'मुथा' इति भाषा । चि. ३८
 मुष्कक—(१) कालमुष्कक क. १
 (२) कृष्णपुष्पमुष्कक चि. ४
 (३) क्षारवृक्ष, 'मोरवक' इति लोके
 सू. ३८

(४) क्षारवृक्ष, 'मोषड' इति लोके
सू. ४६

मूर्वा—(१) चोरस्नायु चि. २, ९, ९,
११, उ. ३९, ४०, ४१,
४४, ५२, ५५, ५८, ६१;

(२) धनुर्गुणोपयुक्ते लताभेदे चि. १

(३) हघोडः चोरस्नायुकः सू. ३८

(४) कन्दली सदृश स्वल्प विटप
'हघोड' इति लोके सू. ३९

(५) चोरस्नायुः विरोपाटिकेत्यन्ये,
अपरे तु काकजंधामाहुः।
सू. ४४

(६) धनुर्गुणोपयोग्या, 'दूधउड'
इति लोके, अन्ये चोरस्नायु-
माहुः। सू. ३८

(७) चौरस्नायुः, यया पूर्वदेशे गुणान्
कुर्वन्ति धनुषाम्। अन्ये को-
विदार सदृशयुग्मपत्रलता विशेष-
षम् अश्मन्तकमाचक्षते। सू. २५

मूलम्—पिप्पलीमूलम् क. ६

मूलकम्—पिप्पलीमूलम् उ. ४२

मूलकपोतिका—बालमूलकम् उ. १७; सू. ४६

मूलकशिबी—कुशिबी सू. ४६

मूषिकपर्णी—(१) द्रवन्ती, द्रव्यान्तरमित्य-
न्ये क. १

(२) दन्ती, अन्ये मूषिककर्णा-
द्यं द्रव्यान्तरमाहुः।
उ. ५४

मूषिका—'मूषिका लोमशा कृष्णा भवेत्
साऽपि च तदगुणा।' (अजरु-
हासदृशगुणा) (इदं लक्षणं उश-
नसा प्रोक्तम्) क. १

मृगभोजनी—इन्द्रवारुणी चि. १७

मृगादनी—(१) कर्कटिका, इन्द्रवारुणीफल-
मित्यन्ये क. ५

(२) इन्द्रवारुणी चि. २, उ. ३८

मृगेर्वारु—इन्द्रवारुणी सू. ३९, उ. ३०

मृणालम्—(१) उशीरम् चि. २

(२) पद्मनालम् सू. ४६ चि. ९
१९; उ. ४६

(३) पद्मकेशरम् उ. ४५

(४) विसम् उ. ३४

(५) पद्ममूलात् स्थूलप्ररोहः, अ-
न्ये तु सूक्ष्मं नालमाहुः।
सू. ४६

मृद्वीका—द्राक्षा सू. ३८

मेदा—स्वनामख्याता

मेषविषाणनामभिः—मेषशृङ्गीफलैरित्यर्थः
उ. १७

मेषशृङ्गः—(१) कर्कटशृङ्गः सू. १३

(२) इक्षुदीभेदः उ. १५

(३) पुत्रजीवानुकारीवृक्षः उ. १७

(४) कर्कटशृङ्गम् पुत्रजीवक
इत्यन्ये चि. २

(५) कर्कटशृङ्गः, स च पुत्र-
जीवक सदृशो तरुविशेषः
सू. ३८

मेषशृंगी—(१) कर्कटशृंगी सू. ३८, उ. ४०

(२) कर्कटशृंगी, गयी तु पुत्र-
जीवकमेदमाह चि. ९

(३) मेढशृंगः, पुत्रजीवक स-
दृशपत्रो वृक्षः, अन्ये
कर्कटशृंगमाहुः। सू. ३९

मोचः—(१) कदलीफलम् सू. ४६

(२) शाल्मलीचोचः चि. १७

मोचकी—शाल्मली चि. २

मोचरस—(१) शाल्मली निर्यास उ. ४०

(२) शाल्मलीचुपः सू. ३८

(३) शाल्मलीचोपनिर्यासः चि. ११

मोचा—कदलीपुष्पम् उ. ४८

मोदयन्ती—मल्लिकेति लोके ख्याता चि. २५

मोरटः—(१) इक्षुमूलम् चि. ७

(२) अंकोलपुष्पा 'मोइहर' इति
लोके, हस्किकर्णपलाश इत्य-
न्ये, इक्षुमूलमित्यपरे। सू. ३८

मोहनवल्लिका—वटपत्रिका उ. ६०

मोहनिका—पुत्रंजीवी, अवाक्पुष्पी इत्यपरे।

चि. २८

—य—

यवकः—शूकधान्यविशेषः, तस्य च यवा-
काराः तण्डुलाः सू. २१

यवतिका—यवक्षेत्रेषु जायते, तित्तसप्ताष्टपत्रा

यवतित्तेति प्रसिद्धा सू. ४५

यवफलः—वंशः, अन्ये यवफला दुग्धिका

इत्याहुः उ. ३१

यवफला—दुग्धिका क. ६

यववेणुः—वेणुयवः इति अत्रजातिः उ. २१

यवशूकः—यवक्षारः उ. ९७

यवाः—प्रसिद्धाः उ. ३१, ४७

यवासः—(१) दुरालभा सू. ४४

(२) धन्वयवासकः, पूर्वपदलो-
पात् उ. ५२

यविकाः—निःशूकाः स्वल्पाः सू. ४६

यष्ट्याहम्—यष्टोमधु उ. ६०

यष्टिकाहयः—मधुयष्टिका उ. ४५

यासः—दुरालभा उ. ३९, ६१

यूथिका—वृक्षविशेषः, सा द्विधा ईषत्-
पुष्पा अतिश्वेतपुष्पा च। सू. ४६

योजनवल्ली—मञ्जिष्ठा सू. ३८

रञ्जनी—शिरहला सू. ३८

रजनी—हरिद्रा सू. ३८, चि. २, उ. ४५

रजनीद्वय—पिण्डहरिद्रा दारु हरिद्रा च.
उ. ३९

रजनी च मुख्याम्—पिण्डहरिद्राम् उ. ५७

रम्यक—(१) द्रेका पर्वतनिबः 'राजनिब'
इति लोके चि. ४

(२) द्रेका 'महानिब' इति लोके
प्रसिद्धः, पटोलमूलमित्येके
सू. ३८

(३) द्रेका 'बक्राङ्गण' इति लोके
पटोलमूलमित्यपरे सू. ३९

रक्तवृक्षस्य—रक्तचंदनस्य सू. ४६

रक्तशालिः—स्वनान्ना प्रसिद्धः सू. २०

रक्ता—मञ्जिष्ठा क. ५. चि. ३७, उ. ५२

रक्ता लता—मञ्जिष्ठा क. ९

रक्तालुक—उत्पलकंदः स्वनामप्रसिद्धः सू. ४६

रक्तोत्पल—लोहितोत्पल सू. ३८

राजक्षवकशक—कृष्णराजिका, अन्ये तु

राजक्षवकः बृहत्पत्रः क्षवथुकाकर

इत्याहुः । सू. ४६

राजद्रुमः—किरमालकः क. ३

राजवृक्षः—(१) आरग्वधः चि. ९

(२) किरमालकः सू. ३७, ३८;

चि. ११

राजसर्षपाः—श्वेतसर्षपाः सू. १६

राजादन—(१) क्षीरिका सू. ३८, ४६;

चि. ११

(२) चारः ' अन्ये क्षीरिकामाहुः।

उ. ४८

रात्रि—हरिद्रा चि. ९ उ. १०

रास्ना—(१) गंधनाकुली क. ८

(२) सुरभिः सू. ३७

(३) सुरभी स्वनामख्याता सू. ३८

(४) सुरसा (कौटा आमरुल्)

इति भाषा चि. ५

रुक्—कुष्ठम् उ. ४२

रूपिका—(१) अर्कः सू. ४३ चि. ९

(२) श्वेतार्क चि. १७

रेणुः—(१) पर्पटः चि. ३७

(२) पर्पटकः चि. ३८

रोध्रः—(१) लाक्षाप्रसादनः रक्तः सू. ३८

(२) शावरम् उ. ४०

रोहिणी—(१) कटुका उ. ३९, चि. १८

(२) कटुफल सू. ३८

(३) कटुतुम्बी चि. १

रोहिणीफल—रोहिणी हरितकीभेदः तत्फलं,

अन्ये कटुतुम्बीमाहुः । चि. १

रोहितः—दाडिमपुष्प तुल्य पुष्पः उ. १७

रंभा—कदली चि. १

—ल—

लक्ष्मणा—लक्ष्मणालक्षणं तु—'पुत्रकाकाररक्ता-

त्पविन्दुभिर्लीञ्छिता सदा ।

लक्ष्मणापुत्रजननी वस्तगन्धाकृ-

तिर्भवेत् ॥' इति तां च शर-

त्काले पुष्पफलोपेतां दृष्ट्वा शा. २

लक्ष्मीः—शमी, लक्ष्मणा इत्यन्ये, विष्णु-

क्रान्ता इत्यपरे । सू. १९

लता—प्रियङ्गुः उ. ६०

लताकस्तूरिका—दक्षिणापथे विटपः शकु-

नापि तुल्यः सू. ४६

लम्बा—(१) कटुकालावुः चि. १९

(२) तिक्तालावुः उ. ३४

लवङ्गम्—श्री चंदनपुष्पम् सू. ४६

लवलीफलम्—सुगन्धिफलम् स्वनामप्रसिद्धम्

तल्लक्षणमुच्यते, " घनस्नि-

ग्धा हरितांशुः प्रपुन्नाटसदृ-

क्च्छदा । सुगन्धिमूला लवली

पाण्डुकोमलवल्कला ॥ "

इति सू. ४६

लशुनम्—लशति भिनत्ति रोगान् इति

लशुनम् । उ. ६०

लाङ्गल—शब्देन कलिकारिका उच्यते । चि. ९

लाङ्गलकी—कलिकारिका सू. ११

लाङ्गलाहया—कलिकारिका चि. २
 लाङ्गलाहा—कलिकारिका सू. ३७
 लाङ्गलिका—कलिकारिका चि. १८
 लाङ्गली—कलिकारिका चि. ८, उ. ५७
 लाङ्गली—कपिकच्छु सू. १९
 लामज्ज—उशीरभेदः क. १
 लामज्जक—(१) उशीरमूलम्, उशीरभेद इति
 पाठान्तरम् । चि. १७

(२) उशीरभेदः सू. ३९
 (३) पार्वतोत्पलम्, अन्ये उशीरमाहुः
 उ. ४७

लावाक्षः—लावाक्षि सदृशतंडुलः सू. ४६
 लोणिका—लोणिया सू. ४६
 लोघ्रम्—प्रसिद्धम् सू. ३७
 लोहितशालि—रक्तशालिः सू. ४६
 लोहितिका—मञ्जिष्ठा, रामतरुणी इत्यन्ये
 चि. ११

लौहम्—अगुरु चि. ८

—व—

वक्रम्—तगरम् क. ६, ७, ८; उ. ९, १८
 वचा—(१) स्वनामख्याता अरुणवर्णासू. ३८
 (२) द्वितीया अरुणा सू. ३८
 वज्रप्रोक्ता—वज्रकंदः उ. ६०
 वज्रवृक्षः—सेहुण्ड इति लोके सू. ३८
 वज्राण्य—द्वितीयसेहुण्डः, अश्वंवा चि. ९
 वक्षुल—(१) वेतस सू. ३८, उ. २६
 (२) जलवेतस क. ८
 वत्सादनी—(१) गुडूची सू. ३९
 (२) वत्सपुत्रकः 'वत्सवितया'

इति लोके, गुडूचीत्यपरे ।

सू. ४६

वनमुद्गः—तु वने जायते, कृष्णमुद्ग इति
 प्रसिद्धः मुद्गिकेति लोके । सू. ४६

वयःस्था—(१) गुडूची उ. ६०
 (२) गुडूची, ब्राह्मीत्यन्ये उ. ३६
 (३) ब्राह्मी, अन्ये गुडूचीमाहुः ।
 उ. ३२

वर्णक—(१) रोचनिका कम्पिलक इत्यर्थः
 उ. ३५

(२) रोचनिका, अन्ये वर्णकत्वकू
 शब्देन कर्णिकार वृक्षस्य
 वल्कलं कथयन्ति, तत्र इच्छति
 गयी । उ. १०

वर्धमानः—एरण्डः क. ६

वर्षाभूः—(१) पुनर्नवा सू. ४६, उ. ५९
 (२) श्वेतपुनर्नवा उ. २१, ४७, ५१
 (३) रक्तपुनर्नवा चि. २३;

उ. ३९, ४२

वरक—(१) वरटिका, शाकम्भरीभूमौ
 प्रायशः । सू. ४६

(२) वरटिका, कुधान्यविशेषः ।

सू. २१

वरवास्तुकम्—टङ्क वास्तुकम् उ. १७

वराङ्गम्—वनवासिकात्वक् क. ६

वराहकंदः—'बकालुक' इति प्रसिद्धः । सू. ४६

वराही—वराही गृष्टिरुच्यते । सू. ४६

वरी—शतावरी चि. १५, उ. १७

वरुक—वरु इति लोके सू. ४६

वरुणः—(१) वृक्षविशेषः स्वनामप्रसिद्धः ।

सू. ४६

(२) तित्कशाकद्रुमः 'वरुण' इति

लोके । सू. ३८

वल्लीफल—(१) कुष्माण्डादिवल्लीजं अन्ये

शिब्यादिकमाहुः । सू. २०

(२) अलवुप्रभृति, अन्ये कूष्मा-

ण्डकादीनि । सू. २१

वल्लीशिबी—शूकरशिबी सू. ४६

वशिरः—मर्कटसंज्ञं तृणजातिविशेषः सूर्या-

वर्तभेद इत्यन्ये । चि. ७

वसिर—(१) सूर्यावर्तफलम् देशान्तरे ज्ञेय-

मित्यर्थः । सू. ४६

(२) मर्कटपिप्पली तृणजातिः अपा-

मार्ग इति प्रसिद्धः सू. ३८

(३) अपामार्गः, सूर्यावर्तभेद मित्य-

परे । सू. ३८

वसुकः—(१) वक्पुष्पम् चि. ७

(२) शिवमल्लिका, वक्पुष्पमिति

लोके । सू. ३९

(३) बुकः, केदारगिरौ 'वगहुल'

इति प्रसिद्धः । सू. ४६

(४) बुकः, 'वक्पुष्प' इति लोके ।

सू. ३८

वह्नि—अजमोदा उ. ५२

वाजिगंधा—अश्वगंधा उ. ४१

बाताम—मज्जमधुरस्निग्धो दीर्घाकारः ।

सू. ४६

वायसी—(१) काकमाची चि. ९

(२) काकतित्ता चिरपोटिकेति लोके

काकमाचीत्यन्ये । चि. ९

वारणकेशरम्—नागकेशरम् उ. ५०

वाराहीकंदः—गृष्टिकाकंदः चि. १७

वार्ताकु—वृन्ताकः वर्तुलफलः 'बंङ्गण'

इति लोके । सू. ४६

वास्तुक—टंकवास्तुकः । सू. २०, चि. ६

वास्तूक—टंकवास्तूकः 'टंकचूचू' इति

लोके सू. ४६

व्याघ्रनख—(१) नख उ. ३९

(२) बृहन्नखः, बृहन्नखीत्यन्ये

सू. ३८

व्याधिघातः—किरमालकः चि. ९

वांशी—वंशलोचना उ. ३५

विकंकत—कंटकिका चि. ११

विकंकतवृक्ष—कंटकारिका चि. १८

विजया—हरीतकी उ. २४, ३९

विडंगा—(१) प्रसिद्धः सू. ३८

(२) कृमिहा सू. ४५

विदारी—(१) विडाली सू. ४४

(२) विदारीकंद सू. ३८, ४६

(३) विदारीकंदः, कोहलाकारः

लोहितकुसुमः, स च द्विविधः

दीर्घकंदो बहुक्षीरः, हस्ति-

पादको महाल्पक्षीर इति ।

सू. ३८

विदारीगंधा—शालपर्णी सू. १६, ३८

विदुलः—वेतसः सू. ३९, चि. १, उ. ४७

विनिर्दहनी—चित्रकः उ. ४४

विशल्या—(१) पाटला शा. १०

(२) काष्ठपाटला क. ९

(३) गुडूची उ. ६२

(४) काष्ठपाटला, इन्द्रवारुणी-
त्यन्ये । उ. ५५

(५) अग्निशिरववृक्षः चि. १८

विशाला—इन्द्रवारुणी चि. ९

विश्व—शुण्ठी उ. ३९, ५२

विश्वदेवा—(१) गाङ्गेरुकी प्रसिद्धा, गुड-
शर्करा इति पूर्वदेशे सू. ३८

(२) गाङ्गेरुकी 'गुडशर्करा'
इति लोके, अन्ये सित-
कुसुमां बलामाहुः । शा. २

विषम्—प्रसिद्धम् चि. ९

विषघ्नी—हरिद्रा, अन्ये निर्विषामाहुः ।
उ. ६२

विषमुष्टिक—द्रेक्का, राजनिंब इति प्रसिद्धः,
बृहदलम्बुषामपरे, कर्कोटीमित्यन्ये ।
सू. ३८

विषाणिका—(१) मेषशृङ्गी सू. ३९, चि.
३०, उ. ६०

(२) आवर्तनिका चि. १८

वीरतरुः—शरः वेल्हन्तरो वा । उ. ३९

वीरतरुः—(१) शरः उ. ४०

(२) स्वनामप्रसिद्धः चि. १५

(३) बिल्वनासिका शर इत्यन्ये ।
सू. ३९

(४) शबरः, अन्ये तु वीरतरुः

'वेल्हन्तर' इति नाम्ना प्रसिद्धः

जांगलदेशे नर्मदातटे चर्म-

प्वती नदी समीपे च,

तल्लक्षणमुच्यते—'वेल्हन्तरु

र्जगति वीरतरुः प्रसिद्धः

श्वेता सितारुण विलोहित-

नीलपुष्पः । स्याज्जातितुल्य

कुसुमः शमी सूक्ष्मपत्रः

स्यात्कंटकी विजलदेशज

एष वृक्षः॥" इति सू. ३८

ब्रीहयः—वार्षिकास्तु ब्रीहयः, कण्डितशुक्ला-
स्तु ब्रीहय इत्यन्ये । सू. ४६

वृक्षः—कुटजः चि. ११, उ. ४०.

वृक्षक—(१) कुटज सू. ३८, ४५; चि.
१७, १८, २३

(२) कुटजफलम् । उ. ४७

वृक्षकबीजानि—इन्द्रयवाः उ. ३९

वृक्षज—इन्द्रयवः उ. ४२

वृक्षादनी—(१) वन्दाकः चि. ७

(२) वन्दाकः चि. ८

(३) वन्दाकः, वृक्षकलम्बुकेत्य-
न्ये । सू. ४६

(४) वन्दाक वृक्षः, कलम्बुके
त्यन्ये । उ. ९

(५) वन्दाकः, 'कवलेखू' इति
लोके, वृक्षकलम्बुकमलम-
परे । सू. ३८

(६) अशोकः उ. ४०

वृक्षाम्लम्—तिन्तिडीकम् उ. ४२

वृषः—वासकः सू. ४६, उ. ३९

वृश्चिकाली—(१) वृश्चियाकः सू. ३८
 (२) कंटकितमेषशृंगतुंगाकार-
 फला पाठापत्रा ईषद्रोमशा
 श्वेतपुष्पपुच्छा दक्षिणा-
 वर्तवल्ली मेषशृंगोभेदः,
 वृश्चियाकमन्ये। सू. ३८

वृश्चीकः—श्वेतपुनर्नवा उ. ३९
 वृश्चीवः—शुक्लपुनर्नवा उ. ४२, ५९
 वेणवः—वेणुयवाः—सू. २०
 वेणुत्वक्—वंशच्छली उ. ५२
 वेणुपत्रिका—वंशपत्राणि, अन्ये वेणुपत्रिकां
 वंशसदृशपत्रिकां द्रव्यान्तरमाहुः।
 क. १

वेणुयवाः—वंशफलानि सू. ४६, चि. १०
 वेत्रकरीर—(१) वेत्राग्रम् सू. ४६
 (२) वेत्राङ्कुरः सू. ४२
 वेत्रफलम्—पद्मबीजसमम् सू. ४६
 वेत्राम्लम्—अम्लवेतसम् अन्ये तु वेत्रकरी-
 रम्। उ. १२

वैजयन्ती—(१) अरणिका चि. ४, ११
 (२) तर्कारी सू. ४२
 (३) अग्निमन्थवृक्षः चि. १९

वैदलम्—मुद्गवनमुद्गादिकम् उ. ४२

व्योषम्—(१) त्रिकटु उ. ५२
 (२) त्रिकटुकम् उ. २३, २६,
 ४१, ४४, ६१
 (३) शुण्ठी मरिचपिप्पल्यः उ. ६१

वज्जुल—वेतसः चि. ५

वंशः—वंशत्वक् क. ८
 वंशकरीरः—वंशाङ्कुरः सू. ४६
 वंशजः—वंशकरीरः वंशाङ्कुरमिति यावत्
 उ. १२

वंशावलेखः—वंशत्वक् चि. १८

—श—

श्रवणाहया—मुण्डितिका सू. ३७
 श्वदंष्ट्रा—गोक्षुरकः सू. ३८, ४६; चि. ९
 उ. ३९, ५८, ५९

शक्रयव—इन्द्रयव उ. ३९, ४०

शकुनाहृतः—उत्तरकुरोः सकाशात् हंसैरानीतः,
 अवन्त्यां नगर्याम् स एव 'व-
 क्रनाम्ना' प्रसिद्धः, मगधदेशे
 तु पाशक 'इति', वृद्धवैद्या-
 स्तु—“द्वीपान्तरात्समानीतो ग-
 रुडेन महात्मना। शकुनाहृतः
 स शालिः स्यात् गरुडापरना-
 मकः ॥” इति आहुः सू. ४६

शटी—स्वनाम्ना प्रसिद्धा सू. ४६

शणः—(१) बन्धनार्हत्वक् प्रसिद्धः सू. ४६
 (२) परिपाके सस्वनफलः सू. ३७

शणपुष्पा—शणसदृशविटपः 'सणहुली'
 इति लोके। सू. ३९

शतपर्वकः—जलगण्डीरः उ. ५८

शतवीर्या—शतावरी, नीलदूर्वा इत्यन्ये।
 सू. १९

शतावरी—(१) प्रसिद्धा। सू. ३८
 (२) शतमूली स्वनाम प्रसिद्धा।
 सू. ४६

(३) सूक्ष्मपत्रा ' शतावरी ' इति लोके । सू. ३८

शम्पाकः—किरमालकः सू. ४६; चि. ३०, ३८

शमीफलम्—सङ्गरमुच्यते सू. ४६

शल्लकी—गजभक्ष्या ' साल ' इति लोके । सू. ३८

श्यामा—(१) अरुणमूला त्रिवृत् उ. ४२, ५५

(२) त्रिवृत् चि. १८, उ. २४

(३) त्रिवृद्विशेषः चि. ८, २०

(४) त्रिवृद्विशेषः वृद्धदारुक इत्यन्ये । चि. ५

(५) प्रियंगुः सू. २८; क. १; चि. ३७, ३८

(६) वृद्धदारुकः सू. ४४, ४५ चि. १०, १४, १९, ३७; उ. ४२, ४३

(७) श्यामलता, प्रियंगुरित्यपरे क. १, ५.

(८) श्वेता त्रिवृत् सू. ३८

श्यामाकः—त्रिविधः—श्यामाकः, उष्ट्रश्यामाकः हस्तिश्यामाकश्चेति । श्यामाकशब्देन तोयश्यामाक उच्यते, उष्ट्रश्यामाकः स्थूलश्यामाकः, हस्तिश्यामाकः श्यामिकेति लोके सू. ४६

शाकः—(१) कर्कशमसृणपृष्ठोदरपत्रो वृक्षः चि. ७

(२) खरमसृणपत्रपृष्ठोदरः सू. ४२

(३) पूर्वदेशे प्रसिद्धः सू. ३८

(४) महाखर पत्रः चि. ९

(५) महापत्रः ' श्रीपण ' इति लोके । क. ६

(६) महावृक्षः कर्कशपत्रः सू. १ शा. १०

(७) वृक्षविशेषः, महाखरपत्रलक्षणः । नि. १६

शाकफलानि—शाको मसृणकर्कशोदरपृष्ठदलो वृक्षविशेषः, तस्य फलानि । सू. ३८

शार्ङ्गिष्ठा—(१) काकजंघा चि. २३

(२) कोठकरंजः सू. ४४

(३) ' कण्टाकरंज ' इति लोके उ. २६

(४) काकतित्ता, भुसुरटा इति लोके गूथकरञ्ज इति अपरे । चि. ९

(५) काकजंघा, ' विकसवनी ' इति लोके, अन्ये तु शार्ङ्गिष्ठा काकतित्ता गौरवर्तुलावगुण्ठितफला ' चिरपोटिका ' इति प्रसिद्धा ' भुसुरुदाका ' इति पूर्वदेशे, काकादनीत्यपरे सा च गुञ्जेति प्रसिद्धा । सू. ३८

(६) यवतित्ता गौर वर्तुलावगुण्ठितफला, चिरपोटिका

इति प्रसिद्धा, 'शङ्कर' इति पूर्वदेशे, काकजंघा-
मन्ये, काकमाचीत्यपरे ।

सू. ३८

शाल्मली—प्रसिद्धा सू. ४६

शाल्मलीवेष्टक—शाल्मली निर्यासकः, अन्ये
वेष्टकम् वृन्तमाहुः । उ. ४०

शालः—(१) प्रसिद्धः उ. ४१

(२) सर्जभेदः उ. १७

शालनिर्यास—(१) राला उ. ५१

(२) सर्जरस उ. ५०

शालयः—(१) रक्तशाल्यादयः उ. ४४

(२) इति अकण्डितशुक्लाः हैम-
न्ताः । अन्ये तु कण्डिताः
शुक्लाः अकण्डितशुक्लाश्च
हैमन्ताः शालयः । सू. ४६

शालामुखः—कृष्णशुक्लाहार तण्डुलः । सू. ४६

शालः—पद्मकंदः उ. ५४

शालकम्—प्रसिद्धम् सू. ४६

शिखी—(१) लाङ्गलकी क. ८

(२) मयूरः, कुक्कुट इत्यन्ये ।
क. ५

शिशुः—(१) शोभाञ्जनो विटपः उ. ३९

(२) शोभाञ्जनकः सू. ३७, ३८;
उ. १७, ४५, ६१

(३) शोभाञ्जनफलं सू. ४५

(४) शोभाञ्जनकः, विट्शाक-
मन्ये । उ. २१

(५) शोभाञ्जनकः, सुवासमित्य-
न्ये । सू. ४६

(६) विटपशाकः, शोभाञ्जनमन्ये ।
चि. ९

(७) विटपशोभाञ्जनः उ. ४२

शिम्वी—शिम्वीशब्देनात्र हरितमुद्राः उ. १७

शिरीषः—विषघाती, 'शिरीस' इति लोके
सू. ३८

शिवाटी—श्वेतपुनर्नवा, शोफालिकेत्यन्ये ।
उ. २३

शिशपा—(१) कृष्णसारा 'सांसइ' इति
लोके । सू. ३८

(२) कृष्णसारा स्वनामख्याता
सू. ३८

श्रीः—(१) लवङ्गम् चि. २२

(२) इति श्रीवेष्टकः, नवनीतधूपः,
'गुगुली'ति लोके । उ. २४

श्रीनिकेतनम्—नवनीतधूपः सरलनिर्यासः
इति । चि. ९

श्रीपर्णी—(१) काश्मरी उ. १२, २४,
४३, ४७

(२) गाम्भारीफलम् उ. ३९

श्रीवेष्टक—(१) सरलनिर्यासः चि. २२

(२) नवनीतधूपः सरलनिर्यासः
चि. ११

(३) सरलद्रुमः गुग्गुलीति लोके
सू. ३८

(४) सरलरसः, नवनीतपिण्डप्रायः
गुग्गुलीति लोके प्रसिद्धः ।
सू. ३७

शीतम्—रसाञ्जनम् । कर्पूरमन्ये । उ. १७

शीतपाक्यम्—बलाफलम् सू. ४६

शीतभीरुकः—शीताद्विभेतीत्येवं शीतभीरुकः
लोकादवगन्तव्यः । सू. ४६

शीतशिवम्—(१) कर्पूरम् सू. ४२

(२) कर्पूरम् शमीत्यपरे क. ६

(३) कर्पूरम्, शतपुष्पाभेदमेके
गवेधुकेत्यपरे । सू. ३९

(४) शतपुष्पाभेदः चि. ११, १७

शीर्णवृन्तम्—सुवासकम्, त्रपुसभेदः, अन्ये
कर्बुरमाहुः, एके तु शीर्णवृन्तम्
पाकावस्थायां यस्य वृन्तम् शटितं
भवति इत्यर्थः, अपरे तु खुरद-
पुत्रकमाहुः । सू. ४६

शुक्ति—(१) जलशुक्तिः सू. १३

(२) तद्भेदः अल्पनखः सू. ३८

शुकः—ग्रंथिपर्णः चि. १८

शुकनसा—चर्मकारवटः चि. १९

शुकनासा—(१) चर्मकारवटः चि. १७

(२) चर्मकारवटः 'कुप्यक'
इति कान्यकुब्जे, चर्मकार
जम्बूपलासिकेति मालवीया
वदन्ति । चि. १

(३) श्योनाकः सू. ४२

शुकाख्यः—(१) चर्मकार वटः क. ७

(२) चर्मकारवटः, अन्ये शुक-
शिम्बामाहुः उ. ४४

शुकाख्या—(१) चर्मकारवटः चि. २

(२) चर्मकारवटः, शुकरशिबाम-
परे । उ. ५१

शुकाद्वय—चर्मकारवट चि. १८

शृगालविन्ना (१) पृश्निपर्णी चि. ५, उ. ५८

(२) पृश्निपर्णीभेदः उ. ४२

(३) अन्ये पृथक्पर्णीभेदं दीर्घ
पत्रं सिंहपुच्छमाहुः । सू. ३८

शृंगवेरम्—शुण्ठी सू. ३८, ४६; उ. ४०, ९०

शृंगाटकम्—(१) जलमध्ये त्रिकंटकम्, सू.
२१; चि. ११, १७

(२) जलमध्ये त्रिकंटकम्, सिंघाडा
इति लोके । सू. ४६

(३) त्रिकंटकम् जलजंफलम् चि.
३, उ. ४२

(४) द्विविधम् स्थूलाल्पभेदेन ।
सू. ४२

शृंगी—कर्कटशृंगी उ. ५१, ५२, ६०

शेफालिका—रक्तवृन्ता शारदकुसुमा सू. १

शेळु—(१) श्लेष्मातकः क. २, उ. ४०

(२) श्लेष्मातकः, 'लिसा' इति लोके ।
सू. ४६

(३) दक्षिणापथजं शाकम् श्लेष्मान्त-
कमपरे । उ. ४५

श्लेष्मातकः—(१) बहुवारः क. ६

(२) शेळुः चि. ३८

(३) शेळुः, 'लिसोडा' इति
लोके । चि. ५

श्लेष्मातकी—'बहुयार' इति लोके क. ५

श्लेष्मातकप्रसवम्—बहुवारपुष्पम् उ. ४७

श्वेतकर्कटम्—त्रपुसम् उ. ५८

श्वेता—(१) वचा क. ६

(२) श्वेतवचा सू. ३९

(३) श्वेतस्यन्द क. १, ५, ७;
चि. १९; उ. २४

(४) इति पुनर्नवाविशेषणम्,
अन्ये श्वेताम् कटभीमाहुः
क. ७

श्वेता गिरिह्वा—श्वेतस्यन्दा क. ५

श्वेते द्वे—इति श्वेता महाश्वेता च, कटभीद्वय
मित्यर्थः, अन्ये तु श्वेते द्वे श्वेत-
स्यन्द श्वेतवचा इति भाषन्ते ।
क. ६

शैरेय—कटशेलुवाकः चि. ५

शैलभेदः—पाषाणभेदः उ. १०

शैवलम्—(१) शैवालम् सू. १३; चि.
५, ११.

(२) दूर्वा उ. १०

(३) दूर्वा सदृशम्, हठमित्यन्ये
उ. २१

शैवालम्—दूर्वा उ. २६

शंखालुकः—उत्पलकंदः, स्वनामप्रसिद्धः
सू. ४६

शंखिनी—(१) यवतिकाभेदः चि. ५,
१४, १९, ३०

(२) यवतिकाभेदः श्वेतबुध्नी-
त्येके । सू. ३८

(३) यवतिकाभेदः, श्वेतबुध्ने-
त्यपरे । सू. ३९

(४) यवतिकाभेदः सुदुग्धा
बृहत्पत्रा सू. ३७

(५) तद् (सप्तला) भेदः
चि. १०

(६) श्वेतश्रीफलिका, अन्ये
यवतिकाभेदमाहुः ।
स. ४५

—ष—

षड्ग्रंथा—वचा चि. ९, ३८; उ. ४२

षष्टिकः—(१) गौरषष्टिकः सू. २०, ४६
(२) व्रीहिभेद एव स. ४६

षष्टिकाः—त्रैष्णाः षष्टिकाः प्रायेण गर्भपाकाः
षष्टिका इत्यन्ये । सू. ४६

—स—

स्वयंगुप्ता—कपिकच्छुः चि. २६; उ.
४९, ५८

स्वादुकंटकः—गोक्षुरः, कण्टकारिवृक्षमन्ये
चि. १२

सतीनः—(१) वर्तुलकः सू. २०

(२) वर्तुलकलायः सू. ४६; उ.
४५, ४६

सतीनकः—(१) वर्तुलकः सू. ४६

(२) वर्तुलकः स्वल्पाः त्रिपुटाः
सू. ४६

सदापुष्पी—अर्कः सू. ४३

सदाभद्रा—काश्मरी उ. २४

सप्तच्छद—सप्तपर्ण उ. ३९, ५१

सप्तपर्ण—सप्तच्छदः, 'सातवन' इति
लोके । सू. ३८

(२) शाल्मली सदृशपर्णो गजमद
गंधपुष्पः, शरदि विकसनशीलः
उच्चैर्वृक्षः 'सातवन' इति
लोके । सू. ३८

सप्तला—(१) सातलेति प्रसिद्धा सू. ४५

(२) यवतिक्ता चि. १०

(३) यवतिक्ताभेदः चि. ३०,
क. ५

(४) यवतिक्ताभेदः, शंखिनी
अपि तद्भेदः चि. ४

(५) सातला, सेहुण्डभेदः, अपरे
तु बुधामाहुः । सू. ३९

(६) सातला स्नुहीभेदः सू. ३८

(७) सेहुण्डभेदः सू. ४४

(८) सेहुण्डः, जेज्जटस्तु सप्तलां
यवतिक्ता भेदमाहुः । सू. ४६

सप्ताहः—सप्तपर्णः सू. १ चि. ९

समझा—(१) मञ्जिष्ठा । चि. २

(२) मञ्जिष्ठा, वराहक्रान्ता इति
अपरे चि. १६, उ. २१

(३) लज्जालः उ. ६१

(४) लज्जालुका उ. ४०

(५) लज्जालुका, अन्ये वराहक्रा-
न्तामाहुः । उ. ४०

(६) वराहक्रान्ता क. ८ उ. ४०

(७) गणिकारिका, वराहक्रान्तेत्य-
परे चि. ८

(८) अञ्जलिकारिका, वराहक्रा-
न्तामपरे उ. ३९

(९) अञ्जलिकारिका, लज्जाल-
कीतिलोके प्रसिद्धा, वराह-
क्रान्तामपरे । सू. ३७

सर्जः—(१) लघुसर्जः चि. ९

(२) शालभेदः सू. १३

(३) सर्जरसः 'राल' इति प्रसि-
द्धः, अंतर्लोपात् रसः गंध
रसः 'बोल' इति लोके
सू. ३८

सर्जकः—स्वनामप्रसिद्धो वृक्षविशेषः । क. ६

सर्जरसः—(१) सरलनिर्यासः चि. २२

(२) सालनिर्यासः उ. ३१

(३) राला सू. १३; उ.
२४, ३१

(४) राला इति लोके प्रसिद्धः
सू. ३७

सर्पगंधा—(१) नाकुली क. ९

(२) वर्षासु छत्राकारा उ. ६०

सर्पगंधिका—सर्पच्छत्रिका क. ७

सर्पाक्षी—(१) रक्तपुष्पा पूर्वदेशे प्रसिद्धा
क. ६

(२) लोहितपुष्पा, शंखपुष्पी भेदः
क. ८

सर्षपाः—श्वेतसर्षपाः विशेषेण वमनार्हाः
सू. ३९

सरः—सरकर्णिका सू. ४६

सरलं—वृक्षविशेषः चि. ३८

सरला—(१) त्रिवृत् चि. ५, १७, १९,
२२; सू. ३९, उ. २४

(२) त्रिवृत्, केचित् सरलाम्
शालतरुमाहुः चि. १८

- (३) शुक्ला त्रिवृत् उ. ३६
 (४) धूपकाष्ठः चि. २५
 (५) पीतदारु देवदारुः चि. ३०
 (६) सरति इति सरला त्रिवृत्
 विरेचनीयत्वात् । चि. ३७
 (७) सरलः, विशंसिकामन्ये ।
 सू. ३७

सविषचूर्णम्—वृश्चिकालीनामकं क्षुपभेदं
 केचित् कथयन्ति । चि. २३

सहचरः—कंटसेलियाकः सू. ३९

सहचरद्वयम्—कंटशेलुद्वयम् सू. ३८

सहदेवा—(१) नाङ्गेरुकी प्रति प्रसिद्धा ।
 चि. ५

- (२) पीतपुष्पा बला उ. ३०
 (३) बलाभेदः पीतपुष्पा 'काङ्कसी'
 इति लोके शा. २

(४) पीतपुष्पा 'काङ्कसी' इति
 लोके, अन्ये बलाम् नीलपु-
 ष्पामाहुः । सू. ३८

सहस्रवीर्या—(१) दूर्वा उ. ५८
 (२) श्वेतदूर्वा सू. १९

सहा—(१) माषपर्णीः चि. २३
 (२) माषपर्णी चि. ५
 (३) मुद्गपर्णी क. ८

(४) मुद्गपर्णी, माषपर्णीत्यन्ये
 उ. १७

सहाचर—शैलेयः चि. ३७

सहाद्वयम्—मुद्गपर्णीमाषपर्ण्यौ सू. ४६

सहे—(१) मुद्गपर्णीमाषपर्ण्यौ क. ७
 उ. ३१

(२) मुद्गपर्णी माषपर्णी च.
 चि. २

स्वादुकंटकः—विकंकतवृक्षाः कंटकारिकेति
 प्रसिद्धा । सू. ४२

सारिवा—(१) प्रसिद्धा उ. २६

(२) उत्पलसारिवा क. ८; उ.
 १७, ३९

(३) उत्पलसारिवा सुगंधमूला ।
 उ. ३९

(४) जम्बूपत्रा दुग्धगर्भावल्ली
 स्वनामप्रसिद्धा सू. ३८

सारिवाद्वयम्—(१) सारिवा उत्पलसारिवा
 च. उ. ३९

(२) आस्फोता काकवल्ली
 च. उ. ६१

सालः—शङ्कुः तस्य सारः सालसारः सू. ३८

सावरः—रोधः क. २

सावरकम्—रोधम् उ. ४०

सावररोध—लोधः तस्यैव ग्राहित्वात् नेतरः
 तस्य विरेचनत्वात् सू. ३८

सावरलोध—श्वेतस्थूलत्वक् सू. ३८

स्थिरा—(१) शालपर्णी चि. १७, उ. ३९

(२) शालिपर्णी क. २

सिञ्चितिका फलम्—तद्भेद (बदरभेद)
 एव, अतिमधुरो मुष्टि

प्रमाणः उत्तरापथजः ।

सू. ४६

सितकर्णिकः—श्वेतकर्णिकारः उ. ४५

सितसिन्धुवारः—श्वेतनिर्गुण्डो क. ५

सितमरिचम्—शोभाञ्जनकबीजं, शुक्लमपि
मरिचमस्तीत्येके । सू. ४६

सिता—(१) शर्करा सू. ४४, उ. ५०
(२) शर्करा, श्वेतदूर्वा इत्यन्ये ।
सू. ३७

सितोपला—शर्करा उ. ५२

सिद्धार्थः (क)—(१) सर्षपः सू. १९, ३९
उ. १७, ६१
(२) श्वेतसर्षपः सू. ४६;
उ. ४०, ६०

सिन्दुकः—निर्गुण्डो उ. ३१

सिन्धुवारः—(१) निर्गुण्डो उ. ४५
(२) निर्गुण्डोभेद क. ६
(३) श्वेतपुष्पा निर्गुण्डो क. ५

सिंहः—रक्तशोभाञ्जनकः चि. ९

सिंही—बृहत्कण्टकारिका । उ. ३९

स्नुही—(१) सेहुण्डः चि. ८, ९
(२) सेहुण्डः, स च बहुकण्टकः
श्रेष्ठः चि. १४

स्नुहीक्षीरम्—सेहुण्डदुग्धम् सू. ३७

सुगंधकः—(१) देवशालिः सू. २०
(२) देवशालिः पाञ्चाले सू. ४६
(३) गंधतृणम्, अल्पं भूस्तृणम्,
सुगंधितृणमिति केचित् ।
सू. ४६

(४) द्रोणपुष्पः । अन्ये बृहत्सु-
गंधतृणम् इति । सू. ३८

सुगंधा—सर्पसुगंधा नाकुली इति यावत् क. ५

सुगंधिका—(१) सर्पगंधिका क. ५

(२) सर्पसुगंधिः क. ६

(३) उत्पलसारिवा चि. १७

सुधा—(१) सेहुण्डः सू. ३८; चि. २, १८

(२) स्नुही चि. ८

सुनिषण्णकः—(१) सिरवालिका, चतुष्पर्णी
त्यपरे । सू. १९, ४२
उ. ४५.

(२) चतुष्पर्त्री, अन्ये शिर-
वालिकामाहुः उ. १७

(३) शिरवालिका इति लोके,
श्रीब्रह्मदेवस्तु चतुर्दल-
माह, तल्लक्षणं कथ्यते
“चांगेरीसदृशैः पत्रैः
सुनिषण्णः चतुर्दलः ।
शाको जलान्विते देशे
चतुःपत्रीति कथ्यते ॥”
इति ॥ सू. ४६

सुमना—जाती सू. २८, ३७; चि. ९,
१६; उ. १७, ३९

सुमनः फलैः—जाती फलेः सू. ४६

सुमुख—(१) वनबर्बरिका सू.—४६

(२) राजिका, अन्ये तु वनबर्ब-
रिका ‘सडहा’ इति नाम्ना
जेजीभुक्तौ प्रसिद्धा । सू.—३८

सुरद्रुमः—(१) देवदारुः चि. ३७

(२) देववृक्षः उ. ६१

सुरभिः—रास्ना चि. ५

सुरसः—तुलसी उ. ४२

सुरसा—(१) तुलसी उ. ४२, ६२

(२) तुलसी इति लोके सू. ३९

(३) सुरभिपर्णा तुलसीति लोके
सू. ४६

सुरसा { श्वेतकृष्णकुसुमे ते च लोके
श्वेतसुरसा { तुलसी इति प्रसिद्धे सू. ३८

सुरसाग्रजम्—तुलसीपल्लवम्, मल्लिका
कुसुममिति केचित् । क. ८

सुरस्याः प्रसूनम्—तुलसीपुष्पम् क. ५

सुरसी—कपित्थसदृशपत्रा, 'विल्वनासी'
इति लोके प्रसिद्धा, श्वेतनिर्गुण्डी
इत्यन्ये । सू. ३८

सुरा—सुराह्वम्, अन्ये इन्द्रसुरा इन्द्रवारुणी
इति उ. ६२

सुराख्यम्—देवदारु उ- ४१

सुरेन्द्रकंदः—वज्रकंदः सू. ४६

सुरंगी—रक्तकुसुमः शोभाञ्जनकः 'पीछ'
इति लोके सू. ३९

सुवर्चला—(१) सूर्यावर्त सू. ४५, चि. २३

(२) सूर्यभक्ता शा. १०, चि. २
उ. ४७

(३) सूर्यावर्तभेदः सू. ४६

(४) सूर्यावर्तः सौञ्चलीति लोके
सू. ३७

(५) सूर्यावर्तः वृश्चिकपत्री
सू. ४२

(६) सूर्यावर्तः केचिन्मारुष-
सदृशदण्डम् आर्तगल-
सदृशपत्रम् लप्समाहुः
सू. ४६

सुवर्णक्षीरी—(१) कंकुष्ठम् चि. ४

(२) अनन्तासदृशपत्रा, कंकुष्ठ-
मित्यपरे । सू. ३८

(३) अनन्तासदृशपत्रा 'हिया-
बलि' इति लोके, कंगुष्ठ
इत्यपरे । सू. ३९

सुवहा—(१) गोपदी चि. २

(२) गोधापदी उ. ५१

(३) रास्ना उ. ३४

(४) गंधनाकुली, नापीणीति लोके
गोधापदीत्यपरे कन्दाली-
त्यन्ये । चि. १७

सुषवी—(१) पानीयवल्ली चि. ५

(२) कारवेल्लकः, अन्ये तु पानीय-
वल्लीमाहुः सू. ३८

स्फूर्जकः—(१) श्योनाकनाम्ना प्रसिद्धः
लकुचाकारपत्रकाण्डः सू. ३

(२) फणिजकाकारः प्रायशः
पारियात्रे भवति । चि. ५

(३) वनकुरण्टकाकारः फणिज-
कापरपर्यायः उ. ३९

स्थूलकंदः—ग्रामकंदः सू. ४६

सूर्यवल्ली—(१) अर्कपुष्पी, सूर्यावर्तभेद
इत्यन्ये । सू. ४५

(२) पटोलसदृशपत्रा यस्याः
पत्ररसेनाक्तं मांसं स्विन्न-
मिव भवति, अन्ये सूर्या-
वर्तमाहुः । क. २

सूरणः—स्वनाम प्रसिद्धः सू. ४६

स्पृक्षा—कुटिलपुष्पा, सुगन्धि द्रव्यमौत्तरा-
पथिकं सू. ३८

सेलुः—श्लेष्मान्तकः सू. ४६

सेव्यम्—उशीरम् उ. ४२

सैरेयकम्—कटशेलुकः चि. ३

सैरेयकद्वयम्—रक्तपुष्प नीलपुष्प कंठशेलु-
याद्वयम् । सू. ३८

सोमः—(१) सोमवल्कः कट्फलख्यः क. ६

(२) सोम एव, सोमवल्कल इत्यन्ये

अपरे सोमा ब्राह्मी इत्याहुः ।

सू. ३७

(३) सोमसंज्ञः, सोमलतेत्यन्ये,

कन्थल इति जेज्जटाचार्यः

तन्न इच्छति गयो चि. १७

सोमराजी—बाकुची क. ५, ६.

सोमवल्ली—गुडूची क. १; उ. २८

सोमवल्कः—(१) कट्फलम् सू. ३७

(२) कट्फलः क. १, ३

(३) वाक्कलः चि. १२

सोमा—गुडूची, सोमलता इत्यन्ये । क. १

सोमाह्वया—त्रिसंधिका, सोमलतेत्यपरे ।

चि. २

स्थौणेयम्—ग्रंथिपर्णिकम् क. ६

स्थौणेयकः—धुणेरकः सू. ३८

सौगंधिकं—(१) कुमुदभेदः उ. ४५

(२) गर्दभपुष्पाभिधानमत्यन्तसु-

रभि चंद्रोदयविकासि ।

सू. १३

(३) नीलोःपलाकारवर्णम् उत्प-
लम् सुगंधि च । सू. ३८

सौवीरम्—महत्तमं (वदरं) आमपकावस्थासु

मधुरं मरुदेशजम् सू. ४६

—ह—

हटः—जलकुम्भिका सू. ४५

हठः—जलकुम्भिका चि. ११, २९

हयमार(क):—करवीरः सू. ३७, चि. ८

हरिचंदन—रक्तचंदन उ. ४७

हरितकम्—“कुठेरक शिशुरससुखासुरिभू-
स्तृणाः ।

चुक्रकशुक्रिका चेति वर्ग

हरितकं विदुः ॥”

सू. १९

हरिद्राम्—पिण्डहरिद्राम् उ. ४४

हरितपिप्पली—गजपिप्पली सू. ३८

हरिमन्थः—चणकः सू. ४६

हरिवृक्षः—इन्द्रवृक्षः, धवाकारः इति एके,
कुटज इत्यन्ये पठन्ति, हरिद्रा-
वृक्ष इत्यपरे पठन्ति चि. ११

हरेणवः—कलायाः चि. २

हरेणुः—(१) रेणुकः सू. ३७; उ. १७, ३९

(२) रेणुकानाम् गंधद्रव्यम् चि. २

(३) वर्तुलकलायः सू. २१, उ. १८

(४) स्वल्प वर्तुलः सू. ४६

(५) सतीनभेदः वर्तुलकलायः ।

सू. २०

हरेणुका—रेणुका सू. ३८, क. ६

हस्त्यालुकम्—महाकाष्ठालुकमित्येके सू. ४६

हस्तिकर्णः—(१) गजकर्णाकारैकपत्रः 'भूपालाश' इति लोके, रक्तैरण्ड इत्यन्ये । सू. ३९

(२) महापणो भूपालाश इत्युच्यते, अन्ये रक्तैरण्डमाहुः ।

सू. ४५

हायनकः—(१) घोटकपुच्छः, स च शालिविशेषः सू. २१

(२) शङ्खवाक इति लोके, जेजुटस्तु घोटकपुच्छः इत्याह ।
सू. ४६

हिमं—चन्दनम् उ. ४२

हिरण्यपुष्पी—कलिकारिका शा. १०

हिंसा—बृहदहिंसा उ. ५१

हीबेर—बालक उ. ९, ३९, ४०, ४७,
चि. १७

हुतभुक्—चित्रकः उ. ४२, ५२

हुताशः—चित्रकः उ. ४१

हुताशनः—चित्रकः उ. ६१

हेमक्षीरी—कंकुष्ठम् चि. ९

हैमवताः—उत्तरापथगाः—कस्तूरिशठीकुष्ठ-
मांसीसरलसुरदारुमुरावगादयः
चि. ४

हैमवती—(१) वचा क. ५, उ. ३९

(२) श्वेतवचा सू. ३८, ४४

हंसपादी—मधुस्रवा, हंसपदाकारपत्रा पीत-

पुष्पा, जलमुक्तदेशजानां 'हंस-
पदी' इति लोके प्रसिद्धा सू. ३८

हंसाह्वया—हंसपदी चि. १८

—क्ष—

क्षणदे—द्वे हरिद्रे उ. १७

क्षवः—फणिज्जकाकारः प्रायशः पारियात्रे
भवति । उ. ५६

क्षवकः—(१) छिक्काकारः 'छिक्किणी' ति
लोके सू. ४६

(२) छिक्काकारः फणिज्जकाकारः
लोके छिक्किनी इति प्रसिद्धः
उ. ४०

(३) क्षवथुकारः फणिज्जकाकार
'चिह्नारिकाय' इति पारियात्रे
प्रसिद्धः, 'छिक्किनी' इति
लोके सू. ३८

(४) छत्रकः, अन्ये तु क्षवकं
द्रोणपुष्पीसदृशं विटपमाहुः
तन्न, तस्य अनुद्धिदत्त्वात्
सू. ४६

क्षारः—यवक्षारः उ. २६, ४२

क्षीरकाकोली—तद्र(काकोली)भेदः स्वनाम-
ख्यातः सू. ३८

क्षीरपलाण्डुः—स (पलाण्डुः) एव सक्षीरः
मधुररसः क्षीरपलाण्डुः इति
उच्यते । सू. ४६

क्षोरपिप्पलः—क्षीराज्जातः पिप्पलः क. ८

क्षोरमोरट—(१) मोरट एव

(२) किलाटमस्तु, पोलुपर्णी-

त्येके सू. ४२

क्षीरविदारी—दीर्घकंदा भृशं मधुरा चि. ९

क्षीरवृक्षाः—(१) न्यग्रोधोदुम्बराश्चत्थप्ल-

क्षादयः सू. ४६

(२) वटोदुम्बराश्चत्थप्लक्षगर्द-

भाण्डाः चि. ७

क्षीरशुक्लक—क्षीरविदारी चि. १९

क्षीरशुक्ला—क्षीरविदारी चि. ३, १६, २४

क्षीरिणी—अर्कपुष्पम् चि. ९

क्षीरीकपीतनः—आर्द्रशिरीषः उ. ४८

क्षुद्रवृहती—लघुकंटकारिका । चि. १२

क्षुद्रसहा—मुद्रपर्णी सू. ३८ । ३. ४२

क्षुद्रश्वेता—श्वेतस्यन्दा श्वेतपुष्पा 'सेफन्द'

इति लोके । सू. ३८

क्षुद्रैला—सूक्ष्मैला क ६

વાગ્મદ્ નિરુક્ત

[આપણા પ્રાચીન આયુર્વેદિક આચાર્યોએ લગભગ ૫૦૦ વનસ્પતિજન્ય ઔષધોનો ઉપયોગ કર્યો છે, પણ એમાંની ઘણી ટીકાઓ અત્યારે સંદિગ્ધ છે. આ સંદિગ્ધતાનાં કારણો વિષે 'આયુર્વેદ વિજ્ઞાન'માં ઘણી વાર લખવામાં આવ્યું છે એટલે પુનરુક્તિની જરૂર નથી. પણ સંદિગ્ધતાનું એક મોટું કારણ પ્રાચીન આચાર્યોએ વાપરેલાં વનસ્પતિ નામો અપરિચિત થઈ ગયાં છે એ પણ છે. ચરક, સુશ્રુત, વાગ્મદ્ વગેરે પ્રખ્યાત ગ્રંથકારોના ટીકાકારોએ તે તે સ્થળે વનસ્પતિનાં અપરિચિત નામોના પર્યાયો આપવાનો પ્રયાસ કર્યો છે. ક્વચિત્ આ રીતે નિરુક્તિ આપતાં તે તે વનસ્પતિની ઓઠાણ-પાનની રચના, મૂળની રચના વગેરે પણ ટુંકામાં આપે છે. ક્વચિત્ તે ટીકાકારના વ્યક્તની દેશી ભાષાનો પર્યાય આપે છે. જુદી જુદી ટીકાઓમાંની આ સામગ્રી એકઠી કરવામાં આવે તો સંદિગ્ધ વનસ્પતિઓમાંની કોઈ કોઈ ઉપર અજવાળું પડવાનો સંભવ છે. પણ ટીકાઓના સમુદ્રમાંથી આવા છૂટક ઉલ્લેખો એકઠા કરવામાં શ્રમ ઘણો અને તાત્કાલિક ફળનો સંભવ ઓછો; એટલે આવો શ્રમ કોણ છે ? પણ રા. રા. માઈ બાપાલાલે સ્વર્ણ શાસ્ત્રીય વૃત્તિથી ચરક, સુશ્રુત, વાગ્મદ્ (અષ્ટાંગહૃદય) વૃન્દમાધવ તથા શાર્ફધર એટલાની છપાયેલી ટીકાઓમાંથી આવાં નિરુક્તિદર્શક વચનોનો જુદો સંગ્રહ કર્યો છે. એમાંથી વાગ્મદ્ના અષ્ટાંગહૃદય ઉપરની અરુણદત્તની ટીકામાંથી જેટલી વનસ્પતિ નિરુક્તિ મળી તે અહીં આપી છે. ટીકાકાર અરુણદત્ત બંગાળના છે અને ૬૦ સ. ૧૩મો શતકની શરૂઆતમાં થઈ ગયા હોવા જોઈએ એમ ડા. ૦ હર્નલે સંકારણ તર્ક કર્યો છે.

ચરકના મહાન ટીકાકાર ચક્રપાણિદત્ત અને સુશ્રુતના સમર્થ વ્યાખ્યાકાર ડહ્મણથી વાગ્મદ્ના આ ટીકાકાર અર્વાચિન છે એટલુંજ નહિ પણ ચક્રપાણિદત્તનો કે ડહ્મણની ટીકાઓમાંથી આ વિષય ઉપર જેટલું અજવાળું પડે છે એટલું અરુણદત્તની ટીકામાંથી નથી પડતું. અરુણદત્તે ઘણી વાર ખાલી પર્યાયો-અસ્પષ્ટ પર્યાયો જ આપ્યા છે. છતાં વાગ્મદ્ વાપરેલ વનસ્પતિઓની અરુણદત્તની નિરુક્તિ આ નીચે નમુના તરીકે આપી છે. ક્રમે ક્રમે આ બધા ગ્રંથોની નિરુક્તિ છાપવાનો વિચાર છે. જુદા જુદા ટીકાકારોના ખુલાસાઓને સરસાવ્યા પછી સંદિગ્ધ વનસ્પતિઓ ઉપર જેને જે કાંઈ સૂઝે તે આ માસિકદ્વારા બહાર પાડશે એવી આશા છે.]

(“ આયુર્વેદ વિજ્ઞાન ”ના તંત્રીની નોંધ.)

७३

वाग्भट्ट निरुक्त

अ.

अतिच्छत्रा—शतपुष्पा ।	उ. ६-३९
अश्वखुरा—गिरिकर्णिका ।	उ. ४-४९
अक्षोड—स्नेहफलाख्यम् ।	सू. ६-११८
अहिमारक—अरिमेदकः ।	उ. २२-१०७
अवल्गुजा—बाकुचो ।	सू. ६-७४
अभिषुकं—स्याराटम् ।	„ ६-११८
अभोरु—शतावरो ।	„ १५-६
अनंता—यवासकः ।	„ १५-३७
अजाजी—जीरकः ।	„ १५-३३
अर्क—सदापुष्पी ।	„ १५-२८
अलर्क—मंदारकाख्य श्वेतकुसुमः ।	„ १५-२८
अश्वकर्णः—कुशिकः ।	„ १५-१९
अश्मन्तकः—(१) मालुकर्पणम् ।	

चि. ११-१८

(२) यमलपत्रकः शा. २-५४

आ.

आरग्वधः—शम्याकः ।	सू. १५-१७
आर्द्रिका—आर्द्रधानिका ।	„ ६-१०७
आस्फोता—गिरिकर्णिका ।	„ ३०-९
आसुरी—राजिका ।	„ ६-१०४
आम्रातः—कपिचूडः ।	„ ६-११७
आर्जका—खरपत्रकः ।	„ ६-१०५
अंबघा—मयूरशिखाख्या ।	„ १५-३८
अंशुमतीद्वयं—शालपर्णी पृष्ठिपर्णी ।	
	सू. ६-१६६
अंकोष्ठः—इति बिल्वः ।	„ ६-११७

इ.

इषीका—दर्भमूलम् ।	सू. २१-१९
इत्कटा—सूक्ष्मपत्रिका दीर्घलोहित यष्टिका	
काष्ठविशेषः ।	सू. १५-२४

उ.

उत्तमारणी—करंभः ।	उ. ३०-२७
उरुमाणं—स्निग्धफलम्	सू. ६-११९
उशीरं—वीरतरुः ।	„ १५-११
उन्दुरु—रास्ना ।	चि. ९-५३
उदकोर्या—करंजकः ।	सू. १५-२८
उपोदिका—मयाला खंडपालकया इति	
प्रथिता ।	सू. ६-८३

ए.

एकैशिका—त्रिवृत् ।	उ. २२-६७
	चि. १७-३५
एवैरुः—कर्कटिका ।	सू. ६-८८
एलवालु—ऐलेयम् ।	„ १५-२६
एला—चेला ।	„ १५-३३
ऐन्द्री—ऐन्द्रवारुणी ।	उ. १-९
ऐरावतं—नागरंगम् ।	सू. ६-१३५

क.

कच्छुरा—फणिहारा धन्वयवासकाख्यः ।	
	सू. १५-३८
कलशी—पृश्निपर्णी ।	„ १५-३५
कलंब—कदंबः ।	„ ६-९१
कम्पिलकः—रंजनकः ।	„ १५-२
कर्केधु—ह्रस्वबदरी ।	„ ६-१३५

कल्हारं—सौगन्धिकम् । ॥ ३-३९
 कलोडयं—पद्मबीजम् । ॥ ६-९०
 कसेरुकं—मागधं । ॥ ६-९०
 कर्कशः—कम्पिल्लक । ॥ ६-७६
 कटिलं—दीर्घपत्रा वर्षाभू । ॥ ६-७६
 कदरः—खदिराकृतिः श्वेतसारः ।
 सू. १५-१९
 कपोतवंका—सुवर्चला । चि. ११-१८
 कपीतनः—(१) कपीचूडः वानीराख्यः ।
 सू. १५-४१
 वानोरः । चि. १०-४१
 करंभ—उत्तमारणी । सू. १५-२१
 करंजः—कैडर्यः । ॥ १५-४५
 करंज युग्म—एकः पूतिकरंजः चिरबिल्वाख्यो
 अपरो नक्तमालाख्यः । सू. १५-१७
 कट्वंग—श्योनाकः । ॥ १५-३८
 कट्वंगफलम्—अरुणफलकम् केचित्तु डुंड-
 कफलं राढमित्याहुः । सू. १५-३३
 क्रमुकः—पट्टिकाः लोध्रः । ॥ १५-४५
 कट्फलं—(१) रोहिणी सोमवल्कः
 सू. १५-१३
 (२) कुमुदारोहिणी सू. १५-२६
 (३) सोमवल्कम् सू. १५-४०
 कारवी—अजमोदः । चि. १४-१८
 काकतिक्ता—शार्ङ्गोष्ठा । सू. १५-१७
 कायस्था—क्षीरकाकोली । उ. ६-३६
 काकांडोला—कटभी । सू. ६-२१
 कालमुष्कक—मोक्षः ॥ ॥ ३०-८

कान्ता—गंधप्रियंगुः ॥ शा. २-४
 काश्मर्यः—सर्वतोभद्रा ॥ सू. १५-११
 काशः—श्वेतचामरकः । ॥ १५-२४
 कालिंगं—कर्चरम् ॥ ॥ ६-८८
 कालमाला—कृष्णार्जकः कुबेरकभेदः ॥
 सू. १५-३०
 काकमाची—गुडफला ॥ ॥ १५-४०
 कालविषाणिके—काकोलीक्षीरकाकोल्यौ ॥
 उ. ५-३
 काला—नीलिनी ॥ चि. १४-१३
 कालानुसार्या—उत्पलसारिवा । शा. २-४९
 काच्छी—सौराष्ट्रीका । उ. ६-३९
 कामुकः—रक्तमंजरी । अतिमुक्तक इत्यन्ये ।
 सू. १५-३०
 किणिही—गिरिकर्णिका । चि. २०-२६
 कुटिलं—तगरम् ॥ उ. २४-८
 कुटरणी—शुक्ला त्रिवृत् ॥ सू. १५-४५
 कुचेला—पाठा । ॥ ६-७६
 कुक्कुटी—शितिवारकः । उ. ५-३
 कुलकं—काकर्तिदुकः । सू. ६-७६
 कुतुंबकः—द्रोणपुष्पी । ॥ ६-९१
 कुटिजरं—ताम्रमूलकम् ॥ ॥ ६-९१
 कुशद्वय—स्थूलसूक्ष्मभेदेन दर्भद्वयम् ॥
 सू. १५-२४
 कुरुटकः—स्थितिवारकः । ॥ ६-९१
 कुटन्नटः—श्योनाकः । चि. १०-४१
 कुलहलः—भूकदंबः अलंबुषाख्यः ॥
 सू. १५-३०
 कुरंदः—सितिवारकः । ॥ १५-२१

कुठेरः—वैकुण्ठः । ॥ ६-१०४
 कुत्सितांबः—कदंबः । ॥ १५-२५
 कुंभः—त्रिवृत् ॥ ॥ १५-२
 कुंतली—सूक्ष्मतिलजाति ॥ ॥ ६-७४
 कृतवेधनं—धामार्गवः ॥ ॥ १५-३
 केशी—गंधमासी । उ. ६-३४
 केळटं—हिस्यकसंज्ञं उदुम्बरभेद ॥

सू. ६-९०

कोशातकः—घंटोलिः ॥ ॥ ६-७६
 कोशवत्यौ—घंटालिकैका धामार्गवो द्वितीया
 राजकोशातकी ॥ सू. १५-१
 क्रौञ्चादनम्—तमेदम् ॥ ॥ ६-९१
 कंडूकरी—कपिकच्छुः । ॥ १५-९

ख.

खपुरः—कुंदुरुकः । सू. १५-४३
 खरबुसः—मरुबकः । ॥ १५-३०

ग.

गतशोकः—अशोकः ॥ ॥ १५-२६
 गवेधूकः—तृणधान्यविशेषः । ॥ ६-९१
 गवाक्षी—(१) गवादनी स्थाणुकर्णी संज्ञा
 इन्द्रवारुणी इत्यन्ये ॥

सू. १५-४५

(२) विशाला द्वितीया इन्द्र-

वारुणी ॥ सू. १५-२

गालान्—मदनान् ॥ चि. १-६
 गुडमंजरी—कालाशाल्मली ॥ उ. ४०-५२
 गुद्रा—पदपरकः ॥ सू. १५-६, २१
 गुंठः—वृत्ततृणम् ॥ सू. १५-२४
 गोप्रसुता—सारिवा ॥ ॥ १५-९

गोक्षुरकः—भक्षकंटकः ॥ ॥ ६-१६६
 गोजिन्हा—गोधूमिका तु गोजिन्हा गोजी
 क्रोष्टुक मूलिका ॥ सू. ६-७५
 गंधपलाशः—गंधपत्रम् ॥ चि. १४-२४
 गंडीर—स्नुहि ॥ सू. १५-३३

—घ—

घराघरी—वेणी च देवदाली च जीमूतं
 चेति पर्यायाः ॥ क. १-२३
 घुणप्रिया—अतिविषा । चि. ६-१४३
 सू. १५-३३
 घोंटा—पूगविशेषः । ॥ १५-१७

—च—

चर्मसाव्हा—सातला । ब्राह्मीत्यन्ये ॥
 सू. १५-४५

चारटी—पद्मचारिणी ॥ उ. ६-३४
 चांगेरी—क्षुद्राम्लिकाम्बला सू. ६-७३
 चित्रा—मूषिकपर्णी । ॥ १५-१
 चिरबिल्वः—पूतकरंजः ॥ ॥ ६-१७
 चिर्भटं—डंगरं मालवेषु प्रसिद्धं अति-
 प्रसिद्धं जालंधरादिषु ॥ ॥ ६-८८

चोरकः—(१) ग्रन्थिपर्णी ॥ ॥ १५-४३
 (२) चंडा ॥ उ. ६-३५

चोचं—(१) त्वक् । सू. १५-४३
 (२) पनसफलम् ॥ ॥ ३-३१

चंद्रलेखा—बाकुची ॥ चि. ३-१३४
 चंद्रशकला—बाकुची ॥ ॥ १५-४४
 चंडा—कोपना ॥ सू. १५-४३

—छ—

छत्रा—धान्यकम् ॥ उ. ६-३६

छागकर्णः—बस्तकर्णः ॥ सू. १५-१९

—ज—

जलशूकः—शैवालः ॥ उ. १८-५६

जया—अरणिका । ” ६-३५

जयाद्वयम्—तर्कारी हरीतकी च इति

जयाद्वयम् ॥ सू. १५-२१

जातिरसः—बोलः । चि. १९-२४

सू. १५-४३

जिंगिणी—कृष्णशाल्मली ॥ ” १५-२६

जीवन्ती—जीववर्धना ॥ सू. १५-८

जीवंतः—बृहद्गांधारम् ॥ ” ६-९२

जूर्णः—तृणधान्यविशेषः दक्षिणापथे

गोधलकं इति प्रसिद्धः ॥ ” १४-२१

जोगकः—अगुरुसंज्ञः ॥ ” ९-१९

ज्योतिः—चित्रकः ॥ चि. ८-३४

जंबीरः—करपत्रकः । सू. ६-१०५

जंबुद्वयम् । एका राजजंबुः बृहत्फल

अन्या ह्रस्वफला काकजंबूः ॥

” १५-४१

टुण्डुकः—श्योनाकः ॥ ” ६-१६५

तर्कारी—अरणिका । ” ६-९५

ताम्रवल्ली—रामतरुणी मंजिष्ठा इति

लोके ॥ शा. २-५५

तिक्ताद्वयं—एका कटुका अन्या काक

तिक्ता ॥ सू. १५-४०

तिल्वकः—रोध्रः ॥ ” १५-२

तिलपर्णि—बदरकः । ” ६-७४

त्रिपादी—हंसपादी कीटमारिकाख्या ॥

” १५-९

त्रिवृत्—

See क. २-३

तीक्ष्णवृक्षः—पीलुः । सू. १५-४९

तुरुष्कः—कृत्रिमो निर्यास विशेषः ॥

” १५-४३

तुम्ब—अलाबुसंज्ञम् ॥ ” ६-८८

तूती—पूतीकरंजः ॥ उ. ४-४७

तंडुलीयः—मंडीरकाख्य ॥ सू. ६-८१

द्रवन्ती—उंदुरकर्णिका ॥ ” १५-४५

दाडिमं—शुक्रेष्ठम् । ” १५-१३

द्राक्षा—मधुफला । ” १५-१३

दावी—पीतद्रुः । ” १५-४

दीप्यकः—कारवी ॥ चि. ५-५२

दीर्घवृन्तः—श्योनाकः । ” ९-७८

दूर्वा—शाद्वलम् ॥ सू. १५-६

देवदाली—धरंधरा ॥ ” १५-१

देवाहं—किलिमम् ॥ ” १५-३५

दंती—मुकूलकः चित्राख्यः ॥ ” १५-४५

दंतशठम्—जंबीरम् ” ६-१३६

धवः—शकटाख्यः ॥ ” १५-१९

धानका—धान्याकम् ॥ ” १५-१६

धावन्यौ—कंटकारिका महोटिकाख्ये ।

” २०-३८

ध्यामकम्—दवदग्धकम् ॥ ” १५-४३

नमस्करी—समंगा ॥ ” १५-३८

नलः—मृत्युपुष्पाख्यः ॥ ” १५-२४

नागदन्तो—पर्वपुष्पिका । ” १५-२८

नालिका—दीर्घनालरूपा कलंबुसंज्ञा ॥

” ६-९१

नाडीकलायं—सकुलाक्षकः सुवर्चलाभेदः

,, ६-७५

नागबिन्ना-नागदंती ।

उ. ६-३९

निष्पावः—राजशिम्बी ॥

सू. ६-१९

निकुम्भः—दन्ती ॥

,, १५-२

निकोचनं—सरलफलम् ॥

,, ६-११८

नीलिनी—नीलपुष्पा भारवाही संज्ञा

,, १५-२

नृत्यकुण्डलबीज-तुवरीबीजः ॥ चि. ११-३०

नेपाली-कस्तुरी ॥

उ. ५-२

नंदी—(१) जयवृक्षः ॥ सू. १५-४१

(२) तुंडेरिका ॥ ,, ६-१०

(३) जयवृक्षश्च शब्दितः ॥

,, ६-७६

नंदीवृक्षः—प्ररोही ॥

,, १५-३८

पद्मा—पद्मचारिणी ।

,, १५-३७

पलाराः—शटी ॥

,, १५-२६

पद्मकः—मरुद्भवः ॥

,, १५-१६

पत्तुरा—मत्स्याक्षकः ॥

,, ६-९८

परुषकः—मृदुफलः बंधनच्छदः ॥

,, १६-१३

मृदुफलः ।

,, ६-११७

पलंकषा—लाक्षा ॥

उ. ६-३५

पशुगंधा—अजगंधा मकरंतराख्यो ॥

सू. १५-३३

परिपलेवं—कुटन्नटं गोपा-

लदमनिकाख्यम्

,, १५-२६

पटोलं—कर्कशच्छदम् ।

,, १५-१७

पांडुफलम् ॥

,, १५-१५

प्लक्षः—शृंगीप्लक्षकाख्यः ॥ ,, १५-४१

प्लवः—कुटन्नटः ।

चि. २१-७८

गोपालदमनाख्यं ॥

सू. २०-३८

प्रकीर्यः—पूतिकरंजः ॥

,, १५-१९

प्रकीर्या—करंजकः ॥

,, १५-२८

पालनीका—त्रायन्ती ॥

चि. १-९१

पाठा—प्राचोना ।

शा. १-१६

सू. १५-३३

पार्था—सुवर्चला ।

सू. १५-२१

पाटला—ताम्रपुष्पम् ।

सू. ६-१६५

वसंतद्वती ॥

,, १५-१७

पाळेवत—रैवतकाख्यं द्विधा ॥

,, ६-१३३

प्राणदा हरीतकी

चि. ९-४

पिचुकः । शितिवारकः । चि. ११-२७

पियालः—द्राक्षारसप्रियः ख-

रस्कंधाख्यः ॥

सू. १५-४१

प्रियालं—सन्नतरुः ॥

,, ६-११९

प्रियाव्हा—कंगुणिका ।

उ. ५-१९

प्रियंगुः—श्यामा ॥

सू. १५-६

पीतः—कुरंटकः ॥

चि. १५-४४

पीततैला—काकादनी ॥

सू. १५-२८

पुन्नागः—रक्तकेसरः ।

,, १५-४३

तुंगो रक्तकेसराख्यः ॥

,, १५-३७

पृथ्वीका—हिंणुपत्री ।

,, १५-४

पुंड्रः—प्रपौण्डरीकम् ॥

,, १५-१२

पूतना—हरीतकी ॥

उ. ६-३४

पोटगलः—नलः ।

चि. १३-४२

पंचांगुलः—एरण्डः ॥

सू. १५-९

फलिनी-प्रियंगुः ॥	॥ १९-१४	भंडो—शिरीषः ॥	॥ १९-१९
गंधप्रियंगुः ॥	॥ १९-४३	महापुरुषदंता-शतावरी ॥	उ. ६-३६
फणिज्जकः—मरीचकः ।	॥ १९-३०	मर्कटी-कपिकच्छुः ॥	॥ ६-३४
मरीचकः तीक्ष्णगंधः		महाश्वेता-कटभी ।	॥ ४-४६
प्रकीर्तितः ॥	॥ ६-१०५	मलयूरसः—बाकुचिकाकाथः ॥	चि. २०-२
बस्तगंधा-कारवी ॥	चि. १७-३६	मधूली-जलजा मधुयष्टी गोधुम-	
बस्तांत्री-वृषगंधा ॥	सू. १५-४५	विशेषो वा ।	चि. ५-३३
बहलपल्लवः—शोभांजनः ॥	॥ १९-२१	मधूलिका-मधुयष्टि ।	क. १-२३
बहलबहुरसः—इक्षु ।	॥ १५-४५	मधुफला-द्राक्षा ॥	चि. ६-१४९
बाष्पिका-हिंणुपत्रिका ।	चि. ५-३१	मदो-धातकी ॥	॥ ६-१४९
ब्राह्मी-मंडूकपर्णी ॥	उ. १-९	मल्लिका-गंधवार्षिका ॥	सू. १५-२१
बिल्वः—पूतिवातः ॥	सू. १५-२१	मदनीयहेतुः—धातकी ॥	॥ १५-३७
बिम्बी-गोल्हा ओण्टोपम-		मधुस्रवा-मरुद्री, सुरंगी ॥	॥ १५-१५
फलसंज्ञा ॥	॥ १-५१	मधुरसा-मूर्वा ॥	॥ १५-१७
गोल्हा ॥	॥ १०-२२	मण्डूकपर्णी-आदित्यपर्णी ।	॥ ६-७५
बूक—इश्वरमल्लिका ॥	॥ १५-२४	माद्री-रेणुका ।	चि. ६-१४९
बोटः—अलंबुषा ॥	चि. ३-१३३	मालती-सुमनाः ।	सू. २५-२१
भल्लुकः—श्योनाकः ।	सू. १५-२१	मानद्रुमः—शाल्मली ।	॥ १५-३७
	चि. ११-१८	माषकः—वास्तुकः ।	॥ ६-१०
भार्गी-अंगारवल्ली ॥	सू. १५-३०	मार्षः—गंधारिका ।	॥ ६-९१
फंजी ॥	॥ १५-२८	मिसि—शतपुष्पा	॥ १५-३
मूर्जः—बहुपूटाख्यः ।	॥ १५-१९	मुकूलकं—दंतीफलम् ॥	॥ ६-११८
भूस्तृणं—गूढबीजकम् ॥	॥ ६-१८४	मुस्ता-गांगेयी ॥	॥ १९-४०
गुह्यबीजम् अतिच्छत्रा-		मूर्वा-पोलुपर्णी ॥	॥ १५-१
ख्यम् ॥	॥ १५-३०	मूलकपोता-लघुमूलं तोतिका-	
भूतकेशी—मांसीपुत्रजारा ॥	॥ १९-३०	संज्ञं देशान्तरे प्रसिद्धं	
भूकंदः—स्फोटाख्यः प्रावृद्धवः		कुरुक्षेत्रादौ देशे ॥	चि. ९-२२
प्रसिद्ध एव ॥	॥ ६-१११	मोचा-शल्लकी ।	सू. १५-२६

मोहनवल्ली—मंदाकः ।	उ. १-३	भालः ।	„ ६-९५
मोचं—कदलीफलम् ॥	सू. ३-३१	वशीरं—सामुद्रलवणम् ।	चि. ११-१८
मोरटः—मूर्वा ।	„ १५-२१	वनतित्कं—वत्सकः ॥	सू. ६-७४
क्षीरमोरटः ॥	„ १५-२१	वसुक—ईश्वरमालिका ॥	चि. ११-१८
मांसी—कृष्णजटा ॥	„ १५-१४	वयस्था—धात्री ॥	उ. ६-३५
यवानकः—यमानीभेदः ॥	चि. १४-१७	वचा—गोलोमी ।	सू. १५-१
यष्ट्याहं—क्लीतिका	सू. १५-३५	„ १५-३५	
यवशाकं—हृद्यपत्रा चिल्ली ॥	„ ६-१२	वर्षाभूः—स्थूलपुनर्नवः ।	चि. १-११३
युक्ता—(१) रास्ना ।		सू. ६-९६	
(२) गिरिकर्णिका इत्यन्ये ॥		वाप्यं—कुष्ठम् ।	चि. १९-८८
„ १५-२६		वास्तुकं—टक्कवास्तुकाख्यम् ।	सू. ६-७२
योजनवल्ली—मंजिष्ठा ॥	सू. १५-३७	व्याघ्रनखः—समुद्रजः ॥	„ १५-४३
रास्ना—रस्याः ।	„ १५-२८	विशल्या—लांगली	उ. ६-३९
युक्तरसा ॥	„ १५-३	सू. १५-२८	
राजाहं—कर्णिकारम् ॥	„ १५-१३	विषघ्ना—अतिविषा ।	उ. ६-३९
राजादनं—चापप्रियम् ॥	„ १०-२२	विदारी—वृष्यकन्दा ।	सू. १५-९
राजक्षवः—क्षुद्बोधनो राजशा-		शृगालिका ॥	„ ६-८४
काख्यः ॥	„ ६-७१	विषा—काकोली ।	उ. १-१९
रूजाकरः—हितालः ॥	„ १५-२१	विकसा—मंजिष्ठा ।	चि. ५-७८
लता—प्रियंगुः ।	उ. १-२	विरला—तिंदुकी ॥	सू. १५-४१
गंधप्रियंगुः गौरसारिवा		विषाख्या—शुक्लकन्दा ॥	„ १५-४०
इत्यन्ये	शा. २-५५	विदुलः—जलवेतसः ।	„ १५-१
लक्ष्मणम्—मधुयष्टिकम्	सू. ६-९३	विषमुष्टिः—कर्काटी ।	महानिंब इत्येके ॥
लोणीका—लोणारः ॥	„ ६-९१	सू. १५-३०	
लट्वाबीजं—कुसुम्भ बीजम् ।	चि. ११-७	विदारीगंधा—शालिपर्णी ।	चि. ५-४१
लंबा—तुंबी दोर्घतिका अलाबुसंज्ञा ॥		वीरा—काकोलिका ।	उ. ६-३५
सू. १५-१		वृषकः—(१) पाषाणभेदः ।	चि. ११-७
वरणः—रुमालः ॥	„ १५-२१	(२) वासकः	चि. १४-१८

वृक्षीव—सूक्ष्मपुनर्नवा ॥ चि. १-११३
 क्षुद्रवर्षाभूः ॥ सू. १५-९
 वृक्षकः—नंदीवृक्षः । „ ३०-९
 वृद्धिः—श्रावणी ॥ „ १५-१२
 वृश्चिकाली—उष्ट्रधूमकः । „ १५-२८
 उष्ट्रधूमको मेषशृंगी ॥ „ १५-९
 वेत्रः—वंशसदृशः । „ ६-७४
 वेष्टः—विडंगः ॥ „ १५-४
 सरसी—तुंगारपत्रिका । „ १५-३०
 सर्पगंधाख्या—नाकुली । उ. ५-३
 सर्पसुगंधा—नाकुली । चि. १४-१०३
 स्थविरम्—शैलीयम् ॥ चि. ३-१३३
 स्वर्णक्षीरी—कंकुष्टम् ॥ सू. १५-४५
 सदाफलः—उडुम्बरः । „ १५-४१
 समंगा—नमस्कारी रक्तमूलाख्या ॥
 सू. १५-३७
 सप्तच्छदः—संयुक्तच्छदः ॥ „ १५-१७
 सारिवा—उष्णवल्ली ॥ „ १५-११
 स्थिरा—शालिपर्णी ॥ चि. २२-४२
 सुषवी—स्थूलजीरकः । „ १४-१३
 कारवी—पानीयवल्ली अजशृंगी । सू. १५-१७
 सुसुखः—कटुपत्रकः । „ ६-१०४
 सुवर्चला—रविभक्ता ॥ „ ६-९२
 सुरसः—कृष्णतुलसी । „ ६-१०४
 सुराला—श्रेष्ठसर्जरसः ॥ „ १५-४
 सुनिषण्णः—स्वस्तिकाख्यो जलमध्ये भवति ।
 पत्रैः चांगेरी तुल्योऽग्निकरोऽपि

वृष्यः । सू. ६-७१
 सुवृक्षः—विकंकतः कंटकी वृक्षः कंटकारिका
 इति प्रसिद्धः ॥ सू. १५-१७
 सूर्यवल्ली—करवीरकाकारपुष्पी । उ. ३५-२१
 स्पृका—देवी ॥ सू. १५-४३
 सैर्यकः—सहचरः ॥ „ १५-१७
 सैर्यकयुग्मं—सहचरद्वयमेको रक्तपुष्पः कुरब-
 काख्यो अन्यः पीतपुष्पः कुरंटका-
 ल्यश्च । सू. १५-२१
 स्फोटहेतुः—भल्लातकः । चि. २०-११
 सोमवल्कः—सितसारः खदिरः सू. १५-४१
 स्थौणेयम्—तैलपोतकम् ॥ „ १५-४३
 सौवीरवदरम्—कर्णीकवदरम् ॥ „ ६-११७
 शकुलादनी—कटुका ॥ „ ६-७६
 शताव्हा—शतपुष्पा । चि. २२-३६
 शबरकंदकः—लशुनः ॥ उ. १८-५८
 शम्याकः—कर्णिकारः ॥ सू. १५-२
 महानिम्बः ॥ चि. २१-३४
 शावररोध्रः—अक्षिभेषजापरसंज्ञः ॥
 सू. १५-२६
 शाल्दकं—पद्ममूलम् ॥ „ ६-१०
 शा. २-४
 शाकं—(१) खरच्छदं
 वृक्षविशेषः । सू. १५ १३
 (२) वरदारु ॥ „ १९-१९
 शार्ङ्गेष्टा—अंगारवल्लिका ॥ „ ६-७४
 श्यामा—(१) मालविका त्रिवृत्
 मसुरविदलाख्या ॥ „ १५-४५
 (२) मालविका ॥ चि. १५-६०

शितिवारकः—करंजः ॥ चि. ११-११
 शिंशपा—मंडलपत्रिका ॥ सू. १५-१९
 शिग्रु—फलपत्रकः । „ ६-१०४
 शीतपाकी—शिखंडीका काकणन्तिका भेदः ॥
 सू. १५-६
 श्रीवासः—चंडाश्रीवेष्टकाख्यः ॥ „ १५-४३
 शुक्तिः—नखः । „ १५-४३
 शूकरी—वृद्धदारकः । उ. ६-३५
 शूर्पपर्णी—मुद्गपर्णी माषपर्णी च ॥
 सू. १५-९
 श्रृंगी—अतिविषा । उ. ५-३
 शृंगाटकं—त्रिकोणाकृति जलोद्भवम् कंदम् ॥
 सू. ६-९०
 श्रेयसी—हस्तिपिप्पली ॥ चि. ६-४४
 शंखिनी—यवतिक्ता ॥ सू. १५-२

श्वेतवाहः—अर्जुनः । सू. १५-१९
 श्वेतायुग्म—एका किणिहिसंज्ञा अन्या महा-
 श्वेता पालिंदीसंज्ञा ॥ सू. १५-२८
 श्वेतकटभी—श्वेतगुंजा ॥ उ. ९-१०
 हरिचंदनं—यच्छेदे लोहितमतिसुगंधं सुष्टु
 शीतवोर्यं च तद्हरिचंदनं मुच्यते ।
 सू. ३-४०
 हेमदुग्धा—कनकक्षीरी । „ १५-२
 हैमवती—श्वेतवचा — „ १५-४०
 हंसपादी—कोटमारिका ॥ चि. ५-३७
 त्रिपादी कोटमारी । चि. २२-४२
 क्षवकः—क्षुद्रिबोधनः ॥ सू. १५-४०
 क्षीरिणी—कांचनक्षीरी ॥ „ १०-२४
 क्षीरमोटा—मधुस्रवा ॥ चि. ६-११३
 क्षुमा—अतसी ॥ चि. २२-३४

चक्रदत्त निरुक्त

अग्निकः—लाङ्गलकी । पृष्ठ ४६२

अजगन्धा—(१) छागलगन्धेति भानुमती;
अन्ये यवानिकामाहुः ।

पृ. ४५९

(२) फोकान्धी. ५३२

(३) अजमोदा. ४१०

(४) क्षेत्रयमानी ३५३, ३०२

अजमोदा—वनयमानी. ६६५

यमानी. २४८, ३०७

बस्तगन्धा (वनयमानी) १३९

अजशृङ्गी—आवर्त्तलिका ३८४

कर्कटशृङ्गीति भानुमती चन्द्रिका

च ॥ ४५९

अजाजी—सितजीरकः इतिनिश्चलः ३०६

कृष्णजीरकम् । २४८

कृष्णजीरकम्, सितजीरकमि-

त्यन्ये ॥ ४६

अजटाः—भूम्यामलकी. १२८

अतसी—तिसीति भाषा. २५७

वर्तुलकलायः । २६९

अतिच्छत्रा—शतपुष्पा. २३७

अतिबला—गोरक्षतण्डुला २६४, ६४९.

श्वेतबला. ३७३, ११३

श्वेतपुष्पा. २५७

अतिमुक्कः—माधवीलता. ९४३

अतिरसा—जलयष्टिमधु, अन्ये तु ज्योतिष्मती

त्याहुः । २४४

अतिलता—दूर्वा प्रियंगुर्वा ॥ ६६०

अतिविषा—मूर्वा इति निश्चलः, यष्टिमधु
इत्यन्ये ॥ २६८

अनन्ता—अनन्तमूलम् । १७

अपराम्—पोयारा. २८३

अपेतराक्षसी—श्वेततुलसी । २४१

अभयम्—उशीरम् । २७७

अभीरुः—जटुलम् ५५२

शतमूली. ६२७, २७७

शतावरी. २४३

अमण्डः—एरण्डः । ५३२

अमरा—गुडूची. ३९३

अमलदीतः—चन्द्रः तन्नामत्वात्कर्पूरम् । २८८

अर्जकः—श्वेतपर्णासः इति डल्बणः । १४५

अर्त्तगलः—खगडः, होगल इत्यन्ये, अर्जुन
इति तु भानुमती । ३८४

अमृणालम्—उशीरम् । २१५, ५८१, १०८

अमृतलता—गुडूची । २६९

अमृता—आमलकी, अन्ये तु अमृतां गुडू
चीमाहुः । ३३६

अम्बष्ठकी—दक्षिणापथे ख्याता, तदभावे
पाठामेव द्विगुणां गृह्णन्ति, लक्ष्मणा
मित्यन्ये । ६४८

अम्लिका—तिन्तिडी अग्निदीपनयोगे, पुरीष-
संग्रहादौ पुनरम्लिका चाङ्गेरी
गृह्यते ॥ १३७

अम्लीका—पक्व तिन्तिडीफलम् । २१२

अम्लोटजः—चाङ्गेरी । ४८

अरिष्टः—निम्बः ४३

अरुणा—अतिविषा ५७१

अलम्बुषा—मुण्डिरि ४०२

मुण्डितिका. ३०६

अलवणा—ज्योतिष्मती ४७६

अवाक्पुष्पी—हेठवहली । १२३

अश्मन्तकः—(१) अम्लोटकः मालुया
वा ॥ ६६०

(२) मानुआक इति ख्यातः । ३९४

(४) अम्लोटकः कोविदार सदृश-
पत्रः । ३८१

अश्मभिद्—पाषाणभेदी । ४३

अश्वकर्णः—शालभेदः गर्दभाण्डो वा । ६९१

अश्वगन्धा—ख्यातैव । ५३२

अश्वमुत्री—शल्लको. ३१६

अस्थिसंहारः—हारश्च । ७०७

अशनः—(१) पीतशालः १८४, ५२३

(२) स्वनामख्यातः, न तु पीतशाल
इत्याहुः । ५११

(३) पीतशालः अशन एव इत्यन्ये ।
५४१

अशनमल्लिका—हाफरमल्लिका. ५९६

अहिंन्ना—कुडकरालिः कालाकडाभेदः । ४५९

अहीन्द्रः—अनन्तमूलम् । १८१

—आ—

आखुपर्णी—मूषकपर्णी दन्तीभेदो वा ॥ द्र-

वन्ती मूषकपर्णी दन्तीभेदो वा,

मण्डूकपर्णी इत्यन्ये ॥ १४८

आट्रूपकः—वासा. ३०

आढकी—तुवरी, १६२, ३८९

कादित्यवल्ली—सूर्यावर्तः । ५६२

आभम्—स्वनामख्यातं वणिज द्रव्यम् । २५६

आमयाः—कुष्ठम् २२४

आम्रसारः—आम्रसदृशपत्रः स्वनामख्यातो
राढायामिति केचित्, अन्ये
आम्रसारः आम्रफलास्थिमज्जा इति
६७५

आर्त्तगलः—आगडामूलं अर्जुनवल्कलं वा ॥

५३१

आगडा इति ख्यातः, होगलः
इत्यन्ये ॥ ३८१

आरग्वधः—शोनालः । २५

आरेवत फलम्—स्वर्णालु फलम् । ३४६

आलुकम्—पिण्डालुकम् ३६३

आसुरी—राजिका. ९९

आस्फोता—हाफरमाली. ५४६

नवमल्लिका, हाफरमालीतिख्यातो १४१

आशुः—धान्यभेदः ॥ ५२५

—इ—

इङ्गुदम्—पुत्रञ्जीवफलमध्यम्, फलत्वगित्यन्ये
१९८

इन्दीवरम्—नीलोत्पलम् । ५३१

चुआकः ३८१

इन्द्रवारुणी—गोरक्ष कर्कटी । ६१

इन्द्रसुरा—गोरक्षकर्कटी निर्गुण्डी वा ॥ ४०२

इन्द्राणी—निर्गुण्डोपर्यायः । ४५५

इरिमेदः—विट्खदिरः । ५७८

इक्षुरालिका—खागरभेदाः । ३१९

छटा वा नड इति नाम्ना इति ख्याता

खगगडी ॥ ३२९

इक्ष्वालिका-वनखगरीति ख्याता १९२

-उ-

उडुम्बरः—फल्युः कर्कशपत्रत्वात् ॥ ४४९

उत्पलम्—नीलोत्पलम् । २४, ३०, ४७२.

उत्पलकेशरम्—किंजल्कः । ६३७

उत्पलशारिवा—अनन्तमूलम् । ५५५

उदीच्यं—बालकम् ६

उदालः—वनकोद्रवः । ३८९

उपकुञ्चिका—कृष्णजीरकः । ४१०, ३५६,

३८५, ६५०

स्वल्पकृष्णजीरकम् । १३७

स्थूलकृष्णजीरकः । ९९

उपकुल्या—पिप्पली. ३४१, २९

उशीर—वीरणमूल. २८३

उष्ट्रकण्टकं—स्वनामख्यातम् । डंखुर इति

केचित् ५३८

-ए-

एकैषिका—त्रिवृदिति भानुमती, अन्ये तु

पाठा इत्याहुः ॥ ४५९

एवार्हः—ग्रीष्मभवा कर्कटीति डल्बणः । ३४२

एरका—होगलः एलवालुक इत्यन्ये, पेटिकेत्य-

परे । ४५९

एलवालुकम्—स्वनामख्यातं सुगन्धिद्रव्यम् ।

२३५, २२

-ऐ-

ऐन्द्री—गोरक्ष कर्कटी । ४३८, २३९

ऐरावती—नागबला । ७९३

-अं-

अंकोटः—अंकोड इति ख्यात तरुः । ७८

अंशुमती—शालपर्णी २४९, ४९४

-क-

ककुभः—अर्जुनः ३४२

कच्चोरकः—गन्धशठी २७७

कच्छुरा—शूकशिम्बी, दुरालभा इत्यन्ये ॥ २७७

कटभी—लताफटकीति ख्याता, अन्ये तु कडई

इति आहुः । ३३३

कटभरा—प्रसारणी वृश्चिकपत्री वा । २७७

कटभी प्रसारणी वा । २३७

कटुका—लताकस्तुरी । २७७

कटुकं—मरिचं न तु लताकस्तुरी । २६९

कटंकटेरी—दारुहरिद्रा । ३९३

कण्टाकुम्भाडुलता—स्वनामख्याता । ५३७

कतक—तोय प्रसादनफलं प्रायो मगधे

भवति । ३८१

कतृणम्—गन्धतृणम् । १९६, २४९

कदरः—विट्स्वदिरः । ३९२

कन्दः—वन्ध ओलः । ५२९

कपीतनः—गन्धमुण्डः ४८६

कपोतवक्त्रकः—कडई इति ख्यातः, स च

शिरीषसदृशः स्वल्पपत्रः स्वल्प-

विटपः । ३८१

कम्पिलक—गुण्डारोचनी. ४१, ३१५

गुण्डारोचना कमलागुडी (कमीला)

इति ख्याता । १४९

करभवारुणी—उष्ट्रकण्टकः, गङ्गापालकेति

केचित् । ७७७

कर्मर्दः—स्वल्पमधुरफलः क्षीरीति लोके

इति सुश्रुतटीका । ५३१

कर्कारुकः—कूष्माण्डभेदः । कूष्माण्डा कृति

उत्कलदेशे प्रसिद्धः । ३७४

तिक्तालावु, अन्ये तु कूष्माण्डभेद

इत्याहुः ॥ ४४१

कर्कोटकं—का करोल इति ख्यातम् । १२

कर्णमोटः—स्वनामख्यातः । ४६५

कर्णी—स्वर्णालुः । ५१७

कलसी—पृश्निपर्णी, १९१, ६६६

कलाय—वर्तुलकलायः । ३२९, ३३८

कलायविदली—स्वनामख्याता लता ॥ ४६९

कशिका—श्वेतार्कः ३३७.

काकजङ्घा—स्वनामख्याता. ४९

काकजानुकः—काकजंघा । ६४६

काकणन्ती—गुञ्जा । ४४७

काकनासिका—कायुयाहुंटो. १८७

काञ्चनः—जलजो विटपः चीरित पत्रः ।

३८१

काञ्चनक्षीरी—काञ्चनक्षीर्याः अभावात् कंकु-

ष्टमाहुः । ३५५

काकादनी—काकतिन्दुकः । ४४७

कारवी—सुगन्धिसूक्ष्म कृष्णजीरकम् । ९९

कृष्णजीरकम् । ३८, २१२, ३०७

स्वल्पप्रमाणं जीरकमीषत् कृष्णं ।

४१०

कालमुष्ककः—कृष्णपुष्पो घण्टापाटलिः ।

१२४

काला—कालाकडा मंजिष्ठा वा । ४४७

कालानुसारिवा—तगरपादिका । ३८०

तगरपादिका, तदभावे शियली-

छोपडः ॥ २६२

कालीयकम्—कालीया इति ख्यातम् २३१

कालीयाकाष्ठम् । ४७५

कलम्बकः । २८३

कालेयं—कालेयकाष्ठम् । २७

काशी—स्वनामख्याता । ७०७

काश्मरी—गाम्भारी. ८२

कासमर्दकः—कालकासुन्दा । ४९९

कान्तक्रामकम्—भद्रमुस्तकम् । ४६७

किरातः—चिरायतेति ख्यातम् । २२

कुक्कुरमेञ्चुकः—गोरक्षतण्डुला । ६६६

कुचन्दनम्—रक्तचन्दनम् । ३९१

कुटन्नटः—कैवर्तमुस्तकम् । २३१, ५३२

कुठारकः—कुडालिया । ४६६

कुठारिका—कुठारिया । ४६५

कुठेरकः—पर्णसः । १३०

कुण्डली—गुडूचो. ५३४, ५४०

कुन्दुः—कुन्दुरुसंज्ञकम् सुगन्धिगन्धद्रव्यम्,

कुन्दुरुखोटिरिति ख्यातम् । २७७

कुन्दुरुः—कुन्दुरुखोटिः । २६०

कुमुदं—मल्हारपुष्पम् । ६४९

कुम्भीकः—(१) कुम्भाडुलता दाडिमसमान

फला स्थूलदन्तीत्यन्ये ॥

४७९

(२) पाहा—३९०

कुरुण्टिका—श्रीहस्तिनो । बह्वदत्तस्तु कृष्ण
 सूक्ष्मफला मस्तकमंजरी दक्षिणदेशे
 सितचराख्या इत्याह ॥ ३८१
 कुरुण्टो—नीलझिण्टी । २७७
 कुलकं—पटोलपत्रम् । ५०९
 कुलिका—कालाकडभेदः स्वल्पफलः कुड-
 कराणि इति ख्यातः ॥ ६८७
 कुस्तुम्बरु—धनीयकम् ५३१
 कुष्ठपत्रम्—एडगजः । ६९२
 कुशी—गोरक्षतण्डुला । ७४१
 कूलकः—पटोलः । १२
 कुताञ्जलिः—लजालिया । ४९
 सूर्यभक्ता अंजलिकारिकेति ख्याता,
 लजालया इत्यन्ये, लज्जावती इति
 कुत्रचित् ॥ ६६७
 कृष्णगन्धा—शोभांजनकः, अन्ये तु कृष्ण-
 गन्धा शमीत्याहुः तन्न ॥ २७३
 शोभांजनकः । ४४६, ४९६
 कृष्णवेत्रं—कालियालतेति प्रसिद्धम् । ५०४
 कुण्टिकः—राजिका । ६६५
 केतकी—केओडा इति ख्याता ॥ २७६
 केबुक—केडताडा इति ख्यातस्य तस्य मूल-
 स्वरसं ग्राह्यम् ॥ १४८
 केशरः—नागकेशरः । १०८
 केशिनी—भूतकेशी मांसी वा ॥ ५९९
 केशी—भूतकेशी ॥ २३७
 कैरवं—कुमुदम् । ६४६
 कोला—चवी । ३३१

कोलं—ककोलम् । ५८०
 शुष्कबदरम् । २६९, ३५६
 कोषः—जातिकोषः । २८०
 कोषातकी—घोषकः । १०४
 कोशात्रः—कुसुम्भ इति ख्यातः ४६९
 क्रोष्टी—पृश्निपर्णी । ७९
 कौन्ती—रेणुका । २३९, ४३२
 कंगुनीका—कायनि । ४७७
 क्लीतकम्—यष्टिमधु । ५२२

—ख—

खण्डकर्ण—खाण्डकानः (खारकोनः) इति
 ख्यातः । ५२५
 खदिरीबीजम्—अशोकबीजम् । ३७८
 खराश्वा—अजमोदा ३८५
 खुड्कापत्रम्—श्वेतपत्रम् ॥ २९५
 खोटिः—काष्ठखोटिः । २८२

—ग—

गजचिर्भटो—गोरक्षकर्कटी । ३५३
 गण्डीरः—रामठः, स तु स्थलजो ग्राह्यः ॥ ३०१
 गङ्गापालकम्—पालङ्कसदृशपत्रं गंगापालकम्
 गाङ्गरा इति ख्यातम् । १३०
 गण्डीरिका—स्नुही, अन्ये तु मंजिष्ठा ॥ ५१७
 गदं—कुष्ठम् । ५१८
 गन्धपत्रं—वाटियापत्रम् । २८८
 गन्धफली—प्रियंगुः । ६९२
 गन्धरसः—स्वनामख्यातः । २६०
 गवाक्षी—गोरक्षकर्कटी, श्वेतापराजिता
 इत्यन्ये ॥ १५६
 गोरक्षकर्कटी ॥ ४११

गवेधूक-गुलञ्चः । १४२

गुल्मम् । २१७

गोरक्षतण्डुला । २६५

गायत्री-खदिरः । १७६

गिरिकर्णिका-श्वेतापराजिता ॥ १४५

गुडपुष्पो-मधूकवृक्षः । १४५

गुन्द्रा-गुलञ्चः, ३८१, ५३१

गुल्मकः-गुलञ्चः ३८१

गुहा-पृश्निपर्णी ॥ ६३३

गृध्रनखी द्वयम्-कानागर कुडकराणिभेदात्
रक्तश्वेतपुष्पभेदाद्वा ॥ ४२

श्वेतरक्तभेदात् । २५७

गोकण्टकः-गोक्षुरः ॥ २६९

गोजिन्हा-दार्वाशाकः । १२

गोजी-शाखोटकः । ५६६, १२७, ४४६
दार्वाशाकः शाखोटको वा ॥ ४४९

गोधावती-गोहालिया लता ॥ ४५३, ३७८

गौरा-हरिद्रा प्रियंगुर्वा ॥ ४७१

ग्रन्थिः-ग्रन्थिपर्णम् ॥ २८०

ग्रन्थिकम्-ग्रन्थिपर्णी न तु पिप्पलीमूलम् ॥

२७७

पिप्पलीमूलम् ॥ २७, ९९

ग्रन्थिपर्णः-गेठेला ९१३

गाठियाना । २८३

-घ-

घुसृणम्-कुङ्कुमम् २८८

घोण्टा-अरण्य बदरम् । ४७६

-च-

चक्रमर्दः-एडञ्जी । २८३

चण्डा-चोरपुष्पी, २६०, ४९७

चतुरंगुल-श्योनालः । ४९९

चन्दनं-रक्तचन्दनम् ६

उक्ते चन्दनशब्दे तु गृह्यते

रक्तचन्दनम् ॥

चन्दनश्रीः-श्वेतचन्दनम् ॥ २६०

चन्द्रः-कर्पूरः । २८३

चपला-पिप्पली, ३३१

चलः-सिल्हकः । २८२

चलम्-सिल्हकः । २८३

चाम्पेयं-चम्पककलिका, नागकेशरी वा ॥

२७७

चारटी-कुम्भार पद्ममृणालम् इत्यन्ये,
ब्रह्मयष्टोत्परे ॥ २३७

चित्रकम्-रक्तचित्रकम्, मांसलत्वात् । ८

चित्रफला-गोडुम्बाकर्कटीभेदः । ३८०

चित्रा-दन्ती । २४४

चिरबिल्वः-बृहत्करंजः । ४६२

लाटाकरंजः । ३६२

चिरिबिल्वः-करञ्जः । ११२

चुक्रिका-चाङ्गेरी । ११९

चाङ्गेरी, चुकाइ इति ख्याता ॥

२२४

चेलकत्वक्-गुवाकवृक्षस्य त्वक् । २८८

चोरकः-चोरपुष्पी । २३७

चोरपुष्पी-चोरहुली । २८३

चोरा-चोरपुष्पी । ५१३

-छ-

छत्रा-मधुरिका । २३७

-ज-

जटिला—मांसी. २३७

जम्बीरः—पर्णाशभेदः । ६७६

जया—जयन्ती २३७

जलकर्णा—मोरटा । १८३

जलकुम्भी—पाहनो । ४४१

जवाकुसुमम्—ओडूपुष्पम् ॥ ५६०

जाती—आमलकी २१८

जातीकोषः—रससारः । २८२

जालिनी—पीतघोषकः १५५

जिह्वा—मंजिष्ठा, ३९१, २८८

जीरकं—सूक्ष्ममुख कृष्णजीरकम् प्रसिद्धम् ॥

६६५

जीवकः—पीतशालः । ६३८

जीवनोद्यगणमध्ये पठितं वणिग्द्र-

व्यम् ॥ ६४९

जीवन्ती—स्वनामख्याता । १८७

ज्योत्स्निका—कोषातकी; घोषकभेदः । १२०

ट.

टुण्डुकः—स्योनाकः । ३८१

त.

तगरः—पिण्डतगरः । २९३

पिण्डतगरमूलम् ॥ २६२

तण्डुलीयक—क्षुद्रमारिषः । ८१

तण्डुलीयकालमारिषयोः—स्वल्पपत्र बृहत्पत्र

भेदेन भेदः ॥ ५२५

तर्कारी—जयन्ती ३८४

तापसवृक्षः—पुत्रजीवकः । ४४७

तालपर्णी—तालमूली । ४४६

ताक्ष्यजं—रसाञ्जनम् । २७७

तिका—लताकस्तुरी । १९२

तिन्तिडीकं—महार्द्रिकम् । ३५३ ९९२,

२०९, १६९, ४१८.

तिन्दुकः—तेन्दुफलम् । ३९२

तिनिशः—आहुकः । ३९१

तिरीटः—पट्टिकालोध्रम् । ६०३

तिल्वकः—सावरलोध्रः ३४१

तुगा—वंशलोचना । २०९

तुगाक्षीरी—वंशलोचना, तदभावे तालक्षीरी ॥

१२७

तुम्बीफलं—पक्वतिकावा । ५९३

तुम्बुरु—स्वनामख्यातम् ३५४, ४९७,

३१५.

वणिक्द्रव्यविशेषः । ३२१, ९९

तुरुष्कः—सिल्हकः २६०, २७९

तेजनी—चवी. ५६९

तेजवती—चवी. ५६७

तेजोवती—ज्योतिष्मती ५१२

चविका. २०६

चवी. २१२

ज्योतिष्मती अन्ये तु चवी इत्याहुः

४८१

तैलम्—सिल्हकम् । २७७

त्रपुषं—मायाम्बुफलम् । ३८७

त्रायन्ती—त्रायमाणा । ४३

त्रायमाणा—वलोयालता । २५

त्रुटिः—सूक्ष्मैला ॥ १८१

८९

तृणकं—चिनाघास इति नाम्ना प्रसिद्धम् ।

४९९

गन्धतृणम् । ५१२

त्वक्पत्रम्—तेजपत्रम् । २८०

त्वक्पत्री—तेजपत्रम् । २८२

—थ—

शौणेयक—ग्रन्थिपर्णम् ॥ ४३२

—द—

दण्डोत्पला—स्वनामख्याता ॥ ४४५

दर्भः—उल्लकः २२१

उल्लघासः १६८

उल्लयामूलम् ३७०

दलम्—तेजपत्रम् । ११२, २६०

दान्यास्त्वचः—तस्य दुर्लभत्वात् अत्र काष्ठ-

मेव गृह्यते ॥ ८४

द्राक्षान्नयम्—द्राक्षामधुयष्टि नीलोत्पलम् ॥

२२३

दिव्यौषधिः—मनः शीला, कणामूलं वा ।

१७६

दीप्यकम्—जीरकम् ५१२, ४३०

यमानी. २२९, ३२२

स्थूलजीरकम्—६६५

दीर्घवृन्तः—स्योनाकः । ८२, ६५९

दुःस्पर्शः—दुरालभा, कण्टकारीति अन्ये ॥

३४२

देवपुष्पी—देवहुली २८२

द्विकम्—अशुरु । ५८०

द्रोपिः—चित्रकः ५०२

१३

द्वे विद्वार्यौ—विद्वारीकन्दः क्षीरविद्वारी च ॥

२७२

द्वे शारिवे—श्यामलतानन्तमूले । ३०

द्रुमः—कुटजः ५१७

द्रोणपुष्पी—दण्डकलस इति केचित् । १९५

—ध—

धन्वनः—धामनी ३९०

धन्वयवासक—दुरालभा । ३७०

धावनी—कण्टकारिका । १९१, ३७२

ध्यामम्—गन्धतृणम् । ६९२, २७७, ४८

ध्यामकम्—गन्धतृणम् । ४३२, ५१३

—न—

नखीत्रयम्—यद्यपि पञ्चनख्यो भवन्ति,

यदुक्तं 'नखी पञ्चविधा ज्ञेया

गन्धार्थं गन्धतत्परैः । काचिद्व-

दरपत्राभा तथोत्पलदलाऽपरो ।

काचिदश्वखुराकारा गजकर्णसमा-

ऽपरा । वराहकर्णसंकाशा पञ्चमी

परिकीर्तिता ॥ ७

तथाप्यत्राघासु चतसृषु मध्ये नखीत्रयं ग्राह्यम्

वराहकर्णिकायाः निषिद्धत्वात् ; यथा करि-

कर्णं तुरगखुरं नखं प्रयुज्जीत गन्धयोगेषु ।

धूपेषु बदरोत्पलपत्रं न वराहकर्णमुभय

त्रापि ॥ २८२

नतम्—तगरपादुका, तदभावे शियलीछोपरः

२३५, १८१, ५३९.

तगरपादिका ॥ ५३४

नन्दीवृक्षः—गन्धमुण्डः । ३९१

नलदम्—मांसी । १८१, २६०, ५३८

नलिका—नालुका, १९२, २८८

नाकुली—रास्ना ६९२

महापैशाचिका व्यवहृता । २४४

नाकुलीद्वयं—रास्नाद्वयम्, रास्ना गन्धरास्ना

च ॥ २३७

नागदन्ती—स्थूलमूला दन्त्येव । ४७५

नागबला—गोरक्षतण्डुला, १७९, २५७,

३६९

गोरक्ष चाकुलिया इति ख्याता ॥

२९५

नागान्हा—नागबला, गोरक्षतण्डुला इत्यर्थः ।

३७५

नादेयी—भूमिजम्बुका ॥ ३५४

निकुम्भः—दन्ती, ४७६, ३८९

निचुलः—इज्जलः । ३९५

निचुलानि—इज्जलस्य फलानि । २४३

निदिग्धिका—कण्टकारी । ४४

निर्दहनी—मूर्वा । ३२१

निष्पावः—श्वेतशिम्बिः । ४४९

नीपकदम्बौ—स्वल्पबृहत्कदम्बौ । ३९५

नीलिनी—नीलबुद्धा । ४०९

लतावेणीति प्रसिद्धा । ५९९

नीली—नीलबुद्धा ४१, ४७

नीलेति ख्याता लता ॥ ५६२

नीवार—उडिया । १६२

—प—

पटोली—पटोलपत्रम् ४६३

पञ्चचारटी—कुम्भारुलता । ६९२

पत्तङ्गम्—रक्तचन्दनम् । ४९१

पत्तूरः—शालिञ्चः १४८, ३८३, ४६९,

६०१

पत्रम्—तेजपत्रम् । १८१, २३१

(२) पत्रं तु तेजपत्रसदृशमेव

सुगन्धिपत्रम् ॥ २८०

(३) पत्रं तु सुगन्धिपत्रान्तरं

तेजपत्रसदृशं वाटिया पत्र-

मिति ख्यातम् ॥ २८२

(४) तेजपत्रं तमालपत्र मित्यन्ये ।

४०३, ६३३

पद्मकं—पद्मकाष्ठम् ३१

पद्मा—ब्राह्मण्यष्टिका ९३४

ब्रह्मयष्टिः । ६६०

पयस्या—क्षीरकाकोली ४५६, ६२३

पर्वतभेदः—पाषाणभेदः । ३७३

पलङ्कषा—गुग्गुलुः । ४८

पलाशः—किंशुकः अन्ये तु शटीमाहुः

३६८

पाकलं—कुष्ठम् । ६३८

पाठा—आकनादी २४

पारसोकयमानी—खोरासानी यमानी इति

ख्याता । १४७

पारिजातः—पारिभद्रः । ३८९

पारिभद्रः—पालितामादार इति प्रसिद्धः ।

२६४

मन्दारविशेषः ॥ १४८

पाषाणः—पाषाणभेदी ३८१

पिण्डारकतरुः—स्वनामख्यातः । ४५२

पिण्डीतक—मदनफलम् । २१६

पीतकाष्टं—गन्ध द्रव्य विशेषः, श्वेतचन्दन-
मिति केचित् । २३१

पीताद्वयम्—हरिद्राद्वयम् ॥ ३८९

पीतिका—हरिद्रा ॥ ५६५

पीलु—औत्तरापथिकतरुः । ६०१

पीलुनी—मूर्वा, पीलु इति पाठान्तरे पीलु
औत्तरापथिकफलम् । ३४१

पुण्डरीक—उत्तरापथजं पुण्डरीक काष्ठं ।
६०९

पुष्करमूलम्—तदभावे कुष्ठमेव द्विगुणं
ग्राह्यम् ॥ ११९

पूगं—गुवाकफलम् । ६१६

पूतना—हरीतकी, २३७, २४१

पूतनाकेशी—भूतकेशीति केचित् । अन्ये
तु पूतना हरीतकीभेदः केशी भूत-
केशीत्याहुः ॥ जतुकर्णे गोलोमी
पठ्यते, न तु पूतना ॥ २४४

पूतिः—खट्वाक्षः, १९२, २८३, २६०

पूतिकः—लाटाकरंजस्य मूलम् । २०६

नाटाकरंज इति ख्यातः । २६५

लाटाकरंजः । ३९३, ५०५, ३५

करंजः । ३९०

पूतिकेति करंजफलविशेषणम् तेन
लाटाकरंज इत्यर्थः । ३४६

पूरकः—मातुलङ्गम् । ७९०

पूरकम्—बीजपूरस्य फलत्वक् इति निश्चलः ।
२२९

पेटीका—ज्ञा पीटुपरीति ख्याता । ६५२
पौष्करं—पुष्करमूलम्, तदभावे कुण्टम् ॥

२८

प्रत्यक्पुष्पी—अपामार्गः । ४७९

प्रत्यङ्गिरा—कण्टकीशिरीषः । ६८७

प्रलम्बं—तालांकुरः, ताललण्ड इत्यन्ये ॥

७४५

प्रसारणी—गन्धभादाली, ३१२, २६४

प्रशातिका—रक्तशूका, रक्त उडिया इति
ख्याता, सा जलमध्ये प्रायो भवति ।
१६२

प्रावृड्जा—वर्षाभूः पुनर्नवा । ७०७

प्रियंगुः—कंगुः कायोनीति लोके । १६२

पृक्का—पिडिकपुष्पं (पिडि इति भाषा) ।

२६०

पिडिङ्गफूल । २८३

पृथ्वीका—कृष्णजीरकम्, हिङ्गुपत्रिका ।
इत्यन्ये ॥ ३५६

कृष्णजीरकम् न तु सूक्ष्मैला । १६७

प्लवं—कैवर्त्तमुस्तकम् । २१६, ४३२, ३९०

प्लक्षः—पाकुडी, ३९१, ५९३

—फ—

फञ्जी—ब्रह्मयष्टिका । २०४

फणिज्जकः—पर्णासभेदः । ४९६

पर्णासभेदः निर्गुण्डी इत्यन्ये ॥

६०१

फल्गु—काकोडुम्बरिकाफलम् १६२, २४२
डुमर इति लोके । २४२

९२

फलिनी—प्रियंगुः १२२

फलम्—कट्फलं मदनफलं वा ॥ २७७

-ब-

बन्बोलः—तुलसी वावुइ इति ख्यातः ।

५७९

बहिष्टम्—बालकम् । ६०१

बला—पीतपुष्पा । २५७

बालकम् २८२

बस्तगंधा—फौकान्धी (अजगंधा)

बहुपुत्री—शतावरी । १९२

बहुला—एला १८०

बहुशल्यः—खदिरः ३९०

बाष्पिका—क्षुद्ररजिका । ६६५

बिम्बी—डुमरीति श्रीकंठः । ५४३

तेलाकुचा । ३८४

डिम्बिरिति ख्याता, तेलकुचा

इत्यन्ये । ४४४

बिसं—बालमृणालम् । ६३७

बीजपूरः—मौखरः इति ख्यातः । ७४८

बोलः—गन्धरसः । ५१३, २८२

बंगसेनः—बकपत्रः ३२५

ब्रह्मदण्डी—ब्रह्मयष्टिका । ४९

बृहत्पत्रो—वडवड इति ख्यातः ॥ ५२६

-भ-

भण्टाकी—कण्टकारी । ४२८

भद्रमुस्तम्—मुस्तकमेव ॥ ७३

भद्रश्रीयम्—श्वेतचंदनम् । २८३

भद्रेत्कटः—भादखेड इति राढाया ख्यात-

तरुः । ६६४

भल्लूकः—श्योणाकशाकः कर्कशमसृण

पृष्ठोदरपत्रः प्रायो मरुदेशे भवति ॥

३८१

भार्गी—वामनहाटी. ३२

भूतिकं—यमानी. २४३, ३५, ७३

कत्तृणम्. २०६

भृङ्गम्—गुडत्वक्-११

-म-

मकुण्टकः—वनमुद्रः । १२

मण्डूकपर्णी—थानकुनीति ख्याता ॥ ७१८

मदनं—तृणधान्य विशेषः मयनघास इति

ख्यातः ॥ २३०

मदयन्तिका—वनमल्लिका । २४३

मल्लिकाभेदः । १६२

मदयन्ती—मल्लिकाभेदः । ५५३

मधी—गुवाकः । ५३८

मधुपर्णी—गुडूची. ३३४, ५२६, ६२६

मधुरी—महुरी. २८३

मधूकसारः—मधूकं फलविशेषः तस्य सारः

फलास्थि । ३७

मधूलिका—मर्कटहस्ततृणम्; अन्ये तु

गोधूमभेद इत्याहुः ॥ ४९४

मर्कटी—शूकशिम्बी ।

मरुबक—स्वल्पपत्रा तुलसी । २८३

मल्लिकाद्वयम्—मल्लिका हाफरमल्लिका च ॥

५१३

महापिचुमर्दः—निम्बसदृश बृहत्पत्रोवृक्षः,

बाकायनीति लोकख्यातः । ११२

महापुरुषदन्ता—शतावरी. २३७

महाराष्ट्री—४६६

महारयामा—श्यामालता । २७७

वृद्धदारुकः ॥ ३४०

मसूरविदलैः—त्रीहिमसूरदलैः इति वकुलः ।

अन्ये तु मसूरविदलं श्यामालतामा

हुः ॥ ३०

मार्गः—अपामार्गः । ४१९

मातुलङ्गी—मधुकुक्कुटि, १४५, २५२

मिषिः—शतपुष्पा, ५१२

न तु मधुरिका वृद्धव्यवहारात् ।

मधुरी; गुयामोहरीति लोके ॥ २८८

मुञ्जातकफलं—औत्तरापथिकम्, तदप्राप्तौ

तालमस्तकम् । ७४४

मुण्डितिका—मुण्डिरी । १२८, २९०

मुष्ककः—घण्टापारुलिः १३७

घण्टापारुली. ३९३

मेषशृंगः—मेषशृंगी, पुत्रजीवक वृक्ष इत्यन्ये
६२३

मोचकः—कदलीकण्टः । ५४५

मोचरसः—शाल्मलीनिर्यासः । ४७९

मोरटम्—इक्षुमूलम्, अंकोलपुष्पमिति
भानुमती; हस्तिकर्णपलाश इत्यन्ये ॥

३८४

मृणालम्—उशीरम् ॥ ३१

मृणालविसे—स्वल्पमहर्द्धेदात् । मृणाल-
मुशीरम् । विसंपन्नमूलम् इति
अन्ये ॥ १९१

—य—

यवांसक—दुरालभा ३२

यासः—दुरालभा, ३८

युञ्जातम्—औत्तरापथिकः कन्दः, तदभावे
तालमस्तकम् । २४३

—र—

रक्तसारः—रक्तचंदनम् । ३९१

रसः—गन्धरसः । २८०

राजवृक्षः—शोणालुफलम् ३४१

रुक्—कुण्टम्. २८८

रुद्रजटा—रुद्रजटा रुजड इति ख्याता ॥

४३८

रूपिका—अर्कपर्णः । ४३८

रेणुः—रेणुकम् । १९२

रोहिषम्—गन्धतृणम् ३९५

गन्धतृणभेदम् २४३

रोहीतक—रोहड इति ख्यातः तरुः । ४२३

—ल—

लघुः—अगुरु. २६०, २७७

लज्जा—लज्जालु, अन्ये तु वराहक्रांता
इत्याहुः ॥ ४६७ वराहक्रान्ता ॥

४३८

लता—प्रियंगुः दूर्वा इत्यन्ये ॥ ४७५

लवनिका—लवंगः ५८०

लक्षणा—स्वनामख्याता ॥ ५२५

लाङ्गलो—विषलाङ्गलीति ख्याता ॥ ५१३

लामञ्जकम्—उशीरम् ॥ ४०३

लोमशो—धातुकाशीसं तमालपत्रं वा ॥ ४९६

लोहितयष्टिका—मंजिष्ठा ॥ ६१

—व—

वज्रवल्ली—अस्थिसंहारः । ५७९

वत्सादनी—गुडूची. ६६४
 वनिता—प्रियंगुः । १९२
 वन्यम्—कैवर्त्तमुस्तकम् ॥ ४९७
 वयःस्था—शुकानना, ब्राह्मीत्यन्ये २३७
 ब्राह्मी, गुडूचीत्यन्ये, अपरे तु निर्गु-
 ण्डीमाहुः ॥ २३७
 वर्द्धमानः—एरण्डः । ५२६
 वर्षाभूः—रक्तपुनर्नवा । ६०
 वराङ्गम्—गुडत्वक् । २१३
 वसुक—वसुहट्टः । ३८१
 वशिरम्—सूर्यावर्तः ३३४ श्वेतसूर्यावर्तः ।
 ५२६ सूर्यावर्तभेदः । ३८१
 वाजिकर्णः—शालभेदः । ५७९
 वानरी—शूकशिम्बी । १७९
 वाप्यम्—कुण्टम् । १९२
 वायसी—काकमाची । १९३
 वाराही—वाराहीकन्दः । तदभावे चर्मकारा-
 लुकम् । ३८३, ५३१.
 वाराहीकन्दः—तल्लक्षणं यथा—“ ताम्बूल-
 सदृशैः पत्रैः ग्रन्थिभिः समलंकृतम् ।
 सर्जार्जुनानिभैः पुष्पैः शोभते च
 सुगन्धिभिः ॥ वराहच्छविवर्णेन
 पिच्छलेन सुवर्चसा । कन्देन
 कटुतिक्तेन नीलोत्पल सुगन्धिना ।
 जायते सा गिरौ रम्ये विन्ध्ये
 श्रीपर्वते तथा ॥ ” वृन्दे तु
 “ वराहमूर्द्धवत् कन्दो वाराही
 कन्दसंज्ञितः, भिषजां तदलाभे च
 चर्मकारालुको मतः इत्युक्तम् ॥ ”

किन्तु वाराही कन्दापेक्षया चर्म-
 कारालुकस्याति हीनगुणत्वेन नास्य
 तत् प्रतिनिधित्वं युक्तम् ॥
 वाराही कन्दस्य दुर्लभतया चर्म-
 कारालुकमेव गौडीयैर्वाराहीकन्द-
 संज्ञया गृह्यते । वस्तुतस्तु वाराह-
 कन्दकाचर्मकारालुकं द्रव्यान्तरं
 तल्लक्षणाभावात् ॥ ७४३

विकसा—मंजिष्ठा. २६०, २७७
 विकंकत—वैखर इति लोके । ६६४ । वयङ्क-
 लिरिति ख्यातः । ४४७
 विडंगतण्डुलम्—विडंगस्य निस्तुष सार-
 भागः । ३२८
 विदारी गन्धा—शालपर्णी । ३७५
 विशल्या—दन्ती, काष्ठपाटला वा ६८८
 विशाला—गोरक्षकर्कटी । ३८०, २३५,
 ५१४, १५५
 वीरतरुः—शरः । ३८०
 वीरा—क्षीरकाकोली, पृथ्विपर्णी त्यपरे ॥ २३७
 क्षीरकाकोली ॥ ३५८
 वेष्टः—विडंगः ४०१
 वेष्टकम्—कुन्दुरिति ख्यातम् ॥ ५८१
 व्याघ्री—विहनेति ख्यातं सुगन्धि द्रव्यम्,
 नखीत्यन्ये ॥ २८८
 वृश्चिकाली—वृश्चिकपत्री । १४१ विछाटीति
 ख्यातः । १६०
 वृश्चिकपत्री, विछाटीति ख्याता ॥
 २३७

वृश्चीरः—पुनर्नवा. ५२५

श्वेतपुनर्नवा । ६०, २७७ ३६१

वृद्धदारुकम्—वृद्धदारुकमूलम् ॥ ३०६

वृषः—वासकः १७६

वृक्षादनी—वन्दाकः ३८१

वन्दा । ६०७, २२

वृक्षाम्लम्—महार्द्रकम् । ५४७, १३७

—स—

सतीनः—वर्तुलकलायः ॥ २२९

सतला—चर्मकषा, नीलबुहनेत्येके । ३४१

सम्पाकः—सोणाणुफलम् । ३४६

समन्वितकारः—सहकारः । ५५६

समंगा—यद्यपि समंगाशब्देन मंजिष्ठापि

उच्यते, तथापि वराहक्रान्तयैव

व्यवहरन्ति वृद्धाः ॥ ६६

वराहक्रान्ता—७३

सर्जः—धूनकः । ६२, ५४५

सर्जरसः—धूनकः २९५

रक्षधूपः ६३२

सरणी—प्रसारणी. २६९

सरला—सरल काष्ठम्, न तु त्रिवृता ॥२७७

सवरी—वरी शतावरी तथा सहवर्तमाने ति

सवरी ॥ २९३

सहचरः—झिण्टी २६५

सहदेवा—दण्डोत्पलभेदः ।

सहा—माषपर्णी । ६७९

सातला—चर्मकषा । ४०७

सितमारकः—शालिञ्चः ॥ ३८५

सिन्धुवारः—निर्गुण्डाकारः शुक्लपुष्पः ।

६९२

सिन्धुवारिका—निर्गुण्डो । ५१५

सिंहपुच्छी—पृश्निपर्णीभेदः । सा च कलम्बु

पत्रसदृश दीर्घपत्रा काट्वा सिंह-

पुच्छीति ख्याता ॥ ३२५

सुन्दरी—प्रियंगुः २८८

सुमना—जाती । ४७२

सुरभिः—शल्लकी । ५८१

सुरसः—पर्णासः ४९७, १९९

पर्णासः—वृन्दलिखित

तन्त्रान्तरसंवादात् निर्गुण्डो वा ॥

४५५

सिन्दुवारः, पर्णास इत्यन्ये ॥५९२

सुरसा—निर्गुण्डो । ६६१

पर्णासभेदः सुरहिमल्लीति लोके ॥

६३२

सुरसाग्रम्—निर्गुण्डोमंजरी ॥ ६९२

सुरेश्वरा—निर्गुण्डो. ४५५

सुरंगी—शोभाञ्जनकः ॥ ४५५

सुवर्चला—सूर्यावर्तः । ११३

सुषवी—कारवेष्टः ॥ ४६५, ५३७

सूर्यावर्तः—जामातु सूर्यावर्तः, स च

श्वेतः ॥ ५२८

सेव्यम्—उशीरम् ॥ २१७, २३१

सोमवल्कः—खदिरः । ३९४

सौगन्धिका—अनन्तमूलम् । ४७९

स्थलपद्मम्—माणकन्दः । ४२७

स्थिरा—शालपर्णी. १९१, २३७

स्थौण्यम्—ग्रन्थिपर्णम् ॥ २६०, ६९२

स्वगुप्ताफलम्—शूकशिम्बी बीज ॥ ३७९

स्वर्णक्षीरी—कंकुष्टः । ४१०

स्वादुकण्टकः—विकंकतः । ५६८

—श—

शतपर्वा—वंशः । ३८७

शताब्हा—सुलुफा (सोया) इति ख्याता ॥

१४६

शुल्फा (सोया) इति ख्याता ॥ २६५

शम्याकः—शोनालः । २६

शल्लकीरसः—शल्लक्या रसः अन्ये तु शल्लकी

रस शब्देन कुन्दुरुमाहुः ॥ यदुक्तं

शब्दार्णवे “कुन्दुरुः तीक्ष्णगन्धः

स्यात् भीषणः शल्लकीरसः” ॥

२८२

शल्यकः—खदिरः, अन्ये तु मदनफलमाहुः ॥

३९०

शल्लकी—स्वनामख्याता । २८०

शाकः—मरुजस्तरुः कर्कशपत्रः । ४४९

शार्ङ्गष्टा—काकजंघा गुंजा वा अनयोः

मूलम् ॥ ४१८

शारदः—सप्तपर्णः । ३८९

शारिवा—श्यामलता ॥ २६२

अनन्तमूलम् । ५३४, ४५६, २३

शारिवे—अनन्तमूलश्यामलते ॥ ४७२

शालनिर्यासः—धूनकः । ४६५

शालिजः—खट्वाशी. २८७

शावरी—लोध्रम् । ६६७

शिकटी—त्वनामख्यातैव । ५३८

शितिमारः—शालिञ्चः । ३७१

शिवाटिका—वंशपत्री (हिंशुपत्री)

शीतली—शियलीछोपडः, तथा च रत्नकोषः

‘शीयली शीतकुम्भी च शुक्लपुष्पा

जलोद्भवा । कालानुशारिवा तस्याः

परोक्षे नव तद्गुणैः ॥ ३८६

शुकतरुः—शिरीषः । ५३४

शुकनाशिका—चर्मकारवटकः । ६७

शुभा—वंशलोचना ॥ १७६

शूकरी—बोराहिका, तदभावे चर्मकारालुकः ।

२३७

शैलः—बहुवारः । ५३९

शैलं—शिलारसः १९२

शंखिनी—श्वेतबुद्धा । ४११

ढोलकलम्बीत्यन्ये ॥ ३४१

श्यामा—वृद्धदारुकः । ४३८, ३१५,

१३७, ४९

श्याममूला त्रिवृत् । ३४०

प्रियंगुः । २७७

श्वेतमरिचम्—शोभांजन बीजम् । ३७

श्वेता—श्वेतपराजिता कटभी वा ॥ ३४१

श्वेतापराजिता । २३९.

श्याव्हः—नवनीत खोटिः । ५९३

श्रावणी—मुण्डितिका । ३६९

श्रीपुष्पम्—पुण्डरीकम् । ५८१

श्रोवासो—नवनीत खोटिः । २६०, ४६५,

देवदारु. ५९७

श्रीवेष्टकः—नवनीत खोटी. ४३२

शृगालकण्टकम्—स्वनामख्यातम् । ५३८

शृगालकोली—शेयाकुल इति ख्यातः बदरी-

भेदः ॥ ४६८

श्रेयसो—हस्तिपिप्पली । २४३

—ह—

हपुषा—स्वनामख्यातम् २५६, ३५६

हरेणवः—वर्तुलकलायाः । ५३२

हली—लाङ्गलीयामूलम् । ५८९

हस्तिकर्णः—हस्तिकर्णपलाशः ॥ ६९९

हस्तिपिप्पली—चवी. ९९

हिङ्गुपत्रिका—वंशपत्रिका । ६६५

हिंसा—कालाकडाभेदः । ४५३

कालाकडा. ४४६

काला ओकडा २०६

हेम—नागकेशरम् । २३१

हेमक्षोरी—कंकुष्टम् । ३४१

हंसपादी—स्वनामख्याता । ४८०

—क्ष—

क्षवकः—हास्त्रिया लोकनाथ इति लोके ।

६४०

क्षवपत्रम्—हास्त्रियापत्रम् । ३४३

क्षुद्रा—कण्टकारी । ३२

क्षुरकः—कोकिलाक्षः ॥ ७४०

शार्ङ्गधर निरुक्त

अनंता—यवासा । (गू) ऊ. ११-५९
 यवासकः । म. २-१३५
 अवल्गुजा—बाकुचीति शब्दवाच्यद्रव्यवि-
 शेषः ॥ म. २-१३५
 अतिविषा—अतीस शब्दवाच्या ॥ ऊ. ११-८
 असन—वृक्षविशेषः पीतसारः विजयसारः ॥
 म. २-१३२.
 अजगंधा—(१) वनतुलसी (गू) म. ७-१२०
 (२) बर्बरिका । बाकुची । (गू)
 म. ६-९७
 (३) वावरी ॥ म. ६-१२६ थी
 १२९
 (४) वनतुलसी (गू) म. ६-८१
 अजश्रृंगी—कर्कटश्रृंगी (गू) म. २-१३९
 कर्कटाख्या । म. १-१२९
 अजमोदा—यमानी ॥ म. ६-७६
 अग्नि—भलातकः । म. ९-१८७
 चित्रकः (गू) म. ९-१८७
 अरलुः—प्रसिद्ध एव वृक्षविशेषः तदभावे
 श्योनाकः ॥ म. १-२९
 अलावु—कटुतुम्बी ॥ तुम्बी (गू) ऊ. ११-८
 अलम्बुषा—मुण्डितिका । म. १-१६
 अजाजी—कृष्णजीरकः । ऊ. ११-१०४
 अम्बुधा—आम्रभेदः । (गू) । म. २-११२

अग्निमन्थद्वयम्—इति तर्कारि, तस्यभेदोऽर-
 णिः । म. २-१२८
 इ.
 इन्द्रवारुणिका—चिर्मटः । म. ७-६
 चिर्मटी ॥ म. १२-५६
 इरिमेद—(१) दुर्गन्धि खदिरः । (गू)
 (२) विट्खदिरः । ओजशब्दवाच्यः
 म. ९-५३
 इक्षूरः—कोकिलाक्षः तालमखाना इतिलोके ॥
 म. ६-१९४
 ए.
 एरण्डः—पंचाङ्गुलः । ऊ. ५-४७
 एलीयः—(१) एलवालुकम् । (गू)
 (२) कुमारीरसजनितनिर्यास द्रव्य
 विशेषः 'एलुवा' इति प्रसि-
 द्धः । केचित् एलीयशब्देन
 एलवालुकं वदन्ति ऊ. १२-५६
 उ.
 उशीरं—तृणभेदः रक्तपत्रं दर्भवत् ॥ म.
 २-५६
 उपकुंचिका—(१) जीरकभेदः "करौजी" ।
 शब्दवाच्यः ।
 (२) कलवाजिका । (गू) । म.
 ६-९९

(३) कृष्णजीरकः कल्बजिका ।

म. ७-९०

एलवालुकम्—(१) स्वनामख्यात तच्च कुष्ठ-

गंधि षट्फल सदृशं ।

म. ९-३८

(२) हरिवालुकम्(गू)म. १०-४८

ऐ.

ऐरावती—(१) नागबला इति भानुमती ।

ऊ. १-२३

(२) नागरंगफलम् । (गू) ऊ.

६-२३

क.

करकं—दाहिमम् । म. ६ पा. १८५

कम्भारी—‘शीवन’ ॥

कर्कोटी—वन्ध्याकर्कोटी वल्ली ॥ म. १२-४१

ककुभः—अर्जुनः सुगंधमूलो विटपविशेषः ।

अथवा ‘कौह’ शब्दवाच्य वृक्ष-

विशेषः ॥ म. २-११३

क्रमूकं—पूगफलम् । प्र. ४-२०

कपिकच्छु—वानरी ॥ प्र. ४-१४

कलिंग—फलवर्तुलम्, ब्रह्मशीर्षम् ॥ (गू)

प्र. ४-१७

करंजः—बृहत्करंजो वृक्षविशेषः लोके

‘चोला’ इति प्रसिद्धा ॥ म. ९-५३

कम्पिलक—(१) शेरिशब्दवाच्यः वृक्षवि-

शेषः कम्पिलेत्यपरे ॥ म.

९-५१

(२) रेचनकः ‘कपिला’ शब्देन
विख्यातः ।

(३) रक्ताङ्गकः (गू) म. ५-३६

काकोदुम्बरिका—कटुमरिशब्द वाच्या ।

कटुम्बर । (गू) म. ४-३

कारवेल्ली—(१) ‘करेला’ शब्द वाच्या ।

म. १२-४५. उ. ११-४३

(२) शाकविशेषः (गू)म. १२-४५

काकनासा—काकजंघा । (गू) । ऊ. ५-४७

काकनासिका—(१) कौवाडोडीति लोके ।

(२) विष्णुकान्ता । (गू) ।

म. अ. ८-११

काकोली—चर्वणतः मधुरा क्षीरप्राया वर्णतः

शुक्ला च ॥ म. ५-२८

काकिनी—किंकड़बोजं ॥ ऊ. ८-४६

काञ्चनोरः—(१) वृक्षविशेषः प्रसिद्धएव

निजनाम्ना ॥ म. ७-९५

(२) जम्बूला ॥ (गू) म. १०-१४

कुष्ठं—गंधि, कट्फलसदृश द्रव्यविशेषं ॥

म. १०-२९

कुल्माषा—(१) कुत्सितमाषाः । म. १०-१२

(२) अर्धस्विन्नमाषाः ॥ (गू) ।

म. १०-१२

कुरुतुम्बुरु—घान्यकम् ॥ म. ६-१०१

कुटजः—गिरिमल्लिका । म. १-२४

कुठेरकः—(१) ग्रन्थिपर्णो निजनाम्ना प्रसि-

द्धः । स च द्विविधः एको क्षु-

द्रपर्णः, अपरो वटपत्रः इति ।

१००

[२] कदुम्बरः । रामतुलसीत्यन्ये ॥

(गू) ऊ. ११-५४

(३) श्वेततुलसी ॥ म. १२-२४४

कुठेरः—वावरी । गू । उ. २-२५

कुठारः—कुठारछिन्ना कुटजभेदः इत्यन्ये ।

तदभावे जम्बुत्वक् इच्छन्ति चा-
परे ॥ अस्मत् संप्रदाये कुठारछि-

न्नातिषोनी शब्दवाच्यो द्रव्यविशे-

षः ॥ म. ११-४४

कृष्णजीरकम्—पाश्चात्यखुरोसानीति लोके ।

म. १-६६

कृतमालकः—राजवृक्षः ॥ म. २-१५

कृष्णोत्पलम्—नीलकमलम्, तदभावे कमल-

बीजमिति एके कृष्णोत्पल शब्देन

रीठा (अरिष्टकफल) शब्द द्रव्य

विशेषं व्याख्यानयन्ति तत्र सर्व-

मतम् ॥ उ. ११-६९

कोद्रवं—कुधान्यविशेषः ॥ प्र. ४-२०

कोशाम्र—जंतुवृक्षः तत्फलं अम्लं ग्राही भव-

ति ॥ म. २-१११

कोशातकी—घोषारी ॥ म. ९-६०

कौन्ती—रेणुका । म. ९-३८

कंकुष्ठ—सुवर्णक्षीरी ॥ म. ११-७२

कंकोलं—कंकोलफलद्रव्यं निजनामप्रसिद्धं

तच्च विविधं मरीचकंकोलं क्षीर-

कंकोलं च ॥ म. ६-६७

कुन्दुरुष्कः—धूपः निर्यासविशेषः ॥ ग. ९

पानुं २२४

—ग—

गजपिप्पली—चव्यफलम् । प्र. ४-११-१२

म. २-४१

ग्रन्थिकं—पिप्पलीमूलम् ॥ म. २-१७

म. ६-२६

गिरिकर्णिका—(१) ' शोफन्दईशफन्द '

इति प्रसिद्धः ॥ म. ९-६१

(२) ' गणियारि ' शब्दवाच्या-

लोके ' इस्फन्द ' इति प्रसिद्धः

म. ७-५०

अपराजिता (गू) म. ७-५०

गुन्द्रा—पटेरकभेदः, गुन्द्रिणी । (गू) ।

म. २-१०३

गुग्गुलु—शालनिर्यासः ॥ प्र. ४-१३

गांगेरुकी—(१) नागबला ' गुडसकरीति '

शब्दवाच्या ॥ म. ६-१५४

(२) गणगेरी । (गू) म. १-२०

(३) नागबला ॥ म. १-२०

—च—

चक्रमर्द—प्रसिद्धः लोके प्रमाड शब्दवाच्यः

उ. ११-५०

चन्द्रप्रभा—(१) कर्पूरः । एकेचन्द्रप्रभाशब्देन

शठी शतावरी च कथयन्ति

संज्ञाशब्दत्वात् ॥ म. ७-४०

(२) कर्पूरः । चंद्रवत् प्रभा यस्येति

व्युत्पत्त्या, यद्वा चंद्रप्रभागंधा-

लिका कर्पूरभेदः । (गू)

म. ७-४०

१०१

चाङ्गेरी—प्रसिद्धा, साच अम्लरसा, अम्ल
चाङ्गेरीति लोके प्रसिद्धा ॥

म. ९-२१

चिरबिल्व—वृक्षकरंजः विरहुल इति लोके ॥

उ. ११-८६

—ज—

जाती—मालती । (गू) उ. १०-१३

सुमना ॥ म. ९-८१

जम्बुद्वय—क्षुद्रजंबु राजजंबुभेदेन । म. २-११३

जयन्ती—शाकभेदः । जीवन्तीत्यपरे । म.

१२-२१०

शाकभेदः ॥ म. ११-८८

जालिनी—‘तोरह’ शब्दवाच्या । कड-

तुम्बी बोजानि (गू) उ. ११-८

ड्वालासुखी—जयन्ती । (गू) म. १२-२४०

(२) जयन्ती सा चतुर्विधा भव-

ति ॥ म. ११-१३

जीवन्ती—शाकविशेषः साच उत्तरापथे प-

र्वतेषु वृन्दावृक्षशखास्ति तत्रैव

उत्पद्यते ॥

(२) दोडीशाकः । (गू) म,

६-१६-१७

—ट—

टुण्डुक—श्योनाकः । प्र. ४-१२

—ड—

डिण्डीघोषा—रक्तैरण्डः ॥ म. ९-२१

त्वक्क्षीरी—वांसी ॥ म. ६-७१

तिक्ता—लताकस्तूरी ॥ म. ९-१०२

त्रिवृत्—त्रायन्तो ॥ उ. ४-२६

तिन्तिडीक—(१) विटपविशेषः, तस्य फला-
नि अम्लानि भवन्ति ॥

(२) वृक्षाम्लं । (गू) म. ३-१०

तण्डुलीयक—(१) शाकविशेषः “चौराई”
इति शब्दवाच्यः ॥

(२) मेघनादः । (गू) म. ५-२२

तेजीनी—यविका इति चक्रः । मूर्वा इति
कार्तिकः ॥ उ. १०-१८

तेजोव्हा—(१) चव्यं । यत्र च तेजोव्हा चवि
का तत्र तेजोव्हा ज्योतिष्मती एवं
सर्वत्र ॥ म. ७-६

(२) चवी ॥ म. ७-६

(३) तुम्बुरुः ॥ (गू) म. ७-६

तुम्बुरु—स्वनामप्रसिद्धः शूलघ्नः ॥ (गू) ।
६-१०१

तुणिः—‘लीदि’ पादपो वल्लरंजनार्थकः

पीतवर्णः ॥ म. २-१११

तुगाक्षीरी—(१) वंशरोचना । (गू) ।

(२) वांशी । तदभावे तवक्षीरं

ग्राह्यम् । तवक्षीरं कर्चूरकृत

प्रकारः ॥ म. ६-६१

तुरुष्कः—सिंहकनिर्यासविशेषः । म. ९

पृष्ठ २२४

—द—

देवदाली—(१) वल्लीसंज्ञा । प्र. ४-८

(२) वंदाली । (गू) म. ९-५०

दावी—(१) दारुहरिद्रासमं गाञ्जलिकारीका ।
उ. १०-१८

(२) दारुहरिद्रा ॥ म. १-९

दन्ति—जयपालमूलम् । (गू) म. ६-१००

द्रोणपुष्पी—(१) नहुल इति प्रसिद्धा । 'गूमा'

शब्दवाच्या इतिलोके । म. १२-३६

(२) 'गूमा' इतिलोके ॥ म. १-१०

दुरालभा—समुद्रान्ता तस्याः अलाभे यवा-

सकः ॥ उ. ४-२२

—ध—

धन्वः—यवासकः । (गू) । उ. ६-२३

धन्वनागरः—धन्वदेशजः नागरमुस्तम् ॥ उ.

६-२३

धन्वयासः—(१) दुरालभा । म. २-८८

(२) यवासा । (गू) म. २-८८

(३) धमासा । (गू) म. २-१६

धान्यकं—कुस्तुम्बरी ॥ म. ३-७

कुस्तुम्बरु ॥ म. २-१९९

न.

नतं—तगरपादिका । म. ९-३८

नखं—सुगंधौषधिः ॥ म. ९-१९१

नलदं—मांसी । तगरम् । (गू) ऊ. ११-६३

नकाहम्—करंजफलम् ॥ म. ९-१८४

नलिका (१) गंधनलिका उत्तरदेशे प्रसिद्धा

तदभावे त्वक् ॥ (गू) म.

९....१७-१८

(२) इन्दिवरा । म. ९-१९२

(३) सुगंध तृणविशेषः ॥ म. ९

पृष्ठ २२४

निचुलः—जलवेतसः ॥ उ. ११-९७

नीलिनी—अपराजिता । (गू) म. १२-२४०

नागबला—गांगेरुकी । प्र. ४-१४

—प—

परुषकः—(१) गिरिपीलुः । (गू) म. ३-१०

(२) फालसाशब्दवाच्य ह्रस्ववि-

टपः ॥ म. ३-१०

पद्मक—काष्ठविशेषं, तत्तु चंपकवत् वृक्ष

विशेषः ॥ म. ९-३०

पर्पटः—कटुपत्रः (गू) म. २-१६

प्रसारिणी—(१) गंधमादालि पूर्वदेशे । (गू)

म. ९-११९

(२) पूर्वदेशे प्रसिद्धा । (गू) ।

म. ९-१००-१०१

(३) स्वनामख्याता ॥ प्र. १-४५

प्रपुन्नाटं—चक्रमर्दवीजानि ॥ म. २-३३

पाठा—पाटला । (गू) ।

पारसीकयमानीका—(१) पारस्यदेशभवा पा-

रसी खुरासानी शब्दवाच्या ।

म. ५-२६

(२) “अजत्रायणि” गूर्जरदेशे प्र-

सिद्धा (गू) म. ५-२६

पाषाणभेदः—प्रतीतः वजेतीति लोके ।

म. २-१०१

पातालगरुडी—पातालमूली प्रसिद्धा साच

छिन्नरुहा आकृतिः तद्भेदश्च तदभावे

छिरहण्टैवग्राह्या ॥ म. ११-४४

पाटला—पाण्डुरा (गू) । म. ८-१०

फलेरुहा । (गू) म. २-२९

प्रियंगुः—(१) कान्ता । उ. ६-१९

१०३

(२) लताविशेषः तस्याः फलानि
म. ६-१४५

(३) लताप्रियंगुफलम् ॥ (गू) ।
म. २-१४

(४) लताविशेषः तस्याः फलानि
न तु वृक्षप्रियंगुः । म. २-१४

पियालबीज—चिरोञ्जीति प्रसिद्धम् उ. ११-१८

पिप्पलः—चिरौंजी ॥ म. २-१११

पीतदारु—दारुहरिद्रा ॥ म. ९-१८५

पीतिका—हरिद्रा । उ. १०-१८

पुनर्नवा—वर्षाभूः 'साठ' इतिलोके ॥ म.
२-७६

पृथ्वीका—सूक्ष्मैला ॥ म. ६-१९३ पृष्ठ

पृष्ठपर्णी—संजीवनी । (गू) म. ६-२९

म. २-२८

पूतीकः—पूतीकरंजः । उ. ५-४७

पूतीकेसरं—गंधमार्जारी ॥ म. ९-१९१

पौष्करं—कुष्ठम् ।

पुष्करमूलम् तदभावे कुष्ठं ग्राह्यम् ॥

म. ६-३८

प्रतिविषा—शुक्लकन्या । म. ६-४३

अतिविषा । (गू) म. ६-४३

—ब—

बला—खरककाष्ठिका (गू) म. २-१०

बकपुष्पः—(१) अगस्त्यवृक्षः (गू) म. २-१२८

(२) काकड़ लोके । म. २-१२८

(३) वसुकः । अर्कः यद्वा बकुलः

॥ (गू) म. १-१०३

बालकम्—उदीच्यम् । (गू) म. ६-४९

ब्राह्मी—पश्चिमदेशे प्रसिद्धा ॥ (गू) म.

२-१०४

बाकुची—कृमिघ्नः । (गू) । म. ६-१५०

बिल्वः—श्रीफलः । (गू) । म. २-२९

बिम्बी—विरोति इतिलोके । सा च पीलुपर्णी
कथिता । ग. २-१२९

बीजकः—विजयसारो वृक्षविशेषः ॥ प्र.

२-६२

बृहती—बृहत्कण्टकारिका ॥ प्र. ४-१७

—भ—

भद्रः—पारिभद्रः रक्तकुसुमः कण्टकी वृक्ष-
विशेषः स्वनाम्ना प्रसिद्धः । फल-

हदामूलम् इति अपरे । तदभावे

देवदारु ग्राह्यम् ॥ म. ९-१०१

भद्रैला—बृहदेला म. ६-७६

भाङ्गी—(१) ब्राह्मणयष्टिका ॥ म. २-१५१

(२) द्वीजा । ऊ. ५-४७

भृंगराजः—केशरंजनः 'वमना' इति प्रसिद्धः

॥ म. २-१३५

—म—

मधूकपुष्पं—'मुहुवा' शब्द वाच्यं ॥ म.

३-७ उ. ८-२०

मधुक—(१) मधुयष्टीति जलजाता वल्लीवि-

शेषः मधुरा भक्षणतः असौ वि-

ख्याता सर्वत्रैव ॥ म. ६-१६-१७

(२) गुडपुष्पः । (गू) । उ.

६-१७-१८

महेरणा—शल्लकी वृक्षः ॥ म. ९-२०१

मलपूः—काष्ठोदुम्बरिका ॥ म. १२-३५

महानिम्बः—(?) कार्मुकः ' बकाइनी ' इति लोके । म. ५६
 (५) निम्बार्कः ' बका ' इति लोके प्रसिद्धः ॥ म. २-१३५
 मदा—घातकी ॥ म. ६. पा. १९५.
 महाश्यामो—दीर्घपत्रः स च चिधाराशब्द वाच्यः ॥ म. ९-६०
 माषपर्णी—मार्जारमोदिनीति कृष्णनाला हय-पुच्छिकाकारा पर्वतोद्भवा मधुरा च ॥ म-६—१६—१
 मातुलंगः—बीजपूरकः । तस्य केशरं मध्य-स्थितावयवविशेषम् लोके चतूरी-त्रामकं वाच्यं ॥ उ. १०-१६.
 मिसी—शतपुष्पा । उ. २-२५
 मीनाघ्नी—' मछेछी ' शब्दवाच्या । मत्स्य गंधा । (गू) । म. ११-३०
 मुकूलं—दन्ती उ. ४. पा. ३१६
 मुशली—तालमूली ॥ म. ७-२९
 मुरा—गंधद्रव्यम् । म. ९-१९१
 मुचुकन्दः—कुन्दभेदः प्रसिद्ध एव । तौ तु शुक्लरक्त पुष्पभेदेन ज्ञातव्यौ ॥ उ. ११-६३
 मुण्डतिका—भृकदम्बकं केदारमुण्डीतिलोके । म. ७-९९
 मुण्डी—केदारमुण्डी कदंब इति प्रसिद्धः । म. १—१७
 मुद्रपर्णी—मुद्रवर्णं यस्याः सा । मुद्रपर्णी क्षुद्रा वनसंभवा ॥ म. ६, १६-१७

मृणालम्—कमलनालं । म. ३-३
 मूषककर्णिका—(१) इति वातिभेदाः ॥ म. २-७४
 (२) ' मूषकर्णी ' औषधी केचि-द्रुदन्तीमाहुः ॥ (गू) । म. २—७४
 मूर्वा—(१) चोरस्नायुः । म. २—१२९
 (२) मोरटा (गू) म. २-१०३
 (३) चोरस्नायुः मोरहरीति लोके ॥ उ. ११—६०
 मेषदुग्धी—प्रसिद्धा ॥ [गू] म. ११-८७
 मेषशृङ्गी—बल्लीसंज्ञा प्रसिद्धा, मेठाशृङ्गीति लोके । म. २—१२९
 मोचरसः—शाल्मलीनिर्यासः ॥ म. १-२९
 मांसी—गंधमांसी, जटावद्विटपः । म. ९-५३
 —य—
 यवतित्ता—सर्पा । म. ११—७७
 यष्टीमधुक—' मुलहटी ' शब्द वाच्यम् ॥ म. ९—११५
 याम्यं—चन्दनम् ॥ म. ९—१९१
 —र—
 रविप्रियः—रक्तकमलम् । म. ९—२०१
 रसांजनम्—कृष्णपाषाणसदृशं द्रव्यविशेषः । उ. ६—१९
 रास्ना—सुरभि ॥ म. २—८९
 रुदन्ती—शाकभेदः पश्चिमे अतीव विख्यातः प्र. ४—१३
 रेणुका—कौन्तीति पर्यायनाम्ना प्रसिद्धा । निर्गुण्डीबीजानि रेणुकाशब्दवा-च्यानि इत्येके ॥ म. २-८२

१०५

रोहिषं—गंधतृणम् । म. २-४३

रोहितक—(१) विटपविशेषः रुहेरीति लोके

म. २-११७

(२) सुगंधीतृणम् (गू.) म.

२-११९

(३) रोहीषतृणः (गू.) म. १०-७३

—ल—

लकुचः—क्षुद्रपनसः नारंगफलं इति एके

प्र. २-२१ ।

लज्जालु—लज्जावती, स्वनामख्याता ॥ म.

२-६७

लक्ष्मणा—श्वेतकण्टकारिका । अन्ये अल्पवि-

टपमाहुः ॥ म. ९-८७

लाक्षा—अलक्तकजननी ॥ ऊ. ११-४३

लाङ्गली—(१) कलिकारिका ॥ म. ९-१४२

(२) कलिहारी (गू.) म. ९-१४२

—व—

वन्या—विटपलग्नो गुल्मविशेषः ।

म. १२-२७०

वनिता—प्रियंगुः ॥ म. ९-१९२

वज्री—सेहुण्डः । म. ९-१८५

वचा—खुरासान देशोद्भवा (गू.)

म. २-८८

व्याघ्रनखः—नखभेदः शुक्तिकाकारं सुगंध

द्रव्यविशेषः ॥ ऊ. ११-६४

विषमुष्टिः—(१) कुचलशब्दवाच्यः ॥

(२) महानिम्बम् ॥ (गू.) ।

म. १२-१९६

(३) महानिम्बफलं कुचैलं वा ।

द्वयोः अभावे समुद्रफलं

वा देयम् ॥ (गू.) म.

१२-२२३

विकचा—मंजिष्ठा । (गू.) म. ९-२१५

वीरतरुः—उशीर इतिलोके शरो वा । वेष्ट-

तरुः वा ॥ म. २-१८२

वेतसः—वंजुलः जलवेतसः इति प्रतीतः ॥

म. २-१११

वृक्षाम्लं—तिन्तिडीक ॥ म. ६ पा १८५

वृद्धदारुः—निःसृताभेदः ॥ म. २-८९

वृक्षवन्दा—वृक्षादनी ॥ म. २-१०२

—श—

शणः—परिपाके सस्वनफलः प्रसिद्धः ॥

ऊ. ११-८४

शलाटु—विल्वफलम् । म. ५-२८

शठी—कर्चरभेदः ॥ म. २-१८

शतपुष्पा—मिसी ॥ म. ९-१२६

शल्लकी—करिप्रिया ॥ म. २-११३

शाखोटः—(२) प्रसिद्धः सिंहोरो इतिलोके ॥

(२) हिंगोटः । (गू.) म.

२-१२९

शालिपर्णी—शालिपत्री । म. २-१०

श्यामा—वृद्धदारुकः । (गू.) उ. ४-२९

शातला—(१) चर्मकषा लोके सेहुण्डभेदः

इति ॥ त्रिसटेनापि यवतिक्त

कशब्देन लिखितः ॥

(२) पीतसेहुण्डः । तदभावे सेहु-

ण्डजटावक् वा पत्राणि ॥

(गू.) म. ६-८४

शुंठं—नालप्रन्थिः ॥ म. २-१५५

शुकनासा—श्योनाकः म. ९-८७

शूलिका—अल्पविटपा बर्बरीति लोके ॥
म. १-१२

शेख—(१) शाखोटकमज्जा ॥ ऊ. ८-४६

(२) गुन्द्रिणी (गू) ऊ. ६-२३

शिशुद्रव्यम्—शिशुमधुशिशु च हरितरक्तभेदेन
म. २-१२८

शतपुष्पाद्वयम्—लघुस्थूलभेदेन एका 'सौफ'
इति प्रसिद्धा । अपरा 'सोवा'
शब्दवाच्या ॥ म. ६-९७

शेफाली—(१) निर्गुण्डी ॥ म. २-८४

(२) निर्गुण्डी 'संभारु' इतिलोके
ऊ. २-२५

श्रेष्ठा—स्थलपद्मिनी ॥ म. ९-२०१

श्योनाकः—(१) टुण्डुकः (गू) म. २-२९

(२) अरलः (गू) म. १-१२

शंखपुष्पकम्—श्वेतपुष्पी । म. ८-३२

शंखिनी—(१) शंखपुष्पी (मू) म. ९-६०

(२) नाकुली प्रसिद्धा । म. १-१८

—ष—

षड्प्रन्था—शठी तदभावे वचा ग्राह्या ।

म. १-१८

—स—

समंगा—(१) मंजिष्ठा ॥ म. ९. पृ० २२४

(२) लज्जालुका मंजिष्ठा वा ॥

ऊ. ११-५९

सप्तच्छदः—सप्तपर्णशब्दवाच्यः सच शा-

त्मलीपत्रसदृशो युग्मपत्रः ॥

म. ९-४५

सहचरः—(१) कुरण्टकः पियावासा इति
शेषः प्र. १-४५

(२) प्रीतवासा [गू] म. २-९०

सरलं—धूपवृक्षः ॥ म. ९-१९१

सातला—सेहुण्डभेदः 'घटघव' लोके ।
म. ९-६०

सारिवा—(१) आस्फोता सा च गोपवल्लीति
प्रसिद्धा ॥ ऊ. ११-५८

(२) अनन्तमूलम्, यद्वा उत्तरापथे
'सारिस' इति सुगन्धिद्रव्यम् ॥
[गू] म. २-१३७-१४२

(३) आस्फोता । सा द्विविधा ।
शुक्लाकृष्णा भेदेन । शुक्ला-
जम्बुवत्पत्रा व्रततिः । कृष्णा
कलहंसवत् पत्रा सुगंधा । म.
२-१३७ थी १४२

(४) अनन्तमूलं 'आफोइ' इति लोके
म. २-११

स्थिरा—शालिपर्णी ॥ म. ९-७२

सुवर्णपुष्पी—सोनी शब्दवाच्यो विटपविशेषः

तदभावे बृहद्बलाग्राह्या अपरे वस्थू-
लकं गृह्णन्ति ॥ ऊ. ११-४०

सूचीपुष्पं—केतकी ॥ (गू) म. ९ पृ. २१५

सूर्यावर्ता—सुवर्चला । सा च द्विविधा, एका
मोचली शब्द वाच्या अपरा ब्रह्म-
सौवर्चलीति ॥ ऊ. ११-१५२

१०७

स्थूलजीरकम्—(१) कृष्णजीरकम् । ऊ. २-२५

(२) स्थूलकणा (गू) । म. ६-८२

सृक्का—मालती । म. ९ पातुं २२४

सेव्यं—उशीरम् ॥ म. ९-१५१

—ह—

हपुषा । (१) द्रव्य विशेषं विपटसंज्ञा ॥

हपुषं । ऊ. ११-१०४

(२) विपुषा ॥ ऊ. ६-३१

(३) सातला ॥ ऊ. ४-२५

(४) जंबुवद्विपटविशेषो व्याख्यातः

म. ६-१२०

(५) स्वनामख्यातं तच्च जंबुवद्वि-

पटविशेषः ॥ म. ६-९०

(६) विगन्धिका । (गू) म. ६-८१

हरेणु—(१) त्रिपुटः । ऊ. १३-६८

(२) द्रव्य विशेषं हरेणुका इति

वाच्यम् । तदभावे निर्गुण्डी

बीजमिति सर्वत्र ॥ ऊ. ११-६०

हिज्जलः—(१) हिजलस्य फलं कतकफलं
इति प्रसिद्धम् ॥

(२) हिंघोठः (गू) ऊ. १३-१०४

हिंघुपत्री—विटपविशेषः तस्याः पत्राणि हिंघु

गंधसदृशानि भवन्ति । स द्विवि-

धा । एका च अरुणपत्रिका तन्वी

अपरा वेणुपत्रिका हिंघुलफला ॥

म. ६-९९

हेमाव्हा—(१) चोकपत्रमात्रम् ॥ (गू) ।

म. १२-१४१

(१) स्वर्णक्षीरी सतु रक्तक्षीरसे-

हुण्ड भेदः यस्यमूलं चोक

इति प्रसिद्धम् । म. ९-१४३

(३) चोकं (गू) । म. ६-८९

हेमक्षीरी—स्वर्णक्षीरी, कंकुष्टभेदः इत्यर्थः

चोक इति लोके ॥ म. ६-९०

—क्ष—

क्षुद्रा—लघुकंटकारिका ॥ म. १-३६

वृन्दकृत सिद्धयोग निरुक्त

अनंता—यवासकः अ. ६५-२

अलम्बुषा—मुण्डितिका । अ. ४१-२० ।

अ. २५-१९

अग्निकः—लांगलकी, अन्ये भल्लातकमाहुः ॥

अ. ४४-२१

अनलः—भल्लातकः ज्योतिष्मती वा ॥ अ.

५१-५०

अश्मभित्—पाषाणभेदः तदभावे चर्मकारा-

ल्लकम् ॥ अ. ३४-१२

अजशृङ्गी—आवर्तनिका, लगलविषाणिका

तूत्तमारणी

मिडिआऊली इति लोके ॥

अ. ३४-१

अरिष्ट (पत्रं)—निम्बपत्रं फेनिलवृक्षपत्रं वा ।

अ. ३६-१९

अमृतफलं—आमलकम् । अ. ५१-८९

असनः—पीतशालः । अ. ३५-१८

अजगंधा—(१) फौफानिका बोवइका इति

देशान्तरे प्रसिद्धा ॥ अ. ३०-१

(२) फौफनी बोथइका इति दे-

शान्तरे प्रसिद्धा ॥ लतौषधीत्येके ।

अन्ये यवानिकामाहुः । अ. ४४-७

अभीरुः—शतावरी । अ. २२-१७५

अ. २३-१२

अतिरसा—यष्टिमधु ॥ अ. २२-१२०

अभयम्—उशीरम् । अ. २२-१७५

अमृतलता—गुडूची ॥ अ. २२-१२७

अर्जकः—श्वेतपह्नासः ॥ अ. ६-५९

अजमोदा—यवानिका ॥ कस्यचिद्विपणी—

“अन्तः प्रमार्जने प्रायेणाजमोदा

यवानिका । बहिः संमार्जने योज्या

त्वजमोदाऽजमोदिका ” ॥

अतिच्छत्रा—शतपुष्पा ॥ अ. २०-२५

अश्मन्तकः—(१) कोविदारसदृशो अम्ल-
पत्रो अम्ललोहितः

‘मालु आवा’ इति लोके ॥ अ.

६५-१

(२) ‘मलुआ’ ॥ अ. ३५-२७

अश्मन्तकः—(३) अम्ललोटकः । कोविदा-
रसदृशपत्रो मलुआवा ॥ अ. ३४-६

अरुणा—अतिविषा अ. ६६-५

अजाजी—(१) अजं स्वाभाविकं मंदाग्नि-
त्वम् अजति क्षिपति इति अजाजी

जोरकः ॥ अ. ३०-१

(२) कृष्णजीरकम् सितजीरक-

मित्यन्ये ॥ अ. १-२२८

अवाकपुष्पी—हेठाहुली ॥ अ. ४-२९

अहिंसा—कलाचकडः । बृहदहिंसा कंथारि

इति डल्लणः ॥ अ. ४४-३

१०९

अजकर्णः—सालभेदः पूर्वदेशे प्रसिद्धो अ-
श्वत्थसदृश इति डल्लणः ॥ अ.

४९-६

अश्वकर्णः—गर्दभाण्डः गंधमुण्डः इति डल्लणः

अ. ४९-६

अक्षं—सौवर्चलं त्विहेति चक्रः ॥ अ.

२२-१५४

अग्निमंथः—तेजोवृक्षः अरणीति लोके ॥

अ. ३४-१

अम्बष्टा—दक्षिणे ख्याता । गृह्णन्ति अन्ये

च लक्ष्मणाम् अ. ६३-१४

अम्बष्टकी—दक्षिणापथे ख्याता । तदभावे

पाठैव विज्ञातम् । अ. ६३-१४

—आ—

आढकी—तुवरीबीजम् । अ. ३५-१

आमयः—कुष्ठम् ॥ अ. २१-४

आरेवतं—सुवर्णालु । अ. २९-७

आभा—‘आभ’ इत्याख्यातं वणिग्द्रव्यम् ॥

अ. २२-६७

आरग्वधः—सुवर्णालुः । अ. १-९९

आखुपर्णी—(१) मूषकपर्णी दन्तीभेदो वा ॥

अ. ७-५

(२) आखुपर्णी दन्ती । अन्ये मू-
षिकपर्णाल्यं द्रव्यान्तरमाहुः ॥

अ. ७-६

आर्जः—श्वेतपर्णासः ॥ अ. ६८-११

आमण्डः—एरण्डस्य बीजम् ॥ अ. ५४-१२

आर्तगल—(१) अर्गडाकः । अ. ३४-७

डल्लणस्तु ककुभः सुगन्धिमूलः क-

वहा इति नाम्ना पूर्वदेशे प्रसिद्धः ॥

अन्ये तु बहिः केसरिकण्टकित-

फलो विटप इति व्याख्यानयन्ति ॥

अ. ३४-७

(२) अर्जुन आगाडको वा । उष्ट-

कंटकः । अथवा नीलः सहचरः

इति डल्लणः ॥ अ. ५४-५

(३) अर्गाडकः अर्जुनो वा ॥ अ.

३४-१

आलोमशः—तमालपत्रमिति बाष्पचन्द्रः ॥

अ. ५१-२४

आलुकं—पिण्डालुक काष्ठाालुक मध्वालुक

हस्त्यालुक शाडुक शृंगाट मृणाल

बिसादिकम् अ. ३०-६०

आस्फोता—(४) उरमलिका सारिवा इति

डल्लणः ॥ अ. ५१-१०८

(२) अफरमलिका ॥ अ. ६१-२३

—इ—

इक्ष्वाकुः—कठुकालावूः । अ. ७३-१०

इक्षुबालिका—खरजडिका (?) । अ.

२६-२४

इत्कटः—महती खग्गली ॥ अ. ३४-११

इक्षुबालिका—(ii) षड्गली । सुशुते इक्षु-

बालिका स्थाने इक्षुरकपाठः तत्र

कोकिलाक्षकः अ. २६-३१

इक्षुबालिका—वनखण्डिका । अ. १०-७८

इर्वारुः—ग्रीष्मकर्कटिका ॥ अ. २८-१५

इन्दीवरः—(१) चूया । डल्लणस्तु इन्दीवरे

अपि तद्भेदो दीर्घपत्रो बहुलपुष्पः

कपोतवंका सुवर्चला केवाऽर्वेदुआ ।
अन्ये शिरीषसदृशपत्रा विटपेति
द्रव्यान्तरमाहुः अ. ३४-१
(२) शिरिवालिकाभेदो दीर्घपत्रो
बहुलपुष्पः । जैज्जटस्तु इन्दीवरं
नीलोत्पलं तन्नेच्छति गयी ॥ अ.

३४-१२

इन्द्रसुरा—गोरक्षकर्कटी निर्गुण्डी वा ॥ अ.

३६-१५

इंगुदी—पुत्रजीवकः तस्य च फलं ग्राह्यम्
अ. ११-२५

उ.

उत्पलसारिवा—श्यामलता ॥ अ. ६५-२

उग्रगंधा—वचा ॥ अ. ३०-३३

उपकुल्या—पिप्पली । अ. २८-९ अ.

६-१३

उषणं—पिप्पली । अ. ३३-२

उत्पलं—नीलोत्पलं न तु कुष्ठम् टीकाकारैः

अव्याख्यातत्वात् ॥ अ. १०-३१

उपकुंचिका—स्वल्पजीरकम् अ. ६-३४

उरुबूकः—शुक्लैरण्डः । अ. ३०-५७

उदालः—वनकोद्रवः ॥ अ. ३६-१

उदुम्बरः—काकोदुम्बरिका कर्कशपत्रत्वात् ॥

अ. ४१-३६

उजटा—सूक्ष्मैला ॥ अ. ७०-३१

ए

एलम्—एलवालुकम् । अ. १४-१

एलवालुकम्—स्वनामख्यातम् ॥ अ. १-२५५

एलकाख्यम्—एलवालुकं होगलो वा ॥

पिडिकेति चक्रः । अ. ४२-२९

एकैषिका—(१) त्रिवृत् पाठा इति अन्ये ॥

अ. ४४-७

शुक्लमूला त्रिवृत् इति उल्लङ्घः ॥

(२) पाठा ॥ अ. ५४-१४

अन्ये एकैषिका अंबष्टकी । कुरण्ड

इति लोके । अन्ये त्रिवृद्भेदमाहुः

अ. ५४-१४

ऐ

ऐलेयम्—एलवालुकम् । अ. ९-६०

अं

अंशुमती—शालिपर्णी ॥ अ. ६१-२१३

क

कदर—बिट्खदिरः ॥ अ. ३५-१३

कलायविदली—स्वनामख्याता लता ॥ अ.

४४-४४

कटुका—लताकस्तुरी ॥ अ. २२-१७५

कटुक—मरिचम् । अ. २२-१२७

कच्चोरकः—गंधशठी ॥ अ. २२-१७५

कच्छुरा—शूकशिम्बा दुरालभा वा ॥ अ.

२२-१७४

कण्टाकुः—वाहु (?) स्वनामख्याता लता ॥ अ.

५६-५

कपोतवंका—कटभीसदृशपत्रो विटपो मध्य-

देशे प्रसिद्धः ॥ अ. ३४-७

कटंकटि—दारुहरिद्रा । अ. ५८-१०५

कम्बुक—पतूर ॥ अ. ७-२

कर्कारुः—कूष्माण्डभेदः अ. ५६-१२

१११

(२) तिक्ततुम्बी कुष्माण्डभेदो वा ॥

अ. ४१-६

(३) कुष्माण्डभेदः जोताल इति लोके ।

अ. ३२-२४

कट्टणम्-गंधतृणम् ॥ अ. ३१-२४

कटंभरा-(१) प्रसारणी वृश्चिकपत्रिका वा

तस्याः अंघ्रिमूलम् ॥ अ. २२-१७५

(२) कटभी भद्राली वा ॥ अ. २०-२६

कटभी-तद्रवडिः (गिरिकर्णी) अ. २०-६

कलशी-पृश्निपर्णी ॥ अ. १-८९

काकनासा—काउ आटोटिका यंगलताफलम्

जैज्जटस्तु काकनासा वासा फल-

वदिति अ. १०-३२

काकादनी—वायसतिन्दुकः अहिंसा इति

अन्ये ॥ अ. ४१-३१

कायस्था—सिन्दुवारः सूक्ष्मैला वा ॥ अ.

२०-२५

काञ्चन—जलजः विटपः चीरितपत्रः । अ-

न्ये कच्चक इति पठन्ति । क-

च्चको मध्यलेखानिचितः चुच्चू-

कसदृशपत्रः ईषद्रक्तमूलः कचक

इति मालवदेशे प्रसिद्धः । अ.

३४-७

कारवी—कृष्णजीरकम् ॥ अ. २५-२४

अ. ६३-६

अ. १-१५५

कामाची—काकमाची ॥ अ. ५४-१७

कालकमुष्ककः—कृष्णपुष्पा घण्टापाटली ॥

अ. ५-१११

काकणन्ती—गुञ्जा अ. ४१-३१

कार्पास—पर्कट । अ. ३-३८

कासमर्द—शोभाञ्जन, मूलक । अ. १२-१५

कालीयकं—मलेन्द्री ॥ अ. १९-७

काशः—चामरपुष्पः । अ. ३४-१

काला—(१) कडावकडो मंजिष्ठा वा ॥ अ.

४१-३१

(२) वडहिंसा । अ. ५४-१४

कालानुसारिवा—तगरपादिका ॥ अ. ३३-१४

किणिही—कटभी ॥ अ. ६०-११

कुटज—बृहत्फलशुक्लकुसुमस्निग्धपत्रस्य

पुंनामधेयस्य कुटजस्य । अ. ३-३७

कुठारः—कुन्हाहिच्छिन्नः ॥ अ. ४५-२१

कुटनटः—तगरः । अ. ५७-७४

कुलिक—स्वल्पहिंसा । अ. ६८-८

कुन्दु—कुन्दुरुः । अ. २२-१७४

कुश—ह्रस्वदर्भः ॥ अ. ३४-१

कुस्तुम्बुरु—धान्यकम् ॥ अ. ५-६१

अ. १-१२४

कुण्डली—गुडूची ॥ अ. ५५-६

कुम्भा—त्रिवृत् ॥ अ. ३०-३३

कुरण्टिका—(१) श्रीहस्तिनी । अ. ३४-१

कृष्णसूक्ष्मफला शिखालिका इति

लोके ॥

(२) शिरिवालिकाभेदो लोहित-

पुष्पः अ. ३४-१२

कुम्भीकः—(१) कुभाण्डः दाडिमसमान-

फलः ॥ अ. ४७-१६

११२

(२) पान्ही ॥ अ. ३५-४५
 कुलकं—पटोलपत्रम् ॥ अ. १-४५
 कृतवेधनः—घोषिका कोशातकी ॥ अ.
 ७३-१०
 कृष्णगंधा—(१) शोभांजनः । अ. ५१-२५
 (२) शोभांजनकः शमीत्यपरे ॥
 ४१-२७
 केशी—भूतकेशी ॥ अ. २०-२४
 केम्बुकम्—स्वनामप्रसिद्धम् ॥ अ. ३६-९
 कोला—चवी ॥ अ. २७-२०
 कौन्ती—रेणुकम् ॥ अ. २२-१७५
 अ. १-२५५
 अ. २२-७९
 कंचटं—कलोकलं च या शाकम् (?)
 अ. ३-२९
 कंपिलकं—गुडरोचनिका ॥ अ. १-१७९
 ग
 गजचिर्मटम्—गोरक्षकर्कटी ॥ अ. ३०-२६
 गवाक्षी—(१) श्वेतापराजिता । गोरक्षकर्कटी
 वा ॥ अ. ८-१४
 (२) गोरक्षकर्कटी तस्याः मूलमेव
 सर्वत्र न तु गवाक्षी श्वेतापराजिता
 कापि टीकाकारैः अव्याख्यातत्वात्
 अ. ५-६८
 गण्डीर—समठः स तु स्थलजो ग्राह्य रती-
 क्षणत्वात् ॥ अ. २४-१३
 गण्डीरिका—मंजिष्ठा समंगा वा ॥ अ.
 ५१-१३७

गवेधूकं—(१) गोरक्षतण्डुला ॥ अ. २२
 -१०५
 (२) घुलुञ्चः ॥ अ. १५-१६
 गवेधुः—घुडुवः ॥ अ. ५६-३३
 ग्रन्थिकम्—(१) ग्रन्थिपर्णी ॥ अ. २२-१७४
 (२) पिप्पलीमूलम् ॥ अ. २२-१५४
 गुच्छकः—उच्चडुंचः (?) गुन्द्रा इति उल्लणः
 अ. ३४-७
 गुहा—पृश्निपर्णी, स्नुहा वा ॥ अ. ६१-
 २४६
 गुन्द्रा—(१) घुलुञ्चः पट्टेरकभेदः गादर इति
 लोके ॥ अ. ३४-१
 (२) पट्टेरकभेदः घुलुञ्चः ॥ अ.
 ५४-७
 गोजी—(१) दार्वीपत्रिका शाखोटक इत्यन्ये
 ॥ अ. ४१-३६
 (२) गोजीन्हा, शाखोटक इति
 अन्ये ॥ अ. ४१-२७
 (३) शाखोटकः ॥ अ. ५-११७
 गंधरसः—बोलः ॥ अ. २२-७९
 -घ-
 घनसारः—कर्पूरम् ॥ अ. २२-१७४
 घोषवती—शतपुष्पेति वृन्दस्य व्याख्या ॥
 अ. २२-६८
 घोण्टा—स्वल्पकोलिः एलावणिका इति
 अन्ये ॥ अ. ४७-५
 -च-
 चपळा—(१) चवी, हस्तिपिप्पलीत्यन्ये ॥
 अ. २७-२५
 (२) पिप्पली ॥ अ. २७-२०

११३

चण्डा—चोरपुष्पिका ॥ अ. ५२-१०

चौरपुष्पी ॥ अ. २२-७९;

अ. ३९-४

चाम्पेयं—चम्पक कलिका ॥ अ. २२-१७५

चिरबिल्वः—(१) करंजः ॥ अ. ३०-३७

अ. ५-४

(२) वृद्धकरंजः, चिरिहिल इति
लोके ॥ अ. ४४-२१

चिल्ली—चिल्लाशकम् गौडवास्तुकम् ॥ अ.

६१-११५

चित्रफला—गोडुम्बी गोदुग्धिका इन्द्रवारुणी

पर्यायाः ॥ अ. ३३-१९

चुक्तीका—अमल्लोणिका ॥ चुक्तीका कुवावि ॥

अ. १६-२०

चैलं—सिहलकम् ॥ अ. १०-७३

चोचं—गुडत्वक् ॥ अ. २२-१७५

चोरटी—कूवादु ब्रह्मिका वा ॥ अ. २०-२४

चोरकः—चण्डा ॥ अ. २०-२४

चोरकम्—चोरपुष्पी ॥ अ. १२-१३

छ.

छत्रा—अजाजी मधूलिका वा ॥ अ. २०-२५

छत्रातिच्छत्रा—द्रोणपुष्पीद्वयम् ॥ अ. २०-२९

छिन्नोद्भवा—गुडचो ॥ अ. १-२०७

ज

जया—जयन्ती, अरणिका ॥ अ. ३५-३

जयन्ती ॥ अ. २०-२४

जपापुष्पं—दूहल इति ॥ अ. ५७-९१

जटिला—मांसी, शतावरी वा ॥ अ. २०-२४

जलकुम्भीक—पान्ही ॥ अ. ४१-७

१५

जाती—घात्री । जातीशब्देन इह घात्री

गृह्यते अनुलोमकत्वाच्छीतवी-

र्यत्वाच्च ॥ अ. १५-१७

जीमूतक—देवदाली ॥ अ. ७३-१०

जीवन्ती—(१) जीवन्ती शाकं कर्णाटदेशे

प्रसिद्धं डोडिका इति लोके

अ. ६१-११५

(२) पटोलसदृशैः पत्रैः कन्दवती

पश्चिमदेशे प्रसिद्धैव लाटदेशे

तु स्थूलवल्ली लक्षणैश्च ॥

अ. ११-४७

(३) स्वनामल्याता वणिग्रन्थम् ॥

अ. १०-३०

ज्योतिष्मती—कंकुमर्दनिका ॥ अ. ४८-१६

त.

तगरं—तगरपादिका तदभावे ज्यौली चोपडः

पिण्डतगरमित्यन्ये ॥ अ. २२-९६

ताम्रवल्ली—रामतरुणी मंजिष्ठा वा अ. ६५-१

तालपत्री—तालमूली ॥ अ. ४१-२७

तामलकी—तालमूली स्वनामल्याता ॥ अ.

५-९४

तिक्तालता—कस्तूरीका ॥ अ. १०-७४

तिल्वकः—शावरोलोध्रः ॥ अ. २८-४

तिन्दुकः—केयुरिति लोके ॥ अ. ३५-१४

तिनिशः—बुकः ॥ अ. ४३-१६

अच्छकः ॥ अ. ३५-८

तित्तिडी—शैलजं तित्तिडीकम् अ. ३०-१

तित्तिडीकम्—महार्द्रकम् ॥ अ. १३-४

तिरीटं—पट्टिकालोघम् ॥ अ. ५-१०२

त्रिवृत्—अरुणमूला ॥ अ. ९-४

त्रिकण्टक—कण्टकारी दुरालभा गोक्षुरका ॥

अ. १-१६३

त्रिकंटः—गोक्षुरकः ॥ अ. २६-३६

तुरुष्कम्—सिहलकम् ॥ अ. २२-८०

तुम्बुरु—स्वनामख्यातम् ॥ अ. ६२-१०

तीक्ष्णगंधा—ज्योतिष्मती फलं मूलं च ॥

अ. ५७-६६

तेजिनी—चविका मूर्वा वा ॥ अ. ५८-१०

तेजोन्हा—वचा । अ. ५८-६९

तेजवती—(१) चविका मूर्वा वा ॥ अ.

५८-२२

(२) ज्योतिष्मती ॥ अ. ५१-९९

(३) चवी ज्योतिष्मती च ॥

अ. ४८-६

(४) चवी ॥ यत्र पुनः चवी तेजो-

वती चास्ति तत्र परं तेजोवती

ज्योतिष्मती गृह्यते ॥

अ. ५-७८

तैलम्—सिहलकम् ॥ अ. २२-१७५

द.

दलं—पत्रकम् ॥ अ. २२-७९

द्रवन्ती—चीरितपत्रा दन्ती ॥ अ. २८-३

दीप्यकम्—यवानिकम् ॥

अ. ५२-४

अ. ११-५०

अ. ३५-२७

दुःस्पर्शः—दुरालभा अ. २-४७

घ

धवः—पर्वतोद्भवः अ. ३५-७

धनिकं—धान्यम् ॥ अ. १-१७३

धामार्गवः—पीतघोषो राजकोशातकी ॥

अ. ७३-१०

धावनी—कण्टकारीका ॥ अ. १०-६९

अ. ३२-१२

ध्यामम्—गंधतृणम् ॥ अ. २२-१७५

ध्यामकम्—गंधतृणम् ॥ अ. ३९-२७

न.

नल—दूर्वाकाराङ्कुरान्तः सुषिरः स्वनाम्ना

ख्यातः अ. ३४-१

नलिका—स्वनामख्याता । अ. १०-७४

नलदं—मांसी ॥ अ. २२-७९

नक्तमाल—बृहत्करंजः । अ. ३४-१

नतं—तगरपादिका, तदभावे सर्वत्र शोथली-

छोडः इति लोके ॥ अ. १-२५६

नागदन्ती—दन्तीभेदः ॥ अ. ४८-५

नागबला—गोरक्षतण्डुला ॥ अ. ५-७

नाकुलीद्वयम्—रास्नाद्वयं सर्पगन्धाद्वयमन्ये ।

अ. २०-२६

नागाङ्क—नागकेसरचूर्णम् । अ. ५५-१२

नादेयी—भूमिजम्बुः । अ. ३०-३२

निष्पावः—श्वेतशिम्बिः ॥ अ. ४१-३८

निकुम्भ—दन्ती ॥ अ. ४७-३

नीली—नीलीबुद्धा (?) स्वनामप्रसिद्धा

इति चक्रः ॥ अ. १-१७९

नोलिनी—लता नेलीति ख्याता तदभावे
शरपुंखासदृशविटपा ग्राह्या ॥

अ. ५७-८५

नीचुलः—हिज्जलफलम् ॥ अ. २१-२०

(१) हिज्जलः जलवेतसः ॥ अ. ५८-१९

प

पत्राङ्गम्—रक्तचंदनम् ॥ अ. ५८-१५

पत्तङ्गम्—रक्तचंदनम् ॥ अ. ५८-५५

पलाशः—शठी अ. ३९-२६

पत्तुरः—(१) शालिच शिरिवालिका इति ॥

अ. ३४-१२

(२) शालिम् (?) ॥ अ. ७-२

पथ्या—गुडूची अ. २३-१६

पर्वतभेद—पाषाणभेदः ॥ अ. ३२-१९

पयस्या—क्षीरकाकोली । जैज्जटाचार्यस्तु

अर्कपुष्पामाहुः ॥ अ. ४३-५

पलाशा—शठी ॥ अ. ३१-२४

पद्मा—(१) पद्मचारिणी ॥ अ. ६५-२

(२) अवस्फोटी अ. ५५-८

प्लवं—कैवर्तमुस्तकः ॥ अ. ३९-२६ ॥

अ. ५८-४९

प्रसारिणी—भद्राली ॥ अ. २२-९३

यन्त्रिशती ॥ अ. २२-१५३

प्रत्यंगिरा—कण्टकशिरीषः अ. ६८-१

प्रत्यक्पुष्पी—अपामार्गः ॥ अ. ४७-२

पारसीय यवानी—पारसदेशसमुद्भवा य-

मानो ॥ अ. ७-१

पारिभद्रः—(२) पर्वतनिम्बः । अ. ३३-२

अन्ये पारिभद्रशब्देन कण्टकीवृक्षं

रक्तकुसुमं फलभद्रसंज्ञं वदन्ति ॥

(२) कम्बुक ॥ अ. ७-२

पारिजातः—पारिभद्रः ॥ अ. ३५-३

पिण्डारकतरुः—स्वनाम प्रसिद्धः ॥ अ.

४२-४

पीलुः—उत्तरापथिकः तरुः ॥ अ. ६१-२३

पीतिका—हरिद्रा ॥ अ. ५८-१०

पीलुनी—मूर्वा ॥ अ. २८-७

(द्वि) पुनर्नवम्—शुक्लोहितनालभेदेन ॥

अ. ८-२१

पुरा—स्वनामख्यातं वणिग् द्रव्यम् ॥

अ. १०-७३

पूतना—हरीतकी ॥ अ. २०-२४

पूरकम्—बीजपूरफलम् ॥ अ. १८-१६

पूतीक—(१) करंजः । अ. ३५-५

(२) चिरबिल्वः ॥ अ. ३४-१

(३) लदाकः (?) ॥ अ. ३०-२६

(३) लाटककरंजः अ. २२-१०४

पूतिः—(१) पुतिकः स च लाटकः तस्य-

मूलम् फलं वा ॥ अ. ५६-५

(२) खटासिका ॥ अ. २२-७९

अ. १०-७३

पूतिकरंजः—चिरबिल्वः इत्यपरे ॥ अ.

४२-११

पूगम्—(१) गदारुनेली ॥ अ. २२-१७५

(२) गूवाकफलम् ॥ अ. ५८-९९

पूगः—पर्कटिः ॥ अ. ३५-१३

११६

पृथ्वीका—कृष्णजोरकम् नतु सूक्ष्मैला टी-
काकृद्धिः व्याख्यातत्वात् ॥ अ.

९-२५

प्रोष्ठिका—शफरी पाठीनामाख्यातो वा
विटपः ॥ अ. ४५-२७

पौष्करमूलं—तद्विटपशाखाश्च कुष्ठमिति ज्ञे-
यम् ॥ अ. ३०-३३

पंचांगुलः—एरण्डः अ. ९८-३८

फ

फल्गुः—काकोदुम्बरिका ॥ अ. ९-१४

फणिज्जकः—पर्णासभेदः डल्लणस्तु फणि-
ज्जकः तीक्ष्णगंधः स्वनाम्नैव प्रसिद्धः
इत्याह ॥ अन्ये निर्गुण्डीमाहुः ॥
अ. ६१-२३

फलिनी—प्रियंगुः ॥ अ. ५१-४ । अ.
१९-७

फल्ली—ब्राह्मणयष्टि ॥ अ. १२-९६

ब

बला—(१) समंगा खिरिहिंटिक इति लोके ॥
अ. २२-९४

(२) पीतपुष्पा ॥ अतिबला श्वेतपुष्पा ॥
नागबला गोरक्ष तण्डुला ॥ अ.
२२-४.

बहुपत्री—शतावरी ॥ अ. १०-७७

बर्हिष्ठम्—बालकम् ॥ अ. ६१-२३

बिल्व-घृत ॥ अ. ३-३०

बिसं—मृणालान्निर्गतः प्रतानः ॥

अ. २२-११५

बिम्बी—डिम्बिका ॥ अ. ४१-५१

बिम्बोष्ठोपमफलिका बिम्बीरिति
लोके । टिंडुरिकेति प्रसिद्धेति
डल्लणः ॥ अ. ३४-१

बृहतीद्वयम्—एका चणकफला द्वितीया स्थू-
लफला ॥ अ. ३०-५७.

बोलः—गंधरसः अ. ७०-३१

भ.

भल्लकः—श्योनाकः तिन्दुकः इति लोके ॥
अ. ३४-१

भण्टाकी—कण्टकारी ॥ अ. ३९-१६

भृंगराज—भृंगवत् रजति कृष्णीकरोति वा
भृंगराजः अ. ५७-७०

भूकदम्बः—अलम्बुषः ॥ अ. ९८-३८

म.

महापिचुमन्दः—पर्वतनिम्बः । निम्बसदृश
बृहत्पत्रो वृक्षो बकायनीति लोके ।
ग्रामनिम्ब एव पर्वतभवत्वेन पर्वत-
निम्ब उच्यते इत्याहुरन्ये ॥ अ.
५-४५.

मयूरकः—अपामार्गः । अ. ३७-३६

मर्कटी—शूकशिम्बा ॥ अ. २०-२४

मधुशिग्रु—रक्तशिग्रुः ॥ अ. ३४-१

मदनः—सिंहलकः अ. ४४-४०

महापुरुषदन्ता—अपराजिता क्रान्ता शता-
वरी वा ॥ अ. २०-२६

मातुलुङ्गी—मधुकर्कटी ॥ अ. २२-५२

मधुकर्कटीमाहुः ॥ अ. ६-६०

माचीकं—देवदारु ॥ अ. ६३-१५

११७

माणकम्—आढकम् ॥ अ. ३८-६

मिश्रिः—मधुरिका ॥ अ. ६६-९

शतपुष्पा न तु मधुरिका संप्रदायात्

॥ अ. ५१-९९

मुरंगी—रक्तशोभाजनकः ॥ अ. ५९-३

मुण्डितिका—मुण्डिनी ॥ अ. ९-६५

मुंजातम्—औत्तरापथिकः कन्दः तदभावे

तालमस्तकम् ॥ अ. २१-२१

मुंजातफलम्—,, ,, अ. ७०-२३

मूर्वा—स्वनामख्याता तदभावे जिल्लमूलम्

॥ अ. १-१०८

मेषशृंगी—स्वनामप्रसिद्धा मढासिंगीति लोके ।

मेषशृंगी कर्कटशृंगी इति डल्लणः ॥

अ. ३४-१

मोरटः—(१) अंकोलपुष्पः मोरट इति लोके ।

हस्तिकर्ण पलाश इत्यन्ये मूर्वा

वा ॥ अ. ३४-१

(२) इक्षुमूलम् अ. ३४-११

य

यासः—दुरालभा । अ. १-१५५

योजनवल्ली—मंजिष्ठा ॥ अ. ७०-३१

र.

रसोनः—पिप्पली ॥ अ. १-२३१

रूपिका—श्वेतार्कः । अ. ४२-३

रेणुः—रेणुकम् ॥ अ. १०-७४

रोहिषं—भूतिकं गंधतृणाह्वयम् ॥ अ. २१-२०

रोहितक—रोहिडः ॥ अ. ३५-१५

ल.

लता—(१) प्रियंगुः अ. ४४-५५

(२) दूर्वा मंजिष्ठा वा ॥ अ. ६५-२

लज्जा—वराहकान्ता समंगा वा ॥

अ. ९८-१०६

वराहकान्ता ॥ अ. ४-२६

लवणा—ज्योतिष्मतीत्येके ॥ अ. ३०-३२

लामञ्जकम्—उशीरम् ॥ अ. ३६-१७

लाङ्गली—लाङ्गली ॥ अ. २३-२०

लोहितयष्टिका—मंजिष्ठा ॥ अ. १-२६३

व.

वनिता—प्रियंगुः अ. १०-७३

वरुणः—तिक्तसारः शाकद्रुमः वरुणः इति

लोके ॥ अ. ३४-१

वयःस्था—गुडूची ब्राह्मी वा ॥ अ. २७-२६

वज्राख्य—द्वितीयः स्नुही सेहुण्डः ॥

अ. ५१-१०८

वन्यम्—कैवर्तमुस्तकम् ॥ अ. ५२-१०

वर्षाभूः—रक्तपुनर्नवा ॥ अ. ३०-५७

पुनर्नवा ॥ अ. २९-७

वसुकः—(१) बकः बकपुष्पः इति लोके ।

अन्ये तु वसुकः अर्कः ॥ अ. ३४-१

(२) वसुहृदकः । वसुको बुको बक-

पुष्प इति लोके इति डल्लणः ॥

अ. ३४-१

वशिरः—(१) मर्कटपिप्पली तृणजातिः अ-

पामार्ग इति प्रसिद्धः सूर्यावर्तो

वा ॥ अ. ३४-१

(२) मर्कटसंज्ञस्तृणविशेषः सूर्या-

वर्तभेद इत्यन्ये ॥ अ. ३४-६

(३) सूर्यावर्तः अपामार्गः इत्येके ।

अ. ३४-१

वज्रवल्ली—अस्थिसंहारः ॥ अ. ५८-९७

वाप्यं—कुष्ठम् ॥ अ. १०-७२

वाट्याभिधानं—पुष्करम् ॥ अ. ३०-३३

वाजिकर्णः—सालभेदो गर्दभाण्डो वा ॥ अ.

५८-९७

वातघ्नानि—भद्रदार्वादिनि ॥ अन्ये तु वातघ्नः

सौभाजनकः अपरे तु वातघ्नमूल-

कल्कः इत्यत्र वातघ्नस्थाने मुरंगी

इति पठन्ति ॥ मुरंगी शोभाजनकः

अ ४३—२

विशाला—गोरक्षकर्कटी ॥ अ. ३३-१५

अ. १-१८८

विशल्या—दन्ती काष्ठपाटला वा ॥ अ.

६८-१३

विकंकतः—वयंकिलिरिति ख्यातः ॥ अ.

४१—३१

विजया—हरीतकी ॥ अ. ३०-३३

विकसा—मंजिष्ठा । अ. २२-८०

वीरा—क्षीरकाकोली पृश्निपर्णी वा । अ.

२०-२४ अ. ४-२९.

वृक्षाम्लम्—महार्द्रिकम् ॥ अ. ५७-२५.

अ. ६-३४.

वृश्चिकाली—वृश्चोपत्री ॥ अ. २०-२६

विच्छावती ॥ अ. ८-२२.

वृश्चीवः—श्वेतपुनर्नवा ॥ अ. ३०-५७

वृक्षादनी—(१) वन्दाकः वृक्षफलंषुकेत्यपरे

॥ अ. ६५-२.

(२) वन्दाकः, वृक्षकलम्बुकेत्यपरे ॥

अ. ५१-६४.

(३) वन्दाकः वांदु इति लोके वृ-
क्षकलम्बुक इत्यपरे ॥ अ. ३४-१

(४) वन्दाकः अ. ३४-७

वैदेही—पिप्पली ॥ अ. ६१-२२९

स.

सरला—सरलकाष्ठम् । अ. २२-१७४

सरलकाष्ठं, त्रिवृत इत्यन्ये ॥ अ.

४४-७.

समंगा—अंजलिकारिका । वाराहक्रान्तामपरे

अ. १-१०७.

सप्तताला—तालमूली ॥ अ. ५१-१०

सतीनः—(१) अल्पः वर्तुलः कलायः ॥

अ. ४६-५

(२) वर्तुलः महान्कलायः ॥ अ.

९-३.

सहा—माषपर्णी ॥ अ. ६६-१.

अ. २२-११६.

सप्तदलः—सरघवीति नाम्ना आख्यातम् गंध-

द्रव्यम् ॥ अ. ७०-३१.

सहचरः—नीलझिण्टी ॥ अ. २२-१०५

समन्वितकारः—सहकारः ॥ अ. ५७-७१

सर्पगन्धा—सर्पच्छत्रिका ॥ अ. २०-२६

सहदेवा—दण्डोत्पलभेदः ॥ अ. २६-३१

सप्तला—चर्मकषा इत्यन्ये ॥ अ. २८-४

सप्तलाशंखिन्यौ—नीलश्वेतवुन्हे ॥ अ. २८-४

सरणी—भद्राली ॥ अ. २२-१२७.

स्थलपद्मम्—माणकम् ॥ अ. ३९-१४.

सातला—चर्मकषा नीलबुन्हा वा ॥ अ. ३७

सारिवा—अनन्तमूलम् ॥ अ. १-९०.

स्यान्हं—नवनीतखोटिः अ. ५१-२४

सिंही—पृश्निपर्णी ॥ अ. ६६-४.

सिंहपुच्छी—कट्टराशिहुच्छकम् । अथवा

सिंहपुच्छी शृगालविन्ना पृश्निपर्णी

भेदः ॥ अ. ३६-३१.

स्थिरा—शालपर्णी ॥ अ. २०-२६.

अ. १-३५६.

सुमना—जाती ॥ अ. ४५-१५.

सुरसः—(१) सिन्दुवारः ॥ अ. ६८-१०.

(२) पर्णासभेदः ॥ अ. ६१-२३

(३) पन्नासः । अ. ५६-६.

अ. १२-१३.

(४) पर्णासः ॥ अ. ४२-२५.

सुरसा—निर्गुण्डी ॥ अ. ६५-१२.

निर्गुण्डी पन्नासो वा ॥

अ. ५०-१६.

सुषवी—कारवेलकः ॥ अ. ४४-३६

कारवपत्रकम् ॥ अ. ५६-३

सुरभिः—शल्लकीवेष्टकं मुरेतिख्यातं रास्ना

वा ॥ अ. ५८-१०५.

सुनिषण्णक—चतुष्पत्रा, अन्ये शिखिलि-

कामाहुः ॥ अ. ६१-११५

सूकरी—वाशहिकन्दः तदभावे चर्मकारा-

लुकम् ॥ अ. २०-२५.

सोम—कट्फलं इति गदाधरः ॥

अ. ४७-२१.

सोमवल्कः—कट्फलम् ॥ अ. ३५-२७.

सौगन्धिका—अनन्तमूलम्, उत्पलसारिवा ।

अ. ४७-१७.

स्थौण्यम्—ग्रन्थिपर्णम् । अ. ५१-१०.

अ. २२-७९.

श.

शणः—परिपाके सस्वनफलः अ. ४४-१७

शतपर्वा—वंशः । अ. ३४-३४.

शल्यकम्—मदनफलम् ॥ अ. ३५-७

शकटी—स्वनामल्याता ॥ ५६-५.

श्रवणाव्हया—मुण्डितिका ॥ अ. ५०-२

शारदः—सतपर्णः । अ. ३९-३.

शाल्मली—शिवली (सावरी) मूलम् ।

अ. १-११६.

शाकः—(१) कर्कशमसृणपृष्ठोदरपत्रो वृक्षः ।

अ. ३४-७.

(२) महातरुजस्तरुः कर्कशपत्रः ।

खरमसृण पत्रो महातरुः श्री-

पर्णः इति लोके इति डल्लणः ॥

अ. ४१-३६.

शालः—शंकुः । अ. १०-१८.

शार्ङ्गेष्टा—गुंजा काकजंघा वा ॥ अ. ३७-५०

श्यामा—(१) वृद्धदारकम् ॥ अ. २२-४८

(२) श्याममूला न तु श्यामा वृद्ध-

दारकः श्यामलता वा ॥

अ. ९-४

श्राविणी—मुण्डितिका देशान्तरीफलं वा ॥

अ. ३१-२६.

शितिमारकः शालिचः ॥ अ. ३२-१०

शीतलि—स्वनामल्याता ॥ अ. ३४-२९

श्रीः—काचकोटिः अ. २२-८०.

श्रीवासः—नवनीतखोटः॥ अ. २२-७९

श्रीवेष्टकः—कुन्दुरुः ॥ अ. ४४-४०

नवनीतखोटिः ॥ अ. ३९-२७

श्रीफलः—बिल्वः । अ. १५-१५.

श्रीपुष्पः—पुण्डरीकं नवनीतखोटिर्वा ॥

अ. ५८-१०५

शुभा—वंशरोचना ॥ अ. ९-६०

शुकतरुः—शिरीषः । अ. ५५-८.

श्रेयसी—(१) हस्तिपिप्पली ॥ अ. २१-२०.

(२) वातेतु रास्ना ॥ अ. ६-३४.

श्वेता—कटभी अपराजिता वा ॥

अ. ५८-५७. अ. २८-४.

अपराजिता वचा वा ॥ अ. २०-६

षड्प्रन्थिः—प्रिप्पलीमूलम् ॥ अ. ३७-३९

ह.

हस्तिकर्णः—पलाशः । अ. ६९-१५.

हरेणुका—रेणुकम् ॥ अ. १-९०.

हस्तिपिप्पली—चवो जातूकर्णे संभवात् ।

चवीफलस्य हस्तिपिप्पलीपर्यायो

दृश्यते ॥ अ. ४-२७.

हिलमोचा—हिलमोचीख्याता । अ. ५६-२

हिंसा—(१) कलावकटुः । अ. ५५-१२

(२) कालीयकडः अ. ४१-२७

हेमक्षीरी—सुवर्णक्षीरी तदभावे कुण्टम् ॥

अ. २८-८

क्ष.

क्षवः छिकाकारस्तरुः । हांछिकेति प्रसिद्धः

॥ अ. २८-१८

क्षुरकः—कोकिलाक्षः अ. ७०-१४.

सिद्धमन्त्र निरुक्तः

—अ—

अक्षोट—(१) कर्पूराल ।

(२) मदन फलाभं मध्योन्नतरेखम् ।

अम्लिकाकन्द—“ अम्लिका स्वल्पविटपा
सुकुमाराल्पनाडिका । प्रायेण कामरू-
पादौ तत्कन्दश्चाशसे हितः ’ इति
बाष्पचन्द्रोक्तः ॥

अर्कवल्ली—आदित्य भक्ता ।

अर्गट—आर्तगल ।

अद्रिकर्णी—सूर्पिका ।

अरिमेदः—अहिमारः ।

अवशिरः—सूर्यावर्तः, तस्याःफलम् गज-
पिप्पल्याकारः फलावशेष इति अन्ये ॥

विवृक्षः—मेषाशृङ्गी ॥

अस्थिशृङ्खला—वज्रप्रोक्ता ।

अश्मन्तः—अम्लोटजः ।

अश्वकर्णः—सस्यसंवरः ‘एन’ इति प्रसिद्धः ॥

अश्वछन्दा—अश्वगन्धा ॥

आ

आघाटः—अपामार्गः ।

आघ्रातम्—आघ्रावाटम् ।

आरगवधः—कार्तिकेयपुरे प्रसिद्धम्, तच्चतु-
र्विधम् । आरुकं वीरसेनं च वीर वीरा-
रुकं तथा । विधानातिविशेषण तच्च-
तुर्विधमारुकम् ॥

आलुकानि—पिण्डालुकमध्यालुकहस्त्यालुक-
काष्टालुकरत्नालुकादीनि ।

उ

उद्दालः—वनकोद्रवः ॥

उदुम्बरः—कृमिफलः ।

उक्तटः—लोहितशगलबीजम् ।

(कुधाम्य)

उत्तमारणी—करम्भा ॥

उरुमाणम्—वरुण ॥

उशीरम्—वीरणकम् ॥

ए

एरण्डः—पंचाङ्गुलः ।

एकैषिका—पाठा ॥

एर्वारु—कर्कटीफलम् ॥

एलवालुकम्—एलेयम् ॥

एलानम्—ऐरावतम् ॥

ऐ

ऐरावती—गोवावती ॥

क

कर्कारु—लघुकूष्माण्डम्, लघुकलिंग मित्येके ।

दीर्घालावुकं फलविशेष इत्यन्ये ॥

कर्चूरः—शटी ॥

कर्णिकारिका—कर्णिकाद्रुमः ॥

कटभौ—किणिही ॥

कसेरुकम्—कृष्णः सूक्ष्मो वर्तुलो लोमशः

कन्दः ॥

कण्टाली—कण्टकारिका ॥

करमर्दी—क्षीरफला ॥

कङ्गुणिका—ज्योतिष्मती ॥

कल्पकः—गन्धकचूरः ॥

कङ्गोलम्—कटुकफलम् ॥

कतृणम्—ध्यामम् ॥

कठिलकः—पुनर्नवाभेदः ॥

कलम्बुः—नालकः । कलम्बु नाडीका-
तयोः लक्षणम्— “ कलम्बुः
नालिकः स्वादुः सुशिरो बहुतोयजः ।
तद्भेदो नालिका श्लक्षणा ज्ञेया सान्या
कलम्बुका इति ॥

कलम्बुकाकञ्चुटकौ—जलशाक विशेषौ ॥

करञ्जी—उत्तन्दकी ॥

करंजः—नक्तमालः ।

कराम्लम्—करमर्दम् ।

कङ्कता—अतिबला

कलायः—वर्तुलो शिम्बिधान्यम् ।

कच्छुरा—कांसुली फणिहा ।

करुणः—छगलाख्यः ।

कोककुष्ठम्—कडकुष्ठम् ॥

काकतुण्डी—काकनासा ॥

काञ्चन—कोविदारः ।

कालाञ्जनी—नीली ॥

कामाता—काकमात्री ॥

काशः—काशेक्षुः ॥

काष्ठपाटला—पुष्पहीना पाटला ॥

काष्ठेक्षुः—अतिकठिनश्क्षोः भेदः ॥

किणिही—शिरीषपत्रा ॥

किङ्किरातः—किङ्किराङ्गः ॥

कुक्कुटी—कुक्कुटाण्डनिभैः कंदैः किञ्चित्

कटुकपिच्छिलैः । स्निग्धैः मरकत-

छायैः खर्जूरीसदृशच्छदैः । इति अ-
ष्टाङ्गसंग्रहे उक्ता ॥

कुङ्कुमम्—बाल्हिकम् ॥

कुचैला—पाठाभेदः ॥

कुठिञ्जरः—कुजरः ॥

कुत्सिताम्बः—कदम्बः ॥

कुन्तली—चुञ्चुसदृशी दीर्घपत्रः शाकवि-
शेषः । चिरपोटीत्येके । सूक्ष्मतिल-
जातिरित्यपरे ॥

कुन्दः—माध्यः ॥

कुन्दुरुः—शलकी खपुरः ॥

कुवेरः—नन्दोवृक्षः ॥

कुरंगलेण्डिकम्—कर्कटम् ॥

कुरुण्टिका—शितिवारः ॥

कुरुविन्दः—त्रीहिंगुरः ॥

कुलेवरः—छत्राकभेदः ॥

कूर्चपर्णी—मिटवल्ली ॥

केबुकम्—पेचुका ।

केदूलम्—स्वल्पवितपं कन्दे तत्स्वादुशी-
तलम् । कोविदेन तु लोकेन केदूठ
इति भण्यते ।

जलोदुम्बरिकेत्येके ॥

कोलानि—बदराणि । बहुवचनं बृहत्तह
स्वमध्यानां फलानां ग्रहणार्थम् ॥

कोविदारः—काञ्चनारः ॥

कोशाग्रः—लाक्षावृक्षफलम् ॥

कौचादनम्—थैबुलिका ॥

ग

गण्डदूर्वा—गण्डाली ॥

गजद्रुमो—लताश्वत्थः ।

गन्धा—पशुगन्धा ।

ग्रन्थिपर्णी—गंध द्रव्य विशेषः ।

गर्दभाण्डकः—छायावृक्षः ।

गर्मोटी—गर्मोटीका (कुधान्य)

गवेधुका—(१) वार्षिकी (कुधान्य)

(१) कपिला ॥

गिरिपादिका—काकाण्डोला ।

गुन्थः—वृत्ततृणः ।

गृञ्जनः—पलाण्डुमेदः । तथाच

वाष्पचन्द्रः—“ गन्धाकृतिरसैस्तुल्यो

गृञ्जनस्तु पलाण्डुना । सूक्ष्मनालाग्र

पत्रत्वात् भिद्यतेऽसौ पलाण्डुतः ॥”

गोजिह्वा—दर्विपत्रिका ॥

घ

घुणपादी—नर्तनकः । (कुधान्य)

च

चञ्चपर्णी—चञ्चसदृशपत्रा ।

चञ्चुः—नाडिकाकारपत्रः ॥

चर्मरंगो—आवर्तकी ॥

चाङ्गेरी—अम्लपत्रो ॥

चिर्मिटम्—डङ्गरम् ॥

चिंचा—चुक्रिका ।

चीड—सरलः ।

चीनाकः—दीर्घमण्डपवल्लीफलम् ॥

छ

छत्राकम्—कर्बरकम् ॥

छागकर्णः—कुशरीरः ॥

ज

जतुकरी—चक्रवर्तिनी ॥

जाती—मालती ।

जीवन्तः—नक्तमालः ।

जीवन्ती—(१) जीवन्तो

(२) स्वर्णजीवन्ती ॥

जूर्णाव्हः—जवनालः (कुधान्य) ।

ज्योतिष्मती—कंगुणिका ॥

जंबू—महास्कंधा ॥

झ

झिटिः—पाण्डुकर्कशा (कुधान्य) ।

झुझुः—भुंभूकः ।

ट

टङ्कः—मन्मथद्रावणः ।

टिण्डुकः—अरलुः ।

ढ

ढण्डणः—वृकधूमकः ।

त

तरणी—रामतरणी ।

तरूढकम्—कल्हारम् ।

तर्कारी—अग्निमन्थः ।

त्रपुसम्—बालकम् ॥

त्र्यक्षः—नारीकेलः ॥

ताम्बुली—नागवल्ली ।

तिन्दुः—वीरकाः ।

तिन्दुकः—वीरली ।

तिन्दिशम्—छोटकम् ।

तिरिगिच्छि—कण्टकरञ्जः ।

तिलकः—स्त्रीवीक्षणदोहदः ॥

तिलपर्णी—बर्बरकः ।

त्रिपुटः—लांकः ॥

त्रिवृत्—कुम्भः ॥

तुम्बी—अलाबुः ॥

तुम्बुरुः—तीक्ष्णत्वत ।

तुलसी—देवदुन्दुभिः ॥

तुवरः—पत्रैस्तु बकुलाकारः कलायसदृशः

फलैः वृक्षस्तुवरको नाम पश्चिमार्णव
तीरजः । इत्युक्तः ॥

तूदम्—उत्तरापथजम् ॥

तूनी—नन्दीवृक्षः ॥

तेजोवती—तेजोव्हा ।

तोदनम्—राजप्रियं शीतफलम् रावणाम्लिके-
त्येके ॥

तोदपर्णी—तोयपर्णी ।

द

दमनः—पाण्डुराङ्गः ।

द्रवन्ती—शम्बरी ॥

दीनकी—आशीतकः

दुरालभा—यवासिका

देवगन्धा—आरामशीतला ॥

देवसर्षपः—गौरसर्षपः ।

द्रेका—महानिम्बः ॥

द्रोणपुष्पी—कुम्भी ॥

ध

धवः—शकटाक्षः ।

धनहरी—चण्डी ।

धातकी—धातुपुष्पी ।

धान्यकम्—कुस्तुम्बुरी ॥

धूकः—इश्वरमल्लिका ॥

न

नलः—देवनलः ।

नलिका—कपोतचरणा ।

नदीमाषः—वानरिका ।

नन्दी—जलतुण्डिकेरी ॥

नन्दीकामुकः—प्राचीबलः ।

नन्दीमुखी—नोदुरिका नन्दीवक्त्रेति जे-
ज्जटः । निःशूकयवक इति बाष्पचन्द्रः ॥

निकोचकः—अंकोलः ॥

नीपः—राजकदंबफलम् । 'नीपी बृहद्गृहस-
मीपभुवि प्रभूतो लोकप्रसिद्धतर राज-
कदंबनामा । प्रांशुः मधूकतरुपत्रसमा-
नपत्रः स्वाद्वल्लपक्वफलएष सुगन्धि-
पुष्पः, ॥

नीलिका—कालाञ्जनी ।

नीवारा—वनब्रोहयः ।

नेपाली—नवमल्लिका ॥

प

पटोली—राजीफला ।

पत्तङ्गम्—पट्टरङ्गम् ।

पत्तूरः—लोहमारः ।

पनसः—कण्टकिफलः ।

परुषकः—धन्वनाकार हरितपत्रो शृण्टाकृति-
र्भवेत् । परुषकोऽल्पास्थि ॥

पलाण्डुः—उल्ली ॥

पर्वपुष्पिका—नागदन्ती ।

पर्वणी—शाकविशेषः ।

प्रसारिणी—सुप्रसरा ।

प्रशक्तिका—एकशूकोपशुण्डिका ॥
 पाठा—वृकतिका ।
 पाटला—वसन्तदूती ।
 पार्था—आदित्यभक्ता ।
 पालंक्या—वास्तुकसदृशी चीरित्रपत्रा शाक-
 विशेषः । उपोदकाभेद इत्येके ॥

पारिभद्रः—कंटककिंशुकः ।
 पारेवतम्—“पारेवतं मधुरमम्लमिति द्विधा
 स्यात् । स्यात्तिन्दुकाकृतिफलं लघुपा-
 ण्डुपुष्पम् । नीलच्छदाङ्घ्रिगदितं तु
 परेवतारव्यं तत्पुष्कराश्रमसमीपवने
 प्रसिद्धम् । इति ॥

प्राचीनामलकम्—पानीयामलकम् ।
 प्रियंगुः—गंधद्रव्यम् ।
 पुंडरीयकः—प्रपुण्डरीकः ।
 पाटलाभागः—पाटलपुष्पम्
 पुस्तकशिम्बिका—पुस्तकाकारशिंबी ॥

फ

फलगु—काकोदुम्बरीकाफलम् । तद्वातश्ले-
 ष्मोदासीनम् ।

ब

बकुल—मद्यदोहदः ।
 बला—(१) वाटचालकः ।
 (१) नागबला ।
 ब्रह्ममूर्तिः—प्रसिद्धा (कुधान्य)
 ब्रह्मसुवर्चला—मण्डूकपर्णी ।
 ब्रह्मसोमा—देवाग्निका ।
 बाकुची—सोमवल्ली ।
 बाष्पिका—हिंगुपत्री ॥

ब्राह्मी—ब्रह्माण्डुकी ।
 बिम्बी—तुण्डीकेरी ।
 बिल्वः—मादरः ॥
 बिल्वपर्णी—शाकविशेषः ।
 बृहती—सिंही ।

भ

भव्यम्—कर्मरङ्गम्
 भार्गी—द्विजयष्टिः ।
 भूर्जः—लेख्यपत्रः ।
 भूस्तृणम्—मालातृणम् ।

म

मदनः—गालवृक्षः ।
 मधुकर्कटो—मातुलंगजातिः ।
 मरिचः—जम्बीरशाकं, तलक्षणम् ‘जंबो-
 रगंधि हरितं यदम्लकटुकं रसे । शाकं
 जम्बीरमित्युक्तं जम्भजं चोत्तरापथे ।
 इति ।

माणः—महापत्रो यथापूर्वमधः पत्रत्यागी क-
 न्दविशेषः ॥

मात्रिका—मात्रिकम्
 माधूली—मर्कटतृण इति जेज्जटः ।
 स्वल्पो गोधूम इति बाष्पचन्द्रः ॥

मार्षकम्—माढकम् ।
 माषो—जलवास्तुक इत्यन्ये ॥
 मिश्रेया—(१) शतपुष्पा भेदः ।

(२) मधुरिका ।

मुकुलकः—दन्ती ।
 मुकुन्दो—मूलकन्दः । (कुधान्य)
 मुञ्जः—शरः

मुज्जातं—कन्दविशेषः ।
 मुचकुन्दो—हिचकुन्दः ।
 मुण्डी—कुणहलः ।
 मुश—गन्धकुटी ।
 मुस्ता—गाङ्गेरी ।
 मुसली—तालमूलिका ।
 मुष्ककः—मोक्षः ।
 मृगलेण्डम्—कर्कटम् ।
 मृदुफलः—फरसुनामकः इत्युक्तः ॥
 मूलकम्—हरित्पर्णम् ।
 मूर्वा—मधुरसा ।
 मेदोगला—मृगदन्ती ।
 मोटा—जयन्ती ।
 मोदकी—गुडमंजरी ।
 मांसरोहा—मांसरोहिणी ।
 मांसी—जटिला ।
 मंगल्यः—पाण्डूरः मसूरभेदः ।
 मंजिष्टा—योजनवल्लो ॥

य

यवतिका—यवक्षेत्रजा तिका सप्ताष्टपत्रा ॥
 यातुकी—केशपर्णी ।
 यूथी—नीलपुष्पी ।

र

रास्ना—एलापर्णी
 राजमाषाः—चवलः ।
 रामठी—काण्डीरभेदः । यदाह
 बाष्पचन्द्रः—‘हरितो द्विविधः प्रोक्तो
 काण्डीरस्तत्त्वदर्शिभिः कटुकं कटुदे-
 शादौ भक्षयन्त्याममेवतु । द्वितीय-
 स्तु दवोद्भेदो रामठेति गीयते’

रिष्टः—रक्षाबीजः
 रुणेयकफलम्—कारन्थफलम् ।
 रेणुका—कान्ता ।
 रोध्रः—तिल्वकः ।
 रोहीतो—रोहितकः

ल

लकुचम्—क्षुद्रपनसम् ।
 लज्जा—नमस्कारी ।
 लताकस्तुरी—प्रसिद्धा ॥
 लवङ्ग—चन्दनपुष्पः
 लवली—‘घनस्निग्धहरिप्रान्त प्रपुत्राट
 सदृक्छदा ॥ सुगन्धिमूला लवली
 पाण्डुकोमलवल्कला । इत्युक्तो ॥
 लक्ष्मणा—रक्तबिन्दुच्छदा ।
 लाङ्गली—कलिहारी ।
 लोणिका—घोलिका ।

व

वढी—पिप्पली ।
 वनतिका—तिक्तपटोली ।
 वन्दा—कामवृक्षः ।
 वरुणः—सेतुवृक्षः ॥
 वत्सादनी—सुदर्शनी ॥
 वरकः—वरहाटकः (कुधान्य)
 वज्रकन्दः—सुरेन्द्रकन्दः
 वाताम—मज्जमधुरस्निग्धं दीर्घम् ।
 वाराहीकन्दः—क्षीरान्विता मूलकतुल्यकन्दा
 सप्ताष्टपत्रा सितरक्तकाण्डा । विभर्ति
 या पल्लवमष्टपट्वा सकंचुकी श्वेतवपुर्व-
 रेण्या ॥ इति अधाङ्गसंग्रहे ॥

‘ शाककर्कशवाराहवृषणाकारक-
न्दका । ताम्बुलवल्लीच्छदवद्वाराही गृष्टिकी-
च्यते ’ इति अन्यत्रोक्ता वा वाराहीकन्दः ॥

विकंकतः—प्रावतरुः ॥

विरुकः—शरबीजम् । (कुधान्य)

विषमुण्टी—केशमुण्टी ॥

वृद्धदारकः—वेल्लरी । तल्लक्षणमण्डाङ्ग-
संग्रहे—“ त्रिकोणकाण्डा सुबहुप्रताना
फलेषु पीता कुसुमेषु रक्ता ॥ पत्रैः
सदुग्धैः मृदुरोमवद्भिः ताम्बुलतुल्यैः
घनमूलकन्दैः ’ इति !

वृक्षाम्लम्—तिन्तिडिकम् ॥

वृषगंधिको—बस्तगंधा ।

वृषसारकः—कौण्डिन्याकः ।

वृषकाली—अग्निकः ।

वृषधात्री—वेणुपत्रसदृशपत्रा ।

(कुधान्य)

वेल्लम्—विडंगम् ॥

श

शरः—शरकर्णिका । (कुधान्य)

शमी—शक्तुफला ।

शतपुष्पा—मिसी ॥

शतपोरकः—इक्षुविशेषः

शणपुष्पो—घण्टारवः ॥

शालः—राजवृक्षः

शाकवृक्षः—खरपत्रः ॥

शान्तनुः—शान्तिकरः । (धान्य)

श्यामा—श्याममूलान्नवृत् । वृद्धदारुक
इत्यन्ये ॥

श्यामाक—तृणबीजः ॥

शिम्विरो—बहुशिम्वः ॥

शिपिः—गुन्द्रा ॥

शिरीषः—शुकतरुः ॥

शिरीषिका—दण्डणिका ॥

शीलापुष्पम्—शैलेयम् ।

शुकनारा—शुकाव्हा ।

शृंगाटकः—त्रिकोणजलकन्दः ।

शृंगवेरिका—गोजिन्हाभेदः । शृंगवेरवदा-
दृत्य शृंगवेरी विभावितो । कुस्तुम्बु-
रुवदाहृत्य तुम्बुरुणी बृंहति च इत्येके ॥

शेफाली—पुष्पवर्षिणी ॥

शंखपुष्पी—कम्बुमालिनी ॥

शंखिनी—यवतिक्ता ॥

स

सरलः—चीडा ।

सल्लकी—गजभक्ष्या ।

सरहा—राजजम्बूः

सहदेवा—दण्डोत्पला ।

सतीनः—महाकलायभेदः ।

स्थलकन्दः—ग्राम्यकन्दः ओलंक इति एके

स्वरसी—कपित्थपर्णी ॥

सारिवा—गोपर्णी ।

सिंचती—उत्तरापथजा मुष्टिप्रमाणा अति-
मधुरफला बदरी ॥

सीरी—लाङ्गली ॥

सुनिषण्णः—चतुर्दलः ‘ शाको जलान्विते देशे

चतुःपत्री तु कीर्त्यते । इत्युक्तम्

स्नुही—समस्तदुग्धा ।

स्पृका—स्पृक् ।

सूरणः—चित्रदण्डः ।

सूषा—बृहत्पत्रा कासमर्दभेदो यः केदारे
पूर्यते । शिग्रुस इत्येके

सूर्यपण्यै—मुद्गपर्णी माषपर्णी ॥

सोमा—सोमपर्णी

सौवीरम्—मरुदेशजं मधुरं महदरम् ॥

स्थौणेयम्—शीर्णरोमकम् ॥

ह

हरेणुः—स्वल्पकलायभेदः ।

हस्तिश्यामाकः—श्यामिका । (कुधान्य)

हरिद्रक—प्रसिद्धः ॥

हस्तिकर्णः—स्वतैरण्डः महापर्णो भूशाल
इत्यन्ये ।

हपुषा—विषा ।

हिलमोची—जलब्राह्मी ।

हिस्फित्यः—बृहत्पत्रो मेथिकाभेदः तुरुष्क
॥ प्रसिद्धोऽश्वभक्ष्यः ॥

हिंसा—कन्थारी ॥

हेमदुग्धा—स्वर्णक्षीरी ।

हंसपादी—त्रिपादी ॥

क्ष

क्षणः—मातुलानी ।

क्षवः—खिक्विका ।

क्षीरमोरटो—कोरटमुखः

क्षीरावी—दुग्धिका ।

क्षीरी—राजादनः ।

क्षीरपलण्डुः—सक्षीरो मधुरः पलण्डुभेदः

क्ष्वेडः—कोशातकी ॥

भावप्रकाश निरुक्त

अपामार्गः—चिरचिता ।
 अबीजा द्राक्षो—‘ किस्मिस् ’ इति लोके ।
 अमृतफलम्—यत्काण्डाहारकाविलप्रभृतिषु
 देशेषु नाशपातोति नाम्ना प्रसिद्धम् ।
 अर्जुनः—कोह ।
 आढकी—अरहर ।
 आरवधः—धनबहेरा, अमलतास ।
 इन्द्रवारुणी—फरफेन्दुआ ।
 एरका—मोथी तृणविशेषः ।
 एलवालुकम्—कंकोलसदृशं कुष्ठगन्धि ।
 कटुपर्णी—स्वर्णक्षीरी यस्याः मूलं चोक इति ।
 कर्णिकारः—पांगारा इति महाराष्ट्रे प्रसिद्धः ।
 कलायः—मटर ।
 कसेरु—चिचोढम् ।
 काकजंघा—मसी ।
 काकनासा—कौआठोढी ।
 काकमाची—मकोय ।
 कालशाकम्—नाडीकाशाकम् ।
 किङ्किरातः—गौडादौ प्रसिद्धः ।
 कुकुन्दरः—कुकुरवंदा ।
 कुपीलुः—कुचला, मकरतेंदुआ ।
 कुष्ठभेदः—पुष्करमूलम् ।
 कोलशिम्बि—सुअरा सेम ।
 कंकोल—सुगन्धद्रव्यम्, सीतलचीनी ।
 गण्डदूर्वा—गांडरदूब ।
 गन्धपलाशी—कपूरकचरी ।
 गवेधुका—गरडेहुआ ।
 गुन्द्रः—पटेरा ।

गोस्तनी—‘ मुनक्का ’ इति लोके ।
 ग्रन्थिपर्णम्—गठिवन ।
 ग्रन्थिपर्णस्यैव भेदः—भटेउर ।
 चक्रमर्दः—चकवड ।
 चाङ्गेरी—अंबिलोना ।
 चारुकः—सरबीज ।
 चिर्भिटम्—कचरिया ।
 चंचुको—चेवुना ।
 जघनेफला—कटूमर ।
 जपापुष्पम्—गुडहरा ।
 जलपिप्पली—पनिसगा ।
 जीवन्ती—शर्करावन्मधुरपुष्पा व्रततिः ।
 ज्योतिष्मती—मालकांगनी ।
 डिण्डिशः—ढेंढस ।
 डोढिका—करेरुआ ।
 तण्डुलीयः—चौलाइ ।
 तुवरी—तोरी, तोडिस ।
 तेजवती—तेजवल्कल, तेजपात इति च लोके ।
 त्रिपुटः—खेसारी ।
 देवदाली—घघरवेल ।
 द्रोणपुष्पी—गोमा ।
 नन्दिबृक्षः—वेलियापोपर इति लोके तुणिश्च ।
 नलिका—उत्तरापथे प्रसिद्धा सुगन्धा वलाकृतिः
 पवारीति च कचित्प्रसिद्धा ।
 नागवल्ली—पान ।
 निष्पावः—भटवाँसु ।
 नीलदूर्वा—हरीदूब ।
 नीवार—तीनी ।

पट्टशाकः—पट्टा शाक ।

पद्माक्षं—कमलगट्टा ।

पनस—कटहर ।

पारिभद्रः—फरहद ।

पिण्डीतकः—मैनफल इति लोके ।

पीतचन्दनम्—कलम्बक इति लोके ।

प्रपौण्डरीकम्—सुगन्धद्रव्यम् (पुण्डरी) ।

बन्धुजीवः—गोजुनिया ।

बबरी—वनतुलसी ।

बलाभेदः—ककही इति लोके ।

बाणपुष्पः—गौडादौ प्रसिद्धः ।

बिम्बी—कन्दूरी ।

बीजकः—विजयसारः ।

भद्रमुञ्जः—रामशरः ।

भूतृणम्—शरबाण ।

भूमीसहः—सागोन ।

मखान्नम्—मखाना (पद्मबीज) ।

मरुबक—मरुआ इति लोके ।

महाकोषातकी—नेनुआ ।

माचिका—पश्चिमदेशे मोइआ इति लोके
प्रसिद्धो वृक्षविशेषः ।

मार्कण्डिका—भुङ्खखसा ।

मुरा—मुरहरी, एकाङ्गी ।

मूर्वा—चुरनहार ।

यावनालः—पनेरा, जुआर ।

रक्तशालिः—‘ दादखानी ’ इति लोके मगध-
देशे प्रसिद्धः ।

रक्तालुः—अरुइ ।

राजकोषातकी—तोरई ।

लकुच—बडहर

लामज्जक—उशीरवत् पीतच्छवितृणविशेषः ।

लोणी—नोनिया ।

वचा—अपरा सुगन्धा स्थूलग्रन्थिः यस्याः
लोके महाभरीति लोके ।

धाराहीकन्दः—गेठि ।

वारिपर्णी—काई, सिवार ।

वास्तुक—बथुआ ।

वीरतरुः—वरवेल ।

वेरातरा—लोविया आदिभेद ।

शणपुष्पी—पटसन ।

शतपत्री—सेवतीगुलाब ।

शाखोटः—सिहोरा ।

शातला—सीहुण्डभेदः । अनेनैव नाम्ना
प्रसिद्धा ।

शाळकम्—भसीडा ।

शितिवारः—शिरियारी ।

शिरीषिका—ढाढोन ।

शैलेयक—भूरिछरीला ।

सप्तपर्णः—सतौना ।

सुवर्चला—हुर हुर इति लोके । हुलहुल ।

स्थौणेय—थुनेरकम् ।

स्पृक्का सुगन्धिद्रव्यम् शाकविशेषः ।

श्वेतकृष्णसारिवा—करिआवांसा ।

इयमपि जम्बूवत्पत्रा दुग्धगर्भा व्रततिः
भवति ॥

श्वेतखदिरः—पपरिया कथा ।

हैमवती—यस्य मूलं चोक इति प्रसिद्धम् ॥

વૃક્ષત્રયીની વનસ્પતિઓની યાદી

સંસ્કૃત નામ	ઉદ્દેશ્ય	ગુજરાતી નામ	લેટીન નામ	વિશેષ ઉદ્દેશ્ય
અગવૃત્તિકા	સુ. ક. ૭	શક્કરી-(ડલહુ) શાહેડી.		
અગસ્તિ	વા. ૭. ૧૩-૮૬; સુ. ૪૬-૨૮૧, ૨૮૨	અગથીયો	Sesbania grandiflora.	નિ. પૂ. ૩૩૨
અગુરુ	સુ. ૪૫-૧૨૩, ચ. ૪૬-૧; વા. ૪૫-૪૩	અગર	Aquilaria Agallocha.	નિ. ઉ. ૩૩૮
અન્નિ	ચ. ૨૬-૧૮; સુ. ૭. ૫૧-૨૭; વા. ૪૫-૧૭	ચિત્રા	see ચિત્રક.	નિ. પૂ. ૬૮૪
અન્નિક:	સુ. ૩૭; ચ. ૪-૫૦; વા. ૪૫-૨૪	અન્નમો, ચિત્રો, ભીલામો, અરણી વિગેરે અર્થમાં.		
અન્નિમન્ય	સુ. ૩૮-૮, ચ. ૪-૨૮	અરણી	Clerodendron phlomoides.	નિ. ઉ. ૨૩૬
અન્નિમુખી		લાઝુલિયા હતિ રુયાતા (ચરક ટીકા) દુધીઓ વગનાગ see લાઝુલી.		
અન્નકર્ણ	ચ. ૮-૧૬૫; સુ. ૧-૭૧	સેદ દામરતું અડ.	Vateria indica.	નિ. પૂ. ૧૨૧
અન્નગરી	સુ. ૩૦-૫	(દિવ્યૌષધિની ગણતરીમાં.)		નિ. ઉ. ૬૫૩
અન્નગંધા	સુ. ૪૮-૧૬; ચ. ૪-૬૬; વા. ૫-૨૦	તલવણી.	Gynandropsis pentaphylla.	નિ. પૂ. ૮૬
અન્નહાફલ:	ચ. ૨-૧૭, ૧૨૩.	કોચાં.	Mucuna pruriens.	નિ. પૂ. ૩૬૧
અન્નમોદા	ચ. ૧૭-૪૧; સુ. ૩૮-૨૨; વા. ૪૫-૩૩	અન્નમો.	Ptychotis ajwan.	નિ. પૂ. ૫૮૮
અન્નરુદા	સુ. ૧-૭૮			
અન્નલોમી	સુ. ૩૦-૫; વા. ૫-૨	દિવ્યૌષધિ છે. વિષં જરયતે તેષાં તસ્માદ્જરુદા સ્મૃતા ॥ દિવ્યૌષધિ છે. શ્વેત દૂર્વા ચાલી શકે. બુઝો		નિ. ઉ. ૬૫૩ નિ. ઉ. ૬૫૪

અજર્થંગો	ચ. ચિ. ૮-૧૫૮; સુ. સ્. ૪૪-૪૧; વા. ચિ. ૮-૧૫૭	મીંઢી આવળ	Senna folia.	નિ. પૂ. ૪૭૪
અજા	ચ. ચિ. ૧-૧૬૮; સુ. ચિ. ૩૦-૫	૧ દિવ્યૌષધિ ૨. 'અન્ઝૂંગી' અર્થમાં.		નિ. ઉ. ૬૫૨
અજાલી	ચં સુ૦ વા૦	છં.	Cuminum cyminum.	નિ. પૂ. ૫૯૬
અતસી	"	અળસી.	Linum usitatissimum.	નિ. પૂ. ૧૭૮
અતિગુહા	ચ. ચિ. ૨૫-૨૧૦; સુ. સ્. ૧૮-૨૯; વા. સ્. ૨૯-૩૧	શાલિપર્ણી. (સુ. ક. ૮)		નિ. ઉ. ૬૫૬
અતિચ્છન્ના	ચ. ચિ. ૧-૧૬૭, સુ. ચિ. ૩૦-૫	દિવ્યૌષધિ. જ્યોત્સના.	નિ. ઉ. ૬૫૫, ૬૦૧, ૬૦૩.	
અતિબલા	ચં સુ૦ વા૦	ખપાટ, કંસકી.	(અમરજી. કાકિલાક્ષ. ચક્રપાણિદત્ત. વિ. ૮-૨૦-૧.)	
અનિમુક્તક	વા. ઉ. ૬-૫૮	માધવી લતા.	Abutilon indicum.	નિ. પૂ. ૧૩૫
અતિમુક્તા	સુ. સ્. ૪૫-૧૨૦	માધવી લતા.	Hiptage madablota.	નિ. પૂ. ૧૮૩
અતિરસા	ચ. સ્. ૪-૭	શતાવરી.	Asparagus racemosus.	નિ. ઉ. ૫૨૩
અતિવિષા	ચં સ્. ૦ વા૦	અતિવખની કળી	Aconitum heterophyllum.	નિ. પૂ. ૪
અધોગુહા	ચ. સ્. ૧-૭૬	વરધારો.	see વૃદ્ધદાર.	
અનન્નમ્	ચ. ચિ. ૧૧-૮૬	સારિવા.	see સારિવા.	
અનન્તા	ચં સુ૦ વા૦	સારિવા.	Hemidesmus indicus.	નિ. ઉ. ૪૦
અનલ	સુ. સ્. ૩૮-૧૦	ચિત્રો.	see ચિત્રક.	
અન્નપાકી	ચ. સિ. ૧૨-૫૭	ડો. દેસાઇના "અૌષધિ સંગ્રહ"માં અન્નપાચકતો અર્થ રાસના કરેલો છે.		
અન્નપાચક	સુ. ક. ૨-૫	અન્નપાકી શબ્દનો અર્થ કાઈ જગોથી મળતો નથી.		
		સ્થાવર વિષની ગણતરીમાં.		

x ચરકસુશ્રુતમાં સ્થાવર વિષનાં જે લીસ્ટ આપવામાં આવ્યાં છે તે અત્યારે ઝોળખવાં મુશ્કેલ છે. કદલે પશુ એ વાતનો સ્વીકાર કરે છે. આ યાદીમાં જ્યાં જ્યાં એ નામો આવેલાં છે ત્યાં ત્યાં તેના અર્થો આપેલા નથી, એ પણ ઉપરની મુશ્કેલીને લીધેજ. બા. ગ. વૈદ્ય.

અન્યથા	વા. સ્. ૧-૧૩	અન્યથાનો નામ શુક્રાન્યવિશેષ: લોકપ્રસિદ્ધ: (અ. દ.)	અન્યથાનો નામ શુક્રાન્યવિશેષ: લોકપ્રસિદ્ધ: (અ. દ.)
અપેતરાક્ષસી	ચ. ચિ. ૧૫-૩૬	કાળી તુલસી.	કાળી તુલસી.
અપામાર્ગ	ચં સુ. ૭૦ વાં	અધેડો.	Ocimum gratissimum. નિ. ઉ. ૨૫૮
અંજં	સુ. વાં	કમળ.	Achyranthes aspera. નિ. ઉ. ૨૭૮
અમયા	ચં સુ. ૭૦ વાં	હરડે.	Terminalia chebula. નિ. પૂ. ૪૯૫
અમિષુક	વા. સ્. ૬-૧૧૮, ચ. સ્. ૨૭-૧૫૦;	ઔત્તરાણયિકમ્ ફલમ્ (૧૩). પીસ્તાં ?	
અબ્દમ્	ચં સુ. ૭૦ વાં	મોથ.	
અમિરજા	વા. ઉ. ૧૩-૮૬	શતાવરી.	
અમોર	સુ. ઉ. ૪૨-૭૦, વા. સ્. ૬-૧૬૮	શતાવરી.	see અતિરસા.
અમોરપત્રી	ચ. ચિ. ૮-૧૬૦	શતાવરીભેદ: (૧૩).	દરીયાઈ એકકડુંદો. Asparagus dumosus. વ. શા. ૬૬૩
અમ્નમ્	સુ. ઉ. ૧૦-૪	મોથ.	see મુસ્તા.
અમરદારુ	ચં સુ. ૭૦ વાં	દેવદાર.	
અમૃતફલા	ચ. ચિ. ૨૨-૮૬	આંખળાં. રા. નિ. માં દ્રાક્ષનો પર્ણ પથુ છે.	
અમૃતવલ્લો	ચ. ચિ. ૧-૭૪, સુ. ઉ. ૩૬-૨૫૨	ગળો.	
અમૃતા	ચં સુ. ૭૦ વાં	ગળો.	Tinospora cordifolia. નિ. પૂ. ૩૧
અમોઘા	ચ. સ્. ૪-૭૩	પાટલા, આંખળાં, વિડંગ, લક્ષ્મણા ઇત્યાદિ અર્થમાં વપરાય છે.	
અમ્બ: રયામાક્ષા:	ચ. સ્. ૨૭-૧૬	ચોખાની નત છે.	
અમ્લચાંદ્રેરી	ચ. ચિ. ૩-૨૬૨	તીતપાનકી રૂખડી.	Oxalis corniculata. નિ. પૂ. ૧૬૧
અમ્લવદર:	ચ. સ્. ૪-૫૨	ખાટાં ભોર.	
અમ્લવેતસ	ચ. સ્. ૪-૩૦; સુ. સ્. ૪૨-૧૮	ખાટું નેતર.	Rumex vesicarius. નિ. ઉ. ૩૦૨
	વા. સ્. ૧૦-૨૫		

*અમ્લિકા	ચ. સુ. ૨૭-૧૪૫, વા. સુ. ૧૦-૨૫	આંબલી.	Tamarindus indicus.	નિ. પૂ. ૪૨૯
અમ્લોકાકાન્દ	ચ. સુ. ૨૭-૧૧૫	આમલીયો કંદ (પંચમહાલ).	Dioscorea oppositifolia.	નિ. ઉ. ૬૫૫
ધરલુ	ચ. ઉ. ૪૦-૯૨, વા. ઉ. ૧૮-૨	અરલવો.	Ailantus excelsus.	નિ. પૂ. ૨૨૨
અરવિન્દ	ચ. ચિ. ૧૭-૧૦	કમળ.		
અરિમેદ	ચ. સુ. ૪-૬૭, ચ. સુ. ૧૪-૩૭; વા. ઉ. ૨૨-૯૬	હરેસો બાવળ.	Acacia leucophloea.	વ. શા. ૩૧૫
અરિમેદા	ચ. સુ. ૪-૭૨		same as અરિમેદ.	
અરિષ્ઠ	ચં સુ ૦ વા ૦	લીમરો.	Melia azadirachta.	નિ. પૂ. ૨૩૮
અરિષ્ઠા	ચ. શા. ૮-૧૧૮	અરીઠી.	Sapindus emarginatus.	નિ. પૂ. ૨૭૬
અરુષ્કર	વા. ઉ. ૩૮-૬૮	ભીલામાં.		
અહંવિકા	વા. ઉ. ૨૪-૨૪	ભીલામાં.		
અરોઘા	ચ. ચિ. ૩-૨૬૨	રોણ.	Soymida febrifuga.	નિ. પૂ. ૨૪૯
અર્ક	ચં સુ ૦ વા ૦	આકડો.	Calotropis gigantea.	નિ. ઉ. ૪૫
અર્કપુષ્પો	સુ. સુ. ૪૬-૨૬૨; વા. ઉ. ૧-૪૮	ખરબૂર.	Holostema rheedii.	નિ. ઉ. ૫૬
અર્જક	ચ. સુ. ૨૭-૧૬૪; સુ. સુ. ૪૬-૨૩૫ વા. સુ. ૬-૧૦૫.	રામતુલસી.	O. gratissimum.	નિ. ઉ. ૨૫૯
અર્જુન	ચ. સુ. ૨૫-૪૧; સુ. સુ. ૩૮-૧૨; વા. સુ. ૧૫-૪૧.	સાળડ.	Terminalia glabra.	નિ. ઉ. ૨૭૭
અર્ધર્ણી	સુ. ક. ૮-૧૦૬			
અલક્તક	ચ. ચિ. ૨૨-૭૧, ચ. ચિ. ૨૧-૧૨૯	અળતો, લાખ.		
અલર્ક	ચં સુ ૦ વા ૦	આકડો.		

*અમ્લિકા કન્દપ્રધાના કામરૂપે પ્રતિદ્ધા; અમ્લિકાકાન્દ એવં અમ્લિકા ચ. વ. વિ. ૮-૨૦-૨ અમ્લિકા રક્તમાં છે.)
એટલે આંબલી એ અર્થ ધ્વનિત નથી પણ અમ્લિકા માટે આંબલી અર્થ કરવો સારો છે.

अलवणा	सु. सू. ३८-१६	भाक्षंडली.	see उयोतिष्मती.	नि. पू. ६६८
अलम्बुवा	च. वि. ८-१६; वा. चि. ३-१३३	गोरभसुंरी.	Sphoeranthus indicus.	
अलसान्द्र	सु. सू. ४६	राजभाषः (५६६७)		
अलाबु	च. सू. २७-१०६; सु. सू. ४२-१८	इसवी तुंअडी.	Lagenaria vulgaris.	नि. पू. ५४२
वा. उ. ३७-३८				
अवगुत्थम्	सु. सू. ४६	वेगनामा काकादनीत्यर्थः (५६६७).		
अवघात	च. वि. ७-१२६	इरक्षरेवरीनां पुष्प.	see लवली.	नि. उ. ६५४
अवल्लुज	च० सु० बा०	आमथी.	Psoralea corylifolia.	नि. पू. ६३८
अवाक्पुष्पी	च. वि. ७-१११	उक्षापुष्पी.	Trichodesma indicum.	नि. उ. ६८
अन्यथा	च. सू. ४-७३	इरउ, उण, गणो विगेरे अर्थोमा वपराय छे.		नि. उ. ६५५
अशुक्लचन्दनम्	सु. उ. ५०	रक्तचन्दनम् (५६६७).		
अशोक	च. सू. ४-७१; सु. सू. ३-१४;	अशोड.	Saraca indica.	नि. पू. ४२६
	वा. सु. १५-२६			
अशोकोरोहिणी	च. सू. ४-७२; सु. सू. ४२-१८;	इक्षु.	Picrorrhiza kurroa.	नि. उ. ११७
	वा. उ. २-४७			
अश्मन्तक	च. सू. ४-५७; सु. सू. २५-२०;	आसोतरी.	Bauhinia racemosa.	नि. पू. ४३४
	वा. चि. ११-१८			
अश्मभेद	च. सु. २३-१३; सु. सू. ३८-१०;	पाषाणुमेद.	Iris pseudo-achorus.	नि. उ. ६४१
	वा. सू. १५-२४			
अश्वकर्ण	च. सू. ४-६७; सु. सू. २८-१२;	राणतुं आड.	Shorea robusta.	नि. पू. ११८
	वा. सू. १५-१८			
अश्वगन्धा	च. सू. ४-३१; सु. सू. १६-२२;	आसन.	Withania somnifera.	नि. उ. १३८
	वा. उ. ३६-६१			
अश्वत्थ	च० सु० बा०	पीपणो.	Ficus religiosa.	नि. उ. ४२३

२३५

अश्वदंडा	च. चि. २१-४८	गोमृश.	Tribulus terrestris.	नि. ७. १५२
अश्वबला	सु. सु. ४१-२५१	याथी. (Basella rubra)	अथवा गहल (Medico sativa).	नि. ७. १५२
अश्वमारक	सु. क. २-५; बा. सु. ३०-८	इरेणु.	see करवीर.	
अश्वहन	च. सु. ३-१५	इरेणु.		
अश्वारोहिता	च. चि. १०-३५	अश्वगंधा.		
अश्वोह	च. चि. ३०-१०४	"		
असन	च० सु० वा०	पीथी.	Pterocarpus marsupium.	नि. पू. ३८४
असनपर्णी	च. वि. ८-११०	अपरजिता (टीका). गरुडी.		
असनपुष्पक	सु. सु. ४१-८	योभानी नत.		
असित तिल	सु. सु. ४१-४०	काणा तक्ष.		
असित मुष्ककः	सु. सु. ११	काणा पुक्षतो भोषो.		
असित सर्षप	सु. सु. ४१-४८	काणा सरसव.		
असित सारिवा	सु. उ. १२	श्यामलता (उक्षु).		
अहिला	सु. उ. ४५-३३	कंधार.	Cappris sepiaria.	नि. पू. ८०
अहिपुष्पम्	सु. चि. १७	नागकुसर.		
अहिमारक	वा. उ. २२-१०७	अरिमेदक (अ. द.)=धैणो जेर. see अरिमेद.		
अक्ष	सु० वा०	भेदा.	Terminalia bellerica.	नि. पू. ४८२
अक्षक	च. चि. ३०-१४	"		
अक्षताः	च. चि. ८-५०	नय.	Hordeum vulgare.	नि. ७. ११०
अक्षिकीफलम्	च. सु. २७-१५१; सु. सु. ४१-१८४	पित्तश्लेष्मघ्नमम्लं वातिकं चाक्षिकीफलम् भेदाः ?		
अक्षिभैषज्य	वा. चि. ८-२३	क्षोधर.	see लोभ्र.	
अक्षिपीडः	च. चि. २५-२१२	यवतिका. (य. द.)	Ctenolepis cerasiformis.	नि. पू. ५७८
अक्षीव	च. सु. ४-३८	आंभपुटामथी.		
अक्षोट	च. सु. २७-१५०	सरगवानां भीज.	Juglans regia.	नि. ७. ४३८
अक्षोड	वा. सु. १-११८; सु. सु. ४५-१२०	अभरौट.	"	

आखुपर्णिका	च. सू. २७-६५, वा. चि. २०-२६	द्रवन्ती-रतनन्नेद.	Jatropha curcas.	नि. छ. ३७६
आटरूषक	च. चि. १८-१२३; सु. सू. ४६-२६२; वा. सू. १०-२६	अरहुसी.	Adhatoda vasica.	नि. छ. २११
आढकी	च. सू. २७-३१; सु. सू. ४६-३१; वा. सू. ६-१५	तुवेर.	Cajanus indicus.	नि. पू. ३८१
आत्मगुप्ता	च. सू. २७-३२; सु. सू. ४६-३६; वा. सू. ६-२१	डौवय.	Mucuna pruriens.	नि. पू. ३६१
आदानी	च. शा. ८-१०१	घोषकसेदः-तुरीयानी भत.		
आदारिशिम्बी	सु. उ. ४४-१८	कदंबपुष्पी (श्रीश)-वेक्षन्तरो। देवो.	Helianthus Annus.	नि. पू. ५५२
आदित्यपर्णी	च. चि. १-१६८; सु. चि. ३०-५	सुरभमुष्पी.	" "	नि. पू. ६७४
आदित्यवल्ली	च. चि. २६-२६५	"	" "	"
आमलक	च० सु० वा०	आंण्णि.	Phyllanthus emblica.	नि. छ. ३५८
आमिषम्	सु. उ. ५१-४८; वा. सू. १७-२	शुण	see गुग्गुलु.	
आम्र	च० सु० वा०	आंभि.	Mangifera indica.	नि. पू. २८५
आम्रातक	"	अंभाडो.	Spondias mangifera.	नि. पू. ३०५
आरग्वध	"	गरमणि.	Cassia fistula.	नि. पू. ४१४
आरण्यमाषा:	सु. सू. ४६-३६	नंगदी अडद.	Phaseolus radiatus.	नि. पू. ३८०
आरुह	च. सू. २७-१२७; वा. सू. ६-१३५;	आधु	Prunus communis	
			Var. insititia.	नि. पू. ४७८
आरुष्कर	च. सू. ४-३७; सु. सू. ४६-१६६	भीदामां.	Semicarpus anacardium.	नि. पू. २६८
आरेवत	सु. सू. ३८-६४; वा. उ. ३२-८	गरमणि.		
आर्त्तिकाल	च. चि. २६-१३६		see आर्त्तिकल.	
आर्त्तिकल	सु. सू. ३८-६; वा. चि. १८-११	कांटासेरीयो.	Barleria prionitis.	नि. छ. २१८
आर्द्रक	च० सु० वा०	आहु.	Znziber officinalis.	नि. छ. ४६८

આર્દ્રા કુસ્તુમ્બરી	સુ. સ્. ૪૬-૨૩૧	દ્રાથમી.	Coriandrum sativum.	નિ. પૂ. ૬૦૭
આર્દ્રિકા	વા. સ્. ૬-૧૦૭	આર્દ્રધાનિકા (અ.દ.)=દ્રાથમી.	"	
આલુકાનિ	ચ. સ્. ૨૭-૯૪	અનેક પ્રકારના ફેલો.		
આવતંકો	વા. ચિ. ૧૯-૨૨	કુષ્ઠના અધ્યાયમાં છે. આવાળ	Cassia auriculata.	નિ. પૂ. ૪૨૧
આસુરો	સુ. સ્. ૪૬; વા. સ્. ૬-૧૦૪	રાધ.		
આસ્પોતા	ચ. ચિ. ૧૯-૧૨૩; સુ. સ્. ૧૧-૧૧;	સારિવા. કપુરીમધુરી.	Hemidesmus indicus.	નિ. ઉ. ૪૦
	વા. સ્. ૩૦-૯			
૬				
ઇન્દુવી	ચં સું વાં.	ધધોરીયુ.	Balanites Roxburghii.	નિ. પૂ. ૨૨૫
ઇન્કટ	"	ધકડ.	Sesbania aculeata.	નિ. પૂ. ૩૩૬
ઇન્દોવર	સું વાં	નીલ કમળ.		
ઇન્દુક	ચ. સ્. ૨૭-૧૦૮	અન્નમન્તકવૃક્ષે (રા.નિ.) પેન્દુકં ફલમ્ આસોતરે ?		
ઇન્દ્ર	ચ. ચિ. ૨૫-૯	સ્થાવર વિષની ગણતરીમાં.		
ઇન્દ્રપર્ણી	સુ. ચિ. ૧૭	ઇન્દ્રવાણી. (ટીકા).		
ઇન્દ્રપુષ્પો	સુ. સ્. ૩૮-૧૬	દુધીઓ વછનાગ.	see લાઝલી.	
ઇન્દ્રવીજ	સુ. સ્. ૪૪-૨૬	ઇન્દ્રવ.		
ઇન્દ્રયવ	ચં સું વાં	ઇન્દ્રવ.		
ઇન્દ્રરેલા	વા. ડ. ૧-૪૪	આકુચી.		
ઇન્દ્રવહ્નો	સુ. ડ. ૨૮-૭	આલી.		
ઇન્દ્રવારુણો	ચં સું વાં	ઇન્દ્રવાણી.	Citrullus Colocynthis.	નિ. ઉ. ૬૫૬
ઇન્દ્રવૃક્ષ:	સુ. સ્. ૧૧-૧૧	ઇન્દ્રવ. (પંચમહાલ)	Anogeissus acuminata.	નિ. પૂ. ૫૬૫
ઇન્દ્રસુરા	સુ. ચિ. ૩૭; સુ. ડ. ૧૧	ઇન્દ્રવાણી.		
ઇન્દ્રા	સુ. ક. ૧-૩૭	ઇન્દ્રવાણી.		
ઇન્દ્રાણો	ચ. ચિ. ૧૧-૮૩; વા. ચિ. ૧૮-૧૭	નગોડ.	Vitex negundo.	નિ. ઉ. ૨૪૬

ઇન્દ્રાદિ:	સુ. ચિ. ૩૮	કડો.	સ્થાવર વિષની ગણતરીમાં છે.
ઇન્દ્રાયુધ	ચ. ચિ. ૨૫-૧૦	ગળ્પીપર	
ઇમકળા	સુ. ૩. ૫૨	સ્થાવર વિષની ગણતરીમાં છે.	
ઇમગન્ધા	સુ. ક. ૨-૫	દૃષ્ટ પરણ્ડવૃક્ષે (વૈ. શ. સિંધુ)=એરંડો. see પરણ્ડ.	
દૃષ્ટક	ચ. ચિ. ૯-૪૩	શેરડી.	Saccharum officinarum. નિ. ઉ. ૫૯૩
દૃષ્ટ	ચં સુ. ૦ વા. ૦	ગોખરો.	see દશુરક.
દૃષ્ટવાલિકા	ચ. સ. ૪-૪૧	"	Hygrophila spinosa. નિ. ઉ. ૨૦૫
દૃષ્ટરક	ચં સુ. ૦ વા. ૦	કડવી તુંબડી.	Lagenaria vulgaris. નિ. પૂ. ૫૪૨
દૃષ્ટાકુ	ચ. સ. ૪-૩; સુ. સ. ૩૯-૩;	?	
	વા. ક. ૧-૨૭	?	
દૃષ્ટારિકા	વા. ચિ. ૩-૭૫	અંબછા (ટીકા). કાળીપાંદ. see પાંઠા	
દૃષ્ટવાલિક	ચ. ચિ. ૧૬-૧૫	વળ, તલવણી, અજમો-આ ત્રણ અર્થમાં વપરાય છે. વળ-	
દૃષ્ટિકા	ચં	Acorus calamus.	
ઉ	ચ. ચિ. ૨૬-૨૦; સુ. ૩. ૫૦-૨૪;	અજમો અથવા વળ.	
ઉગ્રગન્ધા	વા. ૩. ૩૯-૪૬	ઉટ્ટીંગણુ. જુઓ. રસયોગસાગર. પા. ૧૨૧ ભા. ૧.	જુઓ. નિ. ઉ. ૬૫૭
ઉગ્રા	સુ. ૦ વા. ૦	ખેતતદૂર્વા. સંદેહ ક્રો.	
ઉચ્ચટક	ચ. સિ. ૧૨-૫૬	શાલિભેદ=ચોખાની નત.	
ઉચ્ચટા	ચં સુ. ૦ વા. ૦	મહતી લગલી (ટીકા). ચરકમાં ધાન્યની ગણતરીમાં છે. શર	
ઉજ્જ્વાલ	વા. સ. ૬-૮	અર્થ કરવે ઠીક. શર=Saccharum sara.	
ઉત્કટ	સુ. ચિ. ૭-૯; ચ. નિ. ૪-૪	ચોખાની નત	
	ચ. સ. ૨૭-૧૭	ઉટકંટો.	Echinops echinata. નિ. પૂ. ૬૫૩
ઉત્કટજ	ચ. ચિ. ૩-૨૫૩		
ઉત્કટક			

उत्तमकोरणी	वा. उ. ३०-२७	करम्भ (अ. द.) ।	
उत्तमचन्दन	च. चि. २३-३०	सारामांजु यंधन.	Santalum album. नि. उ. ३४५
उत्तमवारुणी	वा. उ. ३७-७८	धन्प्रवाशु ?	
उत्तमा	च. चि. २३-३१; सु. सू. ३७-१७;	त्रिक्षा.	
उत्तमारणी	वा. चि. १८-३८		
उत्तुडिकोफलम्	सु. चि. १-१२	धन्प्रवाशु. see नि. उ. ६५७. इन्दीवरी (रा. नि.);	
उत्पल	वा. उ. ३०-१८	योधावल्ली (उल्लु).	
उत्पलसारिवा	च० सु० वा०	उत्तुण्डकी करझके (वै. नि.) (वै. श. सि.) इरंजनां श्व.	
उदककन्द	सु. क. २-४८; वा. शा. २-५५	कमण-नीशोत्पल,	Nymphoea lotus.
उदकपत्राः	सु. शा. १०-५७	इयुरीमधुरी.	see आस्फोता.
उदकीर्या	सु. चि. १-११३	पाशुमां थनारा अंश.	
	सु. सू. १-८०; सु. सू. ३८-८;	पाशुमां थनारी वनस्पतिओनां पान.	
उदोच्य	वा. सू. १५-२८	इरंजनी जल.	A species of Pongamia glabra.
उदुम्बर	च. सू. २५-३३; सु. उ. ८-१२,	वाणो.	Andropogon squarrosus. नि. उ. ६०२
	वा. क. २-२४		
उदुम्बरपर्णी	च. सू. २७-१५७; सु. सू. ३८-४८	उमरुडो.	Ficus glomerata. नि. उ. ४१२
उद्वलक	वा. उ. २५-५८		
उन्मत्त	च. क. १२-१	दन्तीवृक्षे (वै. श. सिंधु). Croton trigium.	नि. उ. ३७८
उन्दुर	च० सु० वा०	ओदरा.	Paspalum scrobiculatum. नि. उ. ५८८
उन्दुरकर्णी	सु०	धंतुरो.	
उपकुल्या	वा. चि. ८-५३	रास्ता. (अ. द.)=रास्ता.	
	सु. उ. २१-६	उदरशुली.	Ipomoea reniformis. नि. उ. १०७
	च० सु० वा०	पिप्पली. (टीका).	see कणा. नि. उ. ३१७

उपकुल्याद्वयम्

सु. चि. ८

उपकुञ्चिका

च० सु० वा०

उपचित्रा

च. वि ८-१५७

उपोदिका

च. सू. २-३१; सु. सू. ४६-२५६;

वा. सू. ६-८३

उमा

च० वा० सु०

उरुवूक

च० सु० वा०

उरुमाण

वा. सू. ६-११८

उरुमाल

च. चि. २८-६२

उलुम्बकाः

सु. चि. १०

उल्लूक

वा. चि. ८-१४८

उशोर

च० सु० वा०

ऊषणम्

च० सु० वा०

ऊ

ऋद्धि

च० सु० वा०

ऋषभक

च० सु० वा०

ऋषभी

च. सू. ४-३१; सु. सू. ३८-४

ऋष्यगन्धा

च. सू. ४-२६

ऋष्यप्रोक्ता

च. सू. ४-३१

ऋ

एकाहीला

च. सि. १०-२१

एकैषिका

सु. सू. ४५-१२६; वा. उ. २२-६७

एडगल

च० वा०

परका

च. सू. ३-२५; वा. चि. २२-२८

पीपर-गन्धीपर.

करोलु अं.

Nigella sativa.

नि. पू. १

इंती-नेपणो.

Croton triglimum.

पोष.

Basella rubra.

नि. पू. २७६

अणसी.

see अतसी.

अरंडो.

see परण्ड.

स्निग्धफलम् (अ. द.) अपभरे ? श्रीकं वरुण अर्थ कहे छे.

स्निग्धफलम्ते अर्थ मयुङ्ग थाय छे ?

नि. उ. ६५७

सरसा भृष्टयवाः (३६६).

पीछु आसवमां छे.

अणो वाणो.

Andropogon muricatus. नि. उ. ६०७

अरी.

द्विव्य वनस्पति.

अष्टवर्ग पैक्षीनी अशात वनस्पति.

औषध.

Mucuna pruriens.

नि. पू. ३६१

वरधारो.

Argyrea speciosa.

नि. उ. ६५८

अतिबला (टीका). अपाट. बलाभेदः (च. द.)

नि. उ. ६५७

पाहा.

Cyclea peltata.

नि. पू. ३६

शतावरी, पाहा अथवा शुक्रनिष्ठ

नि. उ. ६५८

कुंवाडीयो.

Cassia tora.

धायाजरीयुं.

Typha elephantina.

नि. उ. ६५८

परण्ड	च० सु० वा०	अरेंडा.	Ricinus Communis.	नि. उ. ३६१
परण्डद्वय	वा. चि. १-१३७	अरेंड अने रकैरेड.		
पलवालुक	वा. स. २१-१४	अक्षवालुक. सुगंधी द्रव्य छे.		
पला	च० सु० वा०	अक्षयी.	Elattaria cardamomum.	नि. उ. ४७७
पलाक्षय	वा. स. १५-४३	नानी अने मोटी अक्षयी.		
पलापर्णी	च. वि. ८-१५७	रारना.	A plant of the scitamineae order.	नि. उ. ६५८
पलुका	सु. चि. १८-५८	अक्षवालुक.		
पर्वरि	च० सु० वा०	काकडी.	Cucumis sativus.	नि. पू. ५६१
पर्वरिहक	सु. स. ४२-१८	"	"	
पे				
पेन्त्री	च. स. ४-३१; सु. उ. ६२-३०;	छिन्दवाइली.	Citrus colocynthis.	
पेन्दुकम्	वा. उ. १-८	see इन्दुक. आसोतरानुं क्षव.		
पेरका	च. स. २७-१०८	see परका.		
पेरावतक	च. स. ३-२५	नारंगी.	Citrus aurantium.	नि. पू. २०५
पेरावतम्	च. स. २७-१५५; वा. स. ६-१३६	"	"	
पेरावती	सु. स. ४६-१६२	नागभक्षा.	Grewia populifolia.	नि. पू. १७२
पेलवालुक	सु. वि. ३८-८४	अक्षवालुक.		
पेलैय	च. स. २५-४१; सु. स. ३८-१४	अक्षयी.		
ओ	वा. उ. २२-८३			
ओदनपाकी	च. वि. ८-१६०	आसमानी रंगनां पुक्षवाणो कांटासेरीयो.	Barlaria prionitis.	नि. उ. ६५८

अं

अंकीट

अंकीठ

अंजनकी

अंतःकोटरपुष्पी

अंबु

अंबुज

अंबुद

अंबुषा

अंभोज

अंशुमती

—क—

ककुभ

ककूल

कचक

कच्छुरा

कटुतृणम्

कटुका

कटुकालांबु

च. सू. २७-१५३

सु. क. ७-३४

सु. चि. १८-३४

च. सू. १-८१

च० सु० वा०

च० वा०

च० सु० वा०

च. चि. ३०-८८; सु. सू. ३८-४६;

वा. सू. १५-३८

सु. सू. ६-२८

च. चि. २६-७८; सु. उ. ५८-५८;

वा. सू. ६-१६६

च० सु० वा०

च. सू. ५-५०; सु. चि. २४-२१

सु. चि. ७-६

च० सु०

वा. चि. १-६२

च० सु० वा०

”

आडिद.

Alangium Lamarkii. नि. पू. ६१०

”

गणीना ओड पर्याय अंजनकेशिका छे. हुं धाई छुं डे
गणी अर्थ देवो सरो छे.

नि. पू. १०१

वरधारो.

भोथ.

कभण.

भोथ.

पाहा.

see पाठा.

कभण.

शादिपुर्ण.

Desmodium gangeticum. नि. पू. ३५३

साहड.

see अर्जुन.

यथुडभाप.

नि. पू. ३२७

कचको मध्यलेखानिचितः ऋजुकपत्र ईषद्रक्तमूलः

‘कवहक’ इति मालवके प्रसिद्धः। अन्ये तु कचकस्थाने

ककुभ इति पठन्ति, स च प्रसिद्धः ॥ ३६६॥

श्रौपय.

शोदिधाम.

डडे.

डडवी तुम्डी.

કદુકિકા	સુ. સ્વ. ૪૬-૨૬૨	નંગલી કાસુંનો (ટીકા).	
કદુતુમ્બો	ચં સુ૦	કડવી તુબી.	
કટ્ફલમ્	ચં સુ૦ વા૦	કાયકળ.	Myrica sapida. નિ. ઉ. ૪૪૧
કટમો.	ચ. ચિ. ૨૫-૨૧૦; સુ. ચિ. ૩૧-૫;	માલકાંકણી અથવા વાપુંભા અથવા અધેડો. Calastrus	
	સુ. ઉ. ૩૮-૨૫	paniculata or Careya arborea. નિ. પૂ. ૨૫૬, ૫૦૯	
કટિહ્લ:	વા. સ્વ. ૬-૭૬	કારેલાં. (વૈ. શ. સિ.) કટમો કિણિહો (શ્રીકંઠ:) એટલે	
		શ્રીકંઠના મત પ્રમાણે કટમી=અમધેડો.	
કદુદૌગ્ધક	વા. ઉ. ૩૭-૭૯	કડવી દુધી.	
કટુફલા	ચ. ક. ૪-૧	ધામાર્ગવતો પર્યાય. કડવાં તુરીયાં.	
કદુરોહિણી	ચં સુ૦ વા૦	કંઠુ.	Picrorrhiza Kurroa. નિ. ઉ. ૧૭૭
કટંકટેરી	ચ સ્વ. ૩-૮; સુ ઉ. ૧૨-૭;	દાશલેખર.	Berberis Asiatica. નિ. પૂ. ૪૧
કટંભરા	ચ. ચિ. ૧૪-૫૭	કટમો (ટીકા)	see કટમો
કટુઙ્ગ	ચં સુ૦ વા૦	અરંજી.	Ailantus excelsa. નિ. પૂ. ૨૨૨
કટ્ટી	સુ. સ્વ. ૪૪-૨૬	કંઠુ.	
કટિઞ્જર	ચ સ્વ. ૨૭-૯૪; સુ. સ્વ. ૪૬-૨૭૪	કાળી તુકમી.	
કટિહ્લક	ચ. સ્વ. ૨૭-૯૨; સુ. ઉ. ૩૮-૧૫૦	રક્તપુનર્નવા. રાતાપુલની સાટોડી.	
ક્ષણકણિકા	ચ. શા. ૮-૭૮	માલકાંકણી. અર્થ ૨૫૪ નથી.	
કળા	ચં વા૦ સુ૦	લીંડીપીપર.	Piper longum.
કળાદ્વય	વા. ચિ. ૧૯-૮	અન્તે પીપર. પીપર અને ગજપીપર.	
કળામૂલ	વા. ઉ. ૨૭-૮૩	પીપરીમૂલ.	
કળટકારી	ચં સુ૦ વા૦	ભોટીંગડી.	Solanum indicum. નિ. ઉ. ૧૨૯
કળટકિવૃક્ષા:	સુ. ચિ. ૧૦-૪	શ્વદિર, વદરી, અગ્નિમેદ, સૃંદાર પ્રમૃતય: (હલ્હણ)	
ક્ષણટકી	સુ. સ્વ. ૩૮-૬	વિકંકતવૃક્ષ: (ટીકા)—વીકળો.	

કળ્પીર	ચ. ચિ. ૮-૧૬૧	અશ્વરૂઢમાં. કળ્પીર: રામઠભેદ: સ હિ । જલસ્યલભેદા- દ્વિવિધ: ॥ ચ. દ. ॥ વૈ. શ. સિ. માં કળ્પીર: 'લઘુકાર- વેલ્લકે' એવો અર્થ આપેલો છે. સુમુલસુરસકુઠેરકળ્પીર- કાલમાલ-આવી રીતે બે ત્રણ જગોએ યોગ્યહું છે. જંગલી કાલેલી કે જંગલી સૂરણ-આ બેમાંથી ગમે તે અર્થ લેવો.	નિર્મળી. Strychnos potatorum. નિ. ઉ. ૮૭
કતક	ચ. સુ. ૪-૪૦; સુ. સુ. ૩૮-૪૩; વા. સુ. ૧૫-૧૩	રોહિધવાસ. કંઈખ.	Andropogon schoenanthus. નિ. ઉ. ૬૦૬ Anthocephalus Cadamba. નિ. પૂ. ૬૧૫
કત્તૂળ	ચ. સુ. ૪૪-૧૮	મૂકદમ્બ:-ગોરખમુંડી.	Sphoeranthus indicus. નિ. પૂ. ૬૬૮
કદમ્બ	ચ. સુ. ૨-૫	વિટ્લદિર: શ્વેતલદિર:- (ચરકીકા)=ગોરકા. A. senegal નિ. પૂ. ૪૫૨	
કદમ્બપુષ્પી	ચ. સુ. ૭-૧૬૩	સ્થાવરવિષતી ગણનીમાં.	
કદર:	ચ. ચિ. ૭-૧૬૩	કેળ.	Musa Paradisiaca. નિ. ઉ. ૪૮૨
કદર્મક	ચ. ચિ. ૭-૧૬૩	કાળો ધંતુરો.	Datura fastuosa. નિ. ઉ. ૧૬૪
કદલો	ચ. ચિ. ૭-૧૬૩	વૈ. શ. સિંધુમાં ગણિકારિકા, દુમોત્પલ, ઓલકંબલ- અર્થો આપેલા છે. કુદતા પ્રકરણમાં છે એટલે સ્વર્ણક્ષીરી અર્થ હોવો જોઈએ.	
કનક	ચ. ચિ. ૭-૧૬૩; સુ. સુ. ૧૧-૧૩; વા. સુ. ૩૦-૨૧.	સ્વર્ણક્ષીરી. સારીવા જેવાં પાનવાળાં, જેમાંથી કુંકુ નીકળે છે તે હિમાલયમાં થતું કાંડ. દારૂડી નાં. વધુ મોટે જુઓ મારો લેખ. આયુર્વેદ-વિજ્ઞાન પૃ. ૬. અં. ૩	
કનકપુષ્પી	ચ. ચિ. ૩૦-૫	સોમસમાનવીર્યા મહૌષધિ:	
કનકક્ષીરી	ચ. ચિ. ૨૮-૧૨૧	કૌયાં.	
કન્યા	ચ. સુ. ૩૦-૫	કાઠી.	Feronia elephantum. નિ. પૂ. ૨૧૨
કપિકચ્છુ			
કપિત્થ			

કપોતન	ચં સુ ૦ વા ૦	અંખાડી. અથવા પારસચીપળો.	Spondias mangifera. see નિ. ઉ. ૬૫૮ Thespesia populnea.
કપોતવંકા	સુ. સ્. ૩૮-૧૦	કપોતવંકા રચોનાકઃ લતાફટકીતિ પ્રસિદ્ધાયમ્ લતા- યામ્ । સુ. સ્. ૩૮. બ્રાહ્મણાં । મા. પ્ર. મ. ૪ । અરુહ, બ્રાહ્મી, સુરજસુખી, વાપુંભા એવા ભિન્ન ભિન્ન અર્થો થાય છે. વાપુંભા-Careya arborea. see નિ. ઉ. ૬૫૯ સુશ્વેલા(ટીકા)=નાની એલચી.	નિ. ઉ. ૬૬૦
કપોતવહ્લી	ચ. વિ. ૮-૧૬૦	આદારયોગ વર્ગે.	
કબરો	ચ. સ્. ૨૭-૨૯૯	કમળ.	Nymphoea lotus. નિ. પૂ. ૪૬
કમલ	સુ ૦ વા ૦	કંપીલો.	Mallotus philippensis. નિ. ઉ. ૩૮૭
કમ્પિપહ્લક	ચ. સ્. ૩-૮; સુ. સ્. ૩૮-૨૯;		
કરઘાટ	વા. સ્. ૧૫-૨		
કરઞ	સુ. ક. ૨-૫; વા. ડ. ૩૭-૮૪	સ્થાવરવિષની ગણતરીમાં છે. કરઘાટક શબ્દ ૫ણ સુશ્રુતમાં છે.	
કરઞ્જદ્વય	ચં સુ ૦ વા ૦	કરંજ.	Pongamia glabra. નિ. પૂ. ૩૯૭
કરઞ્જિકા	વા. સ્. ૧૫-૧૭, ૨૧.	કરંજ અને ચરેલ.	"
કરમ્ભ:	સુ. ક. ૬	નક્તમાલક (ટીકા). કરંજ	"
	સુ. ક. ૨-૫ વા. સ્. ૧૫-૨૪	સ્થાવરવિષ ગણતરીમાં. ઉત્તમારણી. (અ. ૬.) ઉત્તમારણી એટલે ઇંદ્રવાણી ?	
કરમદેક	ચં સુ ૦ વા ૦	કરમદા.	Carissa Carandas. નિ. ઉ. ૨૧
કરવોર	"	કરેણ.	Nerium odorum. નિ. ઉ. ૩૫
કરદાટ	ચ. ક. ૧-૩૭; સુ. ક. ૬-૩.	મીઠળ.	Randia dumetorum. નિ. પૂ. ૬૨૦
કરાલ	ચ. સ્. ૨૭-૮૭	લઘૂર્ણ વાતલે રુક્ષ કરાલે શાકમુચ્યતે ॥ કુણ્ડલસી (વૈ. શ. સિંધુ)	
કરોર	ચં સુ ૦ વા ૦	કરેડી.	Capparis aphylla. નિ. પૂ. ૮૨
કરેણુ	સુ. વિ. ૩૦-૫	સોમસમમહાવોર્યા ઔષધિ:	

કર્કટક	ચ. ચિ. ૨૨-૧૧૩; સુ. ઇ. ૫૮-૪૨	ત્રપુસમ (ટીકા). કાકડી.	Cucumis sativus.	નિ. પૂ. ૫૬૧
કર્કટશુદ્ધી	ચં સુ૦ વા૦	કાકડાસર્ંગી.	Pistacia integerima.	નિ. પૂ. ૨૮૨
કર્કટકો	વા. ચિ. ૩-૧૫૩; વા. ચિ. ૨૨-૪૯	કાકડી.		
કર્કટાલ્યા	ચ. ક. ૭-૧૪; સુ. ચિ. ૨-૩૯; વા. ક. ૪-૬૦. સુ. ઇ. ૫૧-૩૨, ૩૯	કાકડાસર્ંગી		
કર્કટિકા	ચ. ચિ. ૧૦-૧૧૦; સુ. ક. ૫-૬૯; વા. ચિ. ૮-૧૧૦	હન્દ્રવારુણીફલમ્ (હલ્લળ: સુ. ક. ૫-૬૯.) ધંદ્રવારુણી.		
કર્કટી	ચ. ચિ. ૨૨-૧૫૧	કાકડી.		નિ. પૂ. ૫૬૧
કર્કટનુ	ચં સુ૦ વા૦	ચણીભોર (અલ્પવદરમ્ ટીકા). Zyziphus nummularia		નિ. પૂ. ૨૬૨
કર્કશ:	ચ. સ્. ૨૭-૯૨; વા. સ્. ૬-૭૬.	પટોલમંદ: (ચ. દ.) કમ્પિલ્લક: (અશ્વદત્ત) શાકવર્ગમાં છે એટલે પટોલ દેવું સાફ છે.		
કર્કાર	વા. સ્. ૬-૮૫; સુ. સ્. ૪૬-૨૧૬	હરવારુ હતિ લોકે (૬૯૭) = સરટેડી. Cucumis melo.		નિ. પૂ. ૫૭૬
કર્કારક	સુ. ચિ. ૧૮-૨૯	કુષ્માણ્ડભેદ इति चक्रदत्तः ।		
કર્કોટક	ચ. સ્. ૨૭-૯૧; સુ. ઇ. ૧૭-૫૧; વા. સ્. ૬-૭૫	” Momordica dioica.		નિ. પૂ. ૫૫૮
કર્કોટી	વા. ઇ. ૩૦-૧૮	કંકાડી.	”	નિ. ઇ. ૪૬૫
કર્ચર:	ચ. સ્. ૨૭-૧૪૯	ષટ્કચૂરો.	Curcuma zedoaria.	નિ. પૂ. ૪૧૮
કર્ણિકાર:	ચ. ક. ૮-૧	ગરમાળો.	Cassia fistula.	
કર્તૌર્ય	સુ. ક. ૨-૫	સ્થાવરવિષતી ગણત્રીમાં		
કર્દમ	ચ. સિ. ૭-૫૭, સિ ૮-૩૪	પરિકર્તવ્યાપાવિચકિત્સામાં છે. અસ્તિમાં કાદવ હોય? વાળના કેશપમાં સુશુત કાદવ (કર્દમ) નો ઉલ્લેખ કરે છે, ૬૯૭ ત્યાં ‘પચ્ચિનીમૂલપંક:’ એવો અર્થ કરે છે.		
કર્દમક	સુ. સ્. ૪૬-૪	કર્દમક એ શાલિભેદ છે તેા કર્દમતો અર્થ પણ ચોખા કરવામાં વાધો નથી.		

કર્પૂર	ચં સું વાં	કપૂર.	Dryobalanops aromatica.	નિ. પૂ. ૧૨૩
કર્ણુદાર	ચં વાં	શુદ્ધો.	Cordia Rothii.	નિ. ઉ. ૯૫
કલમ:	ચ. સ્. ૨૭-૭	ચોખાતી જાત. સુ. સ્. ૪૬-૪, વા. સ્. ૬-૧.		
કલમ્બ:	વાં ચ. સ્. ૨૭-૯૬	કલમ્બ: કદમ્બ: (અરુણદત્ત). કદંબ, અથવા કલમીશાદ અર્થે પણ લેવાય.		
કલસો	ચં સું વાં	પૃષ્ઠિપર્ણી (ટીકાકરો).		
કલાય	"	લાંગ.	Lythrus sativus.	નિ. ઉ. ૬૫૯
કલિ	વા. ડ. ૨૮-૩૮	બેદાં.	see વિમીતક.	
કલિઙ્ગ	વાં સું ચં	ઇદ્રજવ.		
કલિઙ્ગક	"	"		
કલોદચમ્	ચ. સ્. ૨૭-૧૧૧; વા. સ્. ૬-૯૧	પદ્મવોજમ્ (અરુણદત્ત) કમળકાકડી.		
કહ્વાર	ચ. વિ. ૩-૨૫૫. સુ. સ્. ૩૯-૮; વા. સ્. ૨૨-૨૦.	લાલકમળ. (કલ્હણ).		
×કશેરુક	ચ. સ્. ૨૭-૧૧૧; સુ. વિ. ૩૭-૨૦; વા. ડ. ૧૬-૧૪	ગ્રીલ્હી મોથ.	Cyperus minima.	નિ. ઉ. ૫૮૨
કમુક	ચ. સ્. ૨૫-૪૧; સુ. સ્. ૩૮-૨૯; વા. સ્. ૧૫-૧૯.	સોપારી.	Araca catechu.	નિ. ઉ. ૫૫૧
કાકાંઘા	સુ. વિ. ૧૯-૬૩; વા. સ્. ૩૦-૧૦	અધેડી.	Peristrophe bicaliculata.	નિ. ઉ. ૨૦૭
કાકણાસ	ચ. વિ. ૭-૧૨૦	શાણેશા. (અ. દ.)=પીલુડી.	see કાકનાસા.	
કાકતિક્તા	વા. સ્. ૧૫-૧૭		Solanum nigrum.	

કશેરુ—ચિત્રોદક: (ચક્રપાણિદત્ત વિ. ૮-૨૦-૧). હિંદી ભાષામાં ચિત્રોદ શબ્દથી પણ મોથ જેવી વસ્તુપતિ જ નિર્દિષ્ટ છે. ભાવિમિશ્રના વખતથી કશેરુ ચિત્રોદ તરીકે જાણીતી છે. મુસ્તકાકૃતિ લઘુ સ્યાદત્તચિત્રોદમિતિ સ્મૃતમ્ (માંડવ) કૃષ્ણેવ-નિબંધના સંપાદક આયુર્વેદધાર્ય પં. સુરેન્દ્રમોહન બી. એ. લેટીનનામ Scirpus kysoor આપે છે અને તે યોગ્ય છે. બીજી રાજકસેરુ છે, પણ તેની જગોએ શું લેવું તે સમજાતું નથી.

काकनन्ती	सु. चि. १८-१३.	यबोही.	Abrus precatorius.	नि. पू. ३५६
काकणन्तिका	च. नि. ५-१६	"		
काकनासा	च० सु० वा०	सौंधिरोही.	Pentatropis microphylla.	नि. उ. ५८
काकमाची	"	पीछुडी.	Solanum nigrum.	नि. उ. १३३
काकमालिका	वा. उ. ३५-२५	?		
काकलक	सु. सू. ४६-८	योभानी मत.		
काकाण्डकी	वा. उ. २४-३५	डाकनासा.		
काकाण्डफल	च० सु०	डौयां.		
काकाण्डोला	च. सू. २७-३२; वा. सू. ६-२१	डुवयतो बेद. करभी (अ. द.)		नि. पू. ३६३
काकादनी	वा० सु सू. ३६-८	डुंधार.	Capparis sepiaria.	नि. पू. ८०
काकाहा	च. चि. ११-८८; वा. चि. १८-१७	पीछुडी.		नि. उ. १३३
काकोदुम्बरिका	च. चि. ८-१६४; सु० वा०	ढेड उमरडी.	Ficus hispida.	नि. उ. ४१८
काकोली	च० सु० वा०	अष्टवर्गनी अप्राप्य औषधि.		
काङ्गुक	सु. सू. ४६-८	योभानी मत.		
काणविकाणिके	सु. उ. ६०	डाडोली क्षीरडाडोली. (उद्वेग्य.)		
कालविषाणिके	वा. उ. ५-३	"		
काञ्चन	सु. सू. २६-७२	धतुरी.	Datura alba. काञ्चनक सु. सू. ३८-७.	
काञ्चनक	सु. सू. ४६-४	योभानी मत.		
काञ्चनक्षीरी	च. क. १०-११	स्वर्णक्षीरी.	Himalayan Tree.	
काञ्चनक्षीर्यै	सु. चि. ८-४०	एकं ककुष्टं, पीतदुग्धा यवतिका (उद्वेग्य): येड नेभांशी डंडुष्ट		
		नीडणे छे ते अने भीण् आंभुटाभल्ली.		
काञ्चना	च. चि. १८-१३०; वा. उ. १-४८	स्वर्णक्षीरी अर्थ होवा नोपये.		
काञ्चनाक्षीरी	च. चि. १८-१३०	"		

७-
००
७०

કાળિડકા	ચ, વિ. ૮-૧૫૭	વસતોપગ દ્રવ્યોની ગણતરીમાં છે. અલાન્વાસ (વૈ. શ. સિ.) = કરવી તુબડી.
કાળદેશુકા	ચં. સુ. સ્. ૩૮-૭૫	પંચતુલ્યમાં છે. શેરડીની ખત.
કાદમ્બ	સુ. ક. ૨-૫	સ્થાવરવિષની ગણતરીમાં.
કાન્તા	વા. ઉ. ૨૨-૧૨	ગંધપ્રિયંયુ (અ. દ.)
કાપોતી	સુ. વિ. ૩૦-૫	સોમસમમહાવીર્યા દિવ્યૌષધિ:
કામ્પિપ્લહક	ચ. વિ. ૧૮-૧૧૭	કેપીલો. see કમ્પિપ્લહક.
કામ્બોજિકા	વા. ઉ. ૩૪-૨	કુંભોષ.
કામ્બોજી	સુ. વિ. ૧૯-૪૨	કુંભોષ. Breynia patens. ગયી તુ માષ- નિ. ઉ. ૩૭૩
કાસુકા	વા. સ્. ૧૫-૩૦	પર્ણીમાહ (૬૯૬થુ)
કોયસ્થા	ચ. વિ. ૧૪-૫૬, ૫૭; વાઠ	રક્તમંજરી, અતિમુક્તક હત્યન્યે (અરુણદત્ત:) થંબેલી.
કારવો	ચં. સુ. વાઠ	સુરસા (ચ. દ.) Ocimum sanctum.
	ચરક વિ. ૯-૭૨, ૮૯, ૧૦૩	બોડી અબ્જોદ. Apium graveolens. નિ. પૂ. ૫૯૩
	વિ. ૧૨-૧૭૮, ૧૭૯	
	સુ. સ્. ૪૬-૨૩૦	
	વા. વિ. ૧૪-૧૮; વિ. ૮-૪૬, ૫૦	
કારવેલ	સુ. વાઠ	કરેલી. Momordica charantia. નિ. પૂ. ૫૫૬

× કારવો—મરાઠીમાં 'કારવો' નામથી જે વનસ્પતિ પ્રચલિત છે તે તે " ગિરનારી પાંદડી " (Strobilanthes Callosus. N o Acanthaceae) છે. સ્વ. કીર્તિકરે તેમના Poisonous Plants of Bombay vol. I માં 'કારવો' તું ચિત્ર આપેલું છે. પંડિત હરિપ્રપન્નજી માટે છે કે હિંદના બીજા પ્રાંતો કરતાં કેંડેથુ—મહારાષ્ટ્રના નંગલી લોકોની અંદર વનસ્પતિઓનાં શાસ્ત્રીય નામોની બાજુ સુધર છે. જે આ વાત સાચી હોય તે કારવો માટે આપણે બોડી અબ્જોદ, કરેલી કે એવો કેઈ અર્થ કરવા કરતાં આ જ અર્થ દેવો બેમ્બો. ચરકે કારવ્ય: સ્પષ્ટ કહ્યું છે અને આ મરાઠી કારવો ની ધણી બતાવે છે, એટલે શાસ્ત્રિકત કારવો એ મરાઠી કારવો નહિ થું ?

કારવેલ્લક	સુ. ૪૨-૧૮	કારેલી.	Momordica charantia. નિ. પૂ. ૫૫૬
કારવેલ્લિકા	ચ. વિ. ૮-૧૬૪; સુ. સ્. ૩૯-૫	"	"
કારવ્ય:	ચ. સ્. ૨૭-૨૬૯	see કારવી. ગિરનારી પાદડી (ગુજરાતી); કારવી (મરાઠી).	
કાર્પાસ	ચં સુ૦ વા૦	કપાસ.	Gossypium herbaceum. નિ. પૂ. ૧૪૬
કાર્પાસો	ચ. ચિ. ૭-૬૩; સુ. સ્. ૩૯-૭;	"	"
	વા. ડ. ૨-૪૨		
કાર્પાસિની	સુ. ડ. ૪૭-૩૪	જંગલી કપાસ. (ટીકા).	Hibiscus vitifolius. નિ. પૂ. ૧૪૬
કાલંકતક	ચ. વિ. ૮-૧૬૦	કાસમઈ (અશુદ્ધત). કાસુદ્રો.	
કાલકૂટ	ચ. ચિ. ૨૫-૯	સ્થાવરવિપની ગણત્રીમાં.	
કાલમાલ (ક)	ચ. ક. ૧-૩૫; સુ. સ્. ૩૮-૧૮	આવરીખાવરી.	Moschosma polystachyum. નિ. ડ. ૬૬૧
કાલમાલા	વા. સ્. ૧૫-૩૦	કુળર્જક (અ. દ.)	"
કાલશાક	ચ. સ્. ૨૭-૮૭; સુ. શા. ૧૦-૩૦.	કુંછ.	Corchorus Capsularis. પાણીમાં
	વા. સ્. ૬-૯૬.	થનાઈ કક્ષમી શાક (Ipomoea aquatica) એ અર્થમાં	નિ. ડ. ૬૬૧
		પણ વપરાય છે.	
કાલસ્કન્ધ:	સુ. સ્. ૩૮-૧૨	ડીંબરવો.	Diospyros embryopteris. નિ. પૂ. ૭૦૦
કાલંકત	ચ. વિ. ૮-૧૫૭-૧૬૦.	મધુરગણમાં છે.	
કાલા	ચ. ચિ. ૨૮-૧૫૬; સુ. ડ. ૫૮-૫૮;	સારિવા અથવા મજ્જ.	
	વા. ચિ. ૧૪-૧૩.		
કાલાગુર	ચ. શા. ૮-૯૧.	અગર.	Aquilaria agalocha.
કાલાનુસારિવા	સુ. ડ. ૧૭-૧૭, ૧૮	કાલાનુસારિવા=કૃણુસારિવા. Cryptalopsis Buchananii.	
કાલાનુસારિણી	ચ. ચિ. ૨૬-૨૩૮	પાવાગઢ ઉપર હાલખંધ થાય છે તે.	
કાલાનુસારી	ચં સુ. સ્. ૩૭-૨૭	તગર. ટીકાકારોએ આ ત્રણ શબ્દોના અર્થો આપવામાં ભારે ગોટાળો કરેલો	
		જણાય છે. એ અર્થમાંથી મ્હેં કાલાનુસારિવા માટે કૃણુસારિ	

કાલાનુસાર્યમ્	સુ. ક. ૫-૬૫; ડ. ૧૮-૯૧.	શિવા અને કાલાનુસારી, કાલાનુસારિણમ્, કાલાનુસાર્યમ્ ધત્યાદિ માટે તગર કે તગરભેદ અર્થો રાખ્યા છે.
કાલિકા	સુ. ડ. ૫૧-૨૩	રા. નિ.માં. ઉપકુંચી, કાકિલી અને શૃંગી એવા અર્થો આપેલા છે. ડહલ્યુ કાલેયકમ્ અર્થ આપે છે. દારહલદર અને કુંકુમ (કેસર) એવા અર્થો પણ થાય છે. આપણે દારહલદર અર્થ કરીશું.
કાલિઙ્ગઃ	વા. સ્. ૬-૮૫, ૮૮.	કાળીંગઃ તડયુયની જાત.
કાલિન્દકઃ	સુ. સ્. ૯-૪	જોન્નલકુમાણડભેદઃ=(ડહલ્યુ). કેળું પતકાળું Cucurbita Pepo. નિ. પૂ. ૫૭૩
કાલિન્દમ્	સુ. સ્. ૪૬-૨૧૪	કુષ્ણવીજં કુષ્માણડસદૃશમ્ (ડહલ્યુ). કાળીંગઃ.
કાલિન્દી	સુ. સ્. ૪૨-૧૮	Ipomoea turpenthum.
કાલીય	ચ. ચિ. ૧૧-૭૩; સુ. ચિ. ૨૦-૩૫.	નસોતર. પીતચન્દનમ્=પીળું ચંદન.
કાલીયકમ્	ચ. સ્. ૩-૨૪; સુ. વા. ૭૦	મધ્યાશ્રિયંદન.
કાલીયમ્	ચ. સુ. ૭૦	દારહલદર અથવા કેસર.
કાલેયકમ્	સુ. સ્. ૩૯-૯.	કાસડો.
કાશ	ચ. સુ. ૭૦ વા. ૭૦	શીવણ.
કાશ્મરી	”	કાષ્ઠગોધાનામૌષધિઃ ગોધાકારા ॥ ?
કાષ્ઠગોધા	ચ. ચિ. ૧-૧૬૮	કંદચિદોષઃ
કાષ્ઠાલુક	સુ. સ્. ૪૬-૨૫૮	કાસુકો.
કાસમર્દ	ચ. સુ. ૭૦ વા. ૭૦	કેસર.
કાશ્મીરજઃ	વા. ડ. ૩૭-૪૪	Cassia Occidentalis. Crocus sativus. નિ. ઉ. ૪૯૧

कासिकम्	च. चि. २०-१३३
किणिहि	च० सु० वा०
किराततिकक	"
किलिम	च. चि. ८-१६३
किशुक	च० सु० वा०
किमिशत्रु	सु. उ. ६१-३६
कीटशत्रु	सु. उ. १२-४४
कीटारि	सु. चि. २-८१
बलीतक	च० सु०
कुकुटाण्डक	सु. स. ४६-१२
कुकुटाण्डक पा-	वा. स. ६-७
लाह्यः	
कुकुटी	सु. उ. ३०-७; वा०
कुङ्कुम	च० सु० वा०
कुञ्चिका	च. स. २७-२८८
कुच	सु. स. ४२-१८
कुचैला	च. स. २७-८१; वा०
कुचंदन	च० सु० वा०
कुटज	"
कुटन्नटम्	"
कुटरणी	वा. स. १५-४५
कुटिजरः	वा. स. ६-८१

पांडुभां छे. वनमुद्ग (वै. श. सि.)=ज्यंगली भग.	नि. उ. २७८
अधेडा.	नि. उ. ८०
अरियातु.	
देवद्वार.	
डेसुडानां पुष्प.	
वावर्डीग. (टीका)	नि. पू. ६८८
"	"
"	"
जदल यष्टिमधु.	
जोपानी जल.	
"	

स्फटिकरचितकुकुटाण्डसदृशकन्दो; कुकुटीशरीरवत्	नि. उ. ६६३
कुसुमचित्रा वल्ली । (३८६थु).	नि. उ. ४८१
कसूर.	Crocus sativus.
कुलोण्ड छे.	रा. नि. भां मेथी अर्थ पथु आपेसो छे.
	Nigella sativa.
कुम्भदल=दाडिम. ओडका कुय मोटे पथु दाडिम यादशे.	
अकर्णविक्रिकाभेदः (च. द.)=पाडि. Cyclea peltata.	नि. उ. ३४५
रक्तचंदन. रतोज्ज्वली.	Adenantha pavonia.
कुडो.	Holarrhena antidysenterica.
तगर. (३८६थु).	Valeriana Hardwickii.
शुकला त्रिवृत् (अ. द.)=सईद नसेतर.	नि. पू. ६३४
ताम्रमलकम् (अ. द.)	

१७

कुठेरक	च. सू. २-३; वा. सू. १-१०४.	रामतुक्षरी.	Ocimum gratissimum. नि. उ. २५८
कुतुम्बकम्	वा. सू. १-८१	द्रोणपुष्पी (अ. द.)=कुम्भी.	Leucas cephalotus.
कुत्सिताम्बु	वा. सू. १५-२१	उदंध्य. (अ. द.)	
कुन्तली	वा. सू. १-७४	सूक्ष्मतिलजाति: (अ. द.)=नाना तक्ष ?	
कुन्तलिका	सु. सू. ४१-२७६	बुच्चुसदृशा दीर्घफला (उदंध्य) = मोदी धुंछ. Corchorus olitorius.	
कुन्ती	च. चि. १७-६२	रेणुधुम्भी.	
कुन्द	सु. उ. ५१-३७; वा. सू. १८-७२	कुंद.	Jasminum arborescens. नि. उ. ११३
कुन्दुरक	च० सु० वा०	शादेदी.	Boswellia serrata. नि. पू. २३४
कुवेरक	च. सू. २७-८६	नंदीवृक्षः	Ficus retusa. नि. उ. १२२
कुवेराक्षी	सु. सू. ३८-७	काष्ठपाटला=सेई पुक्षनी पाटला. अलावे डांडय देवी.	
कुब्जः	सु. चि. ७-६	गुंजा (उदंध्य)=व्यथोदी. रा. नि. मां अपामर्ग.	
कुब्जक	सु. उ. १७-८	श्वेतगुदाय अथवा शंघिडां. (वै. श. सि. प्रभाषे.)	
कुमारजीव	च. सू. २७-८५	शाङ्खगर्भा. पुत्रंछव.	Putranjiva Roxburghii. नि. उ. ३७४
कुमुद	च० सु० वा०	यंद्रेद्वयविक्षासि डमक. (उदंध्य) सू. ४६.	
कुमुदघ्नी	सु. क. २-५	स्थावर विपनी गलुनीमां.	
कुतुद्रती	”	”	
कुम्भ	वा. सू. १५-२	त्रिवृत् (य. द.)=नसेतर.	
कुम्भाह	वा. चि. १७-२	”	
कुम्भिक	च० सु. उ. ४०-१५४	नन्दकुंभी=नदशंभदां.	Pistia stratiotes. नि. उ. ५६३
कुम्भी	सु. उ. ५८-१७	स्थलकुम्भीक यस्याः त्वक् वक्का भवति (उदंध्य)=वापुंभा.	Careya arborea. नि. पू. ५०८
कुम्भीका	सु. सू. ३८-४५	वापुंभा.	
कुरण्टक	च० सु० वा०	डांशेशरीम्बो	Barlaria prionitis. नि. उ. २१८

૨૬૮

કુરુણિકા	સુ. સ્. ૪૬-૨૭૬	ચારવાલિકાભેદ: (૬૬૭). કાંટાશેરીયો ન લેવો.
કુરુણિક	સુ. સ્. ૩૮-૧૦	કાંટાશેરીયો.
કુરુવક	સુ. સ્. ૪૬-૨૭૪	રાતાપુલ્કો કાંટાશેરીયો. B. ciliata.
"	સુ. સ્. ૪૬-૮	ચોખાની જાત.
કુરુવિન્દ	સુ. સ્. ૪૬-૨૧	કુધાન્યની ગણતરીમાં છે. ચોખાની જાત હોય એમ લાગે છે.
કુરુવિન્દા	ચ. સ્. ૨૭-૧૩; વા. સ્. ૬-૮	ચોખાની જાત.
કુરુવિન્દક	સુ. સ્. ૪૫	બ્રોહિંગુરુ:-ચોખાની જાત છે.
કુલક	ચ. સ્. ૨૫-૨૨૨;	પરવળ અથવા કારેલાં.
કુલકથ	ચ. સ્. ૩૦ વા. ૦	કળી.
કુલતિયકા	સુ. સ્. ૧૬-૨૬	ચક્ષુષ્યા=ચમેડ.
કુલહલ	વા. સ્. ૧૫-૩૦	Dolichos biflorus.
કુલાહલ	સુ. સ્. ૩૮-૧૮	Cassia absus.
કુલિંગ:	વા. સ્. ૧૫-૧૯	મૂકુંબકોડલેબુસાલ્ય: (અ. દ.)=ગોરખમુંડી.
કુલિંગા	ચ. સ્. ૪-૪૩	મુળિકા સ્. ૪૬. ગોરખમુંડી Sphoeranthus indicus.
કુલિંગાક્ષી	ચ. સ્. ૮-૧૬૦	શક્યવ=કુંદજવ. (ટીકા).
કુલોરશૃંગી	ચ. સ્. ૪-૫૪	ઉચ્ચટભેદ: (ચ. દ.) ઉટીંગણ. શુક્રજનન દર્શોમાં છે.
કુલેચર	વા. સ્. ૪-૨૪	પેટિકા (ટીકા). સેદેદ દૂનો.
	સુ. સ્. ૪૬-૨૫૦	કાકડાસીંગી.
		Pistacia integerrima.
		ઉદ્ભિલશાકની ગણતરીમાં છે. સુસુણક: (૬૬૭), છત્રાકભેદ: (૬૬૭).
કુવલ	ચ. સ્. ૪-૪૮	(વૈ. શ. સિ.). edible mushroom-ખીલાડીના
કુવલય	ચ. સ્. ૪-૩૪; સુ. સ્. ૩૮-૫૨	ટોપની ખાદ્ય જાત.
કુલમાષ	સુ. સ્. ૪૨-૬૬	સ્થૂલવદરો-મોટાં ખોર
		સૌગંધિકમ્=સુંઘિ કમળ. ફેવોલોલધવલે કમલમ્ (૬૬૭).
		યવપિષ્ઠમયાન મશ્યાન (ટીકા).

कुश	च० सु० वा०	दल. दलडो।	Eragrostis cynosuroides. नि. उ. ५८८
कुशपुष्पकम्	च. चि. २५-१०	स्थावर विषमां छे.	
कुशिम्वी	सु. स्त्र. ४६-४६	मूलकश्चिम्बी (दीक्षा)=भोगरी.	
कुसुम	च. चि. ८-१६३	धावडीतां पुद.	
कुसुम्भ	च० सु० वा०	इसुम्भो.	Carthamus Tinctorius. नि. पू. ६४४
कुस्तुम्बरी	वा. चि. १-६१	क्रोधमी.	Coriandrum sativum. नि. पू. ६०७
कुस्तुम्बरु	च. चि. ८-१०७; सु. स्त्र. ३८-५०	दीक्षा धावडी.	"
कुष्ठ	च० सु० वा०	इह. उपशेद.	Saussurea Lappa. नि. पू. ६३८
कुष्माण्ड	"	सु३ केणु.	Benicassa cerifera.
कृतमाल	च. स्त्र. ४-३८, सु चि. ३१-५.	गरभाणे.	
कृतवेधन	च० सु० वा०	इडवां तुरीयां.	Luffa acutangula var. bitter. नि. पू. ५५२
कृमिघ्न	च०. सु. उ. ४०-४०; वा०	वावडींग.	
कृमिघाती	सु. उ. ४२-४२	वावडींग.	
कृष्णगन्धा	च० सु० वा०	सरगवे.	Moringa Pterygosperma. नि. पू. ३०८
कृष्णजीरक	वा. चि. १४-१७	शाहलई अथवा डादीलरी.	
कृष्णतिल	च० सु०	डाणा तद.	
कृष्णपाटला	वा. उ. ५-४२	डाणापुडवाणी पाटला ?	
कृष्णब्रीहि	सु. स्त्र. ४६-१२; वा. स्त्र. ६-७	योआनी नत.	Crotalaria Juncea.
कृष्णशण	च. चि. २६-२६५	डाणा शणु.	
कृष्णसारिवा	सु. स्त्र. ३८-४	छलहेण्टापत्रसदृशपत्रा 'कालवेलि' इति लोके (उद्देश्य सु. ३८-४). कृष्णसारिवा. Cryptolepis नि. उ. ४३	
कृष्णा	च० सु० वा०	डादीपीपर.	Piper longum.

કૃષ્ણાગુરુ	ચ. ચિ. ૨૬-૨૬૭	અગર.		
કૃષ્ણાદ્વા	સુ. ચિ. ૩૭-૮	પીપર.		
ફૂલીર	સુ. ડ. ૨૧-૪૫	કાકડાસીંગી.		
ફૂટરણા	ચ. ક. ૭-૨	નસોતર.		
કેતક	સુ. સ્. ૬-૩૩	કેવડો.	Pandanus fascicularis. નિ. ઉ. ૫૫૮	
કેતકી	સુ. ડ. ૪૨-૪૫	"	"	
કેદાર	સુ. સ્. ૪૬-૮	ચોખાની જાત છે.		
કેન્દ્રકા	સુ. ડ. ૨૧-૧૫	?		
કેવૂક	ચ. સ્. ૪-૩૯; સુ. સ્. ૪૬-૨૬૨	કેસર इति नाम्ना प्रसिद्धः। (૫૯૬) ?		
કેમ્બૂક	વા. સ્. ૬-૭૬; સ્. ૧૪-૨૬	શાકની ગણતરીમાં છે.		
કેલૂટ	ચ. સ્. ૨૭-૧૦૮; વા. સ્. ૬-૯૦	કેલૂટ स्वादुवितपं तत्तन्दः स्वादुशीतलः। (૫૯૬) द्विस्यकसंज्ञः उदुम्बरभेदः। (अ. द.) उभरशानी ज्ञात.		
કેશી	ચ. ચિ. ૧૪-૫૫; વા. ડ. ૬-૩૪	ગંધમાંસી.	Nardostachys Jatamansi. નિ. પૂ. ૬૩૧	
કેશિકા	ચ. ચિ. ૩-૨૬૨	શતાવરી. (રા. નિ.)		
કેસર	ચં ૦ સુ ૦ વા ૦	બેલસરી.	Mimusops elengii. નિ. પૂ. ૬૯૫	
કેટર્ય	ચ. સ્. ૪-૩૩, ૭૨; સુ. ડ. ૨૮-૪	મહાનિમ્બઃ=અધાન લીંબડો.	Melia Azadirach. નિ. પૂ. ૨૪૫	
કેડર્ય	વા. ડ. ૧-૪૯	"	"	
કોકનદ	ચ. ચિ. ૬-૨૩	લાલકમળ.		
કોકિલાક્ષ	વા. ૦; સુ. ડ. ૫૮-૪૪	એબરો.	Hygrophylla spinosa. નિ. ઉ. ૨૦૩	
કોટફલમ્	ચ. ચિ. ૨૫-૨૪૦	કોહું.		
કોટ્રવ	ચં ૦ સુ ૦ વા ૦	કોદરા.	Paspalum scrobiculatum. નિ. ઉ. ૫૮૮	
કોપના	વા. ચિ. ૨૧-૬૭	રક્તકરત્રીરઃ (વૈ. શ.) રાત્રી કરેણ.		
કોરવૃષક	સુ. સ્. ૪૬-૨૧	કોદરા	Paspalum scrobiculatum નિ. ઉ. ૫૮૮	
કોરવૃષઃ	ચં ૦ વા ૦	"	"	

કોરદૂધ્ય	ચ. ચિ. ૧૮-૧૮૭	"	"	
કોરંટ	વા. ડ. ૨૪-૩૫	"	"	કુરંટકના અર્થમાં હોય એમ લાગે છે.
કોલ	ચં સુ. ૦૦	"	"	બેર, see વદરો.
કોલક	ચ. શા. ૮-૭૨	"	"	
કોલવહી	ચ. ચિ. ૩-૨૦૩	"	"	ચવિકા=ગળપીપર. Scindapsus officinalis નિ. ઉ. ૫૭૦
કોલા	ચ. ચિ. ૨૬-૪૪	"	"	
કોલામ્લ	ચ. ચિ. ૯-૨૦૦; સુ. ડ. ૧૨-૪૨	"	"	
કોવિદાર	ચં સુ. ૦૦	"	"	ખાટાં બેર.
કોશકાર	સુ. ડ. ૪૦-૧૨૬	"	"	કાંચનાર.
કોશામ્ર	સુ. સ્. ૪૬-૨૦૭; ચ. સ્. ૨૬-૧૧૬	"	"	Bauhinia racemosa. નિ. પૂ. ૪૩૬
કોશાતક:	ચ. સિ. ૩-૫૬;	"	"	इक्षुभेदः (उद्वेल्यु) = शेरडीनी नम.
કોશાતકી	સુ. ડ. ૫૬-૧૭	"	"	નંગલી આબો ?
કોષવતી	સુ. ડ. ૫૬-૧૭	"	"	કડવાં તુરીયાં. ઘંટોલિ: (અ. દ.)
કોષવત્યૌ	વા. સ્. ૧૫-૧	"	"	घोषकः-કડવાં તુરીયાં Luffa acutangula-Var bitter.
કૌન્તી	ચ. ચિ. ૨૫-૫૩; વા. સ્. ૨૧-૧૪	"	"	
કૌશ્માદન	ચ. સ્. ૨૭-૧૧૧; વા. સ્. ૬-૯૧	"	"	ઘંટાલિકૈકા ધામાર્ગવો દ્વિતીયા રાજકોષાતકી ચ। (અ. દ.)
કંકોલ	વા. ડ. ૨૨-૯૩; સુ. સ્. ૪૬-૨૦૨	"	"	રેણુકમીન.
કંગુ	ચ. સ્. ૨૬-૧૧૭; વા. સ્. ૬-૧૦	"	"	घिचुलिका (च. द.); पन्नबोजम्। (रा. नि.) = કમળકાકી.
		"	"	ચણુકઆળ.
		"	"	કાંગ.
		"	"	Cubea officinalis. નિ. ઉ. ૩૨૭
		"	"	Panicum miliaceum. નિ. પૂ. ૬૧૩
		"	"	Aglaia Roxburghii. નિ. પૂ. ૨૫૨
કેગુક:	સુ. ચિ. ૩૧-૫	"	"	
કેગુકા	સુ. સ્. ૩૭-૨૮	"	"	રેપથુ તરીકે છે.
કંદલો	સુ. સ્. ૩૯-૮	"	"	પ્રવેતશ્લક્ષણવહુપુટકન્દવિશેષ: सर्पच्छत्रिकम् इति लोके।

સ્. ૩૧-૮. મહાવિહાલસમો વ્યાઘ્રાકારઃ કદલીહળ્ડ
 इति पौण्ड्रे प्रसिद्धः ॥ अन्ये सर्पविशेषमाहुः। अन्ये
 कन्दलीमृगं इति समस्तं पठन्ति। उद्वेल्यु. સ્. ૪૬

કંઢૂકરી
કંપિલુક

—સ—

સહચૂષ:

સપિલકા

સદિર

સધોત

સપુર:

સરપુષ્પા

સરવુસ:

સરમંજરી

સરાગરી

સરાહા

સરાશ્વા

સર્જર

સુહૈંકપન્નક
—ગ—

ગજ

ગજચિર્મટ:

ગજદંતિકા

ગજપિપ્પલી

ગજાહા

વા. સ્. ૧૫-૯
ચં. સુ. ૫૦ વા. ૦

ચ. નિ. ૨-૧

ચ. સ્. ૨૭-૨૭

ચં. ૫૦ વા. ૦

સુ. ક. ૨-૫

વા. સ્. ૧૫-૪૩

ચ. વિ. ૮-૧૬૩

સુ. સ્. ૩૮-૧૮

વા. સ્. ૧૫-૩૦

સુ. વિ. ૩૧-૫

ચ. ક. ૨-૧

ચ. સ્. ૨૩-૧૩

ચ. સ્. ૨૭-૧૬૬

ચં. ૫૦ વા. ૦

ચ. વિ. ૨૯-૧૧૩

સુ. ઉ. ૫૧-૩૩

વા. વિ. ૧૪-૩૮

વા. ઉ. ૩૬-૬૧

ચં. ૫૦ વા. ૦

વા. ઉ. ૫-૮

પદ્મચીન. (રા. નિ.) 'કુવચ' અર્થે પણ હોય શકે.
કંપિલો. see કમ્પિલુક.

શમીધાન્ય વર્ગમાં છે. કરટ: (રા. નિ.); ત્રિપુટકલાય: (ચ. દ.)=શાંગ ?

ખેર. Acacia catechu. નિ. પૂ. ૪૫૨

સ્થાવરવિપમાં છે.

કુન્દુરક: (અ. દ.)=કસસતો યુદર. સપુરનો સાધારણ અર્થ

નિર્થોસ થાય છે. see વા. ઉ. ૪૦-૫૨.

બોડી અન્નમોદ. કેટલાક અન્નગંધા (રા. નિ.), હલ્દી મરુવક
અને બીજા વળી નાકછીંકણી-આવા અર્થો કરે છે. નિ. ઉ. ૬૬૩

મરુવક: (અ. દ.). હમરો—O. Basilicum.

see અપામાર્ગ.

હમ્મતકનો પર્યાય. હુંડવેલ.

અન્નમોદ.

" (ટીકા).

ખજૂર. Phoenix sylvestris. નિ. ઉ. ૫૪૬

સુદાકપન્નતૈલ એવું નામ છે.

નાગકૈસર. Mesua ferrea. નિ. પૂ. ૧૦૮

ધ્રુવાશ્લી. ગોરક્ષકંકડી (ટીકા)

નાગદન્તી ?-તે પાળાતો ભેદ.

ગળપીપર. Scindapsus officinalis. નિ. ઉ. ૫૭૦

" " "

નિ. પૂ. ૨૩૪

Boswellia serrata.

શાદેડી.

બુઓ. ઉત્તરભયરિતમ્

દ્વિવિધઃ સ્થલજો જલજન્ન, તત્ર સ્થલજો હરિતશાક-
પતિતઃ, જલજો જલપિપ્પલીગણ્ડોરમ્ । સ્ત્ર ચિ.
૩૪ (૩૬૬થુ.) સારપ્રધાનતરુવિશેષઃ (૩૬૬થુ.)
રા. નિ. કારે સમપ્રિયઃ અને રતુક એવા બે
અર્થો ગણ્ડોરના આપેલા છે. ચક્રપાણિદત્તે રામ-
ઠશાકઃ (સ્ત્ર ૪-૧૫) કહેલું છે. વૈ. નિ. પ્રમાણે
ગણ્ડોરનો અર્થ જંગાલી સૂરણ થાય છે. સાધારણ
રીતે આજ અર્થ કરવામાં આવે છે.

?

નેપાલીહરિતાલકુંકુમગદા ગોરોચનાૈરિકમ્ । કુપ્ત અર્થે
હું લઉં છું.

ચોખાની નત.

સ્થાવર વિષની ગણત્રીમાં.

ચોખાની નત છે.

કમળકાકડી. (૩૬૬થુ.)

છેદવાશથી. (૩૬૬થુ.)

નિ. ઉ. ૬૬૪

ગવેધૂકમ્=ૐરિકમ્; ગવેધૂકા=ગોજિહ્વા (રા. નિ.). તુળધા-
ન્યવિશેષઃ (મ. દ). રચામાકસદૃશૈઃ ગુણૈઃ (ચરક).
તુળવિશેષઃ (૩૬૬થુ.) સામે ?

નિ. ઉ. ૬૬૪

ચોખાની નત છે.

મોથ.

મોથ.

સુ. ડ. ૪૦-૧૫૪

ચ. સ્ત્ર. ૨૭-૧૦૧, ૧૬૫

સુ. સ્ત્ર. ૪૬-૨૩૮

વા. સ્ત્ર. ૧૫-૩૩

ગજાશના

ગણ્ડોર

ચ. વિ. ૮-૧૭૪

વા. ડ. ૩૨-૩૧

ચ. સ્ત્ર. ૨૭-૧૩

સુ. ક. ૨-૫

ચ. સ્ત્ર. ૨૭-૧૭

સુ. સ્ત્ર. ૪૨-૧૮

ચ. સ્ત્ર. ૨-૭; સુ. સ્ત્ર. ૩૯-૪;

સ્ત્ર. ૧૫-૪૫

ચ. સ્ત્ર. ૨૫-૩૩; વા. સ્ત્ર. ૬-૮૨;

સુ. સ્ત્ર. ૪૬-૨૧.

ચ. સ્ત્ર. ૨૭-૧૬

સુ. ડ. ૧૭-૧૭

વા. ક. ૪-૪૩

ગણ્ડોરપુષ્પો

ગદા

ગન્ધલા:

ગર્ગરક

ગર્મટો

ગલોલચમ

ગવાક્ષો

ગવેધૂક

ગવેધૂકા

ગોક્ષેય

ગાઢ્ઘી

ગાંધેરુકમ્	ચ. સ્. ૨૭-૧૩૬	ફલવર્ગમાં. નાગખલાનું ફલ (ટીકા)	નિ. પૂ. ૧૭૨
ગાંધેરુકી	સુ. સ્. ૪૬	નાગખલા (૩૬૬થુ).	Grewia Asiatica.
ગાયત્રી	વા. ઉ. ૩૯-૧૭૦; સુ. સ્. ૨૯-૭૨	ખદિર.	
ગાલવ	ચ. ચિ. ૨૫-૧૦	સ્થાવરવિષયી ગણત્રીમાં છે. ગાલવનો અર્થ સદેહ લોધ તેમજ મીઠળ પણ થાય છે.	
ગિરિ	ચ. ચિ. ૨૫-૯૩	સસિતગિરિકોલમધ્યા: etc. ?	
ગિરિકદમ્બ:	સુ. ઉ. ૩૨-૬; વા૦	મોટા કદમ્બ.	Anthocephalus. Cadamba.
ગિરિજ	ચ. ચિ. ૧૧-૧૩૦	શિલાજતુ.	
ગિરિકર્ણિકા	ચ૦ સુ૦ વા૦	ગરથી.	Clitorea ternatea. નિ. પૂ. ૩૮૩
ગિરિમહિકા	ચ. ક. ૫-૨	કુટજ (કો)નો પર્યાય છે. કોડો.	
ગિર્યાદ્ધા	સુ. ક. ૨-૪૫	પ્રવેતસ્યન્દ: (૩૬૬થુ); અને શ્વેતસ્યન્દ એટલે અપરાજતા (રા. નિ.). ગરથી.	
ગિલોડચમ્	સુ. સ્. ૪૨-૧૮	અસાતકંદવિશેષ. see ગલોડચમ્.	નિ. ઉ. ૬૬૫
ગુગુલુ	ચ૦ સુ૦ વા૦	ગુગળ.	Balsamdendron Mukul. નિ. પૂ. ૨૨૯
ગુગ્ગા	વા. ઉ. ૪૦-૫૨	ચણીડી.	Abrus precatorius. નિ. પૂ. ૩૫૬
ગુડમંજરી		કાલાચાલમ્લો (અ. દ.). ગુડમંજરી: લપુરો નસ્યાસ્કંધાં-સવાહુરુજમ્ (મળમાં). કૂટશાલમ્બલી.	
ગુડાનન્દી	ચ. ક. ૧૦-૬	તીક્ષ્ણ કંટાવાળો થોર.	A species of Euphorbia.
ગુહ્મચી	ચ૦ સુ૦ વા૦	ગળો.	Tinospora Cordifolia. નિ. પૂ. ૩૧
ગુન્દ્રા	ચ. સ્. ૪-૫૮, ૪૧; સુ. ચિ. ૧૭-૬; વા. સ્. ૧૫-૨૪	ધાખાજરીયું અથવા ભદ્રમોથ.	નિ. ઉ. ૬૬૪
ગુસાફલ	સુ. ઉ. ૪૬-૨૩	કોચાં.	
ગુદા	ચ૦ સુ૦ વા૦	શાલિપર્ણી.	
ગુઠ	વા. સ્. ૧૫-૨૪	વૃન્તવૃણમ્ (અ. દ.). શુદ્ધોદાસ.	

*ગુઝ્જનક	ચ. સ્. ૨૭-૧૬૮; વા. ૦.	ગાળર	Daucus Carota.	નિ. પૂ. ૫૮૮
ગુધ્રનલો	વા. ઉ. ૩૫-૪૬	કંથાર.	Capparis separia.	
ગુષ્ટિક	સુ. વિ. ૯-૮	કાશ્મરી (રા. નિ.)=શીવણ.		
ગોકર્ણ	સુ. સ્. ૪૬	ગોસદશકર્ણ: ગોનફ હતિ પ્રસિદ્ધ: (૩૬૬થુ).		
ગોજિહ્વા	ચં. સુ. ૦ વા. ૦	ગળજીભી.	Elephantopus scaber.	નિ. પૂ. ૬૬૫
ગોકંટક	વા. સ્. ૧૫-૨૪	ગોખરૂ.		
ગોચન્દના	સુ. વિ. ૨૮-૨૧	પ્રિયંચુ (૩૬૬થુ)=ધઉંલા.		
ગોજી	સુ. સ્. ૮	ગળજીભી		
ગોધૂમ	ચં. સુ. ૦ વા. ૦	ધઉં.	Tricium vulgaræ.	નિ. ઉ. ૬૧૫
ગોનસી	સુ. વિ. ૩૦-૫	તાંબડા રાનધેવડા (મરાઠી).	Cylista scariosa.	નિ. ઉ. ૬૬૫
ગોપકન્યા	વા. ઉ. ૩૭-૮૨	સારિવા.		
ગોપયોળટા	સુ. સ્. ૩૮-૬	ગટખોરડી. ઘોટાબદરી (૩૬૬થુ).	Zyziphus xylopyrus.	નિ. ઉ. ૬૬૫
ગોપવહ્લી	ચ. વિ. ૮-૧૬૦; સુ. ઉ. ૫૧-૨૬	સારિવા.		
ગોપસૂતા	વા. સ્. ૧૫-૮	સારિવા.		
ગોપા	સુ. ક. ૩-૧૪	સુગંધમૂલા સારિવા (ટીકા).	સારિવા.	
ગોપાઙ્ગના	વા. ક. ૪-૧૨	સારિવા.		
ગોપી	વા. સ્. ૨૦-૩૭; ચ. વિ. ૮-૧૫૭	”		
ગોલોમી	ચં. સુ. ૦ વા. ૦	દુર્વા. ધ્રો.	Cynodon dactylon.	નિ. ઉ. ૫૮૪
ગોષ્ઠુરક	”	ગોખરૂ	Tribulus terrestris.	નિ. પૂ. ૧૮૫
ગૌર	ચ. સ્. ૨૭-૭	કાંચરની નત.		

* ગુઝ્જનક—ચક્રપાણિદતે ‘ગુઝ્જનકં રસોનકઃ કિંવા ગુઝ્જનકં શોભાંજનમ્’ (ચ. વિ. ૧૨-૬૦) આવો અર્થ ક્યો છે. ટીકાકારો ઉપર આધાર રાખવાથી આપણી શી વહે થાય ? ટીકાકારોના આવા પ્રમાદને રહે ધ્યાનમાં ન લેતાં રૂઢીપરંપરાથી ને અર્થ થતો આવ્યો છે તે ન અર્થ લીધો છે.

ગૌરધૂમ	ચ. ચિ. ૨૯-૧૪૭	વાતરક્તમાં લેપ છે. રોળ ?	સફેદ સરસવ.
ગૌરસર્વપ	ચ. ચિ. ૨૨-૧૮૩	મોટાં પાકાં આંખાં.	નિ. ૭. ૪૬૧
ગૌરામલક	સુ. સ્. ૧૬-૯	હળદર.	<i>Curcuma longa.</i>
ગૌરી	વા. સ્. ૬-૮	ચોખ્ખાની એક જાત.	
ગંધના:	ચ. ચિ. ૩-૨૬; સુ. ક. ૬-૨૨	સુગંધી રાસ્ના. (ડલ્હુ.) = રાસ્ના.	
ગંધનાકુલી	વા. ચિ. ૧૪-૧૪	ગંધપત્રમ્ (અ. દ.) = તમાલપત્ર ?	
ગંધપલાશ	ચ. સ્. ૨૫-૩૩	ધઉલા.	
ગંધપ્રિયંગુ	ચ. ચિ. ૨૫-૫૫	"	
ગંધફલી	ચ. ચિ. ૨૭-૫૧	ષટ્કચુરો. કેટલાક અજગંધા માટે પણ ગંધા વાપરે છે.	
ગંધા	સુ. ચિ. ૯-૬૦	પ્રિયંગુ.	
ગંધાદ્વા	સુ. ડ. ૨૫-૩; વા. ચિ. ૧૧-૨૧	એરડો. (ડલ્હુ.)	
ગંધર્વદ્વસ્તક	વા. ચિ. ૧૩-૪૧	?	
ગંધેરણ્ડ	સુ. ડ. ૫૨-૪૨; વા. ૦	પિપ્પલીમૂલ (ટીકા).	
ગ્રન્થિક	ચ. ચિ. ૨૦-૭૧	વજ.	
ગ્રન્થિકી	સુ. ચિ. ૨૦-૫૪	વજ અથવા પિપ્પલીમૂલ.	
ગ્રન્થિ			
ધ			
ચંન	ચ. ૦ સુ. ૦ વા. ૦	મોથ.	<i>Cyperus rotundus.</i>
ચુણપ્રિયા	વા. ચિ. ૮-૧૦૩	અત્તિવિષા.	
ચોળટા	વા. સ્. ૧૫-૧૭; સુ. ચિ. ૧૭-૩૪.	ગરબોરડી. અશ્ણુદત ચોળટાનો અર્થ 'પૂગવિશેષ' કરે છે !	
		ન્યારે ડલ્હુ ચોળટાફલમ્-બદરીફલમ્ એવો સ્પષ્ટ	
		અર્થ કરે છે.	
ઘોષા	વા. ડ. ૧૬-૭	તુરીયાં.	

—च—

चक्रका

चक्रमर्द

चन्चुः

चणक

चण्डा

चतुरंगुल

चपला

चर्मरी

चर्मसाहा

चर्मवृक्ष

चविका

चव्य

चाङ्गेरी

चारटी

चारक

चित्रक

चित्रफला

चित्रा

चिरबिल्व

चिर्मट

सु. चि. ३०-५

च० सु० वा०

च. चि. २५-२२२

च० सु०

च० सु० वा०

च० सु० वा०

वा. क. ४-६४

सु. क. २-५

च. क. ११-१; वा. सू. १५-४५.

सु. चि. ११-६

च० सु० वा०

”

”

च. चि. २५-५३; वा. उ. ६-३४.

च. सू. २७-१७

च० सु० वा०

सु. चि. ३२-८, उ. ५८-६२

च० सु० वा०

”

च. चि. १०-३५; वा०

सोमसमवीर्या महौषधि.

कुंवाडीयो.

छुं०.

अथवा,

अजमोदाकारं सुगंधि द्रव्यम् (उल्लेख्य), ईषत्कृष्णाचोरक-
मेदः ॥ योरेके

गरभागो.

दोडीपीपर.

स्थावरविषनी गणुनीमां.

समक्षतो पर्याय. यीडाभाध. Acacia concina

लकुचर्दुमाकारो महावृक्षः (उल्लेख्य) = भूजपत्र.

गणपीपर.

अथके.

तीनपानकी इषडी.

कुंभः ब्रह्मयष्टिका इत्यन्ये (य. द.). स्थक्षपक्ष. Ionidium
suffruticosum.

योआनी ओके नत.

विद्रो.

ईद्रवाइशी (उल्लेख्य).

ओरेके (उल्लेख्य सु. चि. २), द्रवन्ती, दन्ती, ओरक्षइईटी धत्यादि.

मृषिकपर्णी (अ. द.). नेपाणो अथवा ओरेके अर्थ देवा.

ओरेके.

यीकई.

Cassia Tora.

Corchorus olerorius.

नि. पू. ४१०

नि. पू. १७०

Cassia fistula.

नि. पू. ६०

नि. पू. ४६०

नि. उ. ५७०

नि. पू. १८१

नि. पू. ६३

Plumbago zeylanica.

नि. पू. ६८४

Holoptelia integrifolia.

नि. पू. ३६७

Cucumis sativus (Var. sweet).

नि. पू. ५६४

ચિર્મટી	ચ. સ્. ૨૭-૧૦૭	ચીલડી.	"	ચીલડી.	ચીલડી.
ચિહ્નોક	ચ. સ્. ૨૭-૬૩; સુ. સ્. ૪૨-૧૮; વા. સ્. ૬-૮૨.	ચીલડી ભાલ.	"	Chenopodium atriplicis.	નિ. ઉ. ૨૬૫
ચોન	ચ. સ્. ૨૭-૧૩; વા. સ્. ૬-૮	ચોખાની એક જાત.			
ચોનાક	ચ. નિ. ૪-૪	?			
ચુક્ક	વા. સ્. ૬-૮૬	ધાન્યચિહ્નોક: કાંગા કે બંદી જેવું ધાન્ય.			
ચુક્રિકા	સુ. ડ. ૪૭-૨૪	ચાંગેરી.			
ચુરુચુ	ચ. ચિ. ૮-૧૨૭; વા. ચિ. ૭-૩૧	ચાંગેરી (ટીકા).			
ચૂત	સુ. સ્. ૪૬-૨૫૧	ધુંધ.			
ચૂર્ણક	સુ. સ્. ૬-૨૮	આંબા.			
ચેતકી	ચ. સ્. ૨૭-૭; સ્. સુ. ૪૬-૮	ચોખાની જાત.			
ચોચ	વા. ડ. ૩૦-૨૯	હરડે.			
ચોચક	સુ. સ્. ૨૮-૨૪; વા. સ્. ૧૫-૪૩	તળ.			
ચોરક	સુ. ક. ૬-૨	"			
	ચ. સ્. ૪-૭૨; સુ. સ્. ૩૮-૨૪;	ચોરડે. સુગંધિત છે. પંખા તરફથી સુગંધી મૂળ આવે છે. નિ. ઉ. ૨૩૧, ૬૬૬			
	વા. સ્. ૧૫-૪૩.				
ચંચુ	ચ. ચિ. ૧૦-૩૫; વા. ચિ. ૮-૨૨	ધુંધ.		Santalum album.	નિ. ઉ. ૩૪૫
ચંદન	ચં સુ. ૦ વા. ૦	ચંદન.			
ચંદ્રલેલા	વા. ચિ. ૨-૧૩૪	આંબાની.			
ચંપક	સુ. સ્. ૪૫-૧૨	રાજચંપા.		Michalia champaka.	નિ. પૂ. ૨૨
ચંદ્રશકલા	વા. ૦	આંબાની.			
છ					
છાગલાન્ત્રી	સુ. સ્. ૩૮-૨૯	વરધાશી. (ડહણ)		Argyrea speciosa.	

છત્રા	ચ. વિ. ૮-૧૬૦; સુ. ચિ. ૩૦-૫; વા. સ્. ૨૯-૩૧.	છત્રાતિછત્રા દ્રોણપુષ્પીદ્વયમ્ (૩૬૬૫; સ્. ૧૯, ૨૯). છત્રા કોકિલાક્ષ: (ચ. દ. વિ. ૮-૨૦-૧). આવા અસદ્ય ગોટાણામાં શા અર્થ લેવા તે સ્મરતું નથી.
છાગકર્ણ:	વા. સ્. ૧૫-૧૯	વસ્તકર્ણ: (અ. દ.) = અબધર્ણ. Shorea robusta.
છિન્નરુદ્ધા	ચં સુ ૦ વા ૦	ગળી.
છિન્નોદ્ભવ:	વા. ચિ. ૧-૬૦	"
જ.		જટામાંસી.
જટા	સુ. ડ. ૬૨-૩૦; વા. ડ. ૬-૩૮.	Nardostachys Jatamansi. નિ. પૂ. ૬૩૧
જટામાંસી	સુ. ડ. ૬૦-૪૭; વા. ડ. ૫-૨.	જટામાંસી.
જટિલા	ચં સુ ૦ વા ૦	જટામાંસી. (ટીકા). ઉચ્ચટ: (ચ. દ.)
જતુ	ચ. ચિ. ૨૫-૯૮	દાખ.
જતુસુલ	સુ. સ્. ૪૬-૧૨; વા. સ્. ૬-૭	ચોખાની બત.
જમ્બુ	ચં સુ ૦ વા ૦	બંધુ.
જયન્તો	વા. ચિ. ૧૭-૨૬	બયતી.
જયા	ચ. ચિ. ૧૪-૫૫; વા. ડ. ૬-૩૫.	"
જયાદ્વયમ્	વા. સ્. ૧૫-૨૧	" " " " " "
		તર્કારી હરીતકો ચ હતિ જયાદ્વયમ્ (અ. દ.). અરણી અને હરેડે.
જલજ	ચ. ચિ. ૨૪-૩૫	ક્રમણ અથવા મોથ.
જલપિપ્પલી	ચ. સ્. ૨૭-૧૬૫	સ્તવેદીયો.
જલમ્	ચં સુ ૦ વા ૦	વાળો.
જલદ	વા ૦ સુ ૦ ચં	મોથ.
જાતિ	ચં સુ ૦ વા ૦	ચં એલ્ડી અથવા બયદેળ. જાતિશબ્દેન જાતિફલં કથ્યતે (૩૬૬૫).
જાતિકા	વા. ચિ. ૨૧-૭૬	બયદેળ!
જાતિપત્રો	વા. ડ. ૨૨-૯૩	બયંડી.

જાતિફલમ્	ચં સુ ૩૦ ૩૦	અયક્ષ્ણ.	Myristica fragrans.	નિ. ઉ. ૩૩૦
જાતિરસ	વા. સ્. ૧૫-૪૩	બોલ: (અ. દ.)=હીરાભેલ.		
જાતી	સુ. ચિ. ૧૮-૨૧	બુધ અથવા બયક્ષ્ણ.		
જાતોકન્દ	સુ. સ્. ૩૭-૧૬	બુધનાં મૂળ. જાતોમૂલમ્ પણ છે.		
જાતીકોશ	સુ. સ્. ૪૬-૨૦૨	બયંત્રી. (ડહલ્યુ)		નિ. ઉ. ૩૩૦
જાતુકન્દ	સુ. સ્. ૩૭-૧૭	યુગળ. (ડહલ્યુ)		
જાતુકમ્	સુ. સ્. ૪૬-૨૭૪	શુક્લચાલિપર્ણી (ડહલ્યુ)-સફેદ સાંઘવળ.		
જાતુકશાક	સુ. સ્. ૨૦-૧૩	જાતુશાકમ્ વંશપત્રિકા (ચરકટીકા સ્. ૨૬-૮૬); પૌષ્ક- ર શાકમ્ (ડહલ્યુ). હું ધાંડે છું કે કમળના કંદનું શાક એ અર્થ વધુ સારો છે.		
જાલમાલિની	ચ. ચિ. ૨૫-૨૦૩	કડવાં તુરીયાં.	Luffa acutangula.	નિ. પૂ. ૫૫૨
જાલક્ષોરો	સુ. ક. ૨-૫	સ્થાવર વિધની ગણત્રીમાં છે.		
જાલિની	સુ. ક. ૭-૩૪; વા ૦	કડવાં તુરીયાં.		
જિહ્વિની	ચ. ચિ. ૮-૧૬૫-૧૭૪; સુ. સ્. ૩૮-૧૪; વા. સ્. ૧૫-૨૬.	મવેડી. અશ્વત્થાત કૃણુશાદમલી અર્થે કૃત છે.	Odina Wodier.	નિ. પૂ. ૨૮૭
જોમૂતક	ચ. સ્. ૪-૩; સુ. સ્. ૩૮-૩; વા. ઉ. ૩૦-૧૮.	કુડકવેલ.	Luffa echinata.	નિ. પૂ. ૫૪૬
જીરક	ચં સુ ૩૦ ૩૦	છંદે.	Cuminum cyminum.	નિ. પૂ. ૫૯૬
જોરકઠ્ઠયમ્	વા. ચિ. ૩-૧૨૨	છંદે, શાહછંદે.		
જીવન્તી	ચં સુ ૩૦ ૩૦	ડાડી.	Leptadania reticulata.	નિ. પૂ. ૩૯
જૂળ	વા. સ્. ૧૪-૨૧	તુળધાન્યવિશેષ: દક્ષિણપથે ગોંધલકાંઈતિ પ્રસિદ્ધ: (અ. દ.)?		
જૂળાંદિ:	ચ. સ્. ૨૭-૧૭	ચોખાની ભત છે.		
જૂળાંદિ	ચ. સ્. ૨૧-૨૫	જોનાર ફતિ રચાત: (ચ. દ.). જુવાર નહિ હેય?		
જોડ્ઠકમ્	ચ. ચિ. ૧-૧૭; વા ૦.	અગર.	Aquilaria agallocha.	નિ. ઉ. ૩૩૮

અયોતિષક

સુ. ચિ. ૯-૧૦

અયોતિષમતી

ચં સું વાં

અંતુષ્ઠ

સુ. સ્. ૪૬-૨૪૮; વાં.

અંબોર

ચં સું વાં

—શ—

શિષ્ણટો

ચ. સ્. ૨૭-૧૭

શંશુ

વા. સ્. ૬-૮૨

—ટ—

ટિપિટકેર

ચ. ચિ. ૯-૧૦

ટિપિટક

વાં. સુ. સ્. ૩૮-૬૮

ટુટુક

ચં વાં સું

ટંક

ચ. સ્. ૨૭-૧૩૦; સુ. સ્. ૪૬-૧૮૨

—હ—

હુહરક

સુ. સ્. ૪૬-૨૭૪

—ત—

તગર

ચં સું વાં

તણુલ

”

તણુલીબક

”

તપતીયા:

ચ. સ્. ૨૭-૮; વા. સ્. ૬-૨

તમાલ

ચ. ક. ૧-૮; સુ. સ્. ૩૬-૬;

તર્કારી

વા. હ. ૧૧-૩૫

તરુણી

ચં સું વાં

તરુણી

ચ. ચિ. ૮-૧૭૪; સુ. સ્. ૪૬-૨૩૯

કાકમર્દનિકા તસ્યા: ફલમ્ (ડહથુ)=કાગડાળીચો.

પેંગળથી તેનેવતી. Cardiospermum halicacabum. નિ. પૂ. ૨૬૦

આલકાંડથી.

Celastus paniculata. નિ. પૂ. ૨૫૬

વાવડીંગ.

લીંધુ. Citrus acida. નિ. પૂ. ૨૯૩

ચોખાની બત.

હુહુરિકા. (અ. દ.) ?

રેંદુ.

Oroxylum indicum. નિ. ઉ. ૧૯૦

”

”

કાદમીરે સ્વનામપ્રસિદ્ધં વહુપ્રકારમ્ (ડહથુ); કાદમીર-

પ્રસિદ્ધમ્ (ચ. દ.). કાદમીરમાં થનારું બહુ બતતું આ

શાક લાગે છે.

‘હોહો’ હિતનામ્ના પ્રસિદ્ધ: (ડહથુ)=ડોડી.

તગર.

Valeriana Hardwickii. નિ. પૂ. ૬૩૪

ચોખા.

Oryza sativa. નિ. ઉ. ૬૧૭

તાર્દલ્લો.

Amarantus polygamous. નિ. ઉ. ૨૮૮

ચોખાની બત છે.

તમાલપત્ર.

Cinnamomum Tamāla. નિ. ઉ. ૩૩૩

અરણી.

Clerodendron phlomoides. નિ. ઉ. ૨૩૬

શુલાબ.

Rosa Centifolia. નિ. પૂ. ૪૮૩

तल	वा. स्र. १५-१८	ताड.	see ताल
तलकोट	सु. उ. ५१-४४	अंकोलः (३६७) = अंडोस.	
तवक्षोरी	वा. चि. ५-३०	वांसडपुर.	
तस्कर	सु. चि. ३७-१७	थोरड.	see इंगुदो.
तापसवृक्ष	वा. स्र. १५-२८; सु. स्र. ३८-१६	धधोरीयुं.	Phyllanthus niruri. नि. उ. ३६८
तामलकी	च० सु० वा०	बोवथांभणी.	Piper Betel. नि. उ. ३१३
ताम्बूल	च. स्र. ५-११; सु. स्र. ४६-२७८	नागरवेद.	Rubia cordifolia. नि. पू. ६२६
ताम्रबल्ली	सु. शा. १०-५६; वा. उ. ३५-४६	भञ्ज.	Borassus flabellifer. नि. उ. ४५०
ताल	च० सु० वा०	ताड.	Curculigo orchioides. नि. उ. ४६८
तालपर्णी	सु. चि. ११-२३; वा. स्र. ३०-२२	मुशदी. (३६६७)	" "
तालपत्री	सु. चि. १८-५	"	"
तालमूलो	सु. उ. ५१-३८	"	"
तालोतल	सु. चि. १७-२५	मूयामलकीमूलम् नलमित्यन्ये (३६६७). बोयथांभणीनुं मूण.	नि. उ. ४४५
तालीरा	च० सु० वा०	तादीसपत्र.	Abies Webbiana.
ताक्ष्यम्	वा. चि. ६-५८	रसवंती.	
ताक्ष्यशैलं	सु. चि. ६-१३, ४६	रसांजनम्-रसवंती.	
तिक्त	वा. स्र. १०-२८	डंडु.	
तिक्तरोहिणी	च० सु०	डंडु अथवा रोषु	
तिक्तला	च. क. ११-१	सप्तदा-शंभिनीना पर्याय. यीकाभाड.	
तिक्ता	च० सु० वा०	डंडु.	
तिक्ताद्वय	वा. स्र. १५-४०	एका कटुका, अन्या काकतिका । (अ. द.) डंडु अते पीडुडी.	
तिक्तकोशातकी	वा. क. १-४१	डंडुवी रोडडी.	
तिक्तालाबु	सु. स्र. ४६-२१५	डंडुवी तुभडी.	Lagenaria vulgaris नि. पू. ५४२
तिक्तेष्वाकु	च. चि. २५-२०३	"	"

तिन्तिडोको	च० सु० बा०	आमली.	Tamarindus indicus.	नि. पू. ४२६
तिन्डोश	वा. सू. १-८५	?		
तिन्दुक	च. सू. ४-१७; सु. सू. ४२-१८; वा. उ. ३२-२२	डीभरवे.	Diospyros Embryopteris.	नि. पू. ७००
तिन्दुकी	सु. सू. २८-४८	"	"	
तिनिश	च. क. १-७; सु. सू. ३८-१२; वा. सू. १५-१६	तथुछ.	Ougeinia dalbergioides.	नि. पू. ४७२
तिमिर	सु. उ. ५१-३२	तिमिरो नवरागीपत्रः तिवरिया इति प्रसिद्धः (३६६७) शेरीयां-Mangrove.		
तिरोटक	च. क. ८-१	शेधनो पथीय.		
तिल	च० सु० बा०	तक्ष.	Sesamum indicum.	नि. उ. १६३
तिलकनंजरी	वा. उ. ३८-२६	शेधनी मंजरी. तिलकः लोध्रः ।		
तिलपर्णी	च. सू. २७-६२; सु. सू. ३६-६; वा. सू. १-७४.	हुलहुल इति लोके. तलपल्ली, Gynandropis penta- phylla, अशुद्धत तिलपर्णी बदरकः आवे। अर्थे डरे छे.		नि. पू. ८६
तिल्वक	च. सू. १-११५, ११६; सु. सू. ३६-४; वा. सू. १५-२.	लोध्र.		
तोक्षण	वा. चि. ५-५४	भरीयां.		
तोक्षणक	वा. शा. १-८८	पीलु.		
तोक्षणगन्धा	सु. उ. २३-४	शोभांजनक-सरगवे.	Moringa Pterygosperma.	नि. पू. ३०८
तोक्षणबुक्ष	वा. सू. १५-४५	पीलु.	Salvadora persica.	
तुगा	च०. वा०. सु. उ. ५७-१०	वांसिधपुर.		
तुङ्गा	च. सू. ३-२४; सु. क. ८-१०८.	पुन्नाग=नागडेसर.	Mesua ferrea.	
तुगाह्या	सु. उ. ४५-३२	वांसिधपुर.		

तुगाक्षीरो	च० सु० वा०	"	कापीसिनी-अंगली कपास.	नि. पू. १४६
तुण्डकेरी	सु. उ. ४८-२७	तुअडी.		
तुम्ब	वा. स्र. ६-८५, ८८.	अवी तुअडी.		
तुम्बी	च० सु० वा०	"		
तुम्बुक	च. स्र. २७-८२	नेपाली धाया.	Xanthoxylum alatum.	नि. पू. २०१
तुम्बुर	च. स्र. २७-१६५; सु. उ. ४२-६६; वा. चि. २१-३५.			
तुरंगगंधा	सु. उ. ४१-४१	अश्वगंधा.	Withania somnifera.	
तुरुष्क	च. चि. २८-१४८; सु. स्र. ३८-२४; वा. स्र. १५-४२	सिहकः (इक्षु). शैथारस.	Altingia excelsa.	नि. पू. ४८५
तुवरक	सु. चि. ३१-५	चैलभोगरी.	Gynocardia odorata or Hydnocarpus Wightiana.	नि. पू. ८७
तुवरिका	वा. उ. ३२-३१	तुवेर ?	Cajanus Sativus.	
तुवरी	वा. चि. १८-२५	"		नि. पू. ४०८
तुषा	च. स्र. २७-८४	शांडवर्गमां छे. डांसभई ?		
तूतो	वा. उ. ४-४७	पूतिकरंजः (अ. द.). डांडय.		
तूद	च. स्र. २७-१२६	शेतर.	Morus indica.	नि. उ. ४३४
तूर्णिक	वा. स्र. ६-१	चोभानी नत.		
तेजस्विनी	च. चि. ८-१६३	तेजेवती.	Zanthoxylum alatum.	नि. पू. २०१
तेजोवती	वा. शा. २-४२.	"	"	"
	च. क. ७-१२; सु. उ. ४०-४१; वा. उ. २२-३८.	"	"	"
तेजोद्वा	च. चि. १८-१६३; सु. चि. २-८४	"	"	"
तोदन	च. स्र. २७-१३६	धन्वनभेदः (टीका)=तांअटनां दूधनुं शांड.		

તોદર્પણી	સુ. સ્. ૪૬-૨૧	કુધાન્યવર્ગમાં છે. આમ અર્થ થાય છે.
તોયમ્	સુ. ક. ૨-૫૧	વાળો.
તોયદ	વા. ડ. ૩૪-૪૬	વાળો અથવા મોથ.
તોયપર્ણી	ચ. સ્. ૨૭-૧૬	ચોખ્ખાની જાત.
તોવરક	ચ. ચિ. ૩૦-૧૨૨	see તુવરક.
ત્રપુસ	ચં સુ. ૩૦ વાં	કાકડી.
ત્રપુષી	સુ. ડ. ૪૭-૩૩	કડવી કાકડી.
ત્રાયન્તિકા	ચ. ક. ૭-૫૩; સુ. ચિ. ૧૧-૮	ત્રાયમાણુ? હેલથુ 'મદ્યન્તિકા' અર્થ આપે છે. Delphinium saniculæfolium. નિ. પૂ. ૮
ત્રાયન્તી	ચ. ચિ. ૧૭-૫૦; સુ. ડ. ૩૬-૨૧૫;	" " " "
ત્રાયમાળ	ચં સુ. ૧૦-૨૮.	ત્રાયમાણુ.
ત્રિકંટક	"	ગોખરૂ.
ત્રિજાતક	"	તજ, તમાક્ષપત્ર, એલચી.
ત્રિદશાદ્વ	"	દેવદાર.
ત્રિપર્ણી	ચ. ચિ. ૨૮-૧૫૭	હંસપાદિકા (ટીકા)=હંસરાજ Adiantum—
ત્રિપર્ણિકા	ચ. સ્. ૨૭-૬૭	(હુગ્ધિકા સુ. સ્. ૨૭૪. હેલથુ), વનકાપાસીત્યપરે । ?
ત્રિપાદી	સુ. સ્. ૪૬-૨૭૪	હંસપાદી (અ. દ.)=હંસરાજ.
ત્રિફલા	વા. સ્. ૧૫-૮	હરડે, બેઠાં, આંખળાં.
ત્રિભણ્ડો	ચં સુ. ૩૦ વાં	નસોતર.
ત્રિવર્ણક	ચ. ક. ૭-૨	ત્રિજાતક (ટીકા).
ત્રિવૃત્ત	સુ. સ્. ૪૪-૭	નસોતર.
તુટી	ચં સુ. ૩૦ વાં	એલચી.
તુણમૂલ	ચ. ચિ. ૪-૧૦૧	ફેતકી ?
		Ipomæa turpethum. નિ. ડ. ૧૧૦
		Elattaria Cardamomum. નિ. ડ. ૪૭૭

तृणमूल्या	सु. क. १-२१	केतकी अने भक्षिका.
तृणशान्य	च. स्र. २७-१३८	केतकीफलम् (टीका). केवडानुं ३७.
त्वक्	च० सु० वा०	तज.
त्वक्क्षोरी	"	वासकपूर.
त्वरितक	सु. स्र. ४६-१२	चोभापानी नत.
—श—		
शौण्यक	च. चि. १७-६२	शुशुर. लटीडर (भराडी).
—द—		
दण्डोन्पल	च. चि. २६-४८	सलुडेची.
दधित्य	वा० सु० च०	क्रोडी.
दन्तशठ	"	आहुं बीशु.
दन्ती	"	तेपाणे.
दंडुरा:	च. स्र. २७-१३; वा. स्र. १-८	चोभापानी नत.
दर्भ	च० वा० सु०	दाभडे.
दशमूल	"	शाविपक्षीदि दशमूल.
दशमूली.	च. चि. २१-८८; सु. चि. ३८-६३	दशमूली (चोरभंदर). <i>Dædalacanthus purpurascens</i> . व. शा. ५५४
दशाङ्गो	वा. उ. ३-४७	दशमूलना अर्थमां छे ओम हु मानुं छु.
दहन	वा. स्र. १५-२१	यित्रो.
दाडिम	च० सु० वा०	दाडम.
दावीं	"	दाडलदर.
दारु	वा. क. ५-५; च०; सु. उ. ३८-२६४	देवदार.
दारुहरिद्रा	च० सु० वा०	दाडलदर.
दासीकुरण्टक	सु. स्र. ३८-६	भुराजुदने। डायाशेरीया। <i>Balaria cristata</i> . नि. उ. २१८

३६

दीपिका	च. क. १-३२	अनयो.	
दीप्यक	च० सु० वा०	"	
दीर्घमला	सु. स्र. ३८-४५	धमासो (३६७).	
दीर्घवृन्त	सु. उ. ४०-७०; वा. स्र. १७-८	टेदुं.	Oroxylon indicum. नि. उ. १८०
दीर्घशूक	च. स्र. २७-७; सु. स्र. ४६-४;	शंगरनी नत.	
	वा. स्र. ६-१.		
दुग्धिका	वा. उ. २४-३८; च. चि. ६-१८८.	नागसाधुवेदी.	Euphorbia pilulifera. नि. उ. ३५२
दुग्धिनिका	वा. उ. ३७-८६	शुक्लदुग्धालावाम् (वि. श. सि.); रक्तापासार्गक्षुपे (रा. नि. च. ४) = इवी तुमडी ?	
दुरालभा	च० सु० वा०	धमासो.	Fagonia arabica. नि. पू. १८८
दुःस्पर्शा	"	"	"
दूर्वा	"	धोआनी नत.	Cynodon dactylon. नि. उ. ५८४
दूषक	सु. स्र. ४६-४	कुंडवेक्ष.	
देवताडक	च. क. २-१	देवदार.	Cedrus Deodara. नि. उ. ४४८
देवदारु	च० सु० वा०	कुंडवेक्ष.	Luffa echinata. नि. पू. ५४६
देवदाली	वा० सु० च०	शुगण अथवा शण.	
देवधूप	वा. स्र. १५-४३	दोषपुष्पी—	
द्रोणा	वा. उ. ३६-८२	कुंभो.	Leucas Cephalotus. नि. उ. ३७६
द्रोणीपुष्पा	च. चि. २६-२३७	रतनजोत.	Jatropha curcas.
द्रवन्ती	च. स्र. १-७७; सु. स्र. ३६-४;		
	वा. स्र. १५-४५.		
द्राविडी	सु. स्र. ३८-५४	अक्षयी.	see पला.
द्राक्षा	च० सु० वा०	द्रक्ष.	Vitis vinifera. नि. पू. २६८
झारदा	च. चि. ८-१६०	सागतुं जाड अथवा इपिडधु (टीका).	

द्विहस्तिकर्ण
होपि

—ध—

धत्तक

धनञ्जय

धनिका

धन्या

धन्याक

धन्वन

धन्वयासक

धव

धातकी

धानका

धानाः

धान्यक

धान्यतुम्बुरु

धामारीव

धात्री

धावनी

धावन्यौ

ध्याम

ध्यामक

धुनूर

वा. चि. १७-२६
च. चि. ८-१७; वा. सू. १५-३२

वा. उ. २४-३०

च. चि. ४-७३

वा. चि. ८-१७

सु. चि. ५-२८

च. सू. ४-६६

च. सू. २७-१३६; सु. सू. ४६-१७०

च. सू. ४-५३, ३६; वा. सू. १०-२६

च. सू. ३-१, सू. ३८-१२;

वा. सू. १५-३२.

च० सु० वा०

वा. सू. १५-१६

सु. चि. १०-५

च० सु० वा०

च. सू. २७-२६८

च० सु० वा०

”

च. चि. ३-१८२; वा. चि. १-८६.

वा. सू. २०-३७

च. सू. ५-१५

वा. सू. १५-४२; सु. सू. ३८-२४

सु. क. ७-५२

ये नतना ओरंडा.
कंटकारी-बोरीगण्डी. (टीका).

धंतुरो.

सान्ड.

धाण्डा.

धामार्गव (रा. नि., ध. नि.)=कडवां तुरीयां.

धाण्डा.

धामण्ड.

धमासे.

धावडो.

धावडी.

धाण्डा.

शुष्कभृष्टयवाः (टीका).

धाण्डा.

धाण्डा.

कडवां तुरीयां.

आंभणां.

कंटकारी. (य. द.)=बोरीगण्डी.

नानी अते भोटी बोरीगण्डी. (टीका)

धमासे.

कन्तूणम् = रोहिषधास. भरी रीते धमासे। अर्थ करवे। उचित छे.

धंतुरो.

Datura alba.

Datura alba.

Terminalia tomentosa or glabra.

नि. पू. ५५२

Coriandrum sativum.

नि. पू. १७५

Grewia tiliaefolia.

नि. पू. ५०६

Anogeissus latifolia.

नि. पू. ५२५

Woodfordia floribunda.

ધૂમક	—ન—	ચ. સ. ૨૭-૮૬	શાકવર્ગમાં ?
નક્તમાલ		ચ. સ. ૪-૩૮; સુ. સ. ૧૪-૩૬; વા. સ. ૧૦-૨૬.	કરંજ. Pongamia glabra.
નક્તાહ		વા. ૩. ૨૫-૬૭	" "
નલય		વા. ચિ. ૧-૧-૬; સુ. સ. ૩૮-૨૪	નખલા. સુગંધી દ્રવ્ય.
નગવૃત્તિકા		સુ. ચિ. ૧૫-૮; સુ. ક. ૫-૭૬	શદ્ધી (ડહણુ). જિંગિની અને વૃશ્ચિકાની અર્થોપણ થાય છે. પણ શદ્ધી અર્થ દેવો સારો છે. નિ. ઉ. ૬૬૭
નત		ચ૦ સુ૦ વા૦	તગર.
નદીબહ્ણાતક		સુ. સ. ૪૬-૨૪૯	ભીનામાં. નદીકિનારે ઉગેલું ભીનામાનું વૃક્ષ.
નદીમાવકમ્		ચ. સ. ૨૭-૧૦૮	શાક છે ?
નન્દીમુલ		સુ. સ. ૪૬-૧૨	ચોખાની જાત.
નમસ્કરી		વા. સ. ૧૫-૩૮	સમંગા. (અ. દ.) લજ્જણ. Mimosa-A sensitive plant. મૃત્યુપુષ્પાલ્ય: (અ. દ.) નિ. ઉ. ૫૫૬
નલ		ચ. ચિ. ૩-૨૫૩; સુ. સ. ૪૬-૪૩૨; વા. સ. ૧૫-૨૪	નાલી. Phragmites karka.
નલદમ્		ચ. સ. ૪-૩૮; સુ. સ. ૩૮-૪૧; વા. સ. ૨૧-૧૩.	જટામાંતી (ડહણુ).
નલિકા		ચ. ચિ. ૨૮-૧૪૭; સુ. શા. ૧૦-૩૦; વા. ચિ. ૧૭-૨૫	ફન્દીચરીલતાયામ્ (રા. નિ.); નાડીશાકે (વૈ. નિધ.)
નલિન		ચ. સ. ૪-૫૯; સુ. ૩. ૧૭-૮; વા૦	સરેદ અષ્ટદશ પદ્મ.
નવમાલિકા		ચ. ચિ. ૨૬-૧૬૭; સુ. શા. ૧૦-૫૭	ભાગશે.
ન્યગ્રોધ		ચ૦ સુ૦ વા૦	વડ.
ન્યગ્રોધી		ચ. ક. ૧૨-૧	'દન્તી' નો પર્થાય.
			Jasminum sambak. Ficus Bengalensis.

નાકુલી	ચ. ચિ. ૨૫-૫૫; સુ. ક. ૮-૧૦૨; વા. ઉ. ૩૦-૧૫.	મોળવેલ.	Aristolochia indica.	નિ. ઉ. ૩૦૬
નાકુલીઘ્રયમ્	વા. ઉ. ૬-૩૬; ચ. ચિ. ૧૪-૫૬	રાસ્નાઘ્રયમ્ (ચ. દ.). (૧) Pluchea lanceolata, (૨) P. indica.		
નાગકેસર.	ચ. ચિ. ૪-૬૫	નાગકેસર.	Messua ferrea.	નિ. પૂ. ૧૦૮
નાગદન્તી	ચ. ચિ. ૮-૧૭૪; સુ. ક. ૨૮-૧૬; વા. ક્ષ. ૧૫-૨૮.	પર્વપુષ્પિકા (અ. દ.)=નેપળાની જાત? મોટા નેપાળો? નિ. ઉ. ૬૬૮		
નાગપુરીષચ્છત્રમ્	વા. ઉ. ૩૭-૪૨	વૃશ્ચિકદંશના લેપમાં છે. હાથીનું છાણ ન્યાં પડતું હોય ત્યાં ઉગેલો ખીલાડીનો ટોપ હોય એમ લાગે છે. Mushroom ?		
નાગપુષ્પ	સુ. ક. ૩૮-૨૪; વા. ઉ. ૩૫-૨૪.	નાગકેસર.		
નાગબલા	ચં સુ ૦ જા ૦	ગંગેથી.	Grewia populifolia.	નિ. પૂ. ૧૭૨
નાગર	"	સુંઠ,		
નાગરંગ	ચ. ક્ષ. ૨૭-૧૫૦	નારંગી.	Citrus aurantium.	નિ. પૂ. ૨૦૫
નાગવિજ્ઞા	સુ. ઉ. ૬૧; વા. ઉ. ૬;	નાગદન્તી (અ. દ.), હિન્દ્રવારુણોભેદ: (૩૬૬થુ) ?		નિ. ઉ. ૬૬૭
નાડીકલાય	ચ. ક્ષ. ૨૭-૮૨; વા. ક્ષ. ૬-૭૫	સકુલાક્ષક: સુવર્વલાભેદ: (અ. દ.) શક છે ?		
નાડીખંગ	સુ. ક્ષ. ૨૦-૧૩	નાડીપલ્લવશાકમ્ (૩૬૬થુ) ?		
નાદેયમ્	સુ. ઉ. ૧૧-૧૬	કામ-કાસરો.		નિ. ઉ. ૬૦૧
નાદેયી	સુ. ચિ. ૪-૩૨	જલનંજુ (૩૬૬થુ), ભૂમિનંજુ (શ્રીકંક.)		
નાન્દીસુતી	ચ. ક્ષ. ૨૭-૨૧; સુ. ક્ષ. ૪૬-૨૧; વા. ક્ષ. ૬-૧૫	શકધાન્ય વર્ગમાં છે. ચવિકા (ચ. દ.). યુશ્નતે કુધાન્ય વર્ગમાં ગણાવી છે.		
નાન્દીસુતાનિ	ચ. શા. ૮-૮૦	નાંદકીવડનાં ફલ ?		
ફલાનિ				
નારી	ચ. ચિ. ૧-૧૬૮	નારીનામૌષધિ: અશ્વલેતિ વિજ્ઞાયતે યા પુન: અજસદ્વિજ્ઞાત્રા ॥		
નારંગ	સુ. ક્ષ. ૪૬-૧૬૧	નારંગી.		

नालिका	च. स. २७-६६; वा. स. ६-६१	दीर्घनालरूपा कलंबुसंज्ञा (अ. द.)=शास्त्रविशेष
नालिकाशाक्य	सु. स. ४६-२७३	शाकविशेषः। आपणो नारीत्यां देवतुं शास्त्रं अर्थ-दायकं।
नालुकम्	च. वि. ६-१५६	?
नालिकेर	च० सु० वा०	नालीअर.
निकुच	च. स. ४-३४	Cocos Nucifera. नि. उ. ५३४
निकुम्भ	च. वि. २६-५८; सु. उ. ५६-१७;	पीस्तां ?
	वा. स. १५-२.	तथापो।
निकोचक	वा. स. ६-११८; च. स. २७-१५०	चीस्तां.
निचुल	वा. क. ४-६२; च. स. २-८;	Pistacia vera. नि. पू. २८४
	सु. उ. ५१-२३	जलवेतस (उद्वल्य), छिन्नजल (य. द.)=जलवेतस,
निदिग्धिका	च० सु० वा०	
निम्ब	”	बोटीगडी.
निगुण्डी	”	दीभडी.
निदहनो	सु. उ. ५५-४८	नगोड.
निर्यास	च. वि. २५-७५	यिन्ना.
निशा	च० सु० वा०	गुंहर अथवा धनना अर्थमां.
निशाद्वय	”	हणहर.
निष्पाव	च. स. २७-३१; सु. स. २१-१६;	हणहर अने दाइहणहर.
	वा. स. ६-१६	रानशिथी (उद्वल्य)=वांस.
निधिपत्रक	च. क. १०-६	थोर.
नीप	च. स. ४-४७; सु. स. ४६-१५८;	कईम.
	वा. वि. २०-२०	Anthocephalus Cadamba. नि. पू. ६१५
नीरजम्	सु. वि. २५	
नीला	च. वि. १-१६८	नीलोत्पल (उद्वल्य).
		नीला नामौषधिः नीलशोरपुष्पी लताप्रतानबहुला ॥

નીલિકા	ચ. ચિ. ૨૬-૧૦; સુ. ચિ. ૯-૩૭; વા. ચિ. ૨૧-૭૬.	ગળી.	Indigofera tinctoria. નિ. પૂ. ૩૧૯.
નીલિની	ચ. સ્. ૨-૭; સુ. ક. ૭-૨૫; વા. ચિ. ૧-૧૫૮	"	"
નીલો	ચ. ચિ. ૨૨-૮૫; સુ. ચિ. ૨૫-૨૮; વા. સ્. ૧૫-૨.	"	"
નોલોત્પલ	ચં ૦ સુ ૦ વા ૦	ભૂંડે કમળ.	
નોવાર	ચ. સ્. ૨૭-૧૬; સુ. સ્. ૨૦-૫; વા. સ્. ૬-૧૦	નમાર ચોખા.	Hygorhiza aristata. ઔ. સં. ૭૮૨
નોવારક	સુ. સ્. ૪૬-૨૧	"	"
નુત્તકૌંડલ	સુ. ડ. ૫૧-૩૪; વા. ચિ. ૧૧-૩૦.	નુવરોવીજ: (અ. દ.); મર્કટક: (ડહથ). તુવરી એટલે તુવેર. અને મર્કટક: એટલે અપમાર્ગ અથવા કુવચ-આ કરતાં વીંછડો. Martynia diandra એ અર્થ લેવો સારો છે. વાગ્બટમાં 'નુત્યકૌંડલવીજાનિ' છે.	
નૃપવૃક્ષ	સુ. ડ. ૫૭-૯; વા. ચિ. ૧-૧૨૦. ચ. ચિ. ૧૭-૬૦	ગરમાળો.	
*નેત્ર	ચ. નિ. ૪-૪; સુ. સ્. ૨૧-૨૩. ચ. સ્. ૨૭-૧૨; વા. સ્. ૬-૪ સુ. ક. ૨-૫	સવાયસીમૂલકનેત્રનિમ્બમ્ । હું ધાંડું છું કે વેત્ર ને ખદલે Misprint હશે.	
નેષધ		'કોરક' इति आख्यायते, स च धान्यविशेषः (ડહથ).	
નેષધક		ચોખાની ખત.	
નંદન		સ્થાવર વિધ.	

* ચરકની બન્ને પ્રતોમાં 'નેત્ર' જ છે, એટલે તે છપાઇની ભૂલ તો નથી જ. ત્યારે નેત્રનો શો અર્થ ? નેત્રનો અર્થ મૂલ એવો થાય છે પણ 'મૂલકમૂલકમ્'નો અર્થ શો ? મૂળનાં મૂળ એવો મૂળ એટલે જ મૂળો. હું ધાંડું છું કે નેત્ર એટલે નેતરસીંગી (પંચમહાલ); નેતરસીંગી, ખેરસીંગી (નેંત્ર. પા. ૨૨૪); Dolichandrone falcata. N o. Bignoniaceae. આ અર્થમાં નેત્ર વપરાયેલો છે. નેતરસીંગી પાંદડાના વર્ગની વનસ્પતિ છે.

मंदो	वा. सू. १५-४१; सु. उ. ३४-३	नन्दीवृक्ष.	Ficus retusa.	नि. उ. ४२२
नन्दीतक	च. वि. ८-१६१.	"	"	"
नन्दीवृक्ष	सु. सू. ३८-४६; वा. सू. १५-३८	"	"	प्ररोहो (अ. द.)
—प—				
पटोल	च० सु० वा०	कसवी पाउण.	Trichosanthus cucumerina.	नि. पू. ५३६
पटोला	वा. सू. १०-२८	"	"	"
पतङ्गाः	च. सू. २७-८; वा. सू. ६-८	योभानी जत छे.	"	"
पत्तंग	च. वि. २६-१६७; सु. सू. १६-३०; वा. उ. १८-६३.	रक्तचन्दनम् रतौन्दी	Pterocarpus santalum.	नि. उ. ३४५
पत्तूर	च. सू. २७-६५; सु. उ. ५४-२६; वा. सू. ६-६८.	रौन्दी ?	Amaranthus paniculatus.	
पत्तूरा	वा. सू. ६-६८	मत्स्याक्षकः (अ. द.) आली.		
पत्रम्	च० सु० वा०	तमाक्षपत्र.		
पथ्या	"	डरडे.		
पद्मा	"	सूर्योदयविकासि कमलम् (३६६७).		
पद्मक	च. सू. ४-३२, ७१; सु. सू. ३८- ३५; वा. सू. १५-१२.	पद्मकष्ट.	Prunus pudum.	नि. पू. ४८१
पद्मा	च. सू. ४-५५; सु. उ. ४०-७३; वा. सू. १५-३७	भार्गी (३६६७) = भारंगमूल.		
पद्मिनो	सु. उ. १८-३५	कमल.		
पनस	च० सु० वा०	क्षुस.	Artocarpus integrifolia.	नि. उ. ४३२
पन्नूर	वा. वि. १-१३७	शालिश्चशाके—		
पयस्या	च० सु० वा०	क्षीरविहारी.	Ipomoea digitata.	नि. उ. ६६८
परिपेलव	च. वि. ८-१६५; सु. क. २-५१; वा. सू. १५-२६	डेवडी मोथ.	Cyperus...	

પરિવ્યાધ	ચ. શા. ૮-૬૧	કુણ્ડિકાર=ગરમાળો.	
પરુષક	ચં સું ૦ વાં	ફલસા. Grewia asiatica.	નિ. પૂ. ૧૬૭
પર્ણાસક	ચ. ક. ૧-૩૫	તુલસીની અનેક જાતોમાંની એક જાત.	
પર્ણિનોદ્વયમ્	ચં સું ૦ વાં	શાલિપર્ણી, પૃશ્નિપર્ણી.	
પર્ણિન્યઃ	વા. સ. ૧૦-૨૩	"	
પર્ણયઃ	ચ. વિ. ૧-૫૮	શાલિપર્ણી, પૃશ્નિપર્ણી, મુદ્રપર્ણી, માષપર્ણી.	
પર્પટક	ચં સું ૦ વાં	ખડસરીયો.	
પર્વણો	ચ. સ. ૨૭-૧૦૩	Justicia parviflora.	
પર્વપુષ્પો	ચ. સ. ૨૭-૧૦૩	પર્વશાકમ્ (ચ. દ.).	
પલકવા	ચં સું ૦ વાં	કુલ્લુટો (ચ. દ.).	
પલાણહુ	ચં સું ૦ વાં	શુભળ, અરણ્યદત્ત લાક્ષા અર્થ કરે છે.	
પલાલ	સુ. સ. ૪૬-૨૮૩	કુંભળી.	નિ. ઉ. ૫૧૪
પલાશ	ચં સું ૦ વાં	છત્રાક જાતિનું કોષ્ટ શાક.	
પશુગન્ધા	વા. સ. ૧૫-૩૪	ખાખરો.	
પાકલમ્	ચ. વિ. ૨૬-૧૮૩;	Butea frondosa.	નિ. પૂ. ૩૬૮
પાટલઃ	ચ. સ. ૨૭-૧૪; સુ. સ. ૪૬-૧૨;	અજગંધા (અ. દ.)=તલવણી. Gynandropis pentaphylla.	
	વા. સ. ૬-૮	કુષ્ટ. કંક.	see કુષ્ટ.
પાટલા	ચં સું ૦ વાં	ચોખ્ખાની જાત છે.	
પાટલિઃ	વા. સ. ૧૫-૧૭	પાટલા.	Steriospermum chelonoides. નિ. ઉ. ૧૮૭
પાટા	ચં સું ૦ વાં	વસંતદ્વિતિ:-પાટલા.	"
પાટાદ્વયમ્	ચ. વિ. ૨૨-૩૭	કાળીપાટ.	Cyclea peltata. નિ. પૂ. ૩૬
પાણ્ડુક	ચ. સ. ૨૭-૭; સુ. સ. ૪૬-૪	પાટા, લઘુપાટા (કરંડીયું).	
પાપચેલિકા	ચ. વિ. ૩-૧૮૫; સુ. ઉ. ૩૮-૧૫૦	ચોખ્ખાની જાત છે.	
		પાટા.	

૨૬

પારાવત	ચ સ્. ૨૬-૧૧૬; સુ સ્. ૪૬-૧૫૮	કામરૂપે ફલમ્, પાકકાલે ધવલલોહિતં મધુરામ્લં ચ ॥ મંથુસ્તાન.	નિ. ઉ. ૬૬૯
પારાવતક	સુ સ્. ૪૬-૧૨; વા. સ્. ૬-૭	ચોખાની જાત છે.	
પારાવતપદો	ચ. ક. ૧-૩૩; સુ. ચિ. ૯-૩૨; વા૦	ઈષહ્નોહિતો હંસપદોભેદઃ (૩૬૭). અર્થોત્ ૩૬૭ પ્રમાણે હંસરાજની લાલ જાત. ધન્વન્તરિ અને રાજનિધંટુમાં તેના બે અર્થો આપેલા છે (૧) જ્યોતિષમતી અને (૨) કાકજંધા. હંસરાજની ધણી જાતો પારાવતના પગ જેવી આવે છે માટે એ જ અર્થ દેવા સારો છે.	
પારિજાતક	સુ. ચિ. ૧૧-૮	હારશણુગાર.	Nyctanthus arbortristis. નિ. ઉ. ૧૪
પારિભ્ર	સુ૦ વા૦	પાંદરવો.	Erythra indica. અથવા લીમરડો.
પાલક	સુ. ક. ૨-૫	સ્થાવરવિષની ગણતરીમાં છે.	
પાર્થ	સુ૦ વા૦	સાગડ.	
પાર્થી	વા. સ્. ૧૫-૨૧	સુવર્ચલા (અ. દ.)=સુરજમુખી.	
પાલનિ	વા. ચિ. ૧-૮૯	ત્રિધૃત=તસોતર.	
પાલિક	વા. ડ. ૧૩-૭	ત્રાયમાણુ ?	
પાલિન્દ્રો	ચ. સ્. ૪-૪૦; સુ. ડ. ૧૦-૭	દયામા ત્રિવૃત સારિવામન્યે (૩૬૭. ઉ. ૧૦)=કાણું નસોતર.	
પાલેવત	વા. સ્. ૬-૧૩૩	રેવતાશ્યં દ્વિધા (અ. દ.) શક છે.	
પાલેકયા	ચ૦ સુ૦ વા૦	પાલખની લા. પાલક ફલિ લોકે	
પાષાણભેદ	"	Spinacea oleracea.	નિ. પૂ. ૬૦૬
પાંશુબાષ્પ	વા. સ્. ૬-૭	પાષાણુભેદ.	Iris pseudo-achorus. નિ. ઉ. ૬૪૨
પાંશુવાન્ય	ચ. સ્. ૨૭-૧૧	ચોખાની જાત છે.	
પિચુક	સુ ચિ. ૭-૧૭; વા. ડ. ૨૬-૯૧.	"	
પિચુમદ	ચ૦ સુ૦ વા૦	પક્કરી, કાર્પાસોફલમિત્યન્યે ॥ કપાસનાં છાંડાં. લીમરડો.	

પિળડાલુક	ચ. સ. ૨૭-૧૧૭; સુ. સ. ૪૬-૨૯૮;	કંદ છે. અસાત.
ચિણિદ	વા. સ. ૬-૧૦૪.	
પિળડીતક	ચ. ચિ. ૯-૧૦	૧
પિપ્પલી	ચં સુ૦ વા૦	કુલ્લણપુષ્પ: મદન:. કાળા પુત્રનું મોટળ.
પિપ્પલીમૂલ	"	લીંડી પીપર. Piper longum.
વિયાલ	"	પીપરીમૂલના ગંઢોડા.
પીતક	ચ. સ. ૨૭-૧૫૨; સુ. હ. ૪૬-૧૫	આરેળી. Buchananania latifolia. નિ. પૂ. ૨૯૫
પીતતેલા	સુ. સ. ૪૬-૮	ચોખાની: જાત.
પીતદાર	વા. સ. ૧૫-૨૮	કાકાદની. (અ. દ.) see કાકાદની.
પીતદુ	ચં સુ૦ વા૦	દારકદર. Berberis asiatica.
પીતાઢા	ચં વા૦	" "
પીલુ	વા. હ. ૨૨-૯૮	" "
પીલુપર્ણી	ચં સુ૦ વા૦	પીલુ. Salvadora persica.
	વા. હ. ૩૦-૨૭; ચ. ચિ. ૨૭-૩૬, ૯૭;	મોરંટ: (ચ. દ.)=મૂર્વા. Clematis triloba.
પુળ્ડરીક	ચં સુ૦ વા૦	કમળ. (સુ. સ. ૪૬-૪૫) પુંડરીક ચોખાની જાત ગણાવેલી છે.)
પુણ્ડ્ર	વા. સ. ૧૫-૧૨	પ્રપૌળ્ડરીકમ (અ. દ.)=સરેદ કમળ.
પુણ્ડ્રક	ચ. સ. ૨૫-૪૧	શેરડી, અતિમુક્તક, તિલક-એવા લિલ્લ (લિલ્લ અથો છે. શેરડીની જાત,
પુણ્ડ્રાહ	વા. સ. ૨૨-૨૧	" "
પુત્રજીવ	સુ. હ. ૩૧-૮	અયાપુતા. Putranjiva Roxburghii.
પુત્રએળી	સુ. સ. ૩૮-૩૯	દ્રવન્તી (૩૯૬થુ)=રતનજોડ. Jatropha Curcas.
પુનનંવા	ચં સુ૦ વા૦	સાટોડી. Boerhavia Repens. નિ. હ. ૨૭૫
પુનર્નવાદ્રય	ચં વા૦ સુ૦	(૧) સાટોડી. B. repens અને (૨) Trianthema crystallina. નિ. હ. ૨૭૪

पुन्नाग	वा. स. १५-४३; सु. स. ३८-२४, २५	नागकेसर.
पुर	वा. चि. १-११२; सु. क. ५-६६.	शुगण.
पुलाक	च. चि. ८-४०	गवेषूकः तृणविशेषः जलगोधूमम् इति लोके ॥ द्वीयाध
पुष्करफल, बीज.	सु. स. ४१-१७३	धई क्षय्ये तो ?
पुष्करसूल	सु. चि. ५-२१; वा. उ. ७-२०	कमलजुं कण, कमलकडली.
पुष्कराह	च० सु०	पुष्करसूक्ष्म. Iris germanica. Orris root (Eng.) नि. पू. १४३
पुष्पफल	सु. स. ६-४	"
पुष्पाण्डक	सु. स. ४१-४	"
पूग	वा० सु०	कुष्मा. सुरा केणु. Benicassa cerifera.
पूतना	वा. उ. १-७४	रोष्मानी भत. Araca Catechu.
पूतिक	च. स. १-११६; सु. स. ३६-४;	हरिः. Casalpinia Bonducella. नि. पू. ३६७
	वा. स. ३०-२१.	
पूतिकरञ्ज	वा. चि. ३-१३४; सु. स. ४१-२७८	"
पूतिकोट	सु. उ. ५०-२४	भौडुलिका तेलिनीति लोके (५६६थु).
पूतीक	वा. स. ३०-६	पूतिकरंज=कडिय.
पूषा	वा. स. १-७०	शाडवर्गमां.
पोटगल	च. चि. ८-१५७; वा. चि. १३-४२	नक्ष.
पौष्कर	च. चि. १५-१७	पुष्करसूक्ष्म.
"	च. चि. २५-६	स्थानरसूक्ष्मविषनी गणुनीमां.
पेकज	च. चि. २४-३५.	कमण.
पंचकौल	च० सु० वा०	सुं, भरी, पीपर, पीपरीसूक्ष्म, यित्रो.
पंचाङ्गल	च. स. २७-१०४; सु. उ. १७-२६;	परण्डः (५६६थु) = धीवेश. Ricinus communis.
	वा. स. १५-६.	

१८५

प्रकीर्ण	च. सू. १-८०; सु. सू. ३८-८; वा. सू. १५-१८.	अंशय. कण्टकीविटपकरंजः (३६६७).
प्रग्रह	च. क. ८-१; सु. क. १-३; वा०. सु. उ. ३४-३	गरमाणो. Cassia fistula.
प्रचीबलसू	च० सु० वा०	अंशुंधा. (ध. नि.) Aconitum heterophyllum.
प्रतिविवा	"	अतिवपनी इणी. Cassia tora.
प्रत्यकृपुष्पी	"	अधेडो.
प्रपुत्राड	"	कुवाडीयो.
प्रपौण्डरीक	"	संकेद कमण.
प्रमोदक	सु. सू. ४६-८; च. नि. ४-४	अंशुधना शोभा ?
प्रमोदका	च. सू. २७-८	शोभानी नत.
प्रशांतिका	च. सू. २१-२५; च. सू. २७-१६	उडिकेति प्रसिद्धा ॥ (च. द.) धान्यविशेषः शोभानी नत.
प्रसारणो	च. चि. २८-१६१; वा. चि. २१-६४; सु. चि. १५-४४;	प्रसारणु वेध. Poedaria foetida.
प्राचीनामलक	च. सू. २७-१३६; सु. सू. ४२-१८. वा. चि. ८-१०३	नक्षत्रांशु. Flacourtia cataphracta. (न. पू. १००)
प्राणदा	च. सू. २५-४१; सु. उ. ४७-६१	इरीतकी. (अ. द.) = ६२३.
प्रियक	वा. सू. १-१८	भीयो. (३६६७)
प्रियाल	च० सु० वा०	यारोदो
प्रियंगु	च. सू. २७-१६	धुँडा.
प्रियंगवः	च० सु० वा०	शोभानी नत.
पृथक्पुष्पी	च. सू. २-३; सु. सू. ४५-१५; वा. सू. १५-४	पृथ्निपुष्पी. (३६६७) अंशुंध.
पृथ्वीका	च० सु० वा०	पृथ्वयु. Uraria picta.
पृश्निपर्णी		

જા. ચિ. ૨૫-૫૨; સુ. ચિ. ૧૧-૮; વા. સ્. ૨૧-૧૪. ચં સું વાં	ગોપાલદમનક: (૬૯૬થુ) કેવીમોથ. (ધ. નિ. અતે ભા. પ્ર.) પીપળી. Ficus Tsilla. નિ. ઉ. ૪૨૦
જા. સ્. ૨૭-૯૩; સુ. સ્. ૩૮-૧૮; વા. ચિ. ૯-૨૪. ચ. સ્. ૩-૨; સુ. સ્. ૩૮-૧૮; વા. સ્. ૧૫-૩૦	ફેડાક પાકભેદ અને બીજા ભાગો એવો અર્થ પણ કહે છે. Ocimum Basilicum. નિ. ઉ. ૨૬૨
જા. સ્. ૪-૫૪; સુ. સ્. ૪૬-૧૭૧; વા. સ્. ૬-૧૧૮. જા. ચિ. ૪-૯૩ ચં સું વાં	F. hispida. નિ. ઉ. ૪૧૮
સુ. સ્. ૪૬-૪૩૨ જા. ચિ. ૯-૯૮; સુ. ડ. ૪૭-૩૮; વા. ચિ. ૪-૭ ચં સું વાં	Citrus Medica. નિ. પૂ. ૨૦૬
સુ. ચિ. ૬-૧૩ ચં સું વાં	Garcinia Indica. નિ. પૂ. ૧૦૪
જા. સ્. ૨૫-૪૧; સુ. સ્. ૪૨-૧૮. ચં સું વાં	Sapindus trifolium. નિ. પૂ. ૬૯૫
સુ. ચિ. ૬-૧૩ ચં સું વાં	Mimusops elengi. નિ. પૂ. ૨૬૨
જા. સ્. ૧૫-૫ ચં સું વાં	Sida cordifolia. નિ. પૂ. ૧૩૦

बलात्रयम्	वा. सू. १०-२३	अक्ष, अतिअक्ष, नागअक्ष.
बलाहकम्	च. चि. २५-८	स्थावरविषनी गणुत्रीमां.
बलयम्	च. चि. ११-७३	कैवर्तमुस्तकम् (टीका)=केवरीमेथ.
वस्तगंधा	वा. चि. १७-३६; सु. उ. ३४-६	ओडीअण्मेद. <i>Apium graveolens.</i> नि. पू. ५६३
वस्तान्त्री	वा. सू. १५-४५	वृषगन्धा (अ. द.) वृषमेथा (रा. नि.) ?
बहलपल्लव	वा. सू. १५-२१	दोभांजन (टीका)=सरगवो.
बहलबहुरस	वा. सू. १५-४५	मक्षु=शेरडी.
बहुपुत्रा	सु. क. १-६८	शतावरी अथवा मथुरशिभा. (इक्षु)
बहुफेनरसा	च. क. ११-१	सप्तधा=यीकाभाक्ष.
बहुला	च. चि. ८-१०१	सूक्ष्मैवा=नानी ओक्षयी.
बद्धिशिखा	वा. चि. ११-३३	भयूरशिभा.
बद्धिष्ट	सु. उ. ११-६, ८	बालकसू=वाणो. (इक्षु)
बाकुचो	सु. चि. २५-१८; वा. उ. १८-४५.	आभयी. <i>Psoralea Corylifolia.</i> नि. पू. ६३८
बाण	वा. सू. १५-१७, २४; सु. सू. ६-३७	कांटाशेरीयो.
बाला	च. चि. ३०-१०४	सूक्ष्मैवा. (रा. नि.)
बालक	च० सु० बा०	वाणो. <i>Andropogon squarrosus.</i> नि. उ. ६०२
बाहोिक	च. चि. २५-१००; सु. क. ६-३;	<i>Ferula Alliacea.</i> नि. पू. ६०४
	वा. उ. ३४-४६	
बालेक्षु	च. चि. २५-७१	नानी शेरडी.
बालोडुम्बर	च. सि. ८-३७	नानो उभरडे.
बाष्पद्वय	सु. चि. ४-३२	सिन्धुविषये केचिद्वर्षासूक्ष्ममिति पठन्ति (इक्षु)=भन्ने साटोडी.
बाष्पिका	वा. सू. ७-२५	हिशुपत्रिका. (अ. द.)=डीकाभारी, पं. हरिप्रपचण् ओतो अर्थ
		भाइणी (मराठी) करे छे.
विभीतक	च० सु० बा०	जेदां. <i>Terminalia bellerica.</i> नि. पू. ४६२

વિમ્બ	ચ. ચિ. ૯-૨૩૦	ઘીલોડી—ટીડીરો.
વિમ્બફલા	ચ. ક. ૩-૨	" "
વિમ્બિકા	સુ. સ્. ૪૬-૨૪૮	" "
વિમ્બી	ચ. સ્. ૪-૪૭; સુ. ક. ૧-૪૧.	ઓષ્ઠોપમફલા (અ. દ.)=ઘીલોડી. Cephalandra Indica. નિ. પૂ. ૫૭૧
વિમ્બોલોટા	સુ. ડ. ૧૨-૧૧	હિમાલયમાં થનારૂં અડ.
વિલ્વ	ચ૦ સુ૦ વા૦	બીલી. <i>Ægle marmelos.</i>
વિલ્વપર્ણી	ચ. સ્. ૨૭-૧૦૨	શાકવર્ગમાં છે.
વિલ્વપેશિકા	સુ. સ્. ૩૮-૪૬	બાલવિલ્વગિર: (૩૬૬૫)=કુમળાં બીકાંતો ગર્ભ.
વિસ	ચ૦ સુ૦ વા૦	કમળના ફાંડામાં ને તંતુ હેાય છે તે.
વોજ	ચ. શા. ૮-૭૨	બીચી.
વોજક	ચ૦ સુ૦ વા૦	"
વોજપૂરક	"	<i>Pterocarpus marsupium.</i> નિ. પૂ. ૩૬૪
વૂક	વા. સ્. ૧૫-૨૪	<i>Citrus Medica.</i> નિ. પૂ. ૨૦૬
વોધિવૃક્ષ	ચ. ચિ. ૨૯-૧૫૬	ઈશ્વરમલ્લિકા (અ. દ.) કડે.
વોલ	વા. ચિ. ૧૮-૨૪	ચીપળો.
વોટ	વા. ચિ. ૩-૧૩૩	જાતિરસ (અ. દ.) હીરાબોલ.
વંધુક	સુ. સ્. ૬-૩૭	અલંબુષા. (અ. દ.) ગોરખમુંડી.
વંધુજીવ (ક)	ચ. ચિ. ૨૫-૧૭૮; સુ. સ્. ૩૯-૩	અપેરીયો. <i>Hibiscus hirtus.</i>
વ્રજ્જાચારિણી	વા. સ્. ૨૯-૩૧; સુ. સ્. ૧૮-૨૯	મઘ્યાદ્વપુષ્પ: (૩૬૬૫). અપેરીયો.
વ્રજ્જસુવર્ચલા	ચ. ચિ. ૧-૧૨૨; સુ. સ્. ૪૬-૨૬૨;	મુળિકતિકા (૩૬૬૫)=ગોરખમુંડી.
	વા. ડ. ૩૯-૫૦	સુરભમુખી ?
વ્રજ્જસોમા	વા. ડ. ૧-૪૫	આહી. શ્વેતવૃક્ષદારક (વે. શ. સિ.)=આહી
વ્રાહ્મી	ચ૦ સુ૦ વા૦	આહી. સુશ્રુત (શા. ૧૦-૮)માં ક્ષિત્રાહીનો ઉલ્લેખ છે.
વૃહત્પત્ર	ચ. ક. ૯-૧	લોધ. <i>Hydrocotyle asiatica.</i> નિ. પૂ. ૫૮૨

વૃહતી	ચં સું વાં	ભોટીંગડી.	Solanum Xanthozylon. નિ. ઉ. ૧૨૯
વૃહતીદ્રવ્ય	"	નાની અને મોટી ભોટીંગળી.	
—મ—			
મળ્હી	વા. સ્. ૧૫-૧૯	નસોતર. શિરીષ (અ. દ.)=કાળીશિ. સરસ.	
મદ્રદાર	ચં સું વાં	દેવદાર.	
મદ્રપર્ણી	ચ. વિ. ૮-૧૫૭	શીવળ.	Gmelina arborea.
મદ્રમુસ્તા	ચં વાં	ભદ્રમૌથ.	Cyperus tuberosus. નિ. ઉ. ૫૭૯
મદ્રરોહિણી	સુ. ડ. ૪૦-૧૦૫	રોહણ.	Soyimida febrifuga.
મદ્રત્રીય	ચં સું વાં	સ્વેતચંદનમ્ (ચ. દ.)	
મદ્રા	સુ. વિ. ૩૮-૫૯	ધણા અર્થે થાય છે. see વૈ. શ. સિંધુ. p. 743. ભાવમિશ્રે	અશૈળીયાના પર્થોય તરિકે વાપર્યો છે. અશૈળીયે.
		Lepidium sativum. નિ. પૂ. ૭૧	
મદ્રાશ્રય	ચ. વિ. ૩-૨૫૩	શ્વેતચંદન	
મદ્રેલા	વા. ડ. ૬-૨૬	કાગડી એલચી.	
મદ્રૌદની	ચ. સ્. ૪-૨૬	પીતઅલા (ચ. દ.), બલા. Sida Cordifolia. નિ. પૂ. ૧૩૦	
મરુટમ્	ચ. સ્. ૨૭-૧૧૧	શાકવર્ગમાં.	
મહાતક	ચં સું વાં	ભીલામાં.	Semicarpus anacardium. નિ. પૂ. ૨૯૯
મહલૂક	સુ. સ્. ૩૮-૧૦; વા. સ્. ૧૫-૨૪;	રુચીનાક: (અ. દ.)=ટૅટુ Atlantus excelsa. નિ. પૂ. ૨૨૧	
મચ	ચ. સ્. ૨૭-૧૨૫; સુ. સ્. ૪૨-૧૮;	ચોટકલ કરંબલ. Dillenia indica. નિ. પૂ. ૨૦	
	વા. સ્. ૧૦-૨૬.		
માળ્હી	ચ. સ્. ૨૭-૧૦૨; સુ. વિ. ૩૧-૫.	મિળ્હીતિ લોકે સમાહરન્તિ (૬૬૭)=ભીડી.	
માળ્હીર	ચ. વિ. ૩-૨૬૨	ભાંડીર (મરાઠી), ભાંટ (હિંદી). Clerodendron infortunatum.	
મારદ્વાજી	ચ. સ્. ૪-૨૬	વનકાર્ગસી બંગલી કપાસ. Hibiscus vitifolius. નિ. પૂ. ૧૪૬	
માર્ગી	ચં સું વાં	ભારંગમૂલ. Clerodendron serratum. નિ. ઉ. ૨૪૦	

મિહોટક

મોરુ

મુજંગપુરુષ

મુકન્દ

મૃતકેશો

મૃતોક્ર

મૃનિમ્બ

મૃમિકદમ્બ

મૃજ

મૃસ્તુણ

મૃદ્ધરાજ

—મ—

મકુષ્ટ (ક)

મકૂલક

મગથા

મળ્લકર્ણી

મળ્લકર્ણી

મળ્લકર્ણી

મળ્લકર્ણી

મળ્લકર્ણી

મળ્લકર્ણી

મળ્લકર્ણી

મળ્લકર્ણી

મળ્લકર્ણી

મળ્લકર્ણી

સુ. ૩. ૧૭-૪૦

સુ. ૩. ૩૯-૨૨૪

સુ. ૩. ૪૬-૧૭

વા. સ્. ૬-૧૧૨

સુ. ૩. ૬૦-૪૭; વા. સ્. ૧૫-૩૦.

ચં ૩૦ વા ૦

”

વા. ૩. ૨૨-૨૨; સુ. ચિ. ૨-૬૦

ચં ૩૦ વા ૦

”

”

સુ. સ્. ૪૬-૩૦; ચ. સ્. ૨૭-૨૬

ચ. સ્. ૨૭-૧૫૦

સુ ૦ વા ૦

ચ. સ્. ૪-૭૪; સુ. સ્. ૪૨-૧૮;

વા. સ્. ૬-૭૫

ચ. શા. ૮-૭૮, ૮૦.

સુ. ૩. ૫૭-૧૧; વા. ૩. ૧-૪૪

ચ. ચિ. ૧-૧૨૨; સુ. શા. ૧૦-૬૮;

વા. ૩. ૩૯-૫૦

ચં ૩૦ વા ૦

ચ. ચિ. ૩૦-૫૫; સુ. ક. ૧-૬૪;

વા. ૩. ૭-૨૨.

દ્વિમવદાસન્નમ્મિજઃ કકુભાતુકારીફલો વૃક્ષવિશેષઃ (૩૬૬થુ)

Combretaceae orderનું ઝાડ.

શતાવરી.

નાગકેસર.

સ્પોટાલ્યુઃ પ્રાવૃહુદ્ધવઃ પ્રસિદ્ધઃ ઇવ (મ. દ.)

જટામાંસી. (૩૬૬થુ). Nardostachys Jatamansi. નિ. પૂ. ૬૩૧

સુગંધિતુળમ્ (૩૬૬થુ)=રેહીધાસ.

કરીયાતું.

ગોરખસુંડી.

શુભ્રપત્ર.

રેહીધાસ.

ભાંગરો.

Sphoeranthus indicus. નિ. પૂ. ૬૬૮

Betula utilis. નિ. ઉ. ૪૫૬

Andropogon schoenanthus. નિ. ઉ. ૬૬૦

Eclipta alba. નિ. પૂ. ૬૬૧

મદ. Phaseolus aconitifolium.

ફળવર્ગમાં છે. સાધારણ રીતે દન્તો અર્થ થાય છે.

પીપર.

આહી.

નિ. પૂ. ૫૮૨

”

આહી. (૩૬૬થુ).

‘ધસ્ત્ર’ इति एकै (૩૬૬થુ)=આહી.

મીઠળ.

મેંદી.

Randia dumetorum. નિ. પૂ. ૬૨૦

Lawsonia alba. નિ. પૂ. ૫૩૦

મદા	વા. ચિ. ૮-૧૪૯; ચ. ચિ. ૪-૭;	ધાતડી.	Woodfordia floribunda. નિ. ઉ. ૬૭૦
મધુક	ચ. સુ. ૨૦ વા. ૦	જેઠીમધ.	Glycyrrhiza glabra. નિ. પૂ. ૩૪૪
મધુપર્ણી	ચ. સ. ૪-૨૯, ૪૫; સુ. સ. ૧૬-૧૮;	ગળા અથવા વીડળા. (અ. દ.)-ગળા.	
	વા. ચિ. ૧૯-૯૧.	ગળા.	
મધુરવહ્નો	સુ. સ. ૨૧-૩૩	"	
મધુવહ્નો	ચ. ચિ. ૮-૧૬૦	મૂર્વા. (અ. દ.) ભારવેલ.	
મધુરસ	વા. ચિ. ૧૯-૪૧		
મધુરસા	ચ. ચિ. ૨૦-૫૯; સુ. સ. ૩૮-૨૨;	મીઠો સરથવા.	Moringa Pterigosperma.
	વા. સ. ૧૫-૧૭		
મધુશિશુ	ચ. ચિ. ૧૫-૩૦; સુ. સ. ૩૮-૮;		
	વા. ચિ. ૧૦-૩૪; સુ. ચિ. ૬-૭,		
	ચિ. ૬-૯ ટીકા;		
મધુસ્રવા	વા. સ. ૧૫-૧૫	સુરંગી. (અ. દ.)	
મધૂક	ચ. ૦ સુ. ૦ વા. ૦	મહુડો.	Bassia latifolia. નિ. પૂ. ૬૮૨
મધૂકપુષ્પી	ચ. ચિ. ૮-૧૬૦	મહુડાની જાત હોય એમ લાગે છે.	
મધૂલિકા	ચ. સ. ૨૭-૨૧; સુ. સ. ૪૨-૧૮;	મર્કટનૃણમ્ (૩૬૬૭), મુઢ્ઢી (૩૬૬૭), મધુયષ્ટિ: (અ. દ.)=	
	વા. ૦. ૨-૫૧.	જેઠીમધ અથવા ગળા.	
મધૂલો	ચ. સ. ૨૭-૨૧; વા. ચિ. ૪-૩૩	ચોખાની જાત. અશ્વત્થાત કહે છે-જલજા મધુયષ્ટિ: ગોધૂમવિશેષો વા	
મધ્વાલુ	સુ. સ. ૪૬-૨૯૮	કંદવિશેષ:—	
મન્દારી	સુ. ચિ. ૧૮-૬૩	રક્તોર્કે (વે. શ. સિ.)=લાલ આકરો.	
મયૂરક	ચ. ૦ સુ. ૦ વા. ૦	અપામાર્ગ.	
મરિચ	"	મરીયાં.	Piper nigrum. નિ. ઉ. ૩૨૪
મરુવક	ચ. ક. ૧-૩૩	ડમરો.	Ocimum Basilicum. નિ. ઉ. ૨૬૨
મર્કટ	ચ. ચિ. ૨૫-૧૧	સ્થાવર વિષની ગણનીમાં.	
મર્કટો	ચ. ચિ. ૧૪-૫૫; સુ. ૦. ૩૩-૭;	કુબ્ય.	see આત્મગુપ્તા
	વા. ૦. ૬-૩૪		

મલય	વા ચિ. ૨૦-૫	મધયાદ્રિ ચંદન.	
મલપૂ	ચ. ચિ. ૭-૧૫૯; સુ. ચિ. ૯-૧૫	નાતો ઉમરડો.	F. hispida.
મલયૂ	વા. ચિ. ૨૦	"	
મલિકા	વા. ચિ. ૭-૮૩; સુ. સ્. ૪૬-૨૮૬.	મોગરો.	J. sambac.
મસૂર	ચં સુ. વા. ૦	મસૂરની દાળ.	Ervum lens.
મહાકરંભ	સુ. ક. ૨-૫	સ્થાવર વિષની ગણત્રીમાં	
મહાજાલિનો	ચ. ક. ૪-૧	કડવાં તુરિયાં. see ધામાર્ગવ.	
મહાદૂષક	સુ. સ્. ૪૬-૪	ચોખાની જાત.	Leucas.....
મહાત્રીણા	વા. ડ. ૩૬-૯૨	મેટો કૂખો.	Melia Azadirach.
મહાપિતુમંદ	વા. ચિ. ૮-૧૬૧	અકાન લીંબડો.	નિ. પૂ. ૨૪૫
મહાનિમ્બ	સુ. સ્. ૩૮-૨૨	"	
મહાપત્રમ્	ચ. ચિ. ૯-૧૨૪	ટુંડુ.	Oroxylon indicum માણકંદનો.
મહાપુરુષદન્તા	ચ. ચિ. ૧૪-૪૬; વા. ડ. ૬-૩૬.	પર્યાય પણ મહાપત્ર છે.	
મહામાષ	સુ. સ્. ૨૧-૨૩	શતાવરી. (ચ. ૬.)	
મહામેદા	ચં સુ. વા. ૦	મેટા અડદ.	
મહાત્રિવ	સુ. ક. ૨-૫	અષ્ટવર્ગ પૈડાની એક અસાત ઔષધિ.	
મહાત્રીદિ	વા. સ્. ૬-૭; ચ. નિ. ૪-૪	સ્થાવર વિષની ગણત્રીમાં.	
મહાવેગવતી	સુ. ચિ. ૩૦-૫	મેટી ડાંગરની જાત.	
મહાવૃક્ષ	ચ. સ્. ૪-૫; સુ. સ્. ૩૯-૪; વા. સુ. ૩૦-૬	સોમસમવોર્યાં મહૌષધિ	
મહાશાલિ	ચ. સ્. ૨૭-૭; સુ. સ્. ૪૬-૪;	સેહુળડ:-થોર	
	વા. સ્. ૬-૧	ચોખાની જાત.	
મહાશમા	સુ. સ્. ૩૮-૨૯	વૃક્ષદારક: (ડહણી)- વરધારો.	
મહાશૂક	સુ. સ્. ૪૬-૪	ચોખાની જાત.	

महाश्रावणी	च. वि. ८-११०; सु. चि. ३०-५	मोटी गोदणमुडी.
महाश्रवेता	च. स. ४-५५; सु. स. ३८-१६; वा. उ. ३-४६.	सडेद गरणी. अपराजिताभेदः (अ. द.).
महाषष्टिक	सु. स. ४६-८	योग्यानी नत.
महासदा	च. वि. ८-११०; स. स. ३८-४; वा. उ. २-४१	भाषप्रणी (उदहणु). नंगदी अउद.
महासुगन्धा	सु. उ. २६-४१	उरपलसरिया (उदहणु)=Hemidesmus indicus.
महिषयूक	सु. स. ४६-४	योग्यानी नत.
महोक्तदम्ब	सु. उ. ४१-४७	मोडीको उदहार.
महेला	च. वि. ८-१५७	मोटी ओदनी.
महोषध	च० सु० वा०	सुं.
मागधिका	"	दीपीपीपर.
मागधी	"	"
माचीक	च. वि. ८-१६५; वा. उ. ३४-४७	देवदार.
माणकन्द	सु. स. ४६-३०६	माथुई.
मातुलुङ्ग	च० सु० वा०	भिनेई.
मातुलुंगी	सु. स. ३८-६	सुरभिफलावनजा अरण्यबीजपूरकः (उदहणु)=नंगदी भिनेई.
माद्री	वा. उ. २०-१५	रेणुका. (अ. द.)=रेणुक भिने.
मानदुम	वा. स. १५-३७	शाल्मली. (अ. द.)=शीमला. Bombax Malabarica.
मानसो	वा. उ. ३६-८२	दुर्गपुण्याम् (वै. श. सि.) ?
मारिष	च. स. २७-८५	अश्याडि डला.
मार्कव	च० सु० वा०	भांगारे.
मार्ष	वा. स. ६-८१	गंधारिका (अ. द.) ?

માલતી	ચ. સ્. ૧૪-૨૮; સુ. સ્. ૩૮-૬૪;	ચંબેલી.	Jasminum grandiflorum.	નિ. ઉ. ૯
માષ	વા. સ્. ૧૭-૮	અડદ.	Phaseolus radiatus.	નિ. પૂ. ૩૮૦
માષપર્ણી	ચં સુ૦ વા૦	જંગલી અડદ.	"	
મિચિ	વા. સ્. ૧૫-૩; સુ. ચિ. ૩૮-૬૮.	વક્ષીયારી.	Foeniculum vulgare.	સુવા પથ્થુ થાય.
સુકુન્દ	ચ. સ્. ૨૭-૧૭	ચોખાની ખત.	"	
સુકુન્દક	ચ૦; સુ. સ્. ૪૬-૮	ધાન્ય છે. કુધાન્યવર્ગે—ચોખાની ખત છે.	"	
સુકલક	ચ. ક. ૭-૪૧; વા. સ્. ૬-૧૧૮	ફંતી-તેપળો.	"	
સુસુકુન્દ	સુ. ચિ. ૧૮-૧૦	મુચુંકંદ.	Pterospermum glabrescens.	નિ. પૂ. ૧૬૫
સુઝ	સુ. ગા. ૫-૪૯	મુંજધાસ.	Saccharum munja.	
સુઝાત	સુ. ચિ. ૧૭-૧૫; વા. સ્. ૬-૮૨	"	"	
સુઝાતક	ચ. સ્. ૨૭-૧૧૪	"	"	
સુદ્ર	ચ૦ સુ૦ વા૦	મગ.	Phaseolus mungo.	નિ. પૂ. ૩૭૮
સુદ્રપર્ણી	"	જંગલી મગ.	P. trilobus.	"
મુરા	વા. ડ. ૬-૩૮	મુરામાંસી.	"	
મુરંગી	સુ. ડ. ૨૧-૧૭	રાતો સરગવો.	"	
મુશલો	વા. ડ. ૩૨-૨૧	મુશળી.	"	
મુષ્કક.	ચ૦ સુ૦ વા૦	મોખો.	Schrebera Swietenoides	નિ. ઉ. ૧૨.
મુસ્તક	સુ. ડ. ૪૦-૬૯	મોથ.	"	
મુસ્તા	ચ૦ સુ૦ વા૦	"	"	
મૂતી	વા. ડ. ૧૬-૧૫	"	"	
મૂર્વા	ચ૦ સુ૦ વા૦	મોરવેલ.	Clematis triloba.	નિ. પૂ. ૧૦

૨૦
૨૦
૮૮

मूलक	"	सु. स्त्र. ४६-२४०; बा० सु. स्त्र. ४६-४६	बाण.	Raphanus sativus.	(नि. पृ. ७२)
मूलकपोतिका		सु. स्त्र. ४६-२४०; बा० सु. स्त्र. ४६-४६		बालमूलकम् (उल्लूख्य)=कुंभणा मूणा.	
मूलकशिम्बी		सु. स्त्र. ४६-४६; च. वि. ३-२६२		भागरी.	
मूल(क)पर्णी		च. वि. १७-६८		शोभावनक (उल्लूख्य)=सरधवा.	
मूषिककर्णिका		च. वि. ७-१२६; सु. उ. ५४-२७		उदरकशी.	Ipomoea reniformis.
मूषिकपर्णी		सु. क. १-७८		तिलपर्णी (य. द.), द्रवन्ती (उल्लूख्य)=तक्षवली के रतनजेट.	
मूषिका		च. क. १२-१		अन्नशहाना जेवा गुणवानी दोमशा कुण्डा. (उल्लूख्य).	
मूषिकाह्वया		सु. क. १-७८		उदरकशी.	
मृगभोजनी		सु. चि. १७-३७		छंदवाइली. (उल्लूख्य).	
मृगलग्निडका		च. स्त्र. २५-४१; बा. स्त्र. ६-१३६.		विभीतक (य. द.)=भैदां. मुगलिंडक (वाग्भट)	
मृगादनी		सु. उ. २८-७		छंदवाइली. (उल्लूख्य).	
मृगैर्वारु		सु. उ. ३०-६		" "	
मृणाल		च० सु० वा०		पद्ममूलस्थप्ररोहाङ्कुरः (उल्लूख्य); पञ्चनालम् (उल्लूख्य).	
मृणाली		बा. उ. १३-२६		लामज्जके, वीरणसले। (रा. नि.; वै. श. सि.). मृणालना अर्थमां पथ्य यादे.	
मुदङ्गफलम्		च. क. ६-१		कुतवेधनतो पर्याप्त. इस्यां होइकां.	
मुद्रिका		च० सु० वा०		प्राक्षा.	
मेघकम्		च. चि. २५-१०		स्थावरविषयी गणुत्रीमां.	
मेढा		च० सु० वा०		अष्टवर्गनी वनस्पति.	
मेघपुष्पो		सु. उ. १७-४५		भरडासीगीनां पुध.	
मेघशङ्को		च. क. ६-५; सु. स्त्र. ३८-८;		भरडासीगी.	Helicteris isora. (नि. पृ. १६३)
		बा. स्त्र. १५-१८			
मीच		च. स्त्र. २७-१३७; सु. उ. ४८-२८;		कदलीफलम् (उल्लूख्य).	
		बा. स्त्र. १०-२२.			

मोचकी	सु. चि. २-६४	शाटभक्षी, शोभलो.
मोचफल	सु. स्र. ४६-१८१	डेणा.
मोचरस	च. स्र. ४-७०, ७१	भोयरस, शोभणानो गुंहर.
मोचा	वा. स्र. १५-२६	कदलीपुष्पम् (५६७).
मोदयन्ती	सु. चि. २५-३३	मल्लिका इति लोके ख्याता (५६७)=भोगरी J. Sambac.
मोरट	च. चि. ८-१६०; सु. स्र. ४२-१८;	शेरनीनां भूण अथवा आंकोलनां पुद. (५६७). भूर्वा. (य. ६.) नि. ७. ६७१
मोरटा	वा. स्र. १५-२१	भूर्वा, भोरवेक्ष.
मोहनवल्लिका	सु. स्र. ३८-८-१०.	वटपत्रिका (५६७). वटपत्रा=मल्लिका (रा. नि.); वटपत्री=
	सु. उ. ६०-४८; वा. उ. ५-३	प्राषाणमेदविशेषः (रा. नि.)=भोगरी.
मोहनिका	सु. चि. २८-२१	पुत्रस्रोतो, जवाकूपुष्पोति अपरे (५६७). उधक्षी अथवा पुत्रंलव.
मोक्षक	सु. क. ३-८	भरभो. Schrebera swietenoides.
मंगल्या	सु. स्र. २०-५	पाण्डुवर्णाः मसूराः (५६७)=भसूर.
मंजिष्ठा	च० सु० वा०	भल्ल. Rubia cordifolia. नि. पू. ६२६
मांसी	"	नटाभांसी. Nardostachys Jatamansi. नि. पू. ६३१
--य--		
यमानो	च० सु० वा०	अणभो. Ptychotis Aijwan. नि. पू. ५८६
यव	"	भव. Hordeum vulgare. नि. ७. ६१०
यवक	च. स्र. २५-३३; सु. स्र. २१-२३	शूकधातयविशेषः तस्य च यवाकारास्तण्डुलाः (५६७). सू.
यवकाः	च. स्र. २७-११; वा. स्र. ६-४	२१-२३). गोधूमः (रा. नि.)
यवगंधा	वा. उ. १८-३६	चोपानी न्यत.
यवतिका	च. क. ११-१; सु. स्र. ४५-१२५	! ? आंभट्टामथी. शंखिनीनो पथीय. Ctenolepis cera- siformis (नि. पू. ५७६)

यवफला	सु. क. १-१५	यभारदुधेदी. दुग्धिका (५६५).	
यवशाक	च. चि. ८-१२३; वा. स. १-८२	क्षेत्रवास्तुकम् (५६५), दृढपत्रा चिल्ली (अ. द.)=८३६.	
यवानक	वा. चि. १४-१७	यमानीभेदः (अ. द.)=अजभातो प्रसर.	
यवानो	च० सु० बा०	अजभो.	
यवास	"	अरवासे.	Alhaji Maurorum. नि. प. ३४१
यवासशर्करा	सु. स. ४५-१६७	दुरंजलीन.	
यष्टिमधु	च० सु० बा०	केडीमध.	Glycyrrhiza glabra. नि. प. ३४४
यष्ट्याह	"	"	"
यातुक	च. स. २७-८७	शुक्का शालिपर्णी (च. द.)	
यास	सु. उ. ३८-२२३	अरवासे.	
युक्ता	वा. स. १५-२६	रास्ना. (अ. द.)=२१२-११.	Pluchea Indica. गिरिकर्णिका
युवती	च. चि. १-५५	इत्यन्ये (अ. द.)	
यथिकम्	च. चि. ३०-५८	तत्रमालिका (अ. द.)=मोगरो.	
यथिका	वा. चि. ८-२४; सु. स. ४६-२४८	वृक्षविज्ञोषः सा द्विविधा, ईषच्छेत्तपुष्पा, अतिश्वेतपुष्पा	नि. उ. ११
योजनवल्ली	सु. स. ३८-४५; वा. स. १५-३७.	च (५६५). नू. J. auriculatum.	
—र—		भंछा (अ. द.)=मछ.	
रक्तचन्दन	च० सु० बा०	रतांजली.	Pterocarpus santalinus.
रक्तमूली	च. सि १०-२८	समंगा. (च. द.)=मछ.	
रक्तगृध्रिका	वा. स. २१-१७	मछ.	
रक्तवृक्ष	सु. स. ४६-२८४	रक्तचन्दन (५६५)=रतांजली.	
रक्तशालि	च. स. २७-७; वा. स. १-१	रता योभा.	

૨૨૮

રક્તસાર	સુ. ચિ. ૯-૫૦	ખેર.	Acacia Catechu.	નિ. પૂ. ૪૫૨
રક્ત	વા. ઉ. ૩૮-૨૫; સુ. ચિ. ૩૮-૭૦	મજાડ.		
રક્ત્તલુક	સુ. સ્. ૪૬-૨૯૮	કંદવિશેષ:-શકરીઆં ?		
રક્તેરણ્ડ	વા. સ્. ૫-૫૮	લાલ ઓરડો.		
રક્તોત્પલ	સુ. સ્. ૩૮-૫૨	લાલ કમળ.		
રજનક	વા. સ્. ૧૫-૪૫	કપીલો.		
રજની	ચં ૩૦ વાં	હલદર.	Curcuma longa.	
રજનીદ્વય	"	હલદર, દારૂહલદર.		
રમ્યક	સુ. સ્. ૩૮-૨૯	અકાનલીખડો (ડીક):	Melia Azadirach.	
રસ	વાં	બોલ:-બોલ.		
રસક્ષોરા	ચ. ચિ. ૩૦-૨૪૯	ક્ષીરવિદારી અથવા શતાવરી.		
રસાંજનમ્	ચં ૩૦ વાં	રસદંતી.	Extract of Berberis asiatica.	
રસોન	સુ. સ્. ૪૬-૨૪૪; વા. ઉ. ૫-૪૬	ભાસણ.	Allium sativum.	
રક્ષોઘન	વાં ૩૦ સું	સરસવ. હલ્દણુ રૂદ્રાક્ષ અર્થ કરે છે. (ભ. ૬૦)		
રક્ષોમ્નો	ચ. ચિ. ૨૫-૭૭	વજ (રા. નિ.). ઘોડાવજ.		
રાજકકોરુ	ચ. ચિ. ૮-૧૬૦, ૧૬૫	સુસ્તા (રા. નિ.). માથની બાત. see કકોરુ.		
રાજકોવાતકી	વા. ઉ. ૩૭-૭૯; ચ. ક. ૪-૧-૧૨	ધામાર્ગવંતો પર્ણીય.		
રાજમાષ	ચ. સ્. ૨૭-૨૩; સુ. સ્. ૪૬-૩૫; વા. સ્. ૬-૧૭	અડક.	Phaseolus radiatus.	નિ. પૂ. ૩૮૦
રાજવૃક્ષ	ચ. ક. ૮-૧; સુ. સ્. ૩૮-૨૯; વા. સ્. ૧૫-૧૩	ગરમાળો.	Cassia fistula.	
રાજક્ષવક	ચ. સ્. ૪-૨૬; સુ. સ્. ૪૬-૨૭૬; વા. સ્. ૬-૭૦	દુગ્ધિકા (ચ. દ.)=નાગલાદુધેલી.		
રાજાહન	ચ. સ્. ૨૫-૪૧; સુ. સ્. ૩૮-૪૩; વા. સ્. ૧૦-૨૩	રાયણ.	Mimusops hexandra.	નિ. પૂ. ૬૯૮

राढ	चा. उ. २-१७; च. क. १-३७	भीढण.	Randia dumetorum.
रामठ	वा. उ. ३-५७; सु. उ. ५१-१६.	डिग.	Ferula Alliacea. नि. पू. ६०४
रास्ना	च० सु० वा०	रास्ना.	Pluchea lanceolata. नि. पू. ६५८
रक्क	सु. उ. ४२	३६-७५सेट.	
रुजाकर	वा. स्र. १५-४१	द्वितालु: (अ. द.) ? लीलाभां अर्थ थाप भरी ?	
रुधिरम्	च. स्र. ४-७०	डेसर. (रा. नि.)	Crocus sativus. नि. उ. ४६१
रुहा	च. चि. २५-७८; वा. उ. २५-५२	वृक्षरुहा रोह्याल्लिकारिका (च. द) वांढो ? Vanda	Roxburghii.
रूपिका	वा. उ. ३८-३६; सु. चि. १७-२५	प्रवेतालक: (३६थु)=सडे आउडे.	
रेणु	वा. चि. २-४५; सु. चि. ३७-४०	अउसवीथे.	Justicia parviflora. नि. उ. २१७
रेणुक	सु. क. २-५; वा. स्र. २०-३७.	"	"
रेणुका	वा. उ. २८-३५; सु. उ. १७-२६	रेणुकीनी. Vitex Agnus Castus. (औ. सं.) नि. उ. परिशिष्ट	
रोघ	च० सु० वा०	लोधर.	Symplocos racemosa. नि. उ. १
रोधपुष्पक	सु. स्र. ४६-४	चोपानी नत.	
रोधयुग्म	वा. स्र. १५-४१	लोधर, पहाथी लोधर.	
रोधयक	वा. स्र. ६-१	चोपानी नत.	
रोहिणी	च० सु० वा०	कटफलम् (३६थु स्र. ३८) ! रोथु अर्थ लेवे. Soymida febrifuga.	
रोहितक	च. चि. २५-२११; सु. चि. १०-४;	रगतरोहिणी.	Tecoma undulata.
	वा. चि. ६-५१.	अगादीजोता.	Amoora Rohitaka.
रोहिष	च० सु० वा०	रोहिषधाम.	Andropogon Schoenanthus. नि. उ. ६०६
रोहीत	सु. उ. १७-४१	दाडिमपुष्पतुल्यपुष्प: (३६थु).	
रंभा	सु. चि. १-१०७	क्षण.	
—ल—		नातुं धुस.	Artocarpus lacooch.
लकुच	च० सु० वा०		

लघुकवम्ब	सु. उ. ५१-३८	नातो इदंभ.	Stephegyne parviflora. नि. पू. ११७
लट्टाकः	वा. स. १-८२	गुग्गुलुकः (अ. द.). शुगणनी पान अथवा इणुनु शाड हशे ?	
लट्टाबीजं	वा. चि. ११-७	कुसुम्भबीजम् (अ. द.)=इसुंभानी भीज.	
लता	च. स. ४-३२; वा. उ. ५-२०	त्रिशु=धडैशा.	Aglaia Roxburghii.
लताकस्तुरिका	सु. स. ४१	अस्तुरी बीडा.	Hibiscus abelmoschus. नि. उ. १७२
		see सुश्रुतनिरुक्त.	
लम्बा	च. क. ३-२; सु. उ. ३४-७;	तिक्तालान् (इक्षु) - इवी तुम्भी.	
	वा. स. १५-१		
लवङ्ग	च० सु० वा०	दर्वाग.	Caryophyllus aromaticus. नि. पू. ५१८
लवली	च. स. २७-१३८; सु. स. ४१-१८८	इरक्षरेवडी.	Phyllanthus distichus.
लथुन	च० सु० वा०	दसथु.	
लक्ष्मणम्	च. स. २७-८१; वा.	मधुयष्टिकम् (अ. द.), मुसुकुन्द (रा. नि.)	
लक्ष्मणा	वा. स. १-८३; सु. उ. ३०-१	इतुमान वेक्ष.	Ipomoea sepiaria.
लक्ष्मी	वा. स. २८-३१; सु. स. १८-२८	शमडी.	Prosopis spicegera. नि. पू. ४४३
लाङ्गलक	च. चि. ७-१०१	दुधीयो वधनाग.	
लाङ्गलकी	च. स. २७-१०३; सु. स. ४२-१८;		
	वा. उ. ११-४५		Gloriosa superba.
लाङ्गुल	च. चि. २५-१०	स्थावर विषनी गालुनीभां छे.	
लाङ्गुल	च. स. २७-७	योभानी नत.	
लाङ्गुली	सु. स. १८-२८,	कापिकञ्जु (इक्षु) - कुंयय.	
लाजा	च. स. ४-५२	इंगरनी धाली.	
लामज्जक	च. स. २५-३३; सु. स. ३८-८	सुगंधी धास.	Andropogon Nardus. "लाम-
		ज्जकमुशीरवत् पोटच्छवितृणविशेषः" (भा. प्र)	
लालतिका	च. चि. ८-१११	?	

२००

लावाक्षक	सु. स्र. ४६-१२	योपानी नत.	
लाक्षा	च० सु० बा०	बापा.	
लिकुच	च. स्र. २५-३३	शुभ्रपल्लः - नातुं क्षुस.	
लोहका	च. स्र. २७-६५	खुकाटनुं अड.	Japanese Medler. (अंग्रेज)
लोणिका	च० सु० बा०	खुशी.	Portulaca quadrifida.
लोभ	"	सोधर.	Symplocos racemosa.
लोमश	च. स्र. ३-२	जराभांसी.	
लोमशा	बा. चि. २२-१६	"	
लोह	बा. उ. १६-४०	अगर.	
लोहवाला:	च. स्र. २७-८	योपानी नत.	
लोहितचन्दन	च. चि. ४-१००	रक्तचंदन.	
लोहितकशालि	सु. स्र. ४६-४	बाव योपा.	
लोहितिका	सु. चि. ११-६	भंजिष्टा (उल्लु).	
लोहित्याणु	च. स्र. २७-१६	डांगरनी नत.	
—व—			
वक्त्र	बा. उ. १६-१२; सु. क. ५-६३	तगर. (उल्लु).	
वचा	च० सु० बा०	वज.	
वज्रपोता	सु. उ. ६०-४८	तिकालाबु (उल्लु)=३३नी तुंकी.	
वज्रप्रोक्ता	बा. उ. ५-३	अल्लिभृंखला वज्रप्रोक्ता (श्री६६)=६१५मां३७.	
वज्रवृक्ष	सु. स्र. ३८-२०	थोर.	Ficus Bengalensis.
वट	च० सु० बा०	वड.	Hollarrhena antidysenterica.
वत्सक	"	छिन्नयनुं अड, ६३६.	Aconitum ferox. (न. पू. १६)
वत्सनाभ	च. चि. २५-६; सु. क. २-५	वज्रनाग.	Tinospora cordifolia.
वत्सादनी	च. स्र. २७-१०१; सु. ३८-७	गणो.	

ચન્તાહય	સુ. ચિ. ૩૮-૪૪	મન્દ્રજવ.	
ચનકાપાંસો	સુ. ડ. ૪૦-૧૧૩	નંગલી કપાસ.	
ચનતિકક	ચ. સુ. ૨૭-૯૧; વા. સુ. ૧-૭૫	ચન્સક: (અ. દ.)=ડો. કરિયાતું અર્થ પણ થાય છે.	નિ. પૂ. ૫૬૩
ચનત્રપુસો	ચ. વિ. ૮-૧૬૦	નંગલી કાકડી.	Cucumis sativus.
ચન્યકુલત્ય	સુ. સુ. ૪૬-૩૮	ચમેડ.	Cassia absus.
ચન્ય	વા. સુ. ૧૫-૬; ચ. સુ. ૩-૬	કેવડીમેથ.	
ચન્યા	વા. ડ. ૨૪-૨૯	ધણું અર્થો થાય છે. મુદ્રપર્ણિ, ગોપાલકર્કટી, ગુંઝ, મિસિ,	
		વનહરિકા પ્રત્યાદિ અર્થમાં.	
ચન્નિ	ચ૦ સુ૦ ૩૦	ચિત્રો.	
ચમનો	વા. ચિ. ૧૯-૭૬	?	
ચય:સ્થા	ચ૦ સુ૦ ૩૦	બાલી અથવા ગળો.	
ચર્ણક	સુ. ડ. ૧૦-૧૦	કચીલો. (૩૬૬૯).	
ચર્ધમાન	ચ. સિ. ૧૦-૧૭; સુ. ક. ૧-૩	એરંડો.	
ચરક	ચ. સુ. ૨૭-૧૩; વા. સુ. ૧-૮	સાંમબોજમ (ચ. દ.)=સામે. Panicum colonum.	
	સુ. સુ. ૪૬-૨૧.		
ચરકા:	ચ. સુ. ૨૭-૧૭	ચોખાની નત.	
ચરણ	વા. સુ. ૧૫-૨૧; વા. સુ. ૧-૯૫	રમાલ; માલ: (અ. દ.)	
ચરદાર	સુ. ક. ૨-૫	સ્થાવરવિષમાં.	
ચરવાસ્તુક	સુ. ડ. ૧૭-૫૦	ટંકવાસ્તુકમ્ (૩૬૬૯)=ટાંકાની લાજ. Chenopodium olidum.	
ચરા	ચ૦ સુ૦ ૩૦	કાકમાન્ડી, ગુફ્ટી, પાકા, બાલી, મેદા, વંધાકર્કોટકી, વિડંગ,	
		હલદર વિગેરે અર્થો રા. નિ. માં આપ્યા છે.	
		તેજ.	
ચરાફ		સ્થાવરવિષમાં.	
ચરાટક	સુ. ક. ૨-૫	શતાવરી. (૩૬૬૯).	
ચરી	ચ૦ વા૦ સુ૦		

વરુણ
 વહ્નીજમ્
 વહ્નીફલમ્
 વલ્લીશિમ્બી
 વશીર
 વર્ષામ્
 વસુક
 વાજિગન્ધા
 વાટચપુષ્પી
 વાટચમ્
 વાટચાધિધાન
 વાટચાયનો
 વાટચાહ
 વાતઘન
 વાતપોથ
 વાતાર્ક
 વાનોર
 વાવ્ય
 વાયસી

ચં વાં સું
 સુ. ક. ૨-૫
 ચ. ચિ. ૨૩-૨૦
 સુ. સ્. ૪૬-૪૬
 ચ. સ્. ૪-૫૮; વા. ચિ. ૧૧-૧૮;
 સુ. સ્. ૪૬-૧૬૦
 ચં સું વાં
 ચ. સ્. ૪-૪૪, ૫૮; સુ. સ્. ૩૬-૭;
 વા. ચિ. ૧૧-૧૮.
 સુ. ડ. ૬૨-૨૭; વા. ચિ. ૪-૩૮
 ચ. સ્. ૪-૭૩
 વા. ચિ. ૧૪-૫૧; ચ. ચિ. ૫-૬૪
 વા. ચિ. ૧૪-૩૬
 ચ. સ્. ૪-૨૬
 વા. ચિ. ૧૪-૫૦
 વા. ચિ. ૧૫-૫૭
 ચ. ચિ. ૩-૨૫૩
 સુ. સ્. ૧૬-૩૩
 ચ. ક. ૧-૮
 વાં; ચ. ચિ. ૭-૧૨૭
 ચં સું વાં

વાયવરણી.
 સ્થાવરવિષમાં.
 કાંકડી વગેરે.
 શુકશિમ્બી. કેાઇ જાતનું કોર.
 રક્ત આપામાં. વશીરં લાસુદ્રલવણમ્-આવે અર્થ અશુદ્ધતે
 કરેલા છે.
 સોટાડી.
 સંદિગ્ધ છે. હથ્થરમલ્લિકા (અ. દ.)=કડો.
 આસન.
 પીત્તબલા (ચ. દ.)=કાંસડી. Abutilon indicum.
 ફેતરાં સિવાયના શેફલા જવ.
 શુભની ચિકિત્સામાં છે. મહાબલા ?
 પ્રવેત્તબલા (ચ. દ.) = મરેદ પુલની બલા. 'મહાબલા'
 (રાજનિધકુ).
 મહાબલા ?
 પરણ ?
 આખરો. પલાશ.
 ?
 જલચેતસ.
 કુટ. Saussurea Lappa.
 કાંકડા. Peristrophe bicaliculata.
 કાકમાચીતિ અન્યે (ડહલ્યુ).
 નિ. પૂ. ૮૫
 નિ. ઉ. ૬૭૩
 નિ. પૂ. ૬૩૬
 નિ. ઉ. ૨૦૭

વાર્તાકી	ચ. સ્. ૨૭-૮૨; સુ. સ્. ૪૨-૧૮;	રોંગળાં.	Solanum melongena.
વાર્તાકી	વા. સ્. ૬-૭૫	"	"
વાર્તાકી	ચ. વિ. ૮-૧૭૪; વા. ડ. ૨-૫૯	ઘૂન્તાકો ચર્તુલફલ: 'નદ્રગણ' इति लोके (५६७थ्य)=रौंगलां-	
વારુણ	ચ. ત્રિ. ૮-૧૬૪	વશ્ય.	
વારાહીકન્દ	ચ. શા. ૮-૭૭	વારાહિકંદ.	Dioscorea bulbosa.
વારિદ	સુ. સ્. ૪૬-૩૦૬; વા૦	મેથ.	
વાલુક	સુ. વિ. ૩૮-૭૭	પલાદિગણમાં એલવાહુક. એલાદિગણ સિવાય ને વપરાયહું હોય તે શિકરેટી અર્થ પણ યાદી શકે.	
વાસા	ચ. ક. ૧-૩૩; સુ. સ્. ૩૮-૨૪	અરંદુસી.	Adhatoda Vasika.
વાસ્તુક	ચ૦ વા૦ સુ૦	ટોકો.	Chenopodium.
વ્યાધ	ચ. વિ. ૨૬-૧૬૭; વા. વિ. ૨૧-૭૫	એલાદિગણમાં છે. નખલા હશે.	
વ્યાધનલ	ચ૦ સુ૦ વા૦	નખલા.	
વ્યાધો	ચ૦ વા૦	ભોરીંગણી.	Solanum Xanthoxylon.
વ્યાધિયાત	સુ. વિ. ૯-૧૪; વા. સ્. ૧૫-૪૫	મરમાલો.	
વિકંકત	ચ. સ્. ૨૭-૧૩૯; સુ. વિ. ૧૮-૧૩;	વીકલો.	Gymnospora montana. નિ. પૂ. ૨૬૦
	વા. વિ. ૩-૧૩૩		
વિકસા	ચ. વિ. ૮-૧૭૧; વા. સ્. ૧૫-૪૧	મજડ.	
વિગંધિકા	ચ. વિ. ૨૫-૨૨૦	અળગંધા અને હુપુષા (રા. નિ.)—વિશિષ્ટ ગંધવાળી વનસ્પતિ તે તક્ષવણી (અજગન્ધા) છે.	
વિજંયા	ચ૦ વા૦ સુ૦	હરડે, શમી અથવા મંજીષા દેવી. અનેક અર્થો થાય છે. ભાંગ પણ યાદે.	
વિઢઙ્ગ	ચ૦ વા૦ સુ૦	વાવડીંગ.	Embellia Ribes. નિ. પૂ. ૬૮૯

વિતુલક
વિદારી
વિદારીકન્દ
વિદારીગન્ધા

વા. ચિ. ૧૨-૪૪; વા. ચિ. ૨૯-૯૨
ચ૦ સુ૦ વા૦
ચ. સ. ૨૭-૧૧૪; સુ૦
ચ. સ. ૨૫-૩૩, ૪૧; સુ. સ. ૩૮-૬૬;
વા. ચિ. ૩-૧૫૧

Coriandrum sativum. નિ. પૂ. ૬૦૭.
Pueraria tuberosa. નિ. પૂ. ૪૬૭

"

શાલિપર્ણી-સાલવળ.

વિતુલ

ચ. સ. ૪-૪૭; સુ. સ. ૩૯-૩;
વા. સ. ૧૫-૧

વેતસ: (હેલ્દજ), હિઝલ: (ચ. દ.) જલ્દેતસ અથવા સમુદ્રજ.

વિદ્યુચ્છિલ્લા

સુ. ક. ૨-૫

સ્થાવરવિષ્ણી ગણત્રીમાં.
ચિત્રો.

વિનિર્દંદની

સુ. ડ. ૪૪-૨૮

વિરલા

વા. સ. ૧૫-૪૧

તિન્દુકી (અ. દ.)=ટીંબરેલ.

સુ. ડ. ૬૨-૩૦; વા૦

પાટલા; કાષ્ઠપાટલા હન્દ્રવાકુળીતિ અન્યે (૬૯૬૫).
દુધીચો વછનાગ અથવા હંદ્રવાકુળી.

વિશાલા

ચ૦ સુ૦ વા૦

ધ્રુવાશુભી.

વિષ્વકુસેનકાન્તા

ચ. સ. ૪-૭૩

ત્રિપંચુ. ધર્મલા.

વિશ્વદેવા

ચ. ચિ. ૮-૧૬૦; સુ. સ. ૩૮-૪

કાંસાશી. (૬૯૬૫).

વિશ્વધંષજ

ચ૦ સુ૦ વા૦

Abutilum Indicum.

વિશ્વા

ચ. સ. ૨-૨૭; સુ. ડ. ૩૯-૨૫૧

સુંઠ, શતાવરી, અતિવિષા-આવા અનેક અર્થો થાય છે. નિ. ઉ. ૬૭૪

વિષદ્ધના

વા. ડ. ૬-૩૯

અતિવિષા (અ. દ.)=અતિવખતી કળી. હંદ્રાદર અથવા
નિવિધી અર્થ દેવા ઉચિત છે.

વિષદ્ધની

સુ. ડ. ૬૨-૩૦

હરિદ્રા, અન્યે નિવિષામાહુ: (૬૯૬૫). હંદ્રાદર અથવા
નિવિધી, નિવિધી.

વિષપત્રિકા

સુ. ક. ૨-૫

સ્થાવરવિષ્ણી ગણત્રીમાં.

વિષ

ચ. ચિ. ૧-૧૨૨; સુ. ચિ. ૯-૬૦.

અતિવિષા (૬૯૬૫. સુ. ચિ. ૩૮).

નિ. ઉ. ૬૭૫

વિષસુષુક

વિષા

વિષાભ્યા

વિષાણિકા

વીરક

વીરણ

વીરતરુ

વીરા

વેગનામ

વેળી

વેણુ

વેણુપત્રિકા

વેણુગવ

વેતસ

વેત્ર

વેલ્લ

વેલ્લન્તરુ

વેજયન્તી

વેંદુલમ્

વેરાટક

વેદેહી

વેંશુલ

વા. સ. ૧૫-૩૦; સુ. સ. ૩૮-૧૮

સુ. હ. ૩૯-૨૩૭; વા. હ. ૫-૧૯

વા. સ. ૧૫-૪૦

વ. સ. ૧-૭૭; સુ. ચિ. ૧૮-૪૮;

વા. સ. ૧૫-૨૧.

ચ. ચિ. ૧૯-૧૫૪

વા. સ. ૧૭-૭; ચ. સ. ૪-૪૧

સુ. સ. ૩૯-૭

વા. સ. ૧૦-૨૩; ચ. ચિ. ૩૦-૪૮.

સુ. સ. ૪૬-૨૩૮

ચ. ક. ૨-૧

સુ. સ. ૪૬-૨૧; ચ. સ. ૨૭-૧૯

સુ. ક. ૧-૫૩

વા. સ. ૬-૧૩

ચ. સ. ૨૭-૧૯

ચં સુ૦ વા૦

"

વા. સ. ૧૫-૪

વા. સ. ૧૫-૨૪

વા. હ. ૩-૪૪; સુ. સ. ૪૨-૧૮

સુ. ચિ. ૧-૯૫

સુ. ક. ૨-૫

વા. હ. ૧૧-૪૩

ચ. સ. ૪-૭૧; સુ. સ. ૩૮-૪૮;

વા. સ. ૧૫-૪૧

અકાન લીંબડોઃ અથવા એરકચોલાં.

અતિવિષા. અરુણત કડોલી અર્થે આપે છે.

શુક્લકન્દા (મ. દ.)

મરડાસીંગી.

નિ. ઉ. ૬૭૫

કરવીર: (રા. નિ.)=કરેણ.

ઉજોર:=વોળો.

A. Muricatus: નિ. ઉ. ૬૦૭

વેક્ષન્તરો. Dichrostachys cineria. નિ. ઉ. ૬૭૫

વિદારીકંદ, શાલિપર્ણી અથવા શતાવરી.

શાક છે.

કુકુલેલ, જીમ્બુતકનો પર્થોય.

વાંસ.

વંશપત્રાણિ (ડંડણુ)=વાંસ જેવાં પાનવાળી વૃત્તપતિ.

વાંસનાં બીજ.

ડાંગરની જાત.

નેતર.

નેતર.

વાવડીંગ. (અ. દ.).

વીરતરુ. વેલંતરો (પંચમહાલ).

અરણી.

બુચો વિદુલ.

સ્થાવરવિષની ગણતરીમાં.

પીપર.

નેતર, અશોક, તિનિશ એવા ત્રણ અર્થમાં વપરાય છે.

નિ. ઉ. ૬૭૬

વંશ	ચં સુ ૦ ૭૦	વાંશ.	વાંસકપૂર.
વંશલોચન	ચ. ચિ. ૨૨-૭૧	"	
વાંશો	ચં સુ ૦ ૭૦	ગંગર.	
ત્રોહિ	ચ. સ. ૨૭-૧૪; વા. સ. ૧-૮	શ્રમિશિરીષ: (ચ. દ.) નાનો શિરીષ.	
વૃક્ષધૂમક	ચ. સ. ૨૭-૮૭	ઝહિ ? શ્રાવણી (અ. દ.)	
વૃહિ	સુ. સ. ૩૮-૩૫; વા ૦	અરુસી.	
વૃષ	ચં સુ ૦ ૭૦	"	પાષાણમેદ: અથવા વાલક: (અ. દ.)
વૃષક	ચં સુ ૦	ઉદરકથી.	
વૃષકર્ણિકા	ચ. ચિ. ૧૧-૮૩; વા. સ. ૧૫-૩૦	બ્રાહ્મણ્યપ્રિકા (વૈ. શ. સિધ્ધ) = ભારંગમૂલ.	
વૃષપર્ણિકા	વા. ચિ. ૧૭-૨૬; ચ. સ. ૪-૩૯	શ્વેત પુનર્નવા. (૩૬૬૭) = માટોડી.	
વૃશ્ચિક	ચ. ક. ૪-૧૩; સુ. ડ. ૩૯-૨૦૦	ખાળવથી.	Dalechampia indica. નિ. ઉ. ૪૦૦
વૃશ્ચિકાલી	ચ. વિ. ૮-૧૬૪; સુ. સ. ૪૨-૧૮;	શ્વેતપુનર્નવા. (સ. ૪-૨૨)	
વૃશ્ચોર	વા. સ. ૧૫-૯	"	સૂક્ષ્મપુનર્નવા (અ. દ.)
વૃશ્ચોવ	ચ. વિ. ૮-૧૫૭, ૧૬૦	કન્દરજવ. નંદીવૃક્ષ (અ. દ.)	
વૃક્ષક	સુ. ડ. ૫૯-૨૪; વા. સ. ૧૫-૯	વાંદો. (વન્દાક).	
વૃક્ષવીજ	ચં સુ ૦ ૭૦	વન્દાકો વિદારોકન્દો વા (ચ. દ.). વિદારી કે વંદો.	
વૃક્ષરુદ્ધા	સુ. ડ. ૪૨-૫૦	કામવૃક્ષક: (અ. દ.)?	
વૃક્ષાદની	ચ. સ. ૪-૫૩, ૫૪	કોકમ.	Garcinia indica. નિ. પૂ. ૧૦૪
વૃક્ષાદની	ચં સુ ૦ ૭૦	"	

*વૃક્ષામ્લસ

* કેમદેવ નિંધતુના વિદ્યાન સંપાદક આયુર્વેદાચાર્ય પં. સુરેન્દ્ર મોહન ખી. એ. લખે છે કે—“ધણાખરા કોકમને જ વૃક્ષામ્લ માને છે પણ કોકમના ફલને વૃક્ષામ્લ કહેવું ઠીક નથી. રજપુતાનામાં એક ક્ષુપતે તિન્તીડીકામ્લ કહે છે. એનાં નાનાં નાનાં ખીજ (રક્તવર્ણ, ગોળ) સમાકદાનાં નામથી પ્રસિદ્ધ છે, જે સર્વત્ર વેચાય છે. રજપુતાનાના વેદો આ સમાકદાના ને જ વૃક્ષામ્લ કહે છે. સંભવ છે કે આ જ વૃક્ષામ્લ હોય. આ ખીજ ખાટાં અને રોચક છે.”

ચુકરબા	—શ—	ચ. સૂ. ૪-૧૯	શતાવરી.
શકુનાહત		ચ. સૂ. ૨૭-૭-૧૦; ઘા. સ્થ. ૬-૧	ગોખાની ભત.
શકુલાદની		ઘા. સ્થ. ૬-૭૬; ચં. સ્થ. ૨૭-૮૧	કડું
શક્ત્યવ		ચં સુ. ૦ વા. ૦	પ્રફળવ.
શરી-ટી		"	પટ્ટયુરો.
શણ		"	શણ.
શણપુષ્પો		ચ. સ્થ. ૪-૪૭; સુ. સ્થ. ૩૯-૩;	મુધરો.
		વા. ક. ૧-૮	
શતકુસુમ		ચ. સિ. ૧૨-૨૭, ૩૯	કમળ.
શતપત્ર		ચ. સ્થ. ૪-૫૯	"
શતપર્વક		સુ. ઉ. ૫૮-૪૪	જલગળ્ડોર: (ડલ્હણ)=પાણીમાં થનારું જંગલી મુરશુ.
શતપર્વા		ચં. સિ. ૩-૨૫૩	પ્રવેતકુર્વા (ચ. દ.)=સરેદ ક્રો.
શતપર્વિક		ઘા. સ્થ. ૭-૨૫	વાંસ, ફૂવા, શેરડીની એક ભત, વિગેરે અર્થો થાય છે.
શતપુષ્પા		ચં સુ. ૦ વા. ૦	મુવા.
શતપુષ્પો		ચ. સ્થ. ૧૪-૩૨	"
શતવીર્યા		ચ. સ્થ. ૪-૭૩; સુ. સ્થ. ૧૯-૨૯;	ફૂવા.
		વા. સિ. ૫-૭૮	નિલકુર્વા હત્યન્ને (ડલ્હણ).
શતાવરી		ચં સુ. ૦ વા. ૦	Cynodon dactylon શતાવરી,
શતાહ		ચ. સિ. ૨૮-૧૬૪	Asparagus racemosus.
શતાહા		ચં વા. ૦ સુ. ૦	
શતાહે		ચ. સુ. ૩-૧૯, ૨૩	"
શવરકંદક		વા. ઉ. ૧૮-૫૮	મુવા અને વલીયારી.
શવરદેશજ		વા. ઉ. ૧૬-૪	લઝુન: (જ. દ.)=કાશળી. શાવરલોચન હેય ?

शमी	च० सु० वा०	भीमडी.	Prosopis spicigera.	नि. पू. ४४४
शम्पाक	च. चि. २५-५५; सु. सू. ४६-२०७	गरमणो.		
शम्याक	च. वि. ८-१६०; वा. सू. १५-२	कर्णिकार; महानिम्बः (अ. ६.)=गरमणो अथवा भजन दीर्घो.		
शर	च. वि. ८-१६०; वा. सू. ६-१६८	दुर्ल.	Eragrostis Cynosuroides.	नि. ७. ५८८
शरपुख	सु. क. ७-५३; वा. उ. ४०-१२	शरपुख.	Tephrosia purpurea.	नि. पू. ३२८
शरेविका	च. सू. १४-३८	"		
शल्लकी	च० सु० वा०	शादेडी.	Boswellia serrata.	
शशाङ्कलेखा	वा. चि. १८-४६	आभयडी.		
शाक	च० सु० वा०	साग.	Tectona grandis.	
शाखा	वा. उ. २२-७६	लिखेच्छाखादिपत्रैश्च पिठिकाः कठिनाः स्थिराः ॥ भरसद		
शाखोटक	सु. चि. १८-२३	शरेरी.	Streblus asper.	नि. ७. ४३६
शाङ्गैषा	च. सू. २७-८२; सु. सू. ३८-५४;	काकमाची=पीलुडी.		
	वा. सू. ६-७४			
शाङ्गैषा	वा. सू. ६-७४	अंगारवल्लिका (अ. द.) ?		
शातला	च. चि. १८-१२४, १३०	यीकाभास.	Acacia Concinna.	
शाहलस	च. चि. ११-७४; वा. चि. १६-३८	दूर्वा-द्रो.		
शान्तनु	सु. सू. ४६-२१	कुयान्यविशेष.		
शाबर	वा. सू. २२-१८	लोघ्नः		
शारदम्	च. सू. १-८१	हस्तिपण्यैश्च शारदस्य । सप्तपथै ?		
शारद	च. सू. २७-१३; वा. सू. ६-८	शोभाती नत.		
शारदा	च. चि. १५-४३	सास्वि. (रा. नि.)		
शारिवा	च० सु०	"		
शारिवाख्याः	च. सू. २७-८	अंगरनी नत.		

શાલ	ચં સું વાં	રણનું ઝાડ.	Shorea Robusta.
શાલકલ્યાણી	ચ. સ્ક. ૨૭-૨૭	શાલિશ્રીભેદ: (ય. દ.)=શાલિયશાક (બંગાળી)	
શાલપર્ણી	ચં સું વાં	શાલિપર્ણી લાગે છે.	
શાલામુખ	સુ. સ્ક. ૪૬-૧૨	ચોખાની જાત.	
શાલમક	ચ. વિ. ૮-૧૫૭	ભોવરસ.	
શાલમલી	ચં સું વાં	શીમળા.	Bombax Malabarica. નિ. પૂ. ૧૫૩
શાલિ	"	ડાંગર.	Oryza Sativa. નિ. ઉ. ૬૧૬
શાલૂક	ચ. સ્ક. ૨૭-૧૧૧; સુ. શા. ૧૦-૫૭; વા. સ્ક. ૬-૮૦	પન્નામૂલમ્ (અ. દ.), પન્નાકન્દ: (ડહલુ)=કમળનો કંદ.	
શાલેય	ચ. વિ. ૪-૭૩	ડાંગરનો પ્રકાર. વધીયારીનો પણ પર્યાય છે.	નિ. પૂ. ૬૦૧
શાલેયમૃદક	ચ. સ્ક. ૨૭-૧૬૪	રોકલી ડાંગર. શેક્ષા.	
શાવરક	ચ. વિ. ૧૮-૧૫૬; વા. સ્ક. ૧૫-૨૬	લોહ.	
રયામા	ચં સું વાં	નસેતાર.	
રયામાક	ચ. સ્ક. ૨૭-૧૪	સામી.	
શિલ્હરી	વા. સ્ક. ૧૫-૪૧	અધેડા.	
શિલ્હિ	વા. ઉ. ૩૮-૧૭૦	અધેડા અથવા ચિત્રક.	
શિય	ચં સું વાં	સરગવો.	Moringa Pterygosperma. નિ. પૂ. ૩૦૮
શિતા	ચ. સ્ક. ૪-૮	શ્વેતદૂર્વા. (ય. દ.)	
શિતિમારક	ચ. વિ. ૨૬-૫૪	તિન્દુક=ટીંબરવો.	
શિતિવારક	વા. વિ. ૧૧-૨૭	કરંજ (અ. દ.)=કરંજ.	
શિવિર	ચ. સ્ક. ૨૭-૧૭	ચોખાની જાત.	
શિમ્બી	સુ. ઉ. ૩૩-૭	કપિકચ્છુ=કોચાં.	
શિરોષ	ચં સું વાં	કળીયાં સરસ.	Albizzia Lebbek.

शिलापुष्प	सु. क. १-१७	पथरपुष्प, दगडपुष्प=Parmelia Perlata.	नि. उ. १२८.
शिवा	सु०, वा०, च. ख. ४-७३	हिमञ्च हरि.	
शिवाटी	सु. उ. २३-४; वा. चि. ३-५८	प्रवेतपुनर्नवा, दोफालिका इत्यन्ये (ऽल्लथु). धोणी साटोदी, अथवा नगोड.	
शिशिरद्वयम्	वा. ख. १५-११	मृदन् अने रतांजलि.	
शिशपा	च० सु० वा०	सीसम.	नि. पू. ३८२.
शीतम्	सु. ख. ४२-१८	रसांजनम्, कर्पूरमन्ये (ऽल्लथु)=रसवती अथवा कपूर.	
शीतक	च. वि. ८-१६१	अम्बुलोटकः (च. द.), अशनपर्णीवृक्षे (व. श. सि.)	
शीतकुम्भिका	च. चि. ३-२५३	काष्ठपाटला (च. द.)=काष्ठपाटला. [पुष्पहीनापाटला (श्रीकं)]	
शीतपाकी	वा. ख. १५-६	शिखंडीका काकणन्तिकाभेदः (अ. द.)=मुंभतो प्रक्षर.	
शीतपाक्यं	च. वि. ८-१६०; सु. ख. ४६-१६०	बलाफलम् (ऽल्लथु), शीतला. (च. द.)=अल्लथीन. नि. उ. १७७	
शीतभीरुक	सु. ख. ४६-४	शोभाती अत.	
शीतवल्ली	च. चि. ३-२६२	नीलवूर्वा.	
शीतपर्णी	सु. उ. २१-४८	अर्कपुष्पिकायाम् (व. श. सि.) भरखुर ?	नि. उ. १७८
शीतशिव	सु. ख. ४२-१८	कपूर.	
शीर्णवृन्त	सु. सु. ४६; वा. ख. १-८८	सङ्करेटी, त्रपुसभेदः (ऽल्लथु)	
शुकतर	वा. उ. ४०-४८	शिरीष. (अ. द.) क्षणयो सरस. Albizzia Lebbek.	
शुकनासा	सु. ख. ४२-१८; वा. उ. ३४-२८	शेनानाड.	
शुकवर्धम्	च. ख. ५-१६	ग्रन्थिपर्णम् (टीका)=चौरक.	
शुकाद्वया	सु. उ. ५१-४४; वा. उ. ३८-२१	चर्मकारवटः, शुक्रशिबामपरे (ऽल्लथु)=शैया ?	
शुक्लमरिच	सु. उ. ११	सरगवानां ग्रीन.	
शुक्ला	च. वि. ८-१६०	क्षोडी अथवा क्षीरविहारी.	
शुभा	च. चि. ८-१४१	वासङ्कपुर अथवा शमडी. (रा. नि.)	
शुषा	च. ख. २७-८५	कासमर्द—शसुन्ने.	

ચાકર	ચા. સુ. ૬-૭	ચોખાની જાત.
ચાકરી	ચ. ચિ. ૧૪-૫૬; વા. ૩. ૬-૩૫	વારાહીકંદ.
ચાંપપર્ણી	ચ. ચિ. ૧-૪૦; વા. સુ. ૬-૧૬૭	મુદપર્ણી, માપપર્ણી. (ટીકા).
ચોકલિકા	વા. ૩. ૫-૫; સુ. સુ. ૮-૧૫	રક્તવૃન્તા શારદકુસુમા (૬૬૭) = શરશયુધાર. Nyctanthus arbortristis
ચોલુ	ચં સુ. ૩૦ ચાં	ચુંદો. Cordia mixa.
ચોંચરિક	ચ. વિ. ૭-૨૪	વિડંગ (ચ. ૬.). સાધારણ રીતે અધેડો અર્થ થાય છે.
ચોંચા	ચ. ચિ. ૭-૧૦૮	?
ચોંચેયક	સુ. ચિ. ૧૫-૩૧; ચ. સુ. ૫-૧૬	દગડુલ
ચોંચલમ્	સુ. ૩. ૧૦-૪; વા. ચિ. ૬-૪૬	શેવાળ.
ચોંચાલ	ચ. સુ. ૩-૨૩; સુ. સુ. ૩૯-૮; વા. ૩. ૧૮-૫૬.	"
ચોંચાંજનક	ચં સુ. ૩૦ ચાં	સરગવો.
ચોંચપુષ્પી	"	શંખાવલી.
ચોંચિની	"	આંખડામણી. Convolvulus Microphyllus.
		પંડિત હરિપ્રપન્ન શંખિનીના અર્થ શંખપુષ્પી (જુઓ રસયોગસાગર. પા. ૧૭૭) અને ખીજ જંગોએ કાલાવાલા (૩૩૨) કહે છે :
ચોંચાલુક	સુ. સુ. ૪૬-૨૯૮	કંદવિશેષ:
ચોંચનામા	ચ. ચિ. ૧-૭૬	શ્વેતાપરાજિતા. (ચ. ૬.). ઘોળાં પુલની ગરણી.
ચોંચામાક	ચ. સુ. ૨૭-૧૪	સામે.
ચોંચનાક	ચં સુ. ૩૦ ચાં	ટેટુ.
ચોંચણ:	સુ. ચિ. ૩૧-૫	આવણી હેય ? Oroxylum indicum.

અવળાહયા	સુ. સ્. ૩૭-૨૮	મુળિકા-ગોરખમુંડી. <i>Sphoeranthus indicus</i> . નિ. પૂ. ૬૬૮
આવળી	ચ. વિ. ૮-૧૬૦; સુ. ચિ. ૩૦-૫	ગોરખમુંડી
શ્રી:	સુ. ૩. ૨૪-૨૭	"
શ્રીનિકેત	સુ. વિ. ૮-૧૨	નવનીતધૂપ:-લોખાન અથવા લવંગ. (૬૬૭)
શ્રીનિવાસ	ચં. ચિ. ૨૮-૧૪૮	સરલનિર્ગોસ:-ગંધધીરેખ,
શ્રીવેષ્ટક	સુ. સ્. ૩૮-૨૪; ચ. સ્. ૪-૫૬	"
શ્રીપર્ણી	ચ. વિ. ૮-૧૨૬; સુ. ૩. ૪૩-૧૫;	સર્જરસ=રાળ.
	વા. ૩. ૨૦-૧૨.	શીવળ.
શૃગાલચિન્ના	સુ. વિ. ૫	પૃશ્નિપર્ણી. (૬૬૭) <i>Uraria picta</i> .
શૃંગવેર	ચં. સુ. ૩૦ વાં	આદુ.
શૃંગવેરિકા	ચ. સ્. ૨૭-૧૬૫	ગોજિહ્વા (રા. નિ.), (ચ. દ.). ગળજીલી.
શૃંગાટક	ચં. સુ. ૩૦ વાં	સોધોડાં. <i>Trapa bispinosa</i> . નિ. પૂ. ૫૩૫
શૃંગાટકી	ચ. વિ. ૨-૭૧	"
શૃંગાટિકા	ચ. વિ. ૮-૧૫૭, ૧૬૦	"
શૃંગાટી	ચ. વિ. ૮-૮૮; સુ. ૩. ૪૨-૭૦	જોવન્તી. (રા. નિ.) ડોડી.
શૃંગી	ચં. સુ. ૩૦ વાં	અતિવિષા (અ. દ.). સાધારણ રીતે કાઠડાસીંગી એવે
		અર્થ થાય છે.
શૃંગીવિષ	ચ. વિ. ૨૫-૧૧	સ્થાવરવિષમાં.
શ્રેયસી	ચ. સ્. ૨૭-૧૦૨; સુ. ૩. ૬૧-૩૪	પાંડા, પ્રિયંજી, હરડે તેમજ ગળપીપર (અ. દ.) વિગેરે અર્થો
		થાય છે.
પ્રલેષપાતક	ચ. સ્. ૪-૪૦; સુ. ક. ૮-૧૨૦;	ગુંદો.
	વા. સ્. ૬-૧૧૮	
શ્વદંષ્ટ	ચં. સુ. ૩૦ વાં	ગોખર.
શ્વેતકટકી	ચ. વિ. ૨૫-૭૭; વા. ૩. ૫-૪૬	શ્વેતગુંજા (અ. દ.) સફેદ ચણોડી.

પ્રવેતચન્દન

સુ. ચિ. ૨૫-૩૯

પ્રવેતખણ્ડા-ળહો

ચ. ચિ. ૨૫-૨૦૭

પ્રવેતવચા

ચ. સિ. ૩-૬૧

પ્રવેતવાહ

વા. સ્. ૧૫-૧૯

પ્રવેતસર્વપ

સુ. ક. ૬-૩

પ્રવેતસુરસા

સુ. સ્. ૩૮-૧૮

પ્રવેતા

સુ. સ્. ૩૯-૩; ચ. સ્. ૫-૨૦

પ્રવેતાયુગ્મ

વા. સ્. ૧૫-૨૮

શ્યાહ

ચ. સ્. ૩-૧

—૫—

ષટ્ત્રયન્થા

ચં સુ ૦ વા ૦

ષષ્ટિક

ચ. સ્. ૨૭-૧૨; સુ. સ્. ૪૬-૮;

વા. સ્. ૬-૬

—સ—

સકુલાદની

ચ. સ્. ૪-૨૮

સટી, સટી

સુ. સ્. ૪૬-૨૭૬; સુ. ચિ. ૫-૨૮

સતીન

સુ. સ્. ૪૬-૩૩; વા. સ્. ૬-૭૦

સતુદમ્

વા. સ્. ૬-૧૩૬

સદાપુણી

ચ. સ્. ૪-૪૭; સુ. સ્. ૪૩-૧;

વા. ક. ૧-૮

સદાભ્રા

સુ. ડ. ૨૪-૩૧.

સદાફલ

વા. સ્. ૧૫-૪૧

સફેદચંદન.

સફેદ નસોતર.

સફેદ વજ.

અર્જુન: (અ. દ.)=સાજડ.

સફેદ સરસવ.

ઘોળી તુલસી.

પ્રવેતસ્યન્દ: (૬૯૬૯). ધણા અર્થો થાય છે. સફેદ ગરણી અર્થે

સેવો ઠીક છે.

પકા કિણીસંજ્ઞા અન્યા મહાપ્રવેતા પાલિન્દીસંજ્ઞા (અ.

દ.). સફેદ ગરણી અને ભુરાં પુલની ગરણી.

રાળ.

વજ.

સાહીયોખા.

૨૫-૨૮

કડું.

પદ્મચુરો.

મઠ.

તુલનો અર્થ શેતૂર થાય છે. સમતુલ હોય ? શેતૂર.

રક્તાર્ક: (ચ. દ.)=રાતા પુલનો આકાર.

કાશ્મરી-શીવણ.

ઉદુમ્બર (અ. દ.).

Curcuma Zedoaria. નિ. ઉ. ૪૬૫

૨૨૬

સત્તપર્ણ	ચં સું વાં	સાતવીન.	Alstonia Scholaris.	નિ. પૂ. ૪૬૦
સત્તલા	ચ. સ્. ૪-૫; સુ. સ્. ૩૮-૨૯;	ચીકાખાઇ.	Acacia Concinna.	
સત્તલિકા	સુ. ચિ. ૧૮-૩૪	"		
સત્તાહા	વા. ચિ. ૬-૩૨; સુ. સ્. ૬-૩૭	સમપર્ણ.		
સમાર્ગક	ચ. સ્. ૨૭-૧૩૯	દ્વવર્ગમાં છે.		
સમ્પાક	ચ. ચિ. ૧૫-૧૭; સુ. હ. ૬૧-૩૪	ગરમાળો.		
સમંગા	ચં સું વાં	મજાડ અને રીસામણી. બીજ પથુ ધણુ અર્થો થાય છે.		
સર	સુ. ચિ. ૭-૯	સરકર્ણિક 'વજ' હિતિ લોકે (૬૬થુ) = અર.		
સરલ	ચં સું વાં	ચીકા.	Pinus longifolia.	
સરલા	"	નસોતર.	Ipomoea turpethum.	
સરસી	વા. સ્. ૧૫-૩૦	તુવરપત્રિકા (અ. દ.) = ગુવર જેવાં પાન તેા નગોડનાં કહી શકાય ?	Gum resin of Shorea robusta.	
સર્જ	ચ. સ્. ૩-૩	રળ.		
સર્જક	ચ. ચિ. ૧૬-૮૨	"	"	
સર્જરસ	ચં વાં સું	"	"	
સર્પગંધા	સુ. હ. ૬૦-૪૮; વા. હ. ૫-૩	વર્ષાસુ છત્રાકારા (૬૬થુ) = બીલાડીના ટોપની જાત છે.		
સર્પધાતી	સુ. ક. ૨-૫	નાકુલી અર્થ પથુ થાય છે.		
સર્પચ્છત્રા	ચ. સ્. ૨૭-૧૧૭	સ્થાવરવિષમાં.		
સર્પલોચના	વા. હ. ૩૭-૮૩	"		
સર્પસુગંધા	વા. ચિ. ૧૪-૧૦૩	"		
સર્પા	ચ. ચિ. ૧-૧૬૮	નાકુલી. (અ. દ.). નાકુલી એટલે નોળવેલ.		
સર્પાક્ષી	સુ. ક. ૮-૧૧૭	સર્પા નામોષધિ: સર્પાકારા (ચરક)		
		લોહિતપુષ્પા શંખપુષ્પોભેદ: (૬૬થુ). પં. હરિપ્રપન્ન ૨સયોગ- સાગર (પા. ૧૩૫)માં સર્પાક્ષીનો અર્થ ઉંધાપુટી કરે છે ! શા આધારે ? વિષ્ણુકાન્તાનો પર્થાય પ્રશ્ન છે. નિ. ઉ. ૬૭૯		

सर्वानुमृति	च. क. ७-२	नसोतर.
सर्षप	च० सु० बा०	सरसव.
सलोमश	च. सू. ३-१३	जटाभांसी.
सहकार	सु. सू. ४६-१२७	आण्णे.
सहचर	च. शा. ८-३२; सु. चि. ३७-२०.	आंटासेरीयो.
सहदेवा	च. वि. ८-१६०; सु. सू. ३८-४	पीतपुष्पा बला=कांसकी.
सहस्रवीर्या	च. सू. ४-७३; सु. उ. ५८-५८	सहेद हवी.
सहा	च० सु० बा०	मुद्रपर्णी.
सहाद्वय	च०, सु०, वा. सू. १०-२४	मुद्रपर्णी, भाषपर्णी.
सहाचर	बा० सु०	आंटासेरीयो.
सातला	च. क. १०-११; वा. क. २-२५.	वीकाभाष्ट.
सारपाक	सु. क. २-५	स्थावर विषमां.
सारासुखः	वा. सू. ६-१	योआनी जत.
सारिवाह्वयम्	च० सु० बा०	आरिवा, कृष्णसारिवा.
सावर	सु. क. २-५१	लोध्र.
सावरक	च; सु. उ. ४०-३८	”
सावरलोध्र	सु. सू. ३८-१४, ४६.	पक्षाणी बोधर.
साल	च. क. १-७; सु. सू. ३८-१२, १४.	राणतुं आड.
सिद्धितिका	च. सू. २७-१३५; सु. सू. ४६-१४७.	सहेरजन.
सितकर्णिक	सु. उ. ४५-२०	सहेदकुवतो गरमाणो.
सितसारिवा	सु. उ. ४७-४१	सहेद कुवती कपुरी भधुरी.
सितसिन्धुवार	सु. क. ५-७७	” नगोड.
सिता	च० सु० बा०	साकर अथवा सहेद धो.

Shorea Robusta.

Prunus malus.

नि. प. ४७७

સિતિમારક	ચ. વિ. ૨૬-૫૮	શાલિષ્ઠ: (ચ. દ.)
સિતોરપલ	ચ. શા. ૮-૫૧	સેદ કમળ.
સિદ્ધક	સુ. ક. ૩-૯	સિન્દુવાર: (રા. નિ.)=નગોડ.
સિદ્ધાર્થક	ચં. સુ. ૦ વા. ૦	સરસવ.
સિન્દુક	સુ. ક. ૩૧-૭	નિર્ગુડી. (હલથુ)
સિન્દુવાર	વા. સ. ૭-૨૫; સુ. સ. ૪૬-૨૮૬	”
સિન્ધુવારિકા	ચ. સ. ૪-૪૦	નગોડ.
સિવાટિકા	વા. વિ. ૧૭-૩૯	?
સિદ્ધ	સુ. વિ. ૯-૨૭	રાતો સરગે. (હલથુ)
સિદ્ધી	સુ. ક. ૨-૫	અરડેસી.
સુગંધ	સુ. સ. ૪૬-૪; વા. સ. ૬-૧	સ્થાવરવિષની ગણત્રીમાં.
સુગંધક	વા. ઉ. ૩૯-૨૧૫; વા. સ. ૨૨-૧૯.	વૃહત્સુગન્ધનુષ્ણમ (હલથુ) = રોહિષ્ધાસ. અથવા દ્રોણપુષ્પ
સુગંધા	સુ. ઉ. ૩૬-૬૧; સુ. સ. ૧૬-૯	કુઓ ? ચોખાની ભત પથુ છે.
સુગંધિક	સુ. વિ. ૫-૬૯.	સર્પસુગંધા નાકુલીતિ (હલથુ) = નાકુલી.
સુગન્ધિકા	વા. સ. ૨૭-૮; સુ. ક. ૬-૧૫.	રોહિષ્ધાસ.
સુગંધિકા	સુ. વિ. ૧૭-૨૮	ચોખાની ભત.
સુધા	ચં. સુ. ૦ વા. ૦	ઉત્પલસારિવા (હલથુ) = ઉપલસરી.
સુનિવર્ણક	ચ. સ. ૨૭-૮૪; સુ. સ. ૪૨-૧૮;	ઘોર.
	વા. સ. ૬-૭૦, ૭૧.	જલકપાસીયા.
	ચ. સ. ૩-૧૨; સુ. સ. ૪૨-૧૮;	ચંખેલી.
	વા. વિ. ૧૯-૬૨.	ચંખેલી અથવા જૂડ-(નાતિ-હલથુ). J. grandiflorum.
સુમન:	વા. સ. ૧૯-૭૨; સુ. વિ. ૯-૪૦.	આવચીયાવચી. Anisochilus cornosus.
સુમના	સુ. સ. ૩૮-૧૮; ચ. સ. ૨૭-૧૬૭;	
સુસુલ	વા. સ. ૬-૧૦૪.	

સુરદાર	ચં સું વાં	દેવદાર.
સુરભી	ચ. સ. ૫-૫૯; સુ. ક. ૬-૨૧; વા. હ. ૩-૫૪.	રાસ્ના.
સુરસ	ચ. સ. ૨૭-૧૬૩; સુ. સ. ૪૬-૨૩૪.	તુલસી.
સુરસા	ચ. સ. ૩-૬; સુ. સ. ૩૮-૧૮; વા. સ. ૧૫-૩૦.	"
સુરવારુણી	વા. વિ. ૧૯-૮૧	ધંધવાણી.
સુરસાક્ષન	ચ. વિ. ૨૫-૭૭	રસવંતી.
સુરસી	સુ. સ. ૩૮-૧૮	કપિત્થસદશપત્રા 'વિલ્વનાશી' તિ લોકે પ્રસિદ્ધા । શ્વેતનિર્ગુણહીત્યન્યે (૩૯૭). સફેદ નગોડ.
સુરસ્યા: પુષ્પયુ	સુ. ક. ૫-૭૦	તુલસીનાં પુલ (ટીકા).
સુરાલા	વા. સ. ૧૫-૪	એમ્મસર્જરસ: (અ. દ.)=ઉત્તમ જાતની રાળ.
સુરાહ	વા. વિ. ૩-૪૦	દેવદાર.
સુરેન્દ્રકન્દ	સુ. સ. ૪૫-૩૦૫	વજ્રકન્દ: (૩૯૭)=કડવું સુરણ. (વે. શ. સિ.)
સુરપર્ણી	ચ. વિ. ૨-૫૪	સુદ્રપર્ણી.
સુવર્વલા	ચં સું વાં	સુરબ્રમુખી.
સુવર્વિકા	ચ. વિ. ૨૬-૧૮; સુ. સ. ૪૨-૧૮; વા. હ. ૩૫-૩૯.	"
સુવર્ણત્વક	વા. સ. ૨૧-૧૭	નાગકેસરની છાલ !
સુવર્ણક્ષીરી	ચ. વિ. ૭-૨૭; સુ. સ. ૩૯-૪; વા. વિ. ૧૯-૮૧.	હિમાલયમાં થનારું, સારિવાના જેવાં પાનવાળું ઝાડ.
સુવદ્ધા	ચ. સ. ૪-૨૮, ૪૦; સુ. હ. ૫૧-૨૩.	નસોતર.
સુવવી	ચ. ક. ૧-૩૨; સુ. સ. ૩૮-૬; વા. સ. ૧૫-૧૭.	કાલીછરી.
		Vernonia Anthelmintica. નિ. પ. ૬૩૭

सूक्ष्मैला	च० सु० बा०	नानी ओक्षयी.	Amorphophallus Campanulatus. (न. पू. ५६४
सूरण	बा. सू. ६-१११; सु. सू. ४६-३०६, ७.	सुरथु.	करवीराकारपुष्पा (अ. द.); पटोलसदृशपत्रा यस्याः स्वर-
सूर्यवल्ली	वा. उ० ३५-२१; सु. सू. ४६-१२०.	साङ्गनेन आकं मांसं स्विन्नमिव भवति. (उक्षथु) ? (न. उ. ६८१	
सूर्य	च. वि. १०-५४	परण्ड ?	
सेलु	वा. उ. ३६-६०; सु. सू. ४६-४३०.	श्लेष्मातः-गुंदा.	
सेव्य	च. वि. ४-१६४; वा. सू. २०-३७.	वाणो. सेव्यः पिप्पली. (रा. नि.)	
सेव्या	च. वि. ७-१२८	वासन्ती-अरथु.	
सैडगज	च. सू. ३-१	कुंवाडीये.	
सैरेयक	सु. सू. ३८-७३	कंटारोरीयो.	Barlaria prionitis. (न. उ. ६३५
सोम	च. वि. १-१६८; सु. सू. ३७-२४, २५.	वेदोक्त सोम.	
सोमराजी	च. सू. २-२२; सु. क. ५-८३;	आकुथी.	Psoralia Corylifolia. (न. पू. ६३८
सोमवल्क	वा. उ. ३८-१०७.		
सोमवल्का	च. सू. ४-५७; सु. क. १-६८;	आयक्ष अथवा विट्प्रदिर.	
सोमवल्ली	वा. सू. १५-४१.		
सोमवृक्ष	सु. सू. ३७-२५	आयक्ष.	
सोमा	च. वि. ८-१६०; सु. क. १-५४.	सोम. गणो. अर्थे पथु थाय छे.	
सौगन्धिक	सु. वि. ११-७	श्वेतप्रदिर अथवा आयक्ष.	
सौमनश्चायिनी	सु. क. १-३७; सु. सू. ३७-२४.	गणो. अथवा सोम. (उक्षथु).	
सौरभबीजम्	च. सू. ४-५८; सु. सू. ३८-५२;	कुसुदभेदः (उक्षथु)	
सौरीयक	वा. उ. ३८-१०४.		
	च. वि. ८-१५७	जातिकलिका=लुधनी कणीयो.	
	सु. ऊ. २३-४	धाथु. (रा. नि.)	
	सु. क. २-५	रथावरविषनी गलुत्रीभां	

સૌવર્ચલ	ચ. ચિ. ૨૯-૪૯; સુ. હ. ૪૦-૩૭.	સુરજમુખી.
સૌવર્ચલા	ચ. ચિ. ૯-૬૯; સુ. હ. ૪૦-૪૭;	"
	વા. સુ. ૧૪-૨૫.	
સૌવર્ણી	ચ. ચિ. ૭-૭૫	પ્રિયંચુ.
સૌત્રીરવદરમ્	વા. સુ. ૬-૧૧૮	કર્ણિકવદરમ્ (અ. દ.)?
સંકોચમ્	ચ. ચિ. ૨૫-૧૧	સ્થાવરવિપતી ગણત્રીમાં.
સંવર્તક	ચ. ચિ. ૩-૨૫૩	વિભીતક (અ. દ.)=મેઢાં.
સંઘર્ષી	ચ. ચિ. ૮-૧૬૦	વન્દાક (અ. દ.)=વાંદો. ક્ષેત્રપર્ણી. (વ. શ. સિ.)
સ્થવિરમ્	વા. ચિ. ૩-૧૩૩	સૌલીયમ્ (અ. દ.)
સ્થિરા	ચં સું વાં	શાલિપર્ણી. (૬૯૫)
સ્થિરે	"	શાલિપર્ણી, પુશ્પિપર્ણી.
સ્થૂલકન્દ	સુ. સુ. ૪૬-૩૦૬	સુરણેતી કંદ.
સ્થાણેયક	ચ. ક. ૧-૩૩; સુ. સુ. ૩૮-૨૪;	થુથેર. બટીઉર. Clerodendron infortunatum.
	વા. સુ. ૧૫-૪૩.	તૈલપીતકમ્ (અ. દ.)
સ્તુક્	સુ. સુ. ૩૯-૪	Euphorbia nerifolia.
સ્તુષા	વા. ચિ. ૯-૨	"
સ્તુહો	ચં સું વાં	"
સ્પૃક્ષા	ચ. ચિ. ૨૫-૭૫; સુ. સુ. ૩૮-૨૪;	સુગંધી દ્રવ્ય છે. દેવી. (અ. દ.)
	વા. સુ. ૧૫-૪૩.	
સ્ફીતા	ચ. ચિ. ૨૫-૨૩૯	હું ધારું કે આ છાપવાની ભૂલ છે. આસ્ફોતા પાંડ નોંધએ
સ્ફૂર્જક	ચ. ચિ. ૮-૧૬૫; સુ. ચિ. ૫-૧૮.	ફ્યોનાકનામના પ્રસિદ્ધ: લઘુચાકારપત્રકાણ્ડ: (૬૯૫).
		તિન્દુક (રા. નિ.). ટીંબરવેલ,
સ્ફોટહેતુ	વા. ચિ. ૨૦-૧૧	ભીલામો. (અ. દ.)
સ્મર્યુ	ચ. સુ. ૨૭-૯૬	શાકવર્ગમાં છે.

Ougeinia dalbergioides. नि. पू. ४७२

च. ख. २५-४१; सु. उ. ३२-५.

च. वि. १६-४२; बा. उ. १८-५६.

ख. उ. ५८-५३

च. सि. १०-२८

च. ख. ४-२८; बा. क. २-२७.

च. क. १-३७

बा. वि. ८-२०

सु. ख. ४२-१८

बा. ख. १५-१७

बा. उ. २२-७०; सु. वि. ११-८.

च. ख. २३-१८; सु. उ. ४२-२५;

बा. ख. १४-२६.

च. वि. २८-१६७

च. ख. ३-१२; सु. ख. ३७-१०

सु. उ. ३५-४

बा. ख. ३-४०

च० सु० बा०

सु. उ. ५१-४८

च० सु० बा०

सु. ख. ४६-२७७

सु. वि. ११-८

च० सु० बा०

च. ख. ३-३; सु. ख. ३८-२४;

बा. क. ४-६३.

तथु७.

भौय.

”

यथिका. (२१. नि.)=भू७.

स्वर्णक्षीरी.

घटारचः

Crotalaria linifolia.

सुनिषणक (५. थ. सि.) Marsillea quadrifida.

विकंकतवृक्षः कण्टकारिकेति प्रसिद्धा (५६७५)=वीडो॥

विकंकतः (अ. द.) वीडो.

जलकुम्भिका (५६७५)=अक्षपदा. हठो मिमिणः (अ. द.) ।

Juniperus Communis.

भुओ. अश्वगंधा.

इरे७.

अश्वगंधा.

यच्छेदे लोहितमतिमुगंधं सुष्ठु शीतवीर्यं च तद् हरिचंदनमुच्यते ॥

हृदर. Curcuma longa.

पट्टयुरो. Curcuma zedoaria.

हृदर, दा३६६६२.

चणक (५६७५)=य७॥

धृदर५ (पंयम७६६)

ह२३.

वर्तुलकलायः (५६७५)=ला०॥

Anogeissus acuminata.

Terminalia chebula.

नि. पू. ४८५

—ह—

हठ

हपुषा

हयगंधा

हयमारक

हरिगन्धा

हरिचन्दन

हरिद्रा

हरिद्राच्छदन

हरिद्राद्वय

हरिमन्थ

हरिवृक्ष

हरीतकी

हरेणु

૨૭

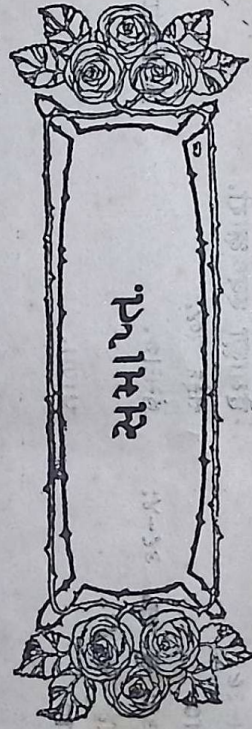
હસ્તિકર્ણ	સુ. સ. ૩૯-૮	રતો એરડો અથવા ભોંયપર પથરાતો ખાખરો. (ડહથા) નિ. ઉ. ૬૮૨
હસ્તિદન્તી	સુ. ડ. ૪૦-૫૧; ચ. સ. ૧-૭૬.	નેપાળો.
હસ્તિપર્ણી	ચ. સ. ૧-૮૧	મોરટ; અસ્યાશ્ચ શારત્કાલભ્રમૈવ ફલં ગ્રાહ્યં અત ઉક્તં 'હસ્તિ- પર્ણાશ્ચ શારદમ્' । ચ. દ. રાજનિધંદુધરે એનો અર્થ કર્કંડો કર્ણો છે. તારે શું શીયાળાનાં ચીબડાં એવો અર્થ દેવો ? પ. હરિપ્રપત્નએ મોરડેનો અર્થ લતાફરંજ એવો કર્યો છે.
હસ્તિપિલ્પલી	ચં સુ ૩૦ વાં	(ર. ચો. સા. પા. ૮૬).
હસ્તિરયામાક	ચ. સ. ૨૭-૧૬	ગળપીપર,
હસ્ત્યાલુક	સુ. સ. ૪૬-૨૬૮	ચોખાની ભત.
હાયનક	ચ. નિ. ૪-૪; સુ. સ. ૪૬-૪.	કંદવિશેષ:
હાયના:	ચ. સ. ૨૭-૧; વા. સ. ૬-૪.	શાલિધાન્યવિશેષ: (ટીકા).
હાલાહલ	ચ. ચિ. ૨૫-૧૧; સુ. ક. ૨-૫.	ચોખાની ભત.
હિન્તાલા	ચ. ક. ૧-૮	સ્થાવરવિષની ગથુનીમાં.
હિમ	વા. સ. ૨૦-૩૭	તાડની એકાદ ભત છે.
હિમકેસર	વા. ચિ. ૮-૧૧૫	ચંદન કે વાળો.
હિરણ્યપુષ્પો	સુ. શા. ૧૦-૧૧; વા. શા. ૧-૮૩.	હિમ + કેસર = ચંદન + નાગકેસર (ટીકામાં).
હિગુ	ચં સુ ૩૦ વાં	કલિકારિકા (ટીકા)=દુધીઓ વછનાગ.
હિગુપર્ણી	ચ. ચિ. ૧૪-૬૭	હિગ.
હિગુપત્રિકા	ચ. ચિ. ૧૪-૭૬	} ટીકામારી. Gardinia lucida.
હિગુશરાટિકા	ચ. ચિ. ૧૯-૧૦૬	
હિગુશિવાટિકા	ચ. ચિ. ૧૫-૩૪	} કુંથાર અથવા ભોરીંગડી.
હિંસા	ચ. ચિ. ૩-૨૬૨; વા. ચિ. ૩-૧૩૩.	
હુતમુજ	સુ. ડ. ૫૨-૨૯	ચિત્રો.

हुताशनं	वा० सु०	यित्रो।	
हेमकाला	च. चि. २५-११४	मंजिष्ठा (च. द.)=म७६.	
हेमक्षीरी	च० सु० वा०	स्वर्णक्षीरी.	
हेमाङ्गत्वक्	सु. चि. २५-३६	हेमाङ्गा स्वर्णक्षीरी.	
हेमवती	च० सु० वा०	संश्लेष वज्र.	
हंसपदी	च. सू. ४-३३; सु. सू. ३८-४;	हंसराज.	Adiantum. lunulatum.
	वा. चि. २२-४२.		
हीवेर	च० सु० वा०	वाणे।	
—क्ष—			
क्षवक	च. सू. ४-५१; सु. सू. ८-१८;	नाडार्थक्षी.	Centipeda orbicularis. नि. पू. ६५०
	वा. सू. १५-३०.		
क्षीरकपीतन	सु. उ. ४८-२६	आर्द्रक्षीरः (३६६) =दीपो। क्षणीयो सरस.	
क्षीरकाकोली	च. वि. ८-१६०; सु. चि. ५-७.	क्षीरकाकोली ?	
क्षीरपलाण्डु	सु. सू. ४६-२४७	संश्लेष दुग्णी. राती दुग्णीने लोहितपलाण्डुः गणुवे छे.	
क्षीरपुष्पी	च. चि. १-	शंखपुष्पिका (रा. नि.) हृं धां छुं के आङ्गना वर्गती केष्ठ वनस्पतिने	
		क्षीरपुष्पी गणुवी नोष्ठयो. नेनां पुदमांथी क्षीर नीङ्गनुं होष ते.	
क्षीरमोरटा	वा. चि. ६-११३	मधुस्रवा (अ. द.)	
क्षीरवल्ली	च. वि. ८-१६०	क्षीरविदारी (रा. नि.). Ipomoea digitata.	
क्षीरशुक्ला	च० सु० वा०	क्षीरविदारी (३६६) . त्रिवृत्-(य. द.)	
क्षीरिका	च. चि. २-८७	प्लक्षः (रा. नि.)=पीपणी.	
क्षीरिकम्	च. सू. २७	जागरतो। प्रक्षर.	
क्षीरिणी	च० सु० वा०	अर्कपुष्पम् (३६६) ; दुग्घिका (य. द.)=यमारदुग्घी अथवा	
		आङ्गो। अथवा-स्वर्णक्षीरी (अ. द.).	
क्षीरिण्यौ	वा. सू. १०-२४	(१) स्वर्णक्षीरी अने (२) ?	

શોરી	વા. ચિ. ૫-૩૩; ચ. ચિ. ૧૮-૧૩૦.	લર્ક=આડો.
શોરીવૃક્ષા:	ચ. ચિ. ૨-૫	વડ, પીપળા, ધન્યાદિ.
શુદ્રવૃહતી	સુ. ચિ. ૧૨-૯	નાની ભોરીંગણી.
શુદ્રસહા	ચં સુ૦ વા૦	કુમારી (ચ. દ.); સુદ્રપર્ણી (૬૯૬૭)=નાની મુદ્રપર્ણી.
શુદ્રા	ચ. ક. ૭-; વા. હ. ૨૨-૯૭.	કોકિલાક્ષ (ચ. દ.)=એખરો. બીજા પણ ધણા અર્થો થાય છે.
		ભોટીંગડીના અર્થમાં પણ વપરાય છે.
શુદૈલા	સુ. ક. ૬-૭	નાની એલચી.
શુમા	વા. ચિ. ૨૨-૩૪	અળસી.
શુરક	વા. ચિ. ૧૫-૯૫	કોકિલાક્ષશ્ચુપે (વ. શ. સિ.)=એખરો.
ક્ષેમિકા	ચ. ચિ. ૩-૨૬૨	ચોરક: (ચ. દ.)=ચોરક.
ક્ષૌમ	ચ. ચિ. ૨૬-૧૬૫; સુ. સ. ૨૫-૨૧	અળસી.
શ્વેડમ્	ચ. ક. ૬-૧	વિષમ્.

000034

